

Sarita Friman-Korpela

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan

Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos
1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa

Sarita Friman-Korpela

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan

Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos
1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa

Esitetään Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Agora-rakennuksen auditoriossa Aud 3
joulukuun 15. päivänä 2014 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Education of the University of Jyväskylä,
in building Agora, auditorium Aud 3, on December 15, 2014 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan

Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos
1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN EDUCATION, PSYCHOLOGY AND SOCIAL RESEARCH 513

Sarita Friman-Korpela

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan

Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos
1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Editors

Jussi Kotkavirta

Department of Social Sciences and Philosophy, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Timo Hautala

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-6012-4

ISBN 978-951-39-6012-4 (PDF)

ISBN 978-951-39-6011-7 (nid.)

ISSN 0075-4625

Copyright © 2014, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2014

ABSTRACT

Friman-Korpela, Sarita

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan. Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos 1900 -luvun jälkipuoliskon Suomessa.

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009, 168 p.

(Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research
ISSN 0075-4625; 513)

ISBN 978-951-39-6011-7 (nid.)

ISBN 978-951-39-6012-4 (PDF)

Tämä väitöskirjatyö tutkii romanipolitiikkaa ohjaavan asialistan muutosta sekä romanien poliittisen toimijuuden kehittymistä ja ryhmän sisäistä politisoitumista Suomessa. Tutkimuksen ajanjakso kattaa 1900-luvun keskittyen vuosisadan jälkipuoliskoon, jolloin romanien oma poliittinen toimijuus aktualisoitui. Tutkimuksen metodologisena ideana on valittujen romanipoliittisten dokumenttien ja toimijoiden poliittinen luenta käsitehistorian ja retoriikan välineistöä käyttäen. Tutkimuksen teoreettisena taustaideana on ajatus romaneista poliittisena ideana ja romani-käsitteestä poliittisesti tuotettuna konstruktiona. Menetelmällä nostetaan esiin uusia аспектеja romanipolitiikasta ja romanitoimijoiden välisiä debatteja, joiden kautta romanien politiikan poliittinen ulottuvuus nousee esiin.

Tutkimuksen empiirinen aineisto kattaa 1900-luvun romanipoliittisen asiakirja-aineiston, jota on täydennetty eri romanilyhdistysten ja yksittäisten romaniaktiivien arkistomateriaaleilla, ohjelmakirjoituksilla ja pamfleteilla. Työ hyödyntää *polit*-sanaston johdannaisia kuvaamaan romanipolitiikan *policyssa* tapahtuneita muutoksia ja romanien sisäistä, poliittisen agendan muutoksen myötä tapahtunutta politisoitumisprosessia. Politologisten menetelmien soveltaminen empiiriseen aineistoon osoittaa, että poliittisen tutkimuksen avulla voidaan tehdä eroja eri romani-intressien välillä ja nostaa esiin kilpailevia romaniparadigmoja.

Tutkimus ajallistaa ja dokumentoi romanipolitiikan asialistan ja toimijuuden muutokset. Tutkimus analysoi romanien omaa vaikutusta uuden agendan muodostamisessa ja toimintalinjojen valinnassa. Sen avulla tutkimus tuo esille mikä on poliittista romanien politiikassa ja muutokset romanien poliittisessa toimijuudessa verrattain lyhyellä ajanjaksolla.

Asiasanat: romanit, politiikka, romanitutkimus, äänioikeus, poliittiset oikeudet, sosiaalipolitiikka, romanikieli, romanikulttuuri, ihmisoikeudet

Author's address

Sarita Friman-Korpela
University of Jyväskylä
Department of Social Sciences and Philosophy
P.O. Box 35, 40014 University of Jyväskylä

Supervisors

Professor Kari Palonen
University of Jyväskylä
Department of Social Sciences and Philosophy
P.O. Box 35, 40014 University of Jyväskylä

Reviewers

Docent Tuija Parvikko
University of Jyväskylä
40014 University of Jyväskylä

Professor Anne Holli
University of Helsinki
00014 University of Helsinki

Opponent

Doctor Anu Hirsiaho

ESIPUHE

Kun osallistuin aikoinani valtio-opin perustutkintoa suorittavana opiskelijana väitöstilaisuuksiin tai luin muiden tekemiä väitöskirjoja opintojani varten, en pystynyt mitenkään kuvittelemaan itseäni samaan tilanteeseen. Tämän väitöskirjan valmistuminen ei olisi onnistunut ilman lukuisten eri henkilöiden ja tahojen tukea.

Minulla on ollut mahdollisuus olla tohtorikoulutettavana kahdessa ei Suomen Akatemian tutkimusprojektissa: *Academy of Finland Centre of Excellence in Political Thought and Conceptual Change* (2006–2011) ja *Academy of Finland Project Parliamentary Styles of Politics* (2003–2005). Olen saanut myös olla jäsenenä kansainvälisessä tutkimusprojektissa *The Civic Constellation Project* (Spain's National Research Fund, FFI2011-23388), joka mahdollisti kevätlukukaudella 2012 tutkijavierailun Malágan yliopistoon. Erityiset kiitokset Jose-Maria Rosalekselle ja hänen tiimilleen esimerkillisestä akateemisesta tinkimättömyydestä sekä minulle ja perheelleni osoitetusta vieraanvaraisuudesta. Suomen Kulttuurirahaston keskusrahastosta myönnettyt apurahat tekivät väitöskirjan valmistelusta taloudellisesti mahdollisen.

Kiitän Kari Palosen kokoamaa väitöskirjatiimiä, jossa olen saanut arvokasta palautetta ja päässyt seuraamaan kollegoiden kehittymistä ja valmistumista aina maaliin asti. Kiitos Tapani, Suvi, Anitta, Taru, Hanna-Mari, Anna Björk, Anna Kronlund, Suvi, Anthoula, Ratif ja kaikki muut tiimin jäsenet rohkaisusta ja arvokkaista kommentteistanne. Kiitos Tuija Parvikolle sparrauksestasi aina viime metreille asti.

Kiitos Suomen romanien historia -hankkeen tutkimus- ja ohjausryhmälle, ja erityisesti Panu Pulmalle ja Miika Tervoselle. Kiitos Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ammattitaitoiselle ja aina ystävälliselle henkilökunnalle arkistojenne käytön opastamisessa.

Lämpimät kiitokseni lukuisille romaniaktivisteille heidän kannustuksestaan ja varauksettomasti annetuista kullannarvoisista tiedoista. Kiitos Väinö Lindbergille, joka on antanut käyttööni harvinaisia aineistoja omasta yksityisarkisoistaan ja havainnollistanut minulle monia historian käännteitä. Kiitos Taito Lehmustalle erityisesti Voitto Ahlgrenia koskevista tiedoista. Kiitos Miranda Vuolasrannalle erityisesti Euroopan romanien ja kiertävien foorumia koskevista keskusteluista. Kiitos Reima Nikkiselle, joka antoi minulle ainutkertaisen mahdollisuuden tutustua isänsä Ferdinand Nikkisen autenttiseen käsikirjoitukseen. Monet kiitokset Gunni Nordströmille ja Armas Lindille heidän pyyteettömästä avustaan yksityiskohtien tarkistamisessa. Kiitos Paavo Lounelalle, joka on osoittanut kiinnostusta työtäni kohtaan ja valottanut monien asiakirjojen taustoja. Kiitos Raila Halmetojalle hänen avustaan yhteystietojen kanssa. Kiitos myös teille kaikille muille, joita en mainitse nimeltä, mutta jotka olette avullanne ja rohkaisevilla sanoillanne vieneet työtäni eteenpäin.

Kiitos työpaikalleni sosiaali- ja terveysministeriölle ja apulaisosastopäällikkö Olli Kerolalle ja johtaja Kari Ilmoselle osoittamastanne joustavuudesta prosessin aikana. Kiitos työtovereilleni, jotka olette jaksaneet tukea ja kuunnella

työn edistymisen eri vaiheita. Erityiset kiitokset kollegoilleni Sari Loijakselle, Hannele Varsalle, Viveca Arrheniukselle, Ritva Halilalle ja Cherina Dolkille sekä Hannele Syrjälle, joka on tukenut työtäni henkilökohtaisella panostuksellaan.

Kiitän ystäviäni ja sukulaisiani, jotka olette jaksaneet tukea minua vuosien varrella. Kiitos isälleni lujasta uskosta väitöskirjan valmistumiseen. Kiitos puolisoni äidille Mirjalle, jonka panos perheeni tukemisessa prosessin aikana on ollut korvaamatonta. Kiitos veljelleni Juhalle ja hänen perheelleen saamastani kannustuksesta. Kiitos sisarelleni Reijalle valmiudesta hoitaa lapsia silloin kun tilaisuus arkistotyöskentelyyn on koittanut. Kiitos Alidalle, tädeilleni Ramonalle, Tanjalle, Lealle, Irmalle, Kirsille ja Jaanalle sekä kaikille sisaruksilleni tues-tanne.

Äitini, joka menehtyi sairauteen vain pari päivää ennen peruskoulun päätymistä ehti nähdä menestystäni koulussa, mutta ei sitä mihin se johtaisi. Ajattelen suunnattomalla kiitollisuudella edesmenneitä isovanhempiani Helviä ja Onnia sekä Kipparia ja Rauhaa, jotka ottivat vastuun siitä, että elämä jatkui turvallisesti menetyksen jälkeenkin. Kiitos siitä kuuluu myös kaikille isotädeilleni, erityisesti Marjatalle sekä Mannilan ja Mäkisalons perheille ja monille muille, joiden välittämisen turvin saatoinkin jatkaa opintojani ja elämää.

Kiitos niille ystäville, jotka olette seuranneet minua lapsuudesta ja nuoruudesta asti. Lämmin kiitos ystäväperheille, jotka olette kulkeneet matkaa kanssani. Erityiset kiitokset Minnalle ja Markolle perheineen ystävydestä ja esimerkistä, joka kantoi hankalina aikoina. Kiitos Hannalle, *partner in crime*, joka olet ollut ystävä ja vertaistuki koko prosessin aikana.

Väitöskirjatyö vei monta vuotta. Jos se olisi valmistunut minään muuna ajankohtana, väitöskirja olisi toisenlainen. Muistuttakoon tämä meitä sattuman - *chance* - mahdollisuudesta, joka pätee myös politiikan tutkimukseen. Tämä väitöskirja työ aloitettiin englanninkielellä, mutta kirjoitettiin lopulta suomeksi. Päädyin tähän akateemisessa nykyään maailmassa harvinaiseen ratkaisuun siitä syystä, että halusin tutkimuksen aiheena olevan ryhmän voivan lukea sitä myös itse.

Tätä työtä ei olisi koskaan aloitettu eikä päätetty ilman professori Kari Palosta. Hän johdatti minut aikoinaan jatko-opiskelun pariin, edesauttoi pääsyäni korkeatasoisiin tutkimushankkeisiin ja kannusti kansainvälisiin yhteyksiin. Kari Palosen vertaansa hakeva politiikan tutkimuksen asiantuntemus ja täydellinen omistautuminen ohjattavansa työhön tekevät minusta etuoikeutetun väitöskirjatekijän.

Mitkään sanat eivät riitä kuvaamaan perheeni merkitystä väitöskirjatyössäni. Puolisoni Timo ja lapseni Santeri ja Erika, olette tehneet tämän työn mahdolliseksi ja olleet työni pitkiä vaiheita valaisevat aurinkoni ja pienet kuuni. Tämä työ on omistettu teille.

Helsingissä 1.12.2014

Sarita Friman-Korpela

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	9
1.1	Romanipolitiikasta romanien politiikkaan tutkimuskysymyksenä....	9
1.2	Näkökulma romanipolitiikan politisoitumiseen.....	13
1.2.1	Lähteet ja niiden lukeminen	15
1.3	Romanitutkimuksen taustat.....	20
1.3.1	Romanitutkimus tieteenalana.....	26
1.3.2	Romanipolitiikan ja -tutkimuksen pohjoismainen viitekehys..	30
2	ROMANIT POLIITTISENA IDEANA.....	34
2.1	Romanin määrittelyn poliittisuus	34
2.2	Asiantuntijuus ja romanien poliittinen edustus.....	43
2.3	Romani-käsite poliittisesti tuotettuna käsitteenä.....	46
2.4	Mustalaisesta romaniksi: Suomen romanien kamppailu oikeudesta itsenimeämiseen	53
3	ROMANIEN POLIITTISEN TOIMIJUUDEN LÄHTÖKOHDAT JA MUUTOS.....	59
3.1	Romanien lukumäärä ja lainsäädännöllinen asema Suomessa	59
3.2	Romanien äänioikeuden toteutuminen Suomessa	61
3.2.1	Äänestävä kansalainen - <i>Individu-citoyen</i> 'n paikallistaminen esimerkkinä äänioikeuden universaalista toteutumispisteestä Ranskassa	61
3.2.2	Keskusteluja romanien kansalaisuudesta autonomian aikana	63
3.2.3	Äänioikeusreformin rajoitteet ja romanien poliittisten oikeuksien kehittyminen.....	64
3.3	Itsenäisen Suomen romanipolitiikan varhaiset vaiheet	67
3.3.1	Suomalaisen romanipolitiikan perusta 1900 -luvun alkupuoliskolla	67
3.3.2	Ferdinand Nikkinen ja Romanengo Staggos romanien äänenä	75
3.3.3	Irtolaislain vaikutus	82
3.4	Varhaisen romanipolitiikan perintö.....	85
4	ROMANIPOLITIIKAN TOIMINTALINJOJEN JA ROMANIEN TOIMIJUUDEN MUUTOS.....	87
4.1	Valtiollisen romanipolitiikan agenda, teemat ja muutospaine 1955-1968.....	87
4.2	Romanipolitiikan kritiikki	95
4.3	Tasa-arvon uudet agentuurit	103

4.3.1	Joukkoliik ehdintä romanipolitiikan kirittäjänä	108
4.3.2	Pohjoismaista painetta	114
5	ROMANIPOLITIIKAN UUDET LINJAT	118
5.1	Romanikieli- ja kulttuuripolitiikka ja sen toteuttaminen.....	118
5.2	Käännne kohti ihmisoikeuspolitiikkaa	130
5.3	Suomalaisen romanipolitiikan denationalisaatioprosessi	135
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	142
	LÄHTEET	148
	SUMMARY	162
	LIITTEET	165

1 JOHDANTO

1.1 Romanipolitiikasta romanien politiikkaan tutkimuskysymyksenä

Romanipolitiikasta romanien politiikkaan -väitöstyön tarkoituksena on tutkia romanien oman poliittisen toimijuuden muotoja ja ryhmän sisäistä politisoitumista. Tämä on uusi kysymyksenasettelu suhteessa tähänastiseen tutkimukseen. Tutkimuksen lähtökohta on valtiollisessa romanipolitiikassa, jossa tapahuneiden teemoja ja kontekstin muutoksia analysoidaan kuitenkin romanien oman poliittisen toimijuuden näkökulmasta. Valtiollisesta ja laajuudeltaan valtakunnallisesta romanipolitiikasta käytetään alan kirjallisuudessa ja keskustelussa usein ilmaisua kansallinen romanipolitiikka.

1900-luvun romanipolitiikka jakautuu karkeasti kahteen osaan. Aina 1960-luvulle saakka romanit olivat heihin kohdistettujen toimenpiteiden, monessa suhteessa suoranaisen syrjinnän kohteena. 1960–1970-luvun taitteesta alkaen romanit ryhtyivät vaikuttamaan itse heitä koskeviin asioihin muuttuen kohteesta toimijaksi, subjektiksi.

Romanit pääsivät vaikuttamaan itse kansalliseen romanipolitiikkaan Suomessa vasta 1960-luvun lopulla romanien itsensä aktivoitumisen, tasa-arvon vaateiden ja sosiaalisten ongelmien yhteiskunnalle asettamien kysymysten välityksellä. Romanipolitiikan seuraava merkittävä käänne tapahtui 1980-luvulla, jolloin romanien vaateista oman kielen ja kulttuurin kehittämistä ja ylläpitämisestä muodostui romanipolitiikan ydin. Suomen aktivoituminen 1990-luvun taitteessa eurooppalaisessa ihmisoikeuspolitiikassa vaikutti romanipolitiikkaan vuorostaan siten, että romanipolitiikka siirtyi sosiaalisista ongelmista puhumisesta ihmisoikeuksien vaatimisen retoriikkaan.

Tässä työssä tutkin miten romanien oman toiminnan virittyminen, vaatimukset tasa-arvosta sekä kielen ja kulttuurin nostaminen romanipolitiikan päätaavoitteeksi on tarkoittanut romanien politisoitumisprosessina Suomessa. Työni tarkoituksena on tutkia romanien omaa poliittista toimijuutta, sen ilmenemistä, kehittymistä ja niiden seurauksena syntyneitä suomalaisen romanipolitiikan

formulaatioita. Tutkimuksen eksplisiittisenä teesinä on, että muutoksien tarkastelu romanipolitiikan toimintalinjauksissa eli policyssa ei riitä kuvaamaan romanien omaa toimijuutta ja sisäistä politisoitumista, ja että tarkastelun kohteeksi on otettava koko konseptio romaneista poliittisina toimijoina. Katson myös, että romanipolitiikan analysointi edellyttää käsitehistoriallista otetta romanin ja politiikan käsitteiden tarkasteluun. Tarkoituksena on osoittaa ja problematisoida romanien poliittisen toimijuuden muutos ja sen myötä tapahtunut romanipolitiikan politisoituminen Suomessa. Käsittelyä edeltää diskussio romaneista poliittisena ideana ja romani-käsitteestä poliittisesti tuotettuna konstruktiona.

Winston Churchilliin yhdistetään sanonta, jonka mukaan harvoin on niin harvalukuisesta ihmisjoukosta kuin romaneista nähty niin paljon vaivaa. Romaneihin kohdistetun huomion ja romanien lukumäärän epäsuhta pätee myös Suomeen, jossa romanit ovat lukumäärällisesti pieni, noin 10000 henkeä kattava vähemmistöryhmä, mutta jossa he ovat olleet erilaisten poliitikkojen, toimenpiteiden ja tutkimusten kohteena jo vuosisatoja.

Kansallista romanipolitiikkaa harjoitettiin aikoinaan ensisijaisesti irtolaislainsäädännön keinoin, mutta myös kokonaisvaltaisemmin vuoden 1900 valmistuneen Wallen komitean mietinnöstä lähtien. Romanien kansalaisuus ja asema oli poliittisen, hallinnollisen, tieteellisen ja uskonnollisen eliitin aktiivisen kiinnostuksen kohde 1800-luvun jälkipuoliskolla osana kansakunnanrakentamishanketta.

Taustoitin romaneihin kohdistuneita toimenpiteitä, romanien poliittisten oikeuksien kehittymistä sekä romanipolitiikan syntymistä 1900-luvun alkupuoliskolla. Haluan tällä käsittelyllä osoittaa sen historiallisen perinnön, jonka pohjalta moderni, romanien omaa osallistumista korostava romanipolitiikka rakentui. Käsittelen romanien omaa osallistumista edeltävää aikaa myös siksi, että haluan kuvata sen tilan ahtautta, jonka sisällä yksittäisillä romaneilla oli mahdollisuus toteuttaa kansalais- ja poliittisia oikeuksiaan ja vaikuttaa itseään koskevaan politiikkaan. Aineistoni perusteella ja käyttämälläni tutkimusmenetelmällä pyrin osoittamaan, että romanien keskuudessa on ollut poliittisesti toimivia henkilöitä myös ennen 1960-luvun lopun murrosta.

Romanipolitiikka peri niin kutsutun assimilaatiopolitiikan aikakaudelta paitsi asenteet, toimintatavat ja rakenteet myös edellisten aiheuttamat yhteiskunnalliset ongelmat. Assimilaatiopolitiikan perinnöstä voidaan aineistoni perusteella johtaa ne teemat, jotka politisoituivat romaniaktiivien keskuudessa ja joista muodostui pitkäaikainen, yhä edelleen jatkuva romanien politiikan jännite. Romanien oman poliittisen toimijuuden alkaessa romanipolitiikan kenttä ei jakautunut ensisijaisesti puoluepoliittisesti, vaikka romaniaktiivismin nousun takana olivatkin vasemmistolaisiksi ilmoittautuneet romanijärjestöt ja aktiivit. Romanipoliittinen jännite muodostui järjestöjen ja toimijoiden suhteesta ja osallisuudessa harjoitettuun assimilaatiopolitiikkaan ja suhtautumisessa uskonnon asemaan romaneihin kohdistetuissa toimenpiteissä.

1960-luvun lopulla romanipolitiikan kentälle tulleet uudet aktiivit eivät hyväksyneet romanien asemaa toimenpiteiden kohteina. He eivät myöskään hyväksyneet toimenpiteiden uskonnollisiin perusteluja eivätkä niiden takana

olevia uskonnollisia, ei-romanien johtamia organisaatioita. Nämä organisaatiot olivat Suomen ensimmäinen romanien asiaa ajavaksi järjestöksi perustettu Romano Missio (silloinen Mustalaislähetys) sekä mustalaisasiain neuvottelukunta, jolla oli läheiset suhteet edellä mainittuun järjestöön. Vastaavasti lähellä kirkkoa ja valtiota olevat toimijat karsastivat toimintakentälle pyrkivien aktiivien uudistusmielisyyttä, kriittisyyttä uskonnollisia instituutioita kohtaan ja mahdollisesti myös heidän vasemmistolaisuuttaan.

Uudistushenkisten pääväestöön kuuluvien henkilöiden avustamana romanit ryhtyivät itse muuttamaan romanipolitiikan agendaa. Yhteiskunnallisten uudistusten ja kansalaisoikeuksien ajamisen kylkeen liimautuivat vaateet romanien kielen ja kulttuurin säilyttämisestä. Tässä voidaan sanoa muodostuneen kaksi suomalaiselle romanipolitiikalle tyypilliseksi osoittautunutta toimintatapaa. Romaniaktivistit, joihin lukeutui myös pääväestöön kuuluvia henkilöitä, ryhtyivät käyttämään hallinto- ja virkamieskoneistoa tehokkaaksi hyväkseen etujensa ajamisessa. Heitä avustivat osittain romanien yhteiskunnallisen aseman parantamista kannattava media ja yksittäiset poliitikot usein RKP:n ja vasemmistopuolueiden riveistä. Kun yhteiskunnallisia uudistuksia toteutettiin lainsäädännön ja hyvinvointivaltion rakentamisen keinoin, kulttuuri- ja kielipolitiikka mahdollisti virkamiesten tuella mahdollisuuden rakentaa täysin uudenlaista romanipolitiikkaa.

Romanikieli- ja kulttuuripolitiikka syntyi romanien poliittisen toimijuuden seurauksena ja se toimi vastareaktiona assimilaatiopolitiikalle. Romanikulttuurin ja kielen arvostus nosti myös romanien kulttuurista identiteettiä ja voimantuntoa. Keskittyminen kieleen ja kulttuuriin pakotti romanit myös määrittelemään sekä omia kulttuurisia erityispiirteitään että kieltä ja kulttuuria koskevia tavoitteita ja keinoja niiden saavuttamiseksi. Kulttuurin määrittelemisestä ja roolista, samoin kuin romanikielen avoimuudesta tuli uusi kysymys, joka tuli tekemään jakolinjoja myös uudistusmielisten romaniaktiivien välille erityisesti 1980-luvulta lähtien.

Katson romanikieli- ja kulttuuripoliittisen käänteen sementoituneen vaikiintuessaan uudeksi policyksi eli romanipolitiikan vallitsevaksi ja hallitsevaksi toimintalinjaukseksi. Sen rinnalle kehittyi 1990-luvun aikana ihmisoikeuspoliittinen policy-linjaus. Ihmisoikeusretoriikalla argumentoituva, normatiivispainotteinen romanipolitiikka ei kuitenkaan ollut varsinaisesti kieli- ja kulttuuripolitiikan haastaja, mutta sen voidaan katsoa avanneen uusia romanipolitiikan areenoita ja luoneen uudenlaisia romanipolitiikkotyyppisiä. Normatiivisen muutoksen maailmanpolitiikassa katsotaan auttaneen ryhmiä, joilta on puuttanut tavanomaiset vaikuttamisen keinot (Wilmer 1993, 27). Toisaalta tutkijat katsovat, että kansainvälinen romaniliike tai romaniasioiden voimakas nousu kansainvälisille ihmisoikeusjärjestöjen agendoille ei ole lisännyt romanien poliittista edustusta ja painoarvoa (Esim. Sobotka 2001; Vermeersch 2001).

Myöhemmälle tutkimukselle jää selvitettäväksi, miten 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla noussut vähemmistöryhmään kuuluvien yksilövapauksia korostava liberalistinen suuntaus on muuttanut ja horjuttanut kie-

li- ja kulttuuripolitiikan policyä. Voin tässä työssä tehdä siitä huomioita, mutta tarkempi analyysi kuuluu toisille tutkijoille.

Kun romaniaktiivit Suomessa tarttuivat itse romanipolitiikan ohjaksiin aikaisempaa tukevammin 1960-luvun lopulta lähtien, syntyi samalla kamppailu siitä, mitä romanipolitiikka on, mihin se pyrkii ja kuka sitä ajaa. Aktiivisilla romaneilla on toki ollut kansalliseen romanipolitiikkaan sanaansa sanottavana aikaisemminkin, mutta ne ovat jääneet yksinäisiksi puheenvuoroiksi.

Tarkastelen myös akateemista keskustelua romani-intressin rakentumisesta omaksi politiikan alueekseen. Miten hajanaisen, eri maiden alueilla asuvien ihmisten tarpeista on mahdollista muodostaa rajat ylittävä poliittinen idea tai intressi, eritoten, kun se ei perustu parlamentaariselle pohjalle. Miten romanius on poliittista?

Kansainvälistä romaniliikkeen debatointia käsittelen ethos-demos-keskustelun kautta. Keskustelu pohjautuu kansainvälisessä romaniliikkeessä esiintyvään painotuseroon siitä, tuleeko romanit nähdä ensisijaisesti maidensa kansalaisina vai valtioiden rajat ylittävänä yleismaailmallisena vähemmistönä, jonka keskinäinen solidaarisuus ohittaa kansallisen vähemmistöryhmän intressin. Keskustelu on olennainen, koska painottuminen vaikuttaa romaniliikkeen tavoitteisiin, pyrkimyksiin ja romanipolitiikan ytimessä olevan poliittisen romani-idean konstruointiin.

Romanipolitiikka ja romani-intressi esitetäänkin kirjallisuudessa usein poliittisena ideana tai poliittisena projektina (Esim. Klímová-Alexander 2005; Gheorghe & Mirga 1998) joka kätkee taakseen erilaisia ryhmiä ja erilaisia yhdeksi puettuja intressejä. Romanit poliittisena ideana on tuotettu paradigma, jonka olemassa olosta on akateeminen ja poliittinen yhteisymmärrys, mutta jonka sisäinen heterogeenisuus ja runsaus aiheuttavat sekä käytännöllisiä että teoreettisia ongelmia. Reinhart Koselleckin mukaan peruskäsitteet ovat aina kiistanalaisia. Vaikka peruskäsitteillä on toiminnallinen funktio jäsentää keskustelua tietyn diskurssin sisällä, ovat peruskäsitteet myös se piste, johon argumentit aina palaavat. (Koselleck 1996, 65) Tästä syystä käsittelen laajasti romani-käsitettä poliittisena ideana. Sillä vaikka romanit ovat olleet sekä laajan tieteellisen että mitä erilaisimpien yhteiskuntapoliittisten toimintojen kohteena joudutaan aina palaamaan kysymykseen siitä, mitä romanilla tarkoitetaan.

Työn teoreettinen pohdinta jakautuu työn kahteen ensimmäiseen lukuun. Tutkimuskysymys ja teoreettinen lähestymistapa käsitellään johdantoluvussa taustoittaen tutkimuskysymyksen asettelua laajahkolla diskussiolla aikaisemmasta romanitutkimuksesta. Toinen luku käsittelee romani-käsitettä poliittisena ideana. Romani-intressin teoreettinen käsittely on ikään kuin toinen tutkimusteoreettinen paradigma. Sen käsittely on tärkeää, jotta empiriasta johdettavat analyysit voidaan sijoittaa laajempaan politiikan tutkimuksen kontekstiin. Suomalaista romanipolitiikan kehittymistä romanien politiikaksi tutkitaan kolmessa, pääasiallisesti kronologisesti etenevässä empirialuvussa.

Jokaisella henkilöllä on yksilönä luonnollisesti henkilökohtaiset asenteensa, poliittiset mielipiteensä, yhteiskunnallinen käsityksensä, joka voi olla joko samansuuntainen tai vastakkainen romanipolitiikan tavoitteiden ja toiminnan

kanssa. Romanienkaan poliittiset näkemykset henkilökohtaisella tasolla eivät ole yhdenmukaisia, olipa puhe romanipolitiikasta tai politiikasta yleensä.

2000-luku on ollut romanipolitiikan ja erityisesti kansainvälisen romanipolitiikan kannalta tapahtumarikasta aikaa. Olen kuitenkin rajannut tutkimusajankäntäni päättämään vuosituhatosen vaihteeseen.

Kari Palosen mukaan parasta tutkimusta voi tehdä tapahtumista, jotka ovat jo päättyneet, eikä mikään tutkimus voi sisältää sellaista ajankohtaisen tilanteen kokonaisarvioita jota poliitikolta edellytetään (Palonen 2012a, 106). Hän jatkaa, että käsillä olevan hetken analysointiin tarvitaan poliittista mielikuvitusta, jota voi löytyä journalistilta tai poliitikoilta itseltään, mutta ei politiikan tutkijalta (ibid.).

Jos romanitoimijat mielletään poliitikoiksi, niin olisin henkilökohtaisen kokemuksen puolesta voinut käyttää poliitikon mielikuvitusta vuodesta 2002 lähtien, sillä tulin silloin nimitetyksi sosiaali- ja terveysministeriössä sijaitsevan romaniasiain neuvottelukunnan pääsihteerin virkaan. Noiden vuosien arviointi olisi sangen kiinnostavaa, mutta koska olen virkani puolesta ollut niin keskeinen henkilö romaniasioiden valmistelussa ja romanipolitiikassa ylipäätään, joudun jäävämmään itseni tutkijana vuodesta 2002 eteenpäin. Toki viittaan joihinkin tutkimuskysymykseni kannalta merkittäviin asioihin 2002–2012, mutta ne eivät ole systemaattisen tutkimuksen kohde.

1.2 Näkökulma romanipolitiikan politisoitumiseen

Tutkimuskysymys romanipolitiikasta romanien politiikkaan edellyttää, että erotetaan romanipolitiikka romaneihin kohdistuva *policy* ja romanien politiikka *politics*.

Romanipolitiikalla, *policy*, tarkoitetaan siis valtion ja muiden toimijoiden romaneihin kohdistamaa politiikkaa ja toimenpiteitä. Romanien politiikka, *politics*, merkitsee romanien ja romani-intressiryhmien eräänlaista sisäpoliittista keskustelua romanipolitiikan sisällöistä, tavoitteista ja niihin vaikuttamisesta. Työtäni ohjaa oletus, että romanien politiikalla on ollut merkitystä romanipolitiikan muotoutumiselle vasta 1960-luvun lopulta lähtien. Tutkimuksessani romanipolitiikan politisoitumisissa onkin kysymys romanien muuttumisesta kohteesta toimijoiksi.

Kari Palonen on konstruoinut ja jalostanut politiikka -käsitettä käsitehistorian perspektiivistä akateemisen kiinnostuksen kohteenaan uransa eri vaiheissa 1980 -luvulta lähtien. Poliitiikan ilmiöitä voidaan käsitteellistää kahden eri perättäisen ja osittain rinnakkaisen tematisointitavan kautta. Ensimmäinen politiikan tematisointitapa erottaa politiikan toisista elämänaloista ja jälkimmäisessä tavassa politiikka laadulliseltaan aktiviteettina, jonka määritelmiin eri elämänalueet eivät vaikuta. Ensimmäisessä, politiikkaa omana alueenaan käsittelevässä tematisoinnissa politiikkaa käsitellään tilametaforien avulla, ja jälkimmäisessä, aktiviteetteihin perustuva politiikka käsitellään aikailmaisun. Poliitiikasta puhuttaessa ilmiö identifioidaan joko nimittämällä ilmiö poliittiseksi eli ilmiö poli-

tisoidaan, tai sitten ilmiö identifioidaan operatiiviseksi toiminnaksi eli politi-
koinniksi. (Palonen 2003, 470). Edellisistä johdetaan seuraava taulukko:

	TILA	AIKA
Nimittävä	polity (areena)	politisointi
Operatiivinen	policy (linja)	politikointi

Palonen 2003, 470

Taulukkoa voidaan lukea molemmista suunnista, mutta lukusuunta vaikuttaa siihen mikä politiikan ulottuvuus painottuu. Ajallisuuden ja aktiviteetin kannalta on kuviota luettava vasemmalta oikealle, jolloin politiikkaa aktiviteettina, tekona, määrittävät aikaa ja koskevat kriteerit ja luokitukset. Perspektiivi aiheuttaa sen, että politystä tulee politisoinnin ja policystä politikoinnin rajakäsite. Oman poliittisen tutkimukseni kannalta lähestymistavasta tekee tärkeän se, että aika ikään kuin pysähtyy ja autonomisoi tilan. Tämä mahdollistaa romanien poliittisen toimijuuden ja siinä tapahtuneen muutoksen käsittelemisen tietyssä ajassa ja paikassa ja erottamalla romanipolitiikka vahvasti kontekstisidonnaiseksi, mutta kuitenkin omaksi politiikan alueekseen.

Polity on se, joka tiettyinä ajankohtana mielletään varmasti poliittiseksi, kun taas *policy* mielletään politiikan suoraksi linjaksi, joka antaa ymmärtää, että tietty linja tai ohjelma pysyy ja säilyy riippumatta siitä mitä tapahtuu (Palonen 2003, 471). Suomalaisessa poliittisessä kulttuurissa on vahva traditio ymmärtää politiikka *policy*-merkityksessä, ja että lähes kaikki etuliitepolitiikat liittyvät tähän:

Joka tapauksessa suomalaisessa politiikassa on näihin päiviin asti ollut vahva linja, jossa on sekä sitouduttu selkeään linjaan tai policyyn ja vastustettu "konjunktuuripolitiikkaa". Tätä linjaa ei ole ymmärretty valinnan ja deliberoinnin tuloksesi, vaan tavalla tai toisella politiikan yläpuolelta (olosuhteet, asian olemus, laki, moraali, järki, yksimielisyys tms.) määrittyväksi. (Palonen 2003, 481)

Tämäntyyppisen poliittisen ymmärtämistavan tekee ongelmalliseksi se, että toimintatavallisen suoran linjan korostus häivyttää erilaiset muutoksen mahdollisuudet. Asiat politisoituvat juuri kontingenttien ajassa, tilanteessa, poliittisessä kentässä sekä myös asialistoissa tapahtuvien muutosten kautta. Tilanteiden muuttumisen ennakoimattomuus ja sattumanvaraisuus tekee politiikasta politiikkaa ja erottaa taitavat poliitikot "yleisten asioiden hoitajista".

Valtio ei ole hallitsemisjärjestelmänä kuitenkaan poliittiseksi mielletävän ulkopuolella. "Valtiollinen" on "poliittisista", ja perustuslailliselle kansallisvaltiolle on tyypillistä vallan keskittäminen valtioon. Tämä on johtanut siihen, että valtiollinen/poliittinen päätöksenteko on saanut enemmän sekä poliittisen kamppailun että parlamentaariseen keskusteluun, neuvotteluun ja sopimiseen kuuluvia piirteitä, jolloin päätöksenteko edellyttää myös julkista keskustelua, neuvotteluja ja kompromisseja. (Pekonen 2003, 137).

Toinen suomalaiselle poliittiselle kulttuurille tyypillinen tapa on politiikka-sanan käyttö mitä erilaisimpien ajankohtaisten ongelmien toimenpiteiden

etuliitteenä (esim. Pekonen 1995, 33). Toimenpidepoliitikkojen emansipaatiosta kertoo eri toimintaloikojen politiikka-sanaston ekspansio alkaen "talouspolitiikasta" ja "yhteiskuntapolitiikasta" "korkeakoulupolitiikkaan" tai "sijainninhajauspolitiikkaan" (Pekonen 1995, 33). Myös romanipolitiikka voidaan lukea tämän ekspansion joukkoon, ja ehkä myös hyötyjiin, sillä romanien oma aktivismi nousi yhtä aikaa yleisen yhteiskunnallisen aktivismin kanssa ja osana sitä.

Tutkijoiden mukaan 1960- ja 1970-luvut olivat vilkasta poliittisten erillisohjelmien kirjoitusten aikaa. Erillisohjelmien runsaaseen kasvuun vaikuttivat erilaisten teemojen ympärille virinneet toiminta-, sektori-, sisar- ja jäsenjärjestöt, kampanjat ja vaalit, joille kaikille kirjoitettiin oma ohjelmansa. (Borg 1995, 13). Tähän joukkoon sijoittuu myös esimerkiksi Sosiaalidemokraattisen puolueen vuonna 1969 laatima Romanipoliittinen ohjelma.

Puhetavassa, jossa politiikka mielletään erityisenä alueena, tilana, sektorina, tms., on tunnusomaista politiikan rajaaminen suhteessa muihin ilmiöihin. Politisoidun alan eli *polityn* samaistaminen julkiseen elämään oli Palosen mukaan yleistä jo 1800-luvun politiikkaa määrittelevissä teksteissä. (Palonen 2003, 481-482) *Polity*-perspektiivinen vahvistuminen on tullut tavallisimmaksi politisanaston käyttötavaksi, jota on vahvistanut *valtiollisen* -määritelmän korvautuminen *poliittisella* (usein adjektiviinä ja adverbina käytettynä). Palosen mukaan *policy*-orientoituminen on silti säilynyt pitkään keskeisenä sävynä suomalaisessa politiikkapuheessa. Policy-politiikkapuhe on maksanut muun muassa tyypillisesti sosiaali- ja ulkopolitiikkaa koskevan vähäisen deliberaation ja yksimukaisuuden hyväksynnän. (Palonen 2003, 509-510). Romanipolitiikka osana suomalaista politiikkaa näyttää perineen *policy*-tyyppisen tavan ymmärtää politiikka, mikä on johtanut kulloinkin vallalla olevan romanipolitiikan ylläpitämisen hegemoniaan ja vähäiseen toimintatilaan sen yksituumaisuutta kritisoiduille pyrkimyksille.

Polit-johdannaisia käsitteitä voidaan käyttää edelleen erottelemalla romanien politiikka, *politics*, termeihin *polity*, joka käsittelee romanipolitiikan institutionaalisia näkökohtia, *politicking* (politikointi), joka puolestaan käsittelee romanipolitiikan strategisia näkökohtia sekä *politicisation* (politisointi), joka viittaa uutta pelivaraa avaavien kysymysten nostamiseen asialistalle. Poliittikatermien eri aspektien avulla voimme tarkastella romanipolitiikan eri ulottuvuuksia ja erottaa niiden avulla poliittinen toiminta hallinnollisesta toiminnasta sekä romanien toimijuuden muutoksen kohteesta toimijaksi.

1.2.1 Lähteet ja niiden lukeminen

Väitöskirjan empiirinen aineisto pohjautuu suurelta osin vuonna 1956 perustetun mustalaisasiain - myöhemmin romaniasioiden - neuvottelukunnan arkistomateriaaliin. Tämä siksi, että neuvottelukunta on ollut kansallisen romanipolitiikan keskus ja keskusteluareena perustamisestaan lähtien. Asiakirjoista ilmenee romanipolitiikan keskeiset teemat, toimintatavat, tavoitteet ja toimijat sekä edellisten muutokset tutkittuna ajanjaksona.

Olen käynyt systemaattisesti läpi vuodesta 1956 alkaen neuvottelukunnan arkiston, joka oli vielä tutkimuksen arkistotutkimusvaiheessa järjestelemätön.

Arkisto sisältää neuvottelukunnan kokoonpanon ja tehtäviin liittyvät asiakirjat (asettamispäätökset, jäsenten nimeämis- ja vaihtoasiakirjat ja toimintakertomukset), kokousasiakirjat, jotka ovat päätös- ja keskustelupöytäkirjojen yhdistelmä. Tämä tarkoittaa, että pöytäkirjat sisältävät myös yhteenvetomaisesti päätöksistä käytyä keskustelua, mutta joissa yksittäisten jäsenten puheenvuoroja on kirjattu sattumanvaraisesti tai ei ollenkaan. Kokousmuistiot sisältävät neuvottelukunnan ja sen alajaostojen kokousmuistiot liitteineen. Lisäksi arkisto sisältää kirjeenvaihdon, lausunnot, kansalaisyhteydenotot ja muun vastaavan aineiston. Työryhmien ja muu sidosryhmätyöskentelyn kuten suomalais-ruotsalaista viranomaistyötä yhteistyötä koskevat muistiot ja raportit sisältyvät mustalaisasiain/romaniasiain neuvottelukunnan arkistoon. Arkisto sisältää myös tutkimusajankohtana toteutetut romaniväestöä koskevat mietinnöt, raportit ja tutkimukset. Edellisten lisäksi arkistossa on säilytetty tiedotteita erilaisista tilaisuuksista sekä lehtileikkeitä. Epäviralliseen arkistoon, mutta monessa mielessä sen antoisaan osaan kuuluu myös epävirallisia muistiinpanoja.

Romaniasiain neuvottelukunnan arkistosta olen hyödyntänyt pöytäkirjoja merkkamaan virallisesti päätettyjä asioita, mutta myös osoittamaan retorisia tekniikoita, joilla hankalia ja kiistanalaisia asioita on voitu ikään kuin silittää päältäpäin sileiksi. Neuvottelukunnan laatimat kannanotot, lausunnot ja kirjel-mät ovat kuitenkin pöytäkirjoja vivahteikkaampia lähteitä ja siksi antoisampia osioita, jotka olen sisällyttänyt tekstikorpukseen, johon poliittinen analyysini tukeutuu.

Valtiorahallinnon rinnalla olen tutustunut Suomen romaniyhdistys ry:n ja Kari Huttusen ja Taisto Ahlgrenin järjestämättömän arkistoaineistoon, jotka tulivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston säilytykseen työni valmistumisen loppuvaiheessa. Mustalaislähetys ry on merkittävä romanipoliittinen toimija Suomessa. Sen arkistoaineisto on toistaiseksi kokoamatta ja järjestämättä, mistä syystä Mustalaislähetys (nykyisen Romano Mission) arkistolähteitä ei ole ollut joitakin yksittäisiä lähteitä lukuun ottamatta käytettävissä. Tilannetta korjaavat kuitenkin Mustalaislähetys-lehdet, jotka ovat ilmestyneet yhdistyksen perustamisesta alkaen vuodesta 1906 sekä yhdistyksestä kirjoitetut historiikit. Mustalaisasiain neuvottelukunnan arkistoon on talletettu monia Mustalaisyhdistyksen laatimia alkuperäisiä aloitteita, kirjeitä ja kannanottoja. Lisäksi neuvottelukunnan pöytäkirjoista on luettavissa Mustalaislähetyslehtien edustajien puheenvuoroja.

Tekstikorpuksen tärkeä täydentävä osa ovat romaniaktivistien omat ohjelmakirjoitukset, pamfletit ja polemiikit, joiden analyysissä luen esille poliittista toimijuutta, muutosta ja agendan muutoksia.

Romaniaktivistien omaa jälkikäteisarviointia olen lukenut esimerkiksi muistelmista ja haastatteluista, joista olen turvautunut SKS:n Kansanrunousarkiston säilytettävään perinnekeruun yhteydessä syntyneeseen aineistoon. Joissakin yhteyksissä olen kysynyt tarkentavia tietoja myös henkilöiltä itseltään. Nämä henkilökohtaiseksi tiedonannoksi merkityt lähteet ovat tässä työssä harvakuksia. Romanien omaelämäkerrallista kirjallisuutta on julkaistu viime aikoina jonkin verran. Tässä työssä olen hyödyntänyt muun muassa Väinö

Lindbergin, Tuula Lindin ja Armas Lindin omaelämäkertoja. Olen aineistoja läpikäydessäni pitänyt silmällä myös kansainvälisen ja suomalaisen romaniliikkeen välistä suhdetta.

Valittujen romanipoliittisten dokumenttien ja toimijoiden puheenvuorojen politologien analyysi on metodologinen väline, jolla pyrin tuomaan esille romanien oman äänen. Ero esimerkiksi historian tutkimukseen on, että kannanottojen dokumentaation ja niistä tehtyjen päätelmien päälle tulevat tekstien tarkempi analyysi sekä niiden formuloinnit ja perustelut. Toisin sanoen pyrin nostamaan keskeiset dokumentit erilleen taustakertomuksesta ja analysoimaan niitä poliittisina puhetekoina. Tekstien tarkastelu edellyttää kuitenkin kontekstuaalisuutta. Historiallinen konteksti, tekstien (tai puheaktien) syntyolosuhteet, vaikutusyhteydet, tarkoitetut ja tarkoittamattomat vaikutukset vaativat tarkempaa analyysiä (kts. Borg 1995, 18).

Virallisista dokumenteista voidaan parhaimmillaankin luoda vain tulkinta romanipoliitiikan kehityksen yleisistä linjoista, josta esiin nousevat agendan muutos, toimijain muutos, Suomen politiikan yhteys muihin maihin ja kansainväliseen kehitykseen. Romanipoliitiikan käsittelemien teemojen, kuten asuminen, syrjintä, köyhyys, romanikieli tai kulttuuri, seuraaminen ei kuitenkaan luo juurikaan kuvaa siitä mikä on ollut romanipoliitiikassa (*policy*) poliittista (*political*). Poliittisuuden avaaminen edellyttää tarkempaa luentaa siitä miten toimijat ovat sanoneet sen minkä ovat sanoneet, millä he ovat perustelleet sanottavaansa, keitä ja mitä argumentteja vastaan sanonnat suuntautuvat. Romanipoliitiikan poliittinen luenta on mahdollista nostamalla esiin nyansseja ja kiistojen esittelyä.

Poliittisuuden esiin lukeminen romanipoliitiikan virallisten dokumenttien ja hallintotekstien takaa on tarvinnut tuekseen toisenlaisia tekstejä, kuten pamfletteja, poleemisia puheenvuoroja ja debatteja. Poliittinen luenta syntyy tällöin itse tekstien analyysistä, jolloin romanitoimijoiden oma ääni, debatti ja formuloinnit tulevat tärkeiksi ja tulkinta romanien poliittisesta toimijuudesta tehdään näiden varaan. Tekstien luennassa pyrin käyttämään mahdollisimman pitkälle alkuperäisten tekstien formulaatioita sitaatteina, joihin tulkintani voivat nojata.

Quentin Skinnerin mukaan poliittinen kieli ja poliittiset kirjoitukset ovat yksi poliittisen toiminnan muoto. Hän puolustaa *Visions of Politics* - kirjassaan teesiään teksteistä poliittisina tekoina (Skinner 2002, 120). Poliittinen lukutaito perustuu tekstin tai puheaktin uniikin ja kontekstisidonnaisen luonteen ymmärtämiseen. Poliittisessa luennassa otetaan huomioon kenelle teksti on suunnattu ja tiedostetaan mahdollisuudet tulkita tekstiä eri tavoin kuulijakunnasta riippuen. Puheaktista tekee poliittisen myös sen takana oleva intentio. Kontekstiin sidotut ja intentionaaliset puheaktit kertovat Skinnerin mukaan jotakin yleisluonteista myös toiminnan perusluonteesta yleensä: *'Reflecting the idea that the idea that speech is also action, I come to the conclusion that the theory of speech act might have something to tell us about the philosophy of action more generally'*. (Skinner 2002, 4)

Romanien poliittista toimintaa on - skinneriläiseen puheaktiteorian ideaan nojaten - mahdollista tutkia heidän kirjoittamiensa poliittiseksi luokiteltavien

tekstien kautta. Romanian poliittinen toiminta ja sen käytettävissä olevat keinot ovat tällöin laajemmat, kun poliittiseksi toiminnaksi otetaan puheet, debatit ja kirjoitukset eikä vain esimerkiksi heidän toimintansa ”selvästi” poliittiseksi mielletävissä toiminnassa kuten vaaleissa. Romanipolitiikan poliittisuutta voidaan tutkia tuomalla esiin yhtenäispolitiikan takana ja taustalla olevia kiistoja, kilpailevia näkemyksiä ja valtakamppailuja. Samasta lähteaineistosta voidaan tehdä erilaista tutkimusta riippuen siitä millainen tutkimuskysymys on asetettu ja millaisia metodologisia välineitä sovelletaan. (Koselleck 1994, 13-14). Tässä työssä olen valinnut lähteiden suoran lähestymisen tutkimalla niitä kontekstiin sidottuina puheakteina. Vähemmistöryhmää koskevassa tutkimuksessa olisi voinut valita myös toisenlaisen kysymyksenasettelun ja metodologisen lähestymistavan. Romanian politisoitumiskehitystä olisi voinut tutkia esimerkiksi monikulttuurisuusteorioiden ja identiteettitutkimuksen näkökulmasta tai vertaamalla romanien poliittista kehitystä muihin verrokkiryhmiin Suomessa ja maailmalla. Valitsin lähestymistavakseni kuitenkin poliittisen tekstianalyysin, jossa poliittisuus luetaan esiin yksittäisistä teoista, mutta jotka voidaan ketjuttaa yhteen ja tehdä päätelmiä romanien politiikan agendan ja toimijuuden muutoksista pitkällä aikavälillä.

Olen keskittynyt romanien toimijuuden muutoksen ja temaattisten vaihtojen taitekohtiin. Näiden taitekohtien ympärille olen pyrkinyt luomaan lähteaineistoista suppeamman, ensisijaisena tekstianalyysin kohteena käytettävän korpuksen, *Der Korpus der Quellentexte* (kts. Palonen 2012a, 18-25). Metodologisenä ideana on tutkia tekstejä ja puheita poliittisina tekoina samalla kun ne kontekstualisoidaan osaksi aikalaistapahtumia. Tätä tarkoitusta varten ei ole hedeelmällistä lukea yksinomaan ”tyypillisiä” puheenvuoroja vaan pikemminkin epätyypillinen on kiinnostavaa.

Ensimmäiseen, eli tyypilliseksi luokiteltavat tekstejä ovat esimerkiksi komiteamietinnöt ja Mustalaisasiain neuvottelukunnan arkistoaineisto toimintaohjelmiseen.

Käsittelen kiistoja tuomalla esiin epätyypillisiä tai romanitutkimuksessa harvoin tai ei ollenkaan käytettyjä asiakirjoja ja aineistoja romanipolitiikan tutkimuksen perusaineiston rinnalla. Käyttämistäni aineisosta harvinaisempia ovat esimerkiksi Ferdinand Nikkisen julkaisematon käsikirjoitus vuodelta 1970¹, vuoden 1978 Mustalaisasiain neuvottelukunnan ihmisoikeuksia koskeva mietintö, vuoden 1980 Kiuruveden romanipoliittinen julistus ja Yrjö Tähtelän pamfletti *Mustalaismonopoli* (1984). Kiistoja herättävien, linjamuutosta enteilevi-

¹ Ferdinand Nikkisen (1894-1971) julkaisematon ja päiväämätön alkuperäiskäsikirjoitus *Mustalaiskansa kristinuskon ristivedossa ja rotusyrjinnässä* on ollut hänen poikansa Reima Nikkisen hallussa. Käsikirjoituksen olemassaolo ei ole ollut yleisessä tiedossa. Käsikirjoituksesta ei otettu kopioita vaan sitä tarjottiin WSOY:lle, Tammelle ja Otavalle vuorollaan. Kustannusyhtiö Otavan kirjailijakirjeenvaihdon mukaan Nikkiselle lähetetty hylkäyskirje on päivätty 7.8.1967. Näin olleen käytän lähdeviitteessä vuosilukua 1967. Kustannusyhtiöt eivät päätyneet julkaisemaan Nikkisen kirjaa. Ne pitivät käsikirjoitusta kiinnostavana, mutta marginaalisena ilman muutoksia. Ferdinand Nikkinen ei enää jaksanut tehdä käsikirjoitukseen kustannusyhtiöiden ehdottamia muutoksia. (SKSÄ 69. 2012)

en ja ohitettujen tekstien avulla pyrin luomaan kuvaa siitä miten romanipolitiikasta tuli poliittista, mitkä teemat politisoituivat, miksi ja keiden toimesta.

Romanipolitiikka tarvitsee myös tekijänsä. Asiakirja-aineistot puhuvat useimmiten organisaation tai instituution suulla verhoten puheenvuorojen käyttäjiä ja henkilöitä instituution takana. Pelkästään asiakirjoja lukemalla romanipolitiikassa keskeisesti vaikuttavat henkilöt ja heidän panoksensa jäävät pimentoon ja toimijana näyttäytyy byrokraattinen komitea. Esimerkiksi romanipolitiikassa 1960-luvun lopulta vaikuttanut romani Voitto Ahlgren ei jättänyt jälkeensä juurikaan tekstejä tai taltioituja puheita, mutta romanipolitiikassa vaikuttaneet henkilöt ovat nostaneet hänet romanipolitiikan muutosvoimaksi 1970–1980-luvulla.

Ohjelman tai tekstin kirjoittaminen on poliittinen teko, johon vaikuttavat erilaisten suuntien välillä käytyä kamppailua kirjoittamisen ja sen hyväksymisen aikana. Poliittiset ohjelmien, joihin voidaan lukea toimenpidesuunnitelmat, julistukset ja muut vastaavat tekstit, jotka syntyvät eri kirjoitusvaiheiden, lausuntokierrosten, keskustelujen ja hyväksymismenetelmien prosessissa ja synteesissä. Ohjelmatekstejä koskevat temaattiset valinnat, rajaukset, luonnosten muokkaukset, kieltä ja käsitteitä koskevat valinnat ovat viitteitä kilpailusta eri linjauksista, suuntauksista, oletetuista vastakommenteista jne. (kts. myös Aarnio & Kanerva 1995, esipuhe 1–3.)

Käsittelen romanipolitiikassa tuotettuja tekstejä ja puheakteja kuten poliittisia ohjelmia, joissa kirjoittamisvaihe muodostaa poliittisen teon. Nostan romanipolitiikan tapahtumaketjusta esille yksittäisiä tekstejä, joiden katson joko ilmentävän romanipolitiikan ajalleen tyypillistä ajattelutapaa tai sitten tekstejä, jotka haastavat vallitsevan ajattelutavan, enteilevät tai osoittavat murrosta tai osoittavat romanien politiikan sisällä käytävät kiista.

Sovellan myös ohjelmatutkimuksen menetelmiä lukeakseni esiin romanipolitiikan poliittisia elementtejä. Puolueohjelmien tutkiminen ovat kenties jo suurimman tutkimuksellisen kiinnostuksen ohittanut tutkimuksen alue. Ohjelmaluennan menetelmiä ei ole kuitenkaan vielä juuri sovellettu erityisryhmien, tässä tapauksessa romanipolitiikan sisältöjen rivien välistä lukemiseen. Puolueohjelmien nykysuunnat -kirjan useat artikkelit käsittelevätkin muutosta, jossa ohjelmatekstiä analysoidaan itsenäisenä tekstilajina tietyn näkökulman tai metodisen otteen kautta (kts. Aarnio & Kanerva 1995, 2).

Ohjelmatyyppisiä tekstejä voidaan lukea auki sekä itsenäisenä tekstilajina että poliittisina tekoina. Borgin mukaan *'Ohjelmatekstit eivät ole vain tekstejä, kieltä ja kommunikaatioita sinänsä ja yleensä vaan varsin spesifiä politiikan kieltä ja kommunikaatioita'* (Borg 1995, 18). Kansallinen ja kulttuurinen muutos on tuonut myös ohjelmateksteihin uusia käsitteitä, ilmaisu ja ymmärtämistapoja (ibid.), jotka edellyttävät myös monimuotoisempaan retorisen luennan repertuaaria.

Tutkimukseni etenee jossain määrin kronologisesti, mikä ei kuitenkaan tee tutkimuksesta poliittiseen historiaan kuluva. Kronologisuus on minulle keino osoittaa romanipolitiikassa käsiteltyjen teemojen historiallista perintöä, jolla on vaikutuksena myös siihen miten romanien poliittinen toiminta on Suomessa jäsentynyt ja miksi juuri tietyt romanipolitiikan teemat ovat politisoituneet.

Frank Ankresmitin mukaan historiankirjoitus ei kopioi menneisyyttä vaan repesoi sitä, huolimatta siitä, että meillä on luontainen taipumus uskoa asioilla olevan jonkinlainen objektiivinen perusolemus ja että todellisuus representoi sisällään olevaa "oikeaa todellisuutta" (Ankersmit 1996, 43-44) Historialla on kuitenkin poliittisia seurauksia, joka sai Ankersmitin miettimään menneisyyden ja siitä kertovan representaation eron poliittisia viittaussuhteita. Historia ei koskaan kerro objektiivista totuutta, eikä poliittinen representaatio ole koskaan siirtokuva edustettavistaan.

Esteettisen edustuksen teoriassaan Ankersmit katsoo, että poliittisella edustajalla tulee olla äänestäjiinsä nähden itsenäisyyttä ja autonomiaa. Edustajan tulee toiminnassaan pohtia äänestäjiensä näkökulma, mutta poliitikkona hänelle on tärkeintä deliberaatio eli oma harkinta (Ankersmit 2002, 112; Vauhkonen 2008, 25; 112). Ankersmitin vaatimus etäisyydestä edustajan ja edustettavan välillä deliberaation turvaajana toimii vasta-argumenttina myös romanipoliitikassa esitetyille vaatimuksille, että romaneja edustavien toimijoiden tulee olla yhdenmukainen "kentän" kanssa. Myös romanipoliitikot tarvitsevat muiden poliitikkojen tavoin tilaa deliberaatiolle. Romanipoliitikassa toimivilla on ja tulee olla tuntuma romanipoliitiikan ja politiikan alueella olevista erilaisista virtauksista, poliittisista ja hallinnollisista reunaehdoista, sekä tajua siitä millaiselle toiminnalle aika on otollinen. Deliberaation lisäksi romanipoliitikkojen on osattava muiden poliitikkojen tavoin lukea ja ennakoida tilanteita ja hyödyntää ennakoimaton poliittinen tilanne, *chance*. Romanipoliitiikan ammattilaisten tunnistaminen on tarpeellista myös toisaalta erilaisten poliittikotyyppien luonnehtimiseksi. Heidät tulee myös voida erottaa ns. harrastelijapoliitikoista tai perheytmättömistä.

Eron hyväksyminen edustajan ja edustettavan välillä, samoin kuin menneisyyden ja nykyisyyden välillä ei tarkoita sitä, että romanipoliitikot eron perusteella ikään kuin hylkäisivät taustaryhmänsä. Eron hyväksyminen ja sen mukana tuleva suurempi harkintavara antaa myös enemmän liikkumatilaa. Sen pitäisi johtaa parempaan ja strategisesti mietittyyn romanipoliitiikkaan.

Romanipoliitiikan perustanlaatuinen ongelma on, että romanipoliitiikkaa tehdään muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta – kuten autonominen itsehallintojärjestelmä Unkarissa, parlamenttiin edustajansa saaneet romanipuolueet ja yleispuolueista valituksi tulleet romaniparlamentaarikot – pääasiassa ilman parlamentaarista valtakirjaa. Katson tämän johtaneen romanipoliitiikan asiantuntijakeskeisyyteen, joka edellyttää pohdintaa asiantuntijavaikuttamisen vaikutuksista romanipoliitiikan formulaatioihin niin Suomessa kuin kansainvälisestikin.

1.3 Romanitutkimuksen taustat

Ennen kuin siirryn esittelemään omaa tutkimustani tarkemmin, se on suhteutettava tähänastiseen romanitutkimukseen, erityisesti politiikan tutkimukseen. Näin tekemällä voin nostaa esiin yhtäläisyyksiä joihinkin alan tutkimuksiin, sitä

mitä näistä tutkimuksista olen itse tätä tutkimusta silmällä pitäen oppinut sekä sitä, miksi oma tutkimusprofiili on tärkeä ja miksi työlleni muodostuu juuri tietynlainen kysymyksenasettelu ja tutkimusasetelma.

Romanitutkimuksen ongelmana ei ole ollut niinkään sen puuttuminen vaan sen vääristynyt luonne. Romaneista on kirjoitettu paljon, mutta kirjoitusten takana on valtaväestön kirjoittamat tekstit, jotka turvautuvat valtaväestön hallintokoneiston tuottamiin aineistoihin (Pulma 2006,11). Pulma huomauttaa, että huomattava osa romanitutkimuksen teksteistä kierrättää 1700-luvulta lähtöisin olevaa romaneja mytologisoivaa ja stereotypisoivaa aineistoa virheineen päivineen (Pulma 2006, 11–12). Myös yhdysvaltalainen, syntyjään englantilaisunkarilainen romani, kielitieteilijä Ian Hancock (1997, 184–185) toteaa, että romanitutkimusta vaivaa virheellisten lähteiden toistaminen ja kopiointi. Kansatieteilijöitä on kritisoitu siitä, että romaneja ja kiertäviä koskevat tutkimukset ovat jumiutuneet kunkin maan kansallisuuden ja kansallisen identiteetin etsimiseen (esim. Reid 1997, 35).

Kulttuuriantropologi Anna Maria Viljanen-Saira (nyk. Viljanen) toi esille jo vuonna 1986 tutkijoiden tekemän havainnon romaneja koskevien tutkimusten määrän ja laadun epäsuhdasta. Hän nimesi romantisoimisen, mystifioimisen, holhoamisen ja vihamielisyyden neljäksi eri ideologiaa tai idealismia heijastavaksi tyypiksi, joiden avulla tutkijat luovat kohteestaan tietynlaisen kuvan. (Viljanen-Saira 1986, 22). Romanien esittäminen köyhänä ja kurjalistona, on yksi yleinen, kenties holhoamisen yläotsakkeen alle menevä tapa käsitellä romaneja. Esimerkkinä tämänkin romanikuvan yksipuolisuudesta on Ferninand Nikkisen esittämä kritiikki:

Monet suomalaiset kuvittelevat oman heimonsa enkelin siivillä varustetuiksi puhussa mustalaisista, ja vertailevat itseään ja komeita vaatteitaan, joskus komeaa kotiaan ja titteliäänkin, noihin maantiellä kodittomina kasvaneihin, alkeellisintakin kansalaiskoulutusta saamattomiin rääsyihin pukeutuneisiin mustalaisheimon kurjalistoon, aivan kuin koko mustalaisheimossa ei muita olisikaan kuin nuo maantiellä liikkuvat kodittomat. (Nikkinen 1967, 51)

Suomalaisen historiantutkijan, professori Toivo Nygårdin mukaan myös muunlaisessa romaneja koskevassa aineistossa kuten julkisessa keskustelussa, antropologisessa kirjallisuudessa, lauluissa tai kansantarinoissa on vaikeutensa, sillä hallitsevien ryhmien vaikutukset lähteisiin ulottuvat virallisia lähteitä pidemmälle. (Nygård 1998, 15). Ranskalainen kielitieteilijä Jean-Pierre Liégeois näkee viihteen luomien mustalaisyopperoiden tai flamencotanssien sävyttämän romanikuvan itseään ruokkivaksi kierteeksi, jota on vaikea muuttaa, ja jonka muuttamisyritykset usein vain vahvistavat stereotyyppioita. (Liégeois 1994, 194).

Ces manipulations qui séparent les vrais des faux, les authentiques des imitateurs, et finalement les bons des mauvais, participent pleinement, dans le contexte d'une politique assimilationniste, à la vision d'un groupe culturel en voie d'extinction et d'un groupe social "à problèmes" en cours de développement, par la construction d'un type idéal du Tsigane de folklore auréolé d'un culturel de pacotille à conserver, et d'un type idéal du nomade à faire disparaître comme perturbateur et à réinsérer, car il n'a pas d'avenir culturel, ni même de passé. (Liégeois 1994, 190)

Myös Ian Hancock on nostanut esiin erityisesti fiktiivisessä kirjallisuudessa ja elokuvissa esitetyt romanikuvat, joista on vaikea päästä eroon. Hancockin mukaan romaneihin liittyvät oletukset esitetään usein faktoina, jotka kerran esiin tultuaan etenevät metsäpalon tavoin. Mutta myös tutkimusta vaivaa sama ongelma. Yksi sitkeänä erityisesti kielitutkimuksessa esitetty näkemys on Hancockin mukaan useiden käsitteiden, kuten omaisuus, velvollisuus, aika ja jopa kokonaisen aikamuodon, futuurin, puuttuminen romanikielestä. Hancock sanoo kuitenkin vilkaisun mihin tahansa romanikielen sanakirjaan osoittavan väitteet vääriksi, mutta siitä huolimatta virheet elävät romanitutkimuksessa. (Hancock 1997, 180–183).

Kansainvälisessä romanitutkimuksessa on tuotu pitkään esille toisaalta romanien itsensä käyttöön ottamaa romanttista historiaa ja kulttuuri-kuvaa sekä ongelmia, jotka johtuvat erilaisten ryhmien niputtamiseksi yhteen.

Englantilaisen antropologin, romanitutkimuksen *Grand old lady*, Judith Okelyn mukaan viranomaislähteet ja säädökset todistavat valtion ja vähemmistöryhmän välisestä taistelusta. Okelyn mielestä paikoillaan pysymätön elämäntyyli ja haitta yksityisille maille leirytyivistä kiertävistä (*Travellers*) selittävät vain osan esimerkiksi Iso-Britannian valtion harjoittamista pakkotoimista ja kontrollista kiertäviä vastaan. Hänen mukaansa romaneja ja kiertäviä kontrolloidaan, koska he näyttävät ja osoittavat vaihtoehdoisen tavan ansaita elantonsa, elää ja ajatella. Romanien esittämä vaihtoehto on hallitsevalle järjestelmälle tietysti triviaalinen uhka, mutta Okelyn mukaan sen olemassaolo itsessään antaa vallanpitäjille aiheen kontrolloida romaneja. (Okely 1983, 1-2).

Romanien integraatiota ajavat hallinnolliset ja poliittiset ohjelmat ja niiden takana olevat valtiot ja instituutiot pohjimmiltaan sisältävät vaateen romanien muuttumisesta. Eva Sobotkan (2001) mukaan vaihtoehdoisen elämäntavan ymmärtäminen ja hyväksyminen ei tule edelleenkään kysymykseen, koska valtioiden toimenpiteet perustuvat yhdenmukaistamiseen:

Government measures towards the Roma minority have taken place within the limits of uniformity, though since the nature of the provisions are 'special' one wonders to what extent they will truly change the position of Roma within societies. For example, how will they lead to accepting Romani values and views on what constitutes a good way of life? (Sobotka 2001, 5)

Romaneja koskevassa tutkimuksessa yksi pitkään jatkunut, mutta murtumassa oleva ominaisuus on ollut romanien menneisyyden nostalgia. Romanitutkimuksissa ja romaneita koskevissa teksteissä on tyypillistä romantisoituneen menneisyyteen viittaaminen. Viehtymystä romanien historiaan ja perinteisiin voi verrata esimerkiksi Agatha Christien romaanien viehätysvoimaan: Niissäkin kuvataan ensimmäisen maailmansotaa edeltänyttä ja sen jälkeistä aikaa sellaisena, jota se ei koskaan ollutkaan, mutta joka saa lukijat kaihoamaan ”vanhaa hyvää aikaa”. Romanien tuotettu menneisyys kiehtoo kulttuuriromantikkoja ja viihde-elämää, mutta oletan sen tarjoavan myös romanipoliittisille intresseille sisällöltään muutettavan ja poliittisesti joustavan elementin.

Menneisyyden nostalgia on kuitenkin osa romaneilta itseltään tulevaa puhetta. Romaninaisten elämänkiertoa etnografisesta näkökulmasta tutkinut Airi

Markkanen nimeää haastatteluaineistonsa kertomuksia kiertolaisuudesta "nostalgia kertomuksiksi", Nostalgia kertomuksissa lapsuutta ja nuoruutta muistellaan nostalgisesti, kadonneena elämäntapana ja arvomaailmana, vaikka todellisuus on ollut kaukana ihanteellisuudesta. 1920-1950 -luvulla lapsuuttaan köyhyydessään viettäneet nykyiset romanivanhukset pitävät aikaa kuitenkin "elämänsä parhaana". Nostalgia kertomuksissa kiertolaisuus ja kiertäminen nähdään Markkasen mukaan sopivana ja oikeana elämänmuotona. (Markkanen 2003, 231-232). Menneisyyden kaihoamisen syyt eivät näytä kuitenkaan olevan kiertolaiselämän hohdossa vaan romanien keskinäisissä, likeisissä suhteissa ja myös pakon sanelemassa "välittämässä", joka ei paikoilleen asettautuneessa elämäntavassa enää tule joko "luonnollisesti" tai sitten välttämättömyytenä.

Esimerkiksi Reid (1997, 36) syyttää folkloristeja nostalgisoivan kulttuurin luomisesta romanitutkimuksessa. Reidin mukaan romanit ja kiertävät nähdään tutkimuksessa usein primitiivisinä olentoina jäätyneessä ajassa, eräänlaisena modernin yhteiskunnan arkaaisena heimona, joka on kykenemätön sopeutumaan nykyaikaiseen urbaaniin elämään (Reid 1997,36). Myös Donald Braidin mukaan skotlantilaisia kiertäviä (*Travellers*) koskeva akateeminen kirjallisuus on pitänyt yllä käsitystä romanien kulttuurisesta ja ajallisesta pysähtyneisyydestä. Akateeminen tutkimus käyttää Braidin mukanaan ajallista etäisyyttä selittämään ongelmia nykyaikaiseen yhteiskuntaan integroitumisessa. Braid ei häiritse vain menneisyyden romantisointi vaan myös menneisyyden kieltäminen tämän päivän kiertävien ja heidän menneisyytensä kanssa. (Braid 1997, 40-41)

Ranskalainen kielitieteilijä, Pierre Liégeois, yksi modernin romanitutkimuksen merkittävimmistä hahmoista, pitää folkloristien luomaa romanikuvaa haitallisimpana kaikista:

Si, à toutes les époques, l'attitude la moins négative a été celle d'une sympathie romanistiques au folklore, donc superficielle et trompeuse, ou encore une curiosité intellectuelle teintée de compassion ou de pitié, ce sont les aspects les plus négatifs de l'image qui sont réactivés. (Liégeois 1994, 183)

Kansatieteet, antropologia ja etnografia ovat yleisiä romanikirjallisuuden tai tutkimuksen alueita. Ne korostavat usein romanien kuulumattomuutta mihinkään järjestelmään ja näyttävät romanit useimmiten joko positiivisessa tai kielteisessä valossa. Sekä viranomaislähteissä että eksoottisuutta esittävässä lähteissä romaneja kohdellaan kuin tulkittavaa esineistöä, myös silloin kun tieto on saatu "suoraan romaneilta". (Okely 1983, 2) Hän huomauttaa, että romaneille voi hyvinkin sopia olla lumoavan eksoottisia, jos sen avulla on mahdollista säilyttää oma elämäntapansa (ibid.).

Ennako-oletuksiin mukautuminen ja niiden refleктоiminen on oman näkemykseni mukaan yksi - tärkeä - romanien selviytymisen keino. Romanit voivat tuottaa ja toteuttaa ympäristön luomaa kuvaa itsestään pitämällä sen avulla ympäröivän yhteiskunnan etäällä oman ryhmänsä ja kulttuurin todellisesta olemuksesta, mitä se sitten onkaan. Romanit ovat lainanneet, liittäneet ja myös omaksuneet pääväestön tuottamaa romanttista ainesta, mutta erilaiset roma-

neihin liitetyt kuvat myös suojelevat eri romaniyhteisöjen ”todellista”, määrittelemätöntä olemusta.

Romanien kyky adaptoitua ympäröivän maailman itseään koskeviin olettuksiin on esillä myös Ferdinand Nikkisen kirjassa *Mustalaiskansa kristinuskon ristivedossa ja rotusyrjinnässä*. Ferdinand Nikkisen julkaisemattomaksi käsikirjoitukseksi jäänyt kirja on harvinainen, romanin itsensä kirjoittama teos, jossa kirjoitetaan laajasti romanien Eurooppaan saapumisen alkuvaiheista 1300-luvulta lähtien, tulosta Pohjolaan ja kristinuskon vaikutuksista romanien elämään ja liikkumiseen Euroopassa. Kirja ei ole tieteellinen, mutta se pohjautuu laajaan lähdeaineistoon, vaikka sisältääkin paljon poleemisia kannanottoja kristinuskon vaikutuksesta romanien elämään aina keskiajalta sen kirjoittamisajankohtaansa 1950–1960-luvulle.

Nikkisen kirjan kantavana teemana on osoittaa kristinuskon vaikuttaneen romanien elämään ja heidän saamaansa kohteluun aina romanien saapumisesta Kreetan saarelle. Hän kritisoi jyrkästi politiikan ja uskonnon suhdetta ja 1900-luvun romanipolitiikkaa ruotiessaan hän kohdistaa kritiikkinsä Mustalaislähtöjen ja valtion tiiviiseen suhteeseen.

Romanit saapuivat Eurooppaan 1300-luvulla pahimpien uskonkiistojen aikana, jolloin uskonto oli myös poliittinen, väkivaltaa kaihtamaton mahti. Romanit olivat Eurooppaan tullessaan autuaan tietämättömiä kuolemansynnistä ja eetoksesta, jonka mukaan tavallisen kuolevaisen ilot olivat lunastettavissa vasta tuonpuoleisessa elämässä.

Kun kirkoissa ja maanteilla veisattiin taivaan autuudesta ja helvetin vaivoista, vallitsi mustalaisten leireillä useinkin sellainen elämänmeno, kuin taivasta eikä helvettiä olisi ollut olemassakaan. Siellä ei myöskään vaivattu päätä sillä, oliko Kristus syntynyt tai luotu, ja kumpi oli arvokkaampi äiti vai poika. (Nikkinen 1970, 9-10)

Kuva leirinuotion ympärillä vietetystä elämästä vapaavalintaisen elämäntyylinä on elänyt sitkeänä läpi vuosikymmenten. 1960-luvun suomalaisten romaniaktiivien oli vaikea hyväksyä vaikeiden olosuhteiden kuorruttamista romantiikalla. Poleemisessa julkaisussa *Mustalaiselämää* (Huttunen & Nordström-Holm 1969) suomalaiset ja Ruotsissa asuvat romaniaktiivit kirjoittivat yksityisten esimerkkien kautta romanien sosiaalista ahdingosta ja heidän syrjinnästään 1960-lopun Suomessa. Kirjassa ei ruokittu mielikuvaa leirinuotion loisteesta:

Kirjoissa kerrotaan, joka hakuteoksissa, miten mustalaiset illan tullen sytyttävät nuotion ja tanssivat ja karkeloivat tulen ympärillä. [...] Saattaa olla, että hakuteoksen kirjoittaja on kulkenut asunnottoman mustalaisperheen leiritulen ohi ja kuvittelut ihmisten tanssivan, kun nämä ovat siinä kylmässä hyttisseet. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 44).

Mielikuva ei käy yhteen myöskään suomalaisten romanien tapakulttuurin kanssa, kuten romaniaktivisti Seppo Isberg paheksui:

”Miltä se näyttäisi, jos minä ja Miina-tätini, arvostettu ikäihminen, illan tullen kasaisimme pihalle notsken ja hippaisimme siinä aikamme ja menisimme hyvillä mielin maate.” (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 44).

1400-luvun aikana ruhtinaat ja paavikin kirjoittivat kulkeville romaniseurueille turvakirjeitä, jotka heltisivät romanien kertoessa olevansa raamatullisesta alkuperää ja pyhiinvaeltajia. (Pulma 2006, 15; Fraser 1992, 62-63)

Mantereen uusina tulijoina romanit elättivät itsensä käymällä kauppaa ja erilaisilla kädentaidoillaan. Romaneita katsomaan tulleet ihmiset saivat tuulahduksen "heille ennen kokemattomasta kauneudesta ja kuulauden ilmapiiristä" (Nikkinen 1970, 9-10). Myötämielisyys kuitenkin muuttui ankaraan vastustukseen, jopa romaneille langetettuun kirkonkiroukseen, joka 1400-luvun Euroopassa tarkoitti paaria-asemaa ja entistä ankarampaa taistelua hengissä pysymisen keinoissa (Fraser 1992, 85-190).

Kielteisen asenteen syntymisen syynä eivät olleet vain romaneista itseltään koettu hankaluus, vaan myös yleisemmin epäsuopean suhtautumisen lisääntyminen kierteleviin ryhmiin ja irtolaisiin (Pulma 2006, 15). Nikkinen tulkitsi kääntein johtuneen siitä, että papisto ei katsonut romanien ja muun väestön lisääntyneitä suhteita hyvällä. Nikkisen mukaan papisto suhtautui romaneihin samanlaisina kilpailijoina maailmankatsomuksesta kuin kirjailijat, tiedemiehet tai kirjapaino (Nikkinen 1970, 11).

"Oikea oppi" oli myös elämän ja kuoleman kysymys ja vääräoppiseksi joutumisen vaara oli aina olemassa. Nikkisen aikalaiset väittivät, että romanit eivät tunne riittävästi kristinuskkoa ja sen sakramentteja. Vasta-argumenttina Nikkinen väitti romanien nähneen ja oppineen koko Euroopan mantereella olonsa koko kristinuskon kirjon kaikkine puolineen. Heidän oli tehtävä niistä omat johtopäätöksensä ja löydettävä keinot sopeutuakseen uskonsodissa kiehuaan Eurooppaan. Nikkisen mukaan romanit turvautuivat hyväksi havaittuun keinoon myötäillä viimeksi puhunutta ja olla ottamatta kantaa mihinkään uskonkappaleisiin. (Nikkinen 1940, 4-5). Jälkiä Nikkisen osoittamasta romanien tavasta myötäillä kulloistakin kristillistä näkemystä ja sen esittäjää on olemassa edelleenkin. Romanien 'poliittisesta kannasta' kuulee yhä edelleen sananparsia, joiden mukaan romanien on oltava aina vallassa olevalle hallitsijalle mieluinen.

Ferdinand Nikkisen mukaan myös romanien omasta alkuperästään esittämät raamatulliset ja kristilliset legendat ymmärrettiin hallitsijoidenkin keskuudessa olevan legendoja, mutta niillä he onnistuivat saamaan suosituskirjeitä eri ruhtinailta ja tie vei lopulta itse Paavin puheille. Paavi antoi romaneille synninpäästön ja suosituskirjeen sulkien heidät kirkon ja kristinuskon suosioon. (Nikkinen 1940, 5-7) Saksalais-roomalaisen valtakunnan kuningas Sigismundin suojele oli ollut romaneille erityisen tärkeää, mutta tämän menetettyä arvovaltansa vuonna 1415, menettivät merkityksensä myös hänen suojeleuskirjeensä.

Romanit olivat siis Eurooppaan saapumisestaan lähtien pakotettuna luomaan ryhmänä erilaisia selviytymisstrategioita. Romanien kulttuuria ja elämäntapaa kuvataan usein myyttisesti ja mytologisoiden. Edellä kuvatussa olen pyrkinyt etsimään pohjaa sille, mistä romanikuvaan yhä edelleen liitetään huolettomuus ja toisaalta poliittinen kodittomuus. Romanien alkuperästä kertovat tarinat ovat pitkälle legendoja, mutta niiden synty voi hyvinkin olla yhteydessä siihen todellisuuteen, johon romanit Eurooppaan tullessaan sopeutuivat.

Tarkoitukseni ei ole esittää kansanperinnällistä ja vaellushistoriallista väitämää, vaan illustroida romanien tarvetta luoda erilaisia selviytymisstrategioita refleктоimalla sekä kulttuurisesti että poliittisesti kulloisenkin ympäristön kulloiseenkin itseään koskevaan kuvaan. Tulkintani on, että romantisoitu kuva huolettomasta ja kiertävästä romanielämästä juontuu juuri mantereelle saapuneiden uusien ryhmien maailmankatsomuksen erilaisuudesta verrattuna kristinuskon läpätunkemaan, maanpäällistä kärsimystä korostavaan kristilliseen maailmankuvaan.

Risto Blomster on kuvannut miten taitavasti esimerkiksi musiikkia on käytetty romanien ja muun väestön välisenä yhteydenluojana, mutta myös omaa piiriä rajaavana piirtäjänä (Blomster 2012, 290.) Rajan vetämisessä romaneilla on ollut käytössään paitsi oma musiikinkäyttökoodistonsa siitä, mitä lauluja on laulettu, kenelle, millä sanoilla tai kielellä, ja missä kontekstissa niin myös romanikielensä (Ibid., 290, 374). Romantisoidun romanikuvan ylläpitäminen on tulkintani yksi rajaelementti, jonka romanit ovat ottaneet käyttöön ryhmänsä suojakilveksi.

1.3.1 Romanitutkimus tieteenalana

Romanien historia ja identiteetti on aina noussut esille romaneja koskevassa keskustelussa ja tutkimuksessa. ”Mustalaistiede” syntyi kansallisromantiikan nousun myötä 1700-luvun loppupuolella, jolloin ei-romani tutkijat kiinnostuivat romaneista ja ryhtyivät tutkimaan heidän historiaansa, kieltään ja tapojansa romantiikan hengessä. Panu Pulma arvioi romaneihin virinnee kiinnostuksen taustalla olleen yleinen kiinnostus viljejä luonnonkansoja ja toisaalta Aasiaa kohtaan: Romaneissa yhdistyivät romanttinen näkemys villistä ja vapaasta kansasta, jonka alkuperä oli kielitieteilijöiden mukaan Intiassa (Pulma 2006, 40). Romaneista kiinnostuneet tutkijat konstruivat tutkimuksillaan romanien alkuperän, historian ja systematisoivat romanikieltä ja synnyttivät yhdenmukaisen romani-identiteetin sinällään erillään elävistä heterogeenisistä romaniryhmistä (Klímová-Alexander 2005, 19).

Suomessa ensimmäisen laajan romaneita koskevan tutkimuksen teki pappi, tutkija, kansankulttuurin kerääjä Christfield Ganander (1741–1790). Gananderin vuonna 1780 ilmestynyt uraa uurtava tutkimus käsitteli romanien alkuperää, historiaa ja kieltä. (Vahtola, 2004) Gananderin teos palkittiin Ruotsin kaudokirjallisuusakatemiasta, mutta ennen kaikkea sitä on pidetty ensimmäisenä (esimerkiksi Pulma 2006, 40) vakavasti otettavana yrityksenä kuvata romanikansaa, sen alkuperää, kieltä ja ryhmäluonnetta. Ganander oli tutustunut eurooppalaisten kollegoiden romanitutkimuksiin, mutta ei langennut alkuunkaan myyttisiin, Raamatusta johdettuihin alkutarinoihin eikä muihin suosittuihin teorioihin romanien alkuperästä (Pulma 2006, 40–41.)

Romanitutkimus syntyi paitsi kiinnostuksesta eksoottisiin ryhmiin myös kansallisvaltion rakentamisen tarpeeseen, joka epäilemättä ohjasi romanitutkimusta sekä sisällöltään että haetuilta tuloksilta. Romaneihin kohdistuva tutkimus oli toisin sanoen osa romanipolitiikkaa, jossa romanit olivat kohteena. Jean-Pierre Liégeois katsoo romanikuvan manipulaation palvelevan yhteiskun-

tapoliittisia tarkoituksia. ”*Le Tsigane n’est pas défini par tel qu’il est, mais tel qu’il est nécessaire qu’il soit pour des nécessités d’ordre sociopolitique.*” (Liégeois 1994, 187.)

Romanitutkimus on myös itsessään romanipolitiikan väline ja romaneihin kohdistunut tutkimus- ja selvitystyö on toiminut romanipolitiikan elementteinä. Historian saatossa romaneihin kohdistuneet tutkimukset ovat olleet usein tarkoitushakuisia, mistä syystä romanit suhtautuvat edelleen tutkimuksiin varauksellisesti. Vähemmistöjen tutkimuksessa tutkimukset tuottavat kustakin vähemmistö syntyvää kuvaa ja ovat osa enemmistö-vähemmistö -valtaasetelmaa. Sanna Valkonen on tehnyt vastaavankaltaisia havaintoja saamelais- ja saamelaistutkimuksen suhteessa. Valkosen (2009, 20) mukaan (saamelais- tutkimus tuottaa itsessään vähemmistökuva ja tutkimuksen avulla voidaan tehdä näkyväksi vähemmistön ja enemmistön sekä näiden välisten valtaasetelman epäsuhtaa.)

Romanitutkimus (*Roma Studies, Gypsyology, Ziganology*) on monitieteinen tutkimusalue, joka tutkii romaneja etnisenä ryhmänä. Yleensä romanitutkimusta tehdään muun muassa lingvistiikan, kielitutkimuksen, historian, antropologian, etnologian, musiikin tai sosiologian alueella.

Eri maiden romanitutkijat perustivat Iso-Britanniassa vuonna 1888 kansainvälisen romanitutkijoiden yhdistyksen *Gypsy Lore Society*n, joka ryhtyi julkaisemaan tieteellistä aikakausilehteä *Journal of the Gypsy Lore Society*. (<http://www.gypsyloresociety.org/home>) Nykyisin yhdistyksen päämaja sijaitsee Yhdysvalloissa. Vuonna 2000 joulukuussa ilmestynyt Liverpool University Pressin julkaisemana nimellä *Romani Studies* (<http://romanistudies.liverpooluniversitypress.co.uk/>).

Romanitutkimus ei siis ole mikään erillinen tieteenhaara, vaan kysymys eri tieteenalojen erillisistä tutkimuksista, joissa tutkitaan romaneja, heidän kieltään, historiaansa, kulttuuriaan, jne. oman tieteenalansa viitekehyksessä. Romanitutkimus on rinnastettavissa muiden vähemmistöryhmien tutkimukseen, kuten esimerkiksi African American Studies tai alkuperäiskansojen tutkimukseen.

Vähemmistötutkimusta ja erityisesti romanitutkimuksen historiaa rasittavat pyrkimykset nähdä romanit eksoottisina, vieraina /tai muutettavina ryhminä. Nykytutkimuksessa romanitutkimuksen rasitteena on oman näkemykseni mukaan historiallinen uhrikuva. Esimerkiksi Ian Hancock sortuu deterministiseen uhrikuvaan romaneista ensin orjuutettuina mantereelle muuttajina, sitten holokaustin ja syrjinnän uhreina.

Marginaaliseksi miellettyjä ryhmien tutkimus perustuu yleensäkin viranomaisten ja hallitsevien luokkien aineistoihin. Panu Pulma on suomalaisessa romanitutkimuksessa lähtenyt uudelleen rakentamaan suomalaista ja pohjoismaista romanitutkimusta tämä filteri mielessään. Pulman lähestymistavan merkittävä muutos suhteessa aikaisempaan romanitutkimukseen on ollut tiedostaa viranomaislähteiden ja varsinkin kontrolliviranomaislähteiden voimakas vaikutus aineiston luonteelle.

Eritoten 1800-luvun loppua edeltäneinä vuosisatoina romaneihin liittyvä tieto on ollut pääväestön luomaa. Käytännössä tämä tarkoittaa, että romanit nousevat esiin viranomaisaineistosta irtolaispidätyksen, onnettomuuden tai rikoksen myötä. Tämä aineistollinen ongelma koskee historian tutkimuksessa muitakin ”tavallisia ihmisiä”, jotka yleensä pääsevät ”aikakirjoihin” vain erityisten tapahtumien kautta. Romanien historiaa tutkivat tutkijat ovat silti sitä mieltä, että romanien kohdalla korostuu viranomaismateriaalin rooli romanien elämästä kertovana lähteenä. Kun romanit puuttuvat yleisestä historiankirjoituksesta ja heihin kohdistuneet asenteet ovat olleet useimmiten torjuvia, joutuu historian tutkija etsimään aineistoaan ongelmista kertovista tiedonlähteistä, joissa tuodaan esille konflikteja ja ristiriitoja. (Blomster, Rekola, Tervonen & Viljanen 2012, 12.)

Toinen viimeaikaisessa historian tutkimuksessa esiin nostettu tutkimussuunta korostaa romanien vuorovaikutusta muun yhteiskunnan kanssa (Esim. Tervonen 2010; Häkkinen, Pulma & Tervonen 2005). Miika Tervosen mukaan vuorovaikutus ja rajojen ylittäminen löivät läpi etnotutkimuksessa jo vuosikymmeniä sitten, mutta näkökulma on uusi romanitutkimuksessa (*Romani studies*). Vuorovaikutus romanitutkimuksen tutkimusotteena on syntynyt vastareaktiona pitkään jatkuneelle traditiolle esittää romanit ja muut liikkuvat ryhmät poikkeavina ja eksoottisina ulkopuolisina, joilla on staattinen, omavarainen kulttuuri ja joilla ei ole yhteyksiä ulkopuoliseen yhteiskuntaan, paitsi rasismien tai syrjinnän uhreina. (Tervonen 2010, 1.)

Ruotsalaisen Jan Sellingin mukaan 1800- ja 1900-lukujen akateeminen antiromanismi tai romanivastaisuus liitti yhteen käsityksen romanikulttuurista antisosiaalisena kulttuurina, ja joka piti siitä syystä karkottaa ja sulkea ulos muusta yhteiskunnasta (Selling 2013, 189). Suomalainen taloushistorian tutkija Miika Tervonen on osoittanut omissa tutkimuksissaan antisosiaalisuuden olevan väärä oletuksen sekä ryhmän kuvaajana että etnisten suhteiden rakentumisen näkökulmasta.

Miika Tervonen tutki väitöskirjassaan (2010) romanien, kiertävien (*travelers*) ja talonpoikaisten etnisten rajojen vetämistä Suomessa ja Ruotsissa 1860–1925. Tutkimuksessaan Tervonen haastoi romaneista ja kiertävistä sitkeänä elävää kuvaa sosiaalisesti marginaalisena ryhmänä. Tervosen mukaan kuva romaneista ja kiertävistä sosiaalisesti eristäytyneenä ryhmänä on virheellinen. Romanien ja kiertävien elinkeino on edellyttänyt jatkuvaa ja intensiivistä vuorovaikutusta talonpoikaissäestön kanssa. Tervosen mukaan ilman vakituista yösiijaa elävien ryhmien pelkkä selviytyminen osoittaa romanien ja kiertävien onnistuneen solmimaan ja ylläpitämään suhteita maaseutuyhteiskunnassa, eikä niiden syntyminen ole ollut itsestään selvää.

Tervosen mukaan romanien ja kiertävien sekä muun väestön väliset verkostot ylläpidettiin taloudellisen toiminnan välityksellä, ja ne muodostuivat toimivien sosiaalisten yhteyksien välityksellä romanien ja kiertävien sekä heidän tuotteitaan/palveluitaan ostavien, heitä avustavien ja majoittavien talojen välillä. Mutta kuten Tervonen huomauttaa (2010, 261), romanien/kiertävien hyvätkään suhteet pääväestön edustajien kanssa eivät ole olleet tasaväkisiä,

vaan romanit/kiertävät ovat olleet alisteisessa, muiden hyväntahtoisuudesta riippuvassa, asemassa. Tervosen mukaan voidaan puhua institutionaalisesta marginalisaatiosta, jota hän valottaa esimerkkien avulla etnisten ryhmien välistä sosiaalisia suhteita ohjaavina systemaattisina sääntöinä (ibid.).

Viranomaisten ja valtaapitävien luoma kuva romaneista pelkkänä ongelmana oli jo aineiston luonteen vuoksi yksipuolinen. Romaneihin yhdistettiin joka tapauksessa voimakas ryhmästigma, joka romanien/kiertävien oli otettava huomioon voidakseen selviytyä. (Tervonen 2010, 261)

Panu Pulman vuonna 2006 julkaistu *Suljetut ovet - Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan* on laajaan kaaren ja pohjoismaisen yhteyden kuvaus valtiollisesta, eksplisiittisesti romaneihin kohdistetusta vähemmistöpolitiikasta. Pulman tutkimus keskittyy selvittämään millaiset aatteet, ideologiat ja tavoitteet ovat milloinkin vaikuttaneet romanipolitiikan sisältöön ja muotoon sekä analysoida niiden odotettuja tai odottamattomia vaikutuksia, onnistumisia ja epäonnistumisia. (Pulma 2006, 12) Asetelmassa korostuu romanien rooli nimenomaan politiikan kohteena. Pulma, samoin kuin esimerkiksi Tervonen ja Rekola piirtävät tutkimuksissaan romanipolitiikan suuria linjoja löytäen sieltä murroksien ja käänkösvaiheita.

Hämmästyttävää on, että tutkimuksen vääristyneisyys on havaittu jo viimeistään kolmekymmentä vuotta sitten, mutta että vasta vuosituhaten vaihteesta alkaen lähestymistapoja on tutkimuksellisesti haastettu. Romanipolitiikan näkökohdasta on niin ikään hämmästyttävää, että Pierre Liégeois ja Nicolea Gheorghe ovat esittäneet jo 1990 -luvulla, että romanien moninaisuus tulee ottaa voimavaraistavaksi lähtökohdaksi romanipolitiikasta käytävästä keskustelusta siten, että keskustelu rakentaa romanipolitiikan legitimaatiota alhaalta ylöspäin. Romaniväestön globaalia heterogeenisyyttä ei siis tule pitää romanipolitiikan esteenä tai lukkona, vaan juuri moninaisuudesta nouseva politiikka voi olla riittävän kattava ja legitiimi. Romanien heterogeenisuus nähdään näissäkin puheenvuoroista kansalaisuuden, kielen, elämäntavan ja kulttuurisidonnaisuuden näkökulmasta. Romanipolitiikka vaatii kuitenkin myös romanien sisäisen politiikan ja niissä ilmenevien erojen tarkastelua. Kansainvälistä sen paremmin kuin kansallista romanipolitiikkaa voidaan arvioida ja johtaa vain osittain romanien käyttämän kielen tai kansalaisuuden pohjalta, vaikka niissä olisi suuriakin vaihteluja.

Tässä työssä kohdistan huomioni suurten linjojen taitekohtiin, poliittiseen areenan *polityyn* ja analysoin aikaan ja kontekstiin sidottujen poliittisten tekojen kautta romanien aseman muuttumista kohteesta toimijaksi sekä romanien oman politiikan syntymistä. Poliitiikan tutkimuksen alueella tutkijoita on kiinnostanut romanien mahdollisuudet poliittiseen osallistumiseen. Tällöin mielenkiinnon kohteena ovat eri maiden vaalijärjestelmät, romaniväestön lukumäärä sekä keinot järjestää romanien parlamentaarinen edustus.

Vaikka tutkijat ovat osoittaneet romanien kohtaamat taloudelliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja poliittiset ongelmat, he ovat Martin Kovatsin (2001) mukaan samaan aikaan kääntäneet sokean silmänsä epätarkkuudelle, epä johdonmukaisuudelle ja ristiriidoille poliittisessa ja julkisessa keskustelussa. Todelliset muu-

tokset romanien elämässä edellyttävät poliittisen kehityksen jatkuvaa ja kriittistä arviointia. (Kovats 2001, 9.)

Romanien poliittisen osallistuminen ja esimerkiksi juuri vaalijärjestelmien tutkimus ansaitsisi tutkijoiden laajemman huomion. Martin Kovats, Will Guy ja Peter Vermeersch ovat harvalukuisia romanien poliittista aktiivisuutta käsitelleitä tutkijoita. Heidän tutkimuksensa käsittelevät romanien poliittista osallistumista pääasiassa siitä näkökulmasta millainen vaikutus romaniasioden näkyvyyden ekspansiolla on romanien poliittiselle osallistumiselle, ja miten poliittinen osallistuminen on noussut tai ei ole noussut osaksi kansainvälistä romaniliikettä tai -aktivismia. Tutkimusnäkökulmana ei ole kuitenkaan ollut romanien sisäinen politiikka eri tasoilla.

Romanitutkimus yleensä, mutta romanien poliittista osallistumista koskeva tutkimus erityisesti, on kiinnittänyt varsin vähän huomiota sukupuoleen. Unkarilaisen Angéla Kóczén vuonna 2011 ilmestynyt romaninaisten poliittista aktivismia Unkarissa tutkiva väitöskirja onkin tarpeellinen avaus romaninaisten poliittisen osallistumisen tutkimukselle. Hänen näkökulmastaan tekee kiinnostavan se, että hän tutkii romaninaisten poliittista aktiivisuutta sekä yhteisön sisällä että sen ulkopuolella. Yksi hänen huomioistaan on, romaninaisten poliittinen osallistuminen on hyvin erilaista kansainvälisen romanipolitiikan areenalla kuin paikallisella yhteisötasolla. (Kóczé 2011). Romanien poliittisen osallistumisen näkökulma ei voi kuitenkaan tarkentua, jos ei oteta huomioon romaninyhteisössä käyviä sisäisiä keskusteluja romanipolitiikan suunnasta ja sisällöistä.

Suomessa Airi Markkanen on tehnyt etnografian tieteenalan kuuluva väitöskirjan *Luonnollisesti* romaninaisista vuonna 2003. Kirjailija-taitelija Kiba Lumberg on tuonut taiteen keinoin esiin romaninaisten asemaa yhteisössään omilla teoksissaan.

Pyrin tässä työssä avaamaan näkökulmaa, joka mieltää romanitoimijat itessään poliittisiksi toimijoiksi, jotka kilpailevat keskenään romanipolitiikan tavoitteista, linjoista ja keinoista. Näkökulma voi tulevaisuudessa avata uusia tulokulmia koko romanipolitiikan dynamiikan ymmärtämiseen: Miksi eri teemat ovat eri romaninyhteisöissä ja eri maissa poliittisesti merkittäviä? Miten eri teemat ovat vaikuttaneet romanien poliittisen toiminnan mobilisoitumiseen, ja voidaanko niistä johtaa (myös kansainvälisen) romaniliikettä sisäisesti politisoivia kysymyksiä. Romanitoimijoita poliittisesti jakavia kysymyksiä voivat olla esimerkiksi romanikielen asema ja merkitys, suhtautuminen kansainväliseen romanipolitiikkaan ja sen eri painotuksiin, perinnäistapojen asema, uskonto, ilman kansalaisuutta olevien tai statuksettomien romanien sekä ensimmäinen ja toisen polven maahanmuuttajaromanien tavoitteet suhteessa vakiintuneesti maassa oleviin romaneihin.

1.3.2 Romanipolitiikan ja -tutkimuksen pohjoismainen viitekehys

Miika Tervosen mukaan Ruotsin kiertävillä (travellers/resande) ja Suomen romaneilla, kuten Suomella ja Ruotsilla yleensäkin, on niin paljon rakenteellisia yhtäläisyyksiä ja yhteistä historiaa, että niiden välistä suhdetta voi pikemmin

kuvata alueiden väliseksi kuin kansainväliseksi. Siitä huolimatta Suomen romaneilla ja Ruotsin kiertävillä on ratkaisevia eroja sekä sosiaali-etnisessä koostumuksessaan että ajatusmaailmassaan. Siinä missä suomalainen yhteiskunta on nähnyt romanit muusta yhteiskunnasta ehdottomasti erillisenä ja vieraana elementtinä, Ruotsissa kiertävät on Tervosen mukaan esitetty Ruotsin väestöön sekoitettuna ja natiivina (ruotsalaisena) ryhmänä. (Tervonen 2010, 6.)

Romanien poliittinen toiminta näyttää hakevan kansainvälistä kontekstia ensisijaisesti pohjoismaisesta ulottuvuudesta aina 1990-luvun taitteeseen asti, jolloin pohjoismainen yhteistyö sai antaa tilaa poliittisessa toiminnassa hyödyllisemmälle ihmisoikeussopimusten ja niitä valvovien järjestöjen puitteissa toimimiselle.

Suomen romanipolitiikka ei ole perinteisesti ollut pohjoismaisen yhteistyön ulkopuolella kovinkaan kiinnostunut kansainvälisestä romaniliikkeestä ja suhtautuminen kansainvälisyyteen on ollut epäluuloista. Epäluulo on kohdistunut erityisesti nationalistiseksi luonnehdittavaan kansainväliseen romaniliikkeeseen Suomen romanipolitiikan korostaessa romanien asemaa ja identiteettiä suomalaisina ja osana Suomea.

Suomi poikkeaa muista Pohjoismaista ja muusta Euroopasta ennen kaikkea pitkäjänteisellä keskusjohtoisella romanipolitiikallaan. Romanipolitiikkaa on johdettu valtion keskushallinnosta käsin institutionaalisesti vuodesta 1956 alkaen, jolloin perustettiin romaniasiain neuvottelukunnan historiallinen edeltäjä, mustalaisasiain neuvottelukunta. Ruotsissa valtio antoi myöten keskusjohtoisesta romanipolitiikasta 1980-luvun taitteessa ja jokainen kunta sai hoitaa romaniasiansa itse (esim. Friman-Korpela 2012, 231).

Suomi ja Ruotsi ovat kuitenkin onnistuneet kuromaan romanivähemmistönsä taloudellista, sosiaalista ja koulutuksellista asemaa suhteessa muuhun väestöön. Elinolosuhteinen parantuminen on tapahtunut ensisijaisesti pohjoismaisen hyvinvointivaltion sivutuotteena, ja että suoraan romaneihin kohdistettuja sosiaalipoliittisia keinoja on käytetty myönteisessä mielessä käytetty verrattain vähän. Erityisen maininnan tehokkaasta erityistoimenpiteestä ansaitsee Suomessa toteutettu erityisasuntolaki vuonna 1976, jonka seurauksena suuri osa Suomen romaneista pääsi telttä- ja hökkeliäsumuksista muun väestön asuinolosuhteita vastaaviin asuntoihin.

Sosiaaliturva (työttömyys-, sairaus-, - ja eläkevakuudet) syntyi 1960-luvun liikkeiden yhteiskunnallisen painostustoiminnan ja poliittisten käänneiden seurauksen. Päivi Uljas (2005) on tutkinut, miten ammattiyhdistysten järjestämä ulkoparlamentaarinen joukkoliike vaikutti voimakkaasti poliittisten päätösten aikaansaamiseksi ja muotoutumiseksi. Uljaksen tutkimus pyrkii tuomaan näkyvästi ammattiyhdistysliikkeen sisällä tapahtuneiden yksittäisten taistelujen merkityksen sosiaaliturvaa laajemmin nostaneena voimana, ja haastaa näkemyksen sosiaaliturvasta sosiaalidemokraattisen puolueen ansiona ja hallituspolitiikan ”hyvän tahdon eleenä”. Uljas tekee tämän tuomalla näkyviin työläisaktivistien sekä yksittäisten työpaikkojen näkemykset ja toiminnan sosiaaliturvan tavoitteista rakenteellisten tekijöiden, puolueiden ja asiantuntijoiden rinnalle. (Uljas 2005, 12). Hän kiinnittää huomiota myös siihen, että ammattiyhdistys-

työn veteraanien kollektiivinen muisti poikkeaa kanonisoidusta käsityksestä, joiden mukaan muutos oli poliittisten päättäjien ja työntajien etujärjestöjen kädenojennus kansan työläisille ja vähäosaisille (Uljas 2005, 228), joille työttömyyden ja sairastumisen riski oli korkeinta.

Uljas lähtee siitä, sosiaaliturva oli laajan, mutta myös keskenään kilpailevien ja risteilevien periaatteiden ja toteuttamistapoja sisältävän joukkoliikkeen ansiota. Osa aktivismista oli mikrotason toimintaa esimerkiksi yksittäisissä tehtaissa ja työpaikoissa. Tätä aktivismia ja yksittäisiä taisteluja ei useinkaan nähdä. 1950 -luvun lopun ja 1960-luvun sosiaalipoliittiset uudistukset olivat työväenliikkeen yhteinen projekti. Uljas ei kuitenkaan tue teorian sisältämää oletta-
maa, jonka mukaan uudistukset toteutettiin sosiaalidemokraattisen puolueen johdolla ja hallitusteitse. Hänen mukaansa useimmat uudistukset toteutettiin porvarillisten hallitusten toimesta vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa (1958-1962). Poliittisia liittoutumisia ja vasemmiston oppositiopolitiikkaa ryydittivät massiivinen ulkoparlamentaarin painostus (Uljas 2005, 227), joka hallituksen oli pakko ottaa huomioon.

Omasta näkökulmastani Uljaksen teos on kiinnostava, koska universaali sosiaaliturva hyödytti myös muita kuin sosiaaliturvauudistuksia ajavia työläisten mikro- ja makroliikkeitä, eivätkä uudistukset syntyneet yhteiskunnan päättäjien, työnantajien ja yläkerrostuman sosiaalisen oman tunnon heräämisen johdosta. Uljaksen johtopäätös on, että sosiaaliturvakamppailuun osallistui tuhansia ammattijärjestöjä, lukematon määrä erilaisia kollektiiveja ja kaiken kaikkiaan valtava määrä ihmisiä, jotka ovat olleet valmiita liikkumaan päämääränsä puolesta, vaikka ne eivät vertikaalisestikaan olleet kaikki samanlaisia. Joukkoliike oli tärkeä muutosvoima laajoille yhteiskunnallisille muutoksille. (Uljas 2005, 231.)

Panu Pulman mukaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion etnopolitiittinen ulottuvuus on ollut ratkaiseva nimenomaan romaniväestön kannalta, koska romaneilla on Pohjolassa kokemus puolen tuhannen vuoden yhteinen historia valtiollisen politiikan kohteena olemisesta (Pulma 2006, 13). Hän katsoo myös, että sekä romani- että saamelaispolitiikan asettuminen osaksi yhteispohjoismaista politiikkaa pakotti Suomen valtion huolehtimaan siitä, ettei valtion etnopolitiikka joutunut huonoon valoon. Osa valtion etnopolitiikasta sisälsi myös legitimaatiopyrkimystä suhteessa kansainväliseen yhteisöön. (Pulma 2005, 468.)

Suomalaisen romanipolitiikan muutospaineita lisäsikin 1970 -luvulla yhteispohjoismainen paine. Erityisesti Ruotsi vaati Suomea hoitamaan romaniasiansa kuntoon, jotta nämä eivät puutteellisten asuinolosuhteiden vuoksi jatkaisi laajaksi käynnystä maastamuuttoa Ruotsiin. Samanlaista painostusta on kohdistettu sittemmin muun muassa Romaniaan, jonka liittyminen Euroopan unioniin vuonna 2007 käynnisti syrjinnästä ja kurjista elinoloista kärsivien romanien muuttoliikkeen kaikkialle Eurooppaan.

Ruotsi on joutunut sittemmin käsittelemään oman integraatio- - tai oikeammin assimilaatiopolitiikkansa - pimeää puolta. Ruotsin valtio julkisti vuonna 2013 tutkimuksensa *Den mörka och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8). Tutkimus käsittelee romanien

ja muiden vähemmistöryhmien kovakouraisia normalisoimistoimenpiteitä 1800- ja 1900-luvulla Ruotsissa. Niin kutsutussa Valkoisessa kirjassa tutkitaan yksityistapausten ja romaneihin kollektiivisesti kohdistettujen syrjintätoimenpiteiden kautta romanien kohtaamaa syrjintää Ruotsissa maahanmuuton, lisääntymisoikeuden², työllisyyden, asumisen ja koulutuksen kautta. Suomalaiseen keskusteluun verrattuna Valkoisen kirjan tematiikassa on poikkeavaa lisääntymisoikeutta loukkaavien toimenpiteiden laaja käsittely. Ruotsissa tämä pakko-toimenpiteiden historia haluttiin pitkään kokonaan unohtaa, mutta valtio on viime vuosina pyrkinyt aktiivisesti selvittämään menneiden vuosien vähemmistöjen ja myös romanien rakenteellista syrjintää ja ihmisoikeusloukkauksia.

Romanitutkimuksessa on romaniaktivismiin tavoin oltava tarkkana ja varottava näkemästä romaneja uhreina. Asetelmaa on syytä välttää, sillä uhrituminen tai uhriuttaminen passivoi ja objektivoi kohteensa helposti. Uhrin roolissa on vaikea rakentaa omaa toimijuutta ja ottaa ohjaksia omiin käsiinsä.

---

² Suomalaisessa romanitutkimuksessa aihetta on käsitelty Markku Mattilan vuonna 2005 ilmestyneessä artikkelissa Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950–1970. Artikkelin perusteella romaninaisten sterilisaatiossa esiintyi 1950–1970-luvulla yliedustusta, mutta Mattilan mukaan kysymys ei ollut valtakunnallisesta, keskusjohtoisesta romanipolitiikasta. Näin olisi ollut, jos määräys olisi tullut esimerkiksi Lääkintöhallituksen päätöksen myötä. Mattilan mukaan ei voida silti kiistää, ettei paikallis- ja yksittäisten laitosten antamien romaninaisten sterilisointimääräysten takana olisi ollut itsetarkoituksellista ajattelua ja määräysten suuntaaminen voimistui tiettyyn etniseen ryhmään kuuluviin naisiin. (Mattila 2005, 437–440.)

2 ROMANIT POLIITTISENA IDEANA

2.1 Romanin määrittelyn poliittisuus

Anekdootti kertoo Hannah Arendtin kysyneen eräältä oppilaaltaan oliko tämä mahdollisesti juutalainen, kuten hänen sukunimensä antoi ymmärtää. Vastaukseksi Arendt sai selityksen toisen vanhemman juutalaisuudesta, toisen protestanttisuudesta ja kyseisen oppilaan ei-juutalaisesta kasvatuksesta. Arendtin vastaus polveilevalle selvitykselle voidaan tulkita kertovan, että ambivalentti identiteetin jakaminen johtaa mielettömyyteen: *'Well, anyway, I want to wish a happy New Year...to the Jewish half of you'* (Kohn 2007, xiv).

"*The Jewish Writings*" esipuheen kirjoittajan Jerome Kohnin mielestä keskusteluanekdootti kertoo mitä juutalaisena oleminen tarkoitti Arendtille: Kysymys ei ole siitä, onko puolijuutalainen, uskonnollista kasvatusta saanut, sekularisoitunut tai muunlainen juutalainen, vaan että *on* juutalainen ylipäätään. (Kohn 2007, xiv) Kohnin tulkinnan mukaan juutalaisuus on essentiaalista, eikä se ole alisteinen sitä väljentäville määreille, kuten osittainen perimä tai uskonnollinen kasvatus.

Myös romanitutkimuksessa ja -politiikassa on esiintynyt samankaltaista determinististä essentialismia siinä, miten 'romani' määritellään. Ian Hancockin näkemys on lähellä Arendtia pohtiessaan romanien keskinäisen yhteenkuuluvuuden tekijöitä suhteessa siihen mitä romanit eivät ole:

Yet we all call ourselves Romani, we all maintain aspects of the same culture and speak (or once spoke) dialects of the same original language and we all share some of the same genetic material in our biological makeup. Despite this, any sense of having once been a single people has been long lost, the common factor now being an awareness not of what we *are*, but what all of us are *not* Romanies are not *gadze*, or non-Romani people. (Hancock 2002, xx)

Eron tekeminen nimenomaan pääväestöön kuulumattomuuteen määritti myös eurooppalaisten romaneja tutkineiden akateemikkojen määrittelyjä 1970-luvulla, kuten käy ilmi ranskalaisen Henriette Davidin kirje kirjelmästä 14.1.1977 suomalaiselle romaniaktiivi Kari Huttuselle: "*Pour définir le "Tsigane" nous retenons*

le critère subjectif du sentiment d'appartenance: est "Tsigane" celui qui se considère tel celui qui ne sent pas "Gadjo"." (Table Ronde de Tsiganologie. Pääsihteeri Henriette Davidin kirje Kari Huttuselle. 14.1.1977. SKS KIA. Kari Huttusen arkisto.)

Suomalaisessa lainsäädännössä on 1970-luvulla määritelty romaniväestöön kuuluvia henkilöitä huoltoapua ja asumista koskevissa laissa ja valtioneuvoston päätöksessä:

Mustalaisväestöön kuuluvaksi katsotaan henkilö: joka itse pitää itseään mustalaisena jollei selvästi käy ilmi ettei hän ole mustalainen; tällaisen henkilön puoliso; samaan talouteen kuuluvat lapset. (Laki mustalaisväestön asunto-olojen parantamisesta (713/75) 1 § 2 mom.)

Mustalaisväestöön kuuluvaksi katsotaan henkilö, joka itse pitää itseään mustalaisväestöön kuuluvana mikäli ei selvästi käy ilmi ettei kysymyksessä ole mustalainen; tällaisen henkilön aviopuoliso jollei tämä itse kiellä olevansa mustalainen; em. tavoin mustalaiseksi todetun 18 vuotta nuorempi lapsi. (Valtioneuvoston päätös mustalaisväestölle annetun huoltoavun korvaamisesta (vnp 768/74))

Edeltäneet lainaukset liittyvät romaneja koskevissa tutkimuksissa aina vastaan tulevaan kysymykseen: miten romani määritellään ja kuka on romani? Judith Okely on todennut, koko kysymys oikeista romaneista herättää enemmän kysymyksiä kuin vastauksia (Okely 1983,1).

Tässä työssä lähtökohtanani on käsitellä romani-käsitettä itsessään poliittisena käsitteenä, joka konstruoi poliittista ideaa romaneista yhtenäisenä, valtioiden rajat ylittävänä ryhmänä.

Romaneilla tarkoitetaan yleensä henkilöitä, joilla on yhteys romaniyhteisöön perimänsä, muiden sukulaissuhteiden, yhteisöön kuulumisen tai muun kokemuseräisyyden pohjalta. Romani-identiteetti ei kuitenkaan perustu yksinomaan itseidentifikaatioon vaan myös yhteisön toisilla jäsenillä on merkitystä identifikaation vahvistamiselle.

Romani-identiteetti pitää sisällään sisäänsulkemisen ja ulossulkemisen aspektin, jossa joudutaan kysymään kuka määrittelee inklusion ja eksluusion kriteerit. Kriteerit eivät kuitenkaan ole yhteneväiset eri romaniryhmien, eri maiden romanien ja eri romanitoimijoiden kesken.

Esimerkiksi Ian Hancock, Thomas Acton ja Ilona Klimova-Alexander edustavat tutkijoita, joiden määritelmät korostavat romani-identiteetin yhteyttä romanikieleen ja intialaiseen alkuperään. Hancock konstruoi romani-identiteettiä edellisten lisäksi myös maaorjuuden, holokaustin ja romanivastaisuuden historiassa esiintyneiden ja edelleen esiintyvien ilmiöiden varaan. Hänen mielestään romani-intellektuellit sivuuttavat liian kevyesti romanien intialaisen alkuperän (Hancock 2002, 77-78). Toisten mielestä puolestaan romanien alkuperä on toisarvoinen kysymys romanien ajankohtaisissa vaatimuksissa (Mirga and Gheorghe, 1997, 22).

Pierre Liégeoisin (1994, 61) mukaan romanit muodostavat maailmanlaajuisen erilaisista ryhmistä koostuvan mosaiikin (*une mosaïque de groupes diversifiés*). Liégeois tarjoaa ratkaisuksi joustavuutta monimuotoisuuden sisälle. Romanien ja kiertävien kulttuurinen moninaisuus yhdistettynä monimuotoisuuden heidän asemansa ja ympäristönsä suhteen. Ratkaisuksi tulee tällöin yhden

ongelman ja yhden ratkaisun sijaan tilanteiden mosaiikki, jossa voidaan tarkastella yksittäistapauksittain kehitystä, mikrohankkeita, jotka yhdessä rakentuvat globaaliksi koordinaatioksi ja strukturoiduksi liikkeeksi. (Liégeois 1994, 293.)

Romanitutkimukselle Liégeoisin esittämät periaatteet tarkoittavat toistuvien, hajanaisten, pinnallisten ja ”ongelmien tutkimuksen” hylkäämistä. Niiden mukana saavat myös mennä hätäiset analogiat, ennakkoon päätetyt johtopäätökset, jotka perustuvat sosiaalisiin ongelmiin, joiden syitä on unohdettu tutkia. (Liégeois 1994, 303).

Noin kaksikymmentä vuotta myöhemmin Martin Kovats (2013, 105 - 128) päätyy samantyyppiseen johtopäätökseen analysoidessaan romani-identiteettiä yleisemmin rakentavia elementtejä. Yhteisen uskonnon puuttuminen, rajoittunut romanikielen käyttäminen, romaniväestön alueellisen hajaantuneisuus, kotimaan puuttuminen ja kansallisuuksien kirjo voidaan nähdä toisesta näkökulmasta, ja rakentaa identiteettiä näiden pohjalta. Kovatsin mukaan (2013, 105) yleisimmin käytetyt keinot identifioida keskenään erilaisia ihmisryhmiä ovat paikka, kansallisuus, instituutioihin kuuluminen, kulttuuri (sisältäen kielen, uskonnon, tapakulttuurin), ammatti/elämäntapa, yhteisö, alkuperä, itseidentifikaatio (*self ascription*). Romanien kohdalla jokaisen yksittäisenkin nimitäjän kohdalla on lukuisia variaatioita. Eri romaniryhmittöiden keskinäinen ja sisäinen heterogeenisyys on ollut perustanlaatuinen haaste romanien poliittiselle aktivismille aina paikallisesta mikrotasolta eurooppalaiselle ja globaalille makrotasolle. Fragmentaatio, diffuusio ja moninaisuus romanien keskuudessa on nähty romanien yhtenäisen toiminnan esteenä. (ibid., 113-114). Uusi ajattelutapa pyrkii kuitenkin ohittamaan esteen kääntämällä sen romaniryhmittöiden vahvuudeksi. Tällöin romani-identiteettipolitiikka voi olla progressiivinen voima edellyttäen, että fokus siirretään pois romani-identiteetistä ja suunnataan aktiivisesti muun väestön kanssa tehtävään yhteistyöhön (ibid., 138).

Iulius Rostas tukee Martin Kovatsin (2013) argumenttia, jonka mukaan yhteisen uskonnon puuttuminen, rajoittunut romanikielen käyttäminen, romaniväestön alueellisen hajaantuneisuus, kotimaan puuttuminen ja kansallisuuksien kirjo voidaan nähdä toisesta näkökulmasta, ja rakentaa identiteettiä näiden pohjalta:

[...] the fact that Roma are multilingual, multi-religious, multicultural, possessing multiple identities (in the sense that they are Roma but also Hungarians, Romanians, Bulgarians, Spaniards, etc.), could also be valued in an intellectual project to construct Roma identity. (Rostas 2013, 158).

Eurooppalaisella romanipolitiikan kentällä ajetaan myös vastakkaisia näkemyksiä. Suomen aloitteesta vuonna 2002³ perustettu Euroopan romanien ja

³ Prosessi Euroopan romanien ja kiertävien foorumin (*European Roma and Travellers Forum*) ERTF perustamiseksi käynnistyi tasavallan presidentti Tarja Halosen 24.1.2001 pitämästä puheesta Euroopan neuvoston parlamentaarisessa yleiskokouksessa. Puheessaan presidentti Halonen esitti, että romaneille pitäisi luoda mahdollisuus oman äänensä esittämiseen ja neuvottelukumppanina toimimiseen kansainvälisillä areenoilla heitä itseään koskevissa asioissa. Suomi ryhtyi ajamaan aloitetta voimakkaasti, ja tuki foorumin perustamisprosessia, joka sisälsi kymmeniä vaikeita neuvotteluja sekä Euroopan neuvoston jäsenvaltioiden ja romanijärjestöjen kanssa ja

kiertävien foorumi ajaa toiminnassaan voimakkaasti romanien keskinäistä yhteenkuuluvaisuutta pitäen kansallisvaltioiden perustamaa kansallisuutta riittämättömänä oikeussuojana etniselle identiteetille ja oikeuksille. Osoituksena tästä, Euroopan romanien ja kiertävien foorumi on laati vuonna 2009 *Romanien oikeuksien peruskirjan* (*Charter on the Rights of the Roma*)⁴.

Euroopan romanien ja kiertävien (ERTF) laatima peruskirja kiteyttää järjestön näkemyksen romanien asemasta ja identiteetistä Euroopassa. Sen esipuheeseen on kirjattu seuraavaa:

2. For more than six centuries, we Roma have lived here in Europe. Our history has been marked by Antiziganism, slavery, discrimination, persecution, expulsion, violence and genocide; this history has been written with our people's blood. 3. Hundreds of thousands of our people were victims of Parrajmos, the Holocaust on Roma, murdered in the name of Nazi race mania, abused for pseudo-medical experiments and gassed in concentration camps. This injustice and crime against our people has too often been concealed, ignored, treated as footnote to history or simply forgotten. 4. We Roma have been deprived of recognition as a national minority group so far. Traditionally, we are regarded as a social fringe group, as social problem that is to be "integrated" by means of disciplinary measures and state repression. (*Charter on the Rights of the Roma*, 2009).

Romanien oikeuksien peruskirjan (ERTF) ensimmäisen artiklan mukaan:

Roma is; who avows oneself to the common historical Indo-Greek origin, who avows oneself to the common language of Romanes, who avows oneself to the common cultural heritage of the Romanipe. (*Charter on the Rights of the Roma*, 2009).

ERTF:n peruskirjan toinen artikla rakentaa kansakuntien rajat ylittävää identiteettiä: *'We have the shared national identity as Roma, independent of Citizenship, state/and or group and/or religious affiliation'* (*Charter on the Rights of the Roma*, 2009).

Romanien etnisen erilaisuuden korostaminen voi auttaa romanien välisen solidaarisuuden lisäämisessä, mutta se voi myös luoda romanien ja eri-romanien välille esteitä ja vaatia perustellun oikeutuksen romanien segregatiolle ja ulossulkeville poliitikoille (Kovats 2001, 8-10).

---

kesken. Erityisesti Ranska suhtautui aloitteeseen penseästi viitaten omaan perustuslakiinsa, joka ei tunnusta vähemmistöjä. Presidentti Tarja Halosen ja Ranskan presidentin Jacques Chiracin välisen käymän keskustelun jälkeen Suomi ja Ranska laativat yhteisen aloitteen Foorumin perustamiseksi kesällä 2003. Euroopan romanien ja kiertävien foorumi *European Roma and Travellers Forum* perustettiin vuonna 2004 Ranskan yhdistyslain tarkoittamana yhdistyksenä, ja se solmi yhteistyösopimuksen Euroopan neuvoston kanssa joulukuussa 2015. (Esim. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 2/2004, 2004, 30-31; <http://www.ertf.org/index.php/about-us/about/how-it-began>.) Foorumin jäsenet valittiin jäsenmaiden romanijärjestöjen suorittamilla äänestyksillä. Myös Suomessa järjestettiin äänestys, jossa romanijärjestöjen edustajat asettivat ehdokkaat ja suorittivat jäsenäänestyksen Suomen varsinaisesta jäsenestä sekä hänen varajäsenistään. Euroopan romanien ja kiertävien foorumin presidenttinä on toiminut sen perustamisesta lähtien saksalainen Rudko Kawczynsky (s. 1954 Puolassa). Hän on mm. Roman National Congressin RNC:n perustajajäsen. (<http://www.ertf.org/index.php/about-us/management-board/the-president-cv>.)

⁴ Järjestö on vaatinut, että perustamiskirja hyväksyttäisiin Euroopan neuvoston jäsenvaltioita sitovaksi asiakirjaksi, mutta aloite ei ole saanut taakseen kannatusta jäsenmaiden kesken. Myös toiset kansainväliset romanijärjestöt eivät ole asettuneet perustamiskirjan taakse.

Romani-identiteettiä ja poliittista ideaa romaneista yhtenäisenä ryhmänä voidaan tutkia myös *ethos vs. demos* asetelman kautta. Poliittista ideaa tuottava ”romani-identiteetti” voi rakentua tällöin kahden eri käsitetulkinnan varaan joko kuvitellun yhteisen alkuperän ja keskinäisen kiintymyksen *ethnokseksi* tai poliittisesti tuotetuksi *demokseksi*, jossa poliittisista määritelmistä käydään neuvotteluja, kilpailua ja kamppailua.

Kansallisvaltiot ovat modernilla aikakaudella kehittäneet erilaisia eksluusion ja inklusion kriteereitä. Veit Baderin mukaan yhteistä erilaisille sisään- ja ulossulkemisen kriteereille eri kansallisvaltiomalleissa on niiden tasapainoilu modernina kansakunnan etnisen- ja kansalaisnäkökulman välillä (Bader 1997, 773-4). Republikaaninen ja pluralistinen valtiomalli ei Baderin mielestä muodollisesti edellytä etnis-kulttuurista assimiloitumista poliittiseen ennakkoehtona poliittiseen yhteisöön integroimiselle. Historiallisesti ne kuitenkin tuottavat erilaisia *ethnosta* ja *demosta* erottaville ohjelmille ja politiikoille. (ibid., 774)

Nykyisen kansallisvaltion rakenne perustuu sisäänrakennettuihin ulossulkemisen kriteereille. Kansakunnan, *la nation*, rakentaminen on esimerkki ideologisesta strategiasta, joka tekee erityisestä universaalin. Tällöin kansasta, jolla on omat historialliset, myyttiset, kulttuuriset ja etniset erityispiirteensä tulee kansakunnan kontekstissa universaali. Kansa, *la nation*, toimii universaalina kriteerina ja inklusion edellytyksenä. Baderin mukaan toinen ulossulkemisen kriteeri on historia: ei ole olemassa elinvoimaista poliittista kulttuuria ilman historiaa. (Bader 1997, 779)

Pyrkimykset luoda romaneista valtioiden rajat ylittävä yhtenäinen intresiryhmä kulkevat kansakunnan ja kansalaisuuden, välimaastossa. Yhtäältä tarve kertoa yhtenäinen ja yhteinen historia, korostaa kieltä, kulttuuria ja historiallisia myyttejä tavoittelee ajatusta yhtenäisestä romanikansasta. Kansalaisuuden painotus lähtee sitä vastoin romaneista maiden kansalaisina, joilla on erityispiirteitä omaavana vähemmistönä oikeus suojeluun. Tavoitteet ja toimintafilosofiat esiintyvät toisinaan keskenään ristiriitaisina ja kilpailevina aiheuttaen epäselvyyttä paitsi hallituksille myös romaniadvokaateille itselleen.

Nicolae Gheorghe sanoi viimeiseksi jääneessä kirjallisessa puheenvuorosaan avainkysymyksen olevan, miten romaniaktivistit konstruoivat romanien poliittisen osallistumisen ruohonjuuritasolta kansalliselle tasolle ja sieltä edelleen eurooppalaiselle tasolle. Gheorghe näki Euroopan kansalaisuuden hengesä piilevän romanien mahdollisuuden poliittiselle voimaantumiselle, mutta se edellyttää syrjinnän ja sosiaalisten ongelmien kentältä poissiirtymistä:

Carlo Maria Martini, Altiero Spinelli and the founding fathers of the EU spoke about a Europe of peoples, not Europe of nation states. The dream is still there but it will be achieved in hundred years, not a hundred days. So I suggest [...] explicitly that Roma activist are not solely working on issues like poverty, exclusion or cases of discrimination before the courts. Our job as the political and intellectual elite is to construct our people politically and to have a vision of that goal. (Gheorghe 2013, 191)

Nicolae Gheorghe kuoli 8. elokuuta 2013. Hän kannatti vankkumattomasti (kunkin maan) kansalaisuuteen perustuvaa romani-idea aina kuolemaansa asti, kuten ilmenee vuonna hänen viimeiseksi jääneissä akateemisissa kirjoituksissa.

sisään ja debattipuheenvuoroissaan vuonna 2013. Hän uskoi romanien tulevan suojelluksi paremmin vahvan kansalaisuuden kuin vahvan etnisen identiteetin kautta. Hän erosi kannastaan paitsi ethnos-romanipoliitikoista, niin myös maltillisemman linjan kannattajista. Gheroghen mukaan romaniaktivistien tulisi kontribuoida demokraattisten instituutioiden, kansalaisyhteiskunnan ja yhteiskunnan lujittamistyössä myös muista kuin omaan identiteettiin liittyvistä syistä. Hänen mukaan integraatio ja jopa assimilaatio vaatii vahvoja kansalaisoikeuksia, mutta ei välttämättä vahvaa etnistä identiteettiä. *'Ethnic identity is something personal and private – like religious belief'* (Gheorghe 2013, 159). Siksi romanikysymystä ei tullut hänen mukaansa eurooppalaisella tasolla ratkaista erillisillä instituutioilla tai romaniasioiden komissaarilla (Gheorghe 2013, 159). Romanit ovat kansallisvaltioiden asia, romanien poliittinen yhteys ja voimaantuminen tapahtuu poliittisen voimaantumisen myötä (ibid.).

Ihmisoikeuksiin ja erityisesti syrjintään erikoistunut tutkija Eva Sobotka näkee erityisesti vuoden 1989 jälkeisen, eli kommunismin päättymistä seuranneen romanipolitiikan jakautuneen kahteen toimintamettiin. Ensimmäinen linja keskittyy vaateissaan romanipoliittisten toimintaohjelmien muodostamiseen (*Roma policy*) ja toinen poliittisen edustautumisen malleihin, kuten unkarilaiseen alueelliseen itsehallintoon. (Sobotka 2001, 2). Molemmat mallit ovat kuitenkin romanien poliittisen osallistumisen näkökulmasta huonoja ja riittämättömiä, ja Sobotka epäilee niiden jopa kahlitsevan romanien todellista poliittista kapasiteettiä. (Sobotka 2001, 15) Järjestötoiminnan kautta osallistumisen haittana on, että projektimuotoinen järjestötyö antaa helposti romaniaktiiveille paitsi rahoitusta, niin myös valmiit teesit. Valmiiksi tarjotun agendan vaarana on, että poliittisesti kyvykkäät romanit ovat sidoksissa järjestötyöskentelyyn eikä paikallisten, poliittisten ja sosiaalisesti merkittävälle tavoitteen asetteluille ei enää riitä kysyntää. (Sobotka 2001, 16-17). Ratkaisuna hän näkee monikulttuurisen lähestymistavan iskostamisen poliittiseen järjestelmään:

An acknowledgement of multiculturalism [...] implemented in the political system would secure the representation of Roma in mainstream politics" (Sobotka 2001, 17-18).

Useat tutkijat ovat Peter Vermeersch ja Sobotkan tavoin sitä mieltä, että erilaiset asiantuntijaelimet, kansainväliset projektit ja asiantuntijaurat kansainvälisissä organisaatioissa ovat houkutelleet romanit mukaansa perinteisen puoluepolitiikan kustannuksella. Toisaalta 1990-luvulla käynnistyneen kansainvälisen ihmisoikeus- ja asiantuntijuus verkoston nopea ja laaja kasvun nähdään tarjonneen myös tarjonnut romaneille ennakoimattomia poliittisen mobilisoitumisen mahdollisuuksia. (Esim. Sobotka 2001; Vermeersch 2001).

Erilaiset aloitteet, kampanjat ja projektit houkuttelevat romaneja jähmeitä puoluekoneistoja ja hidasta parlamentaarista järjestelmää enemmän. Niiden toiminnat ovat nopeatempoisia ja rahoitusta on ollut saatavilla suhteellisen helposti. Sen lisäksi hallinnolliset asiantuntijakarriäärit ovat usein hyvin palkattuja ja työ on mielenkiintoista. Erityisesti kansainvälisten ihmisoikeusjärjestöjen vaikutus "romaniaktiivien aivovuodolle" on ollut merkittävä. Ihmisoikeusor-

ganisaatiot ovat tarjonneet myös kansallisille romanasioita ajaville järjestöille rahoitusta, keinoja painostaa hallituksia ja mahdollisuuden esitellä vaihtoehtoisia romaniohjelmiä. Jossain määrin kansainvälisten ihmisoikeusorganisaatioiden ansioksi voidaan lukea sen, että hallitukset ovat nimittäneet romaneja asiantuntija- ja hallintovirkoihin. Tutkijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että romaniaktivistien yhä kasvava joukko ei ole kyennyt vastaamaan perinteisen demokraattisen edustuksen puuttumista tai päätöksen tekoon osallistumista kansallisella tasolla. Samalla on syntynyt kritiikki romaniasiantuntijoiden legitimitä ja vastuuta kohtaan kasvaa: Kenellä on oikeus edustaa romanien mielipidettä poliittisissa debatteissa? (Vermeersch 2001, 4-5).

Lisäksi useimmissa maissa asiantuntijaelimet eivät ole onnistuneet ratkaisemaan romanien alhaista lukumäärää kansallisissa parlamenteissa ja muissa poliittisissa instituutioissa, ja joissain maissa trendi on jopa negatiivinen. Vikoihin luetaan myös se, että ”systeemi” tuottaa romaniyhteisöistä irrallisia eliittejä eikä eliitin tukeminen näytä johtavan romanien yleisen tason poliittiseen mobilisaatioon. (Vermeersch 2001, 4-5).

Asiantuntijat ja aktivistit toimivatkin monessa eri roolissa, eikä heitä voida sivuuttaa tutkiessa romanien poliittista osallistumista ja vaikuttamista sen paremmin kansallisessa kuin kansainvälisessä viitekehyksessä. Romaniasiantuntijoiden ja eksperttien käyttäminen kansallisessa ja kansainvälisessä järjestelmässä on kuitenkin monessa suhteessa ongelmallinen.

Euroopassa arvioidaan asuvan 8-12 miljoonaa romania. Romanit ovat suurin eurooppalainen etninen vähemmistöryhmä ja heitä asuu käytännössä jokaisessa maassa. Lukumääränsä perusteella romaneilla pitäisi mimeettisen edustuskonseptin mukaan olla parlamentaarisesti valittu edustaja osassa eurooppalaisia maita. ERIO:n (European Roma Information Office) laskelmien mukaan heidän lukumääränsä vastaa 2%:n edustusta Euroopan parlamentissa. Se merkitsisi 16 edustajaa 785 paikasta. (Erio. Fact Sheet 32. May 2007) Political Participation of Roma, Traveller and Sinti communities. http://www.erionet.eu/doc/roma-political-participation_may2007.)

Camilla Nordbergin väitöstyön *Boundaries of Citizenship. The Case of Roma and the Finnish Nation-State* (2007) mukaan suomalaiset romaniaktivitit korostavat suomalaista identiteettiään ja kuulumistaan suomalaiseen kansakuntaan osaksi itseään erottaen itsensä samalla esimerkiksi turvapaikkahakijoina maahan tulevista muiden maiden romaneista. Nordbergin mukaan romanien vaatimukset (*claims-making*) perustuvat yhteiseen historiaan muiden suomalaisten kanssa ja erityisesti osallistumisella Suomen sotiin toisessa maailmansodassa. Suomen romaneille on lisäksi tärkeä korostaa muiden suomalaisten kanssa yhteistä uskontoa ja suomea äidinkielenä. (Nordberg 2007, 68.) Suomen romanien tuntema solidaarisuus muita romaneja – romanikansaa – kohtaan on toissijaista verrattuna heidän tunteilleen kuulua suomalaiseen kansallisvaltion. Seurauksena on, että suomalaiset romanit eivät juuri tue kansainvälistä romaniliikettä ja tee vaateitaan näkyväksi sen kautta, vaan vetoavat suoraan omaan kansallisvaltioon. (Nordberg 2007, 69.)

Romanipolitiikan politisoituminen romanien politiikaksi voidaan tulkita olevan romani-demoksen eli *polityn* muodostamista, johon sisältyy aina myös inkluusio- ja eksluusiokriteereitä. Kielen, kulttuurin ja historian painottumisen suhteet voivat vaihdella yhteisöön kuulumisen inkluusiota tuottavina kriteereinä, mutta ongelma ei olekaan siinä mitä kriteereitä käytetään, vaan siinä, ettei niiden valintaan ja toimeenpanoon ole olemassa demokraattisesti kestäviä mekanismeja.

Marko Stenroos on käsitellyt pro gradu -työssään (2012) romanien sisäistä monimuotoisuutta, josta *romani* etnisenä kategoriana antaa puutteellisen kuvan. Kategorioilla on tärkeä merkitys, koska niiden avulla sekä pääväestö, että romanit itse muodostavat käsityksen siitä, millainen on oikea romani. Stenroos jatkaa, että stereotypiat eletään tosiksi, ja täyttämällä kategoriaan kuulumisen eli inkluusion kriteerit, puhutaan ”aidosta ja oikeasta mustalaisuudesta”. Kaikki eivät kuitenkaan mahdu kategorioiden sisälle ja he jäävät usein kuulemattomiin ja näkymättömiin. (Stenroos 2012, 430.)

Stenroosin mukaan kategorioiden ulkopuolelle jäävät kolme liukuvaa, rajoiltaan hämärää ja osittain päällekkäistä ryhmää: lapset, joiden toinen vanhempi on romani, lastenkodissa tai pääväestön parissa muutoin kasvaneet lapset ja romanit, jotka eivät ole kokeneet elämää romaniyhteisössä syystä tai toisesta itselleen soveltuvaksi. Tästäkin huolimatta ”*Mustalaisuus on olemassa omanlaisenaan, mutta aitona sen kokevalle yksilölle.*” (Stenroos 2012, 430.)

Vaikka, kuten esimerkiksi Tervonen osoittaa, romanien ja pääväestön välistä vuorovaikutusta ja siirtymistä toiseen yhteisöön on tapahtunut aina ja ennenkin, eletään Stenroosin mukaan uudenlaista aikaa: ”*Kuuluminen kahteen eri ryhmään on tullut mahdolliseksi. Toista ei tarvitse hylätä kuuluakseen toiseen.*” (Stenroos 2012, 430–431).

Romanien omat sisään- ja ulossulkevat menetelmät määrittävät myös romanien ja muun väestön välistä vuorovaikutusta. Romanin määrittelyllä ja sen sisältämän inkluusio-eksluusio-mekanismien sekä pääväestön kanssa käytävän vuorovaikutuksen välillä näyttäisi olevan selvä suhde. Stenroos kuvaa tiukan käyttäytymistä säätelevän koodiston muokkaavan kuvaa yhtenäisestä joukosta ja määrittävät sekä yksilön että ryhmän käsitystä ”aidosta” romanista (2012, 431–432). Tämän aitouden saarekkeen ulkopuolelle jää yhä enemmän romaneita, jotka elävät Stenroosin mukaan työn, koulutuksen tai ihmissuhteiden kautta kiinteästi myös pääväestön elämässä. Stenroos sanoo, että yhteiskunnalliset muutokset ovat johtaneet siihen, että marginaaleissa eläminen on helpottunut, ja että siitä syystä ”aidon” ulkopuolella elää laajeneva joukko romaneja. ”Romanielämää” eli romanien tapakoodiston mukaista elämää ei vietetä ”24 tuntia vuorokaudessa seitsemänä päivänä viikossa”, mutta se ei vähennä näiden henkilöiden romaniuden kokemuksia. (Stenroos 2012, 432).

Kuitenkin kaikki romanit ovat riippuvaisia kansallisvaltioiden kansalaisuutta korostavasta puolesta, sillä he tarvitsevat oikeuksia kansalaisina ja suojelemaan vähemmistön edustajina muun yhteisön hyväksynnästä riippumatta.

Romanit poliittisena ideana tarvitsee ”romaniutta” ja romani-identiteettiä olemassaolonsa polttopuoksi. On kuitenkin selvää, että kaikenlaiset yritykset

määritellä romaniutta johtaa kiistoihin. Ainoa tapa välttää essentialismia on määritelmien välttäminen, jolloin ”romanius” on jonkinlainen käsitteiden klusteri, jolla ei ole rajoja, ja joita jokainen voi tulkita, mutta jolloin jokainen tulkinta myös provosoi kiistoja. Kun kiistoja kuitenkin väistämättä syntyy, voidaan kiistoista lukea esiin inklusion ja eksluusion kriteerit. Keskustelu voi silloin tuoda esiin identiteetin rakentamisen yhtenä romanipolitiikkaa politisoivana teemana.

Kansallisesti lähimpänä romanien tilannetta lienevät saamelaiset. Saamelaisuuden määrittelemine on kuitenkin vahvasti politisoitunut, jopa legaalinen kysymys, jossa oikeudesta kutsua itseään saamelaiseksi polveutumisen, kielen tai ammatinharjoittamisen perusteella käydään kovaa kamppailua. Ristiriidan ratkaiseminen itseidentifikaation ja muun saamelaisyhteisön legitimoiman identifikaation välillä edellyttää poikkeuksellisen tarkkaa oikeuksien punnitsemista, koska määrittelystä johdetaan sekä aineellisia oikeuksia että poliittisia oikeuksia. Saamelaiseksi hyväksyminen on edellytyksenä esimerkiksi oikeudelle asettua ehdolle tai äänestää Saamelaiskäräjissä. Saamelaiseksi määrittelemine ei siis perustu yksinomaan itseidentifikaatioon, eikä edes ryhmän vahvistamiselle vaan Saamelaiskäräjien päätökseen.

Valkonen tutkii työssään ryhmäyttämistä kollektiivista ja yksilösubjektiutta tuottavana valtana ja tämän vallan toimintaa tarkastelemalla saamelaisuutta tuottavia ja ylläpitäviä saamelaisia etnopolitiittisia käytäntöjä. Valkonen laskee näiksi käytännöiksi yhden saamen kansan ja alkuperäiskansan rakentamisen, toteuttamisen ja ylläpitämisen. Lisäksi hän tutkii näiden käytäntöjen seurauksia saamelaispolitiikan, saamelaisyhteisön ja saamelaisten yksilöiden kannalta. (Valkonen 2009, 16)

Valkosen mukaan ajatus yhdestä kansasta ja kulttuurista on tärkeä, ei vain kulttuuripoliittisesti vaan valtapoliittisesti. Saamelaisten asema alkuperäiskansana, kaikkine liitännäisineen, on globaalin järjestelmän ja kansainvälisen oikeuden subjekti. Näin ollen saamelaisten asema alkuperäiskansana on sekä subjektoinut että valtaistanut saamelaisia suhteessa valtioon ja ohi valtion suhteessa kansainvälisiin, globaaleihin insituutioihin. Valkonen esittää väitöskirjassaan, että strategisesta essentialismista on tullut saamelainen etnopolitiittinen käytäntö, jota toteutetaan yhden kansan ja alkuperäiskansojen viitekehyksessä. Saamelaisuuden dekolonialisoatio prosessi on Valkosen mukaan sanoutunut irti valtayhteiskunnan käytännöistä ja määritelmistä ja luonut tilalle omat vaikuttamisen ja politiikan kanavat, strategiat ja itsemäärittelyt. Tämä elpynyt, dekolonisoituva ja poliittisesti monopolisoitunut saamelaisuus tuottaa uudenlaista saamelaista subjektiutta, joka merkityksellistää sekä yksilön että yhteisön. (Valkonen 2009, 14)

Romaniryhmien heterogeenisuus on siis todettu ja tunnistettu ongelmaksi akateemisessa kirjallisuudessa ja romaniohjelmassa jo joitakin vuosikymmeniä. Sille on esitetty myös ratkaisuja Liégeoisin, Kovatsin ja Gheroghen tapaan, joissa moninaisuus otettaisiin romaniaktivismia alhaalta ylöspäin legitimoivaksi pohjaksi, ja johon keskustelu voi perustua. Kilpailevien näkökulmien, kuten Euroopan romanifoorumin tai Ian Hancockin mukaan moninaisuutta voidaan puolestaan sitoa yhteen syrjintään perustuvalla menneisyydellä, muinaisella

alkuperällä ja rajan vetämisellä romanien ja ei-romanien välillä. Romaniryhmi-
en sisällä sallitun moninaisuuden rajaa puolestaan säädellään erilaisilla sisään-
ja ulossulkemisen menetelmillä. Edelliset käsittelytavat eivät kuitenkaan ole
tarjonneet riittäviä välineitä eron tekemiseen eri romaniryhmien tavoitteiden ja
pyrkimysten välillä.

2.2 Asiantuntijuus ja romanien poliittinen edustus

Asiantuntijoiden rooli romaneihin liittyvien asioiden toimijoina on vahvistunut
koko Euroopassa ja kaikissa keskeisissä kansainvälisissä organisaatioissa. Aka-
teemisessa keskustelussa ilmiöön suhtaudutaan voittopuolisesti kriittisesti. Asi-
antuntijoiden käyttämisen heikkoutena nähdään poliittisen vastuun puuttumi-
nen (Kovats 2001) ja ruohonjuuritasosta irralliseksi nähdyn romanieliitin vah-
vistuminen (Vermeesch 2001; Sobotka 2001).

Klímová-Alexander sanoo 'romaniaktivismien subjektien' viittaavan roma-
niaktivismiin itsenäisenä toimijana, joka kohtelee romanisubjekteja objekteina.
Näkökulma kohtelee romaniaktivisteja enemmän poliitikkoina, jotka valitsevat
teemat, asiat, strategiat ja niin edelleen palvelemaan omia tarkoituksiaan. Ongelmana on, että romaniyhteisöä kohdellaan jälleen objekteina eikä toimijoina.
(Klímová-Alexander 2005, 31)

Tutkijat ovat olleet myös pettyneitä siihen, että 1990 -luvulla kommuni-
smin romahtamisesta seurannut romanien ennen näkemättömän laaja kansalais-
aktivismi, tasa-arvokampanja ja järjestötoiminnan kehittyminen ei ole lisännyt
romanien osallistumista puolue toimintaan tai valintaa kansallisiin parlamen-
teihin. Asiantuntijakarriäärät vaikuttavat tutkijoiden mukaan houkuttelevan
kykeneviä romaneja perinteisen poliittisen toiminnan kustannuksella (Ver-
meesch 2001).

Erilaisilla transkansallisilla verkostoilla on nykyisessä kansainvälisen poli-
tiikan järjestelmässä mahdollisuus vaikuttaa sekä tulkitsemalla tietoa, että käsit-
telemällä sitä strategisesti. (Kts. Keck ja Sikkink 1998, 30). Parlamentaarisanalo-
giset kokoonpanot ja neuvoa-antavat elimet voivat soveltaa joitakin parlamen-
taarisia menettelytapoja ja -käytäntöjä. Neuvoa-antavat asiantuntijainstituutiot,
-toimijat ja -verkostot voivat vaikuttaa päätöksentekoon kansallisissa parlamen-
teissa tai nostaa agendalle uusia kysymyksiä parlamenteissa. Mutta tämän
tyyppisten instituutioiden poliittinen luonne jää toteutumatta, jos ajattelemme
byrokratioiden epäpoliittista luonnetta ja taipumusta monopolisoida tietoa.
Weberiläisesti ymmärretty parlamentarismi painottaa sitä vastoin byrokratian
ulkopuolista väliintulijan tarpeellisuutta ja haastaa asiantuntijoiden tiedon mo-
nopolin. (Weber 1994, 177–179; myös Palonen 2004, 273–292).

"Asiantuntija" on ongelmallinen termi, vaikka sitä käytetään vakiin-
tuneesti. Englanninkielinen vastine *expert* ja etenkin *professional* ilmaisee pa-
remmin romaniasioiden asiantuntijoiden luonteen romanipolitiikan ammattilai-
sina. Avaamalla asiantuntijuuden käsitettä ja kohtelemalla romaniasioihin pe-
rehtyneitä asiantuntijoita romanipolitiikan ammattilaisina, voidaan asiantunti-

jat ottaa weberiläisen lähestymistavan mukaan parlamentaarisen kontrollin alaisuuteen. Käsittelytapa mahdollistaa romanipolitiikan asiantuntijoiden tunnistamisen pikemminkin poliittikotyyppiksi kuin esimerkiksi yksinomaan virkamieheksi tai järjestöaktiiviksi. Lisäksi se tarjoaa keinoja lisätä romaniasiain- tuntijoiden poliittista vastuuta (*accountability*) parlamentaarisen tiedon monopolia kyseenalaistavan kontrollin avulla.

Suomen romanipolitiikan organisoitumiselle on ollut tyypillistä hallinnollisten asiantuntijainstituutioiden rakentaminen. Tässä mielessä Suomen romanipolitiikka on omaksunut Suomen poliittiselle järjestelmälle yleensäkin tyypillisen etujärjestötyyppiseen edunajamisjärjestelmään nojaavan luonteen. Sen seurauksena romanipolitiikan areenana on ollut 1950-luvulta lähtien valtioneuvoston sisällä tai sen kanssa läheisessä yhteistyössä olevat rakenteet.

Ensimmäinen romanien asioihin keskittynyt järjestö, Mustalaislähetys, perustettiin jo vuonna 1906 ja se toimi kiinteässä yhteistyössä kirkon ja valtion kanssa. Panu Pulman mukaan valtiollisen politiikan ja etnisen organisoitumisen yhteys on oleellisen tärkeä nimenomaan demokraattisessa poliittisessa järjestelmässä (2006, 13). Muissa Pohjoismaissa ei ole muodostunut vastaavia tai ainakaan vahvoja valtiollisia romanioorganisaatioita kuin Suomessa. Vahvaa yhteyttä valtioon ja viranomastoimintaan voidaan luonnehtia tyypilliseksi suomalaiseksi romanipolitiikan formulaatioksi, jolle ei löydy vastinetta muista maista.

”Korporatiivinen” luonne on osaltaan johtanut siihen, että romanien poliittinen vaikuttaminen näyttäytyy hallinto- ja kabinettivaikuttamisena esimerkiksi puoluepoliittisen aktiivisuuden sijaan. Asiantuntijavaikuttamisesta on tullut romaniasioiden poliittisen vaikuttamisen keino sekä Suomessa että muissa maissa.

Asiantuntijoihin nojaaminen tulee kuitenkin erotella etujärjestö- ja eturyhmäpolitiikasta. Riittävän vahvoilla etujärjestöillä on mahdollisuus lakkojen ja boikottien kaltaisiin painostustoimiin etujensa ajamiseksi. Tämän tyyppiset painostuskeinot ovat pienten romanijärjestöjen keinovalikoiman ulkopuolella.

Pääsääntöisesti eri romanitoimijoiden, niin järjestöjen kuin valtiollisten instituutioiden, tekstit korostavat ainakin 1980-luvulta alkaen hyvää viranomaisyhteistyötä ja yhteistyötä valtion kanssa. Työnjaollisesti romanitoimijat vastaavat romaneista kertovan tiedon tuottamisesta, valtio sen auktorisoinnista. Romanitoimijoiden vaikuttamistoiminnan kohteena ovat olleet ensisijaisesti viranomaiset ja julkinen hallinto, josta esimerkkinä romaniasiain neuvottelukunnan toiminnan kohteen määrittely vuonna 1985:

Neuvottelukunnan rooliin kuuluu siten eri viranomaisten aktivoiminen ja asiantuntemuksen tarjoaminen mustalaisväestöä koskevissa asioissa. Neuvottelukunnan tehtävänä on saattaa mustalaisväestön tarpeet ja näkemykset asianomaisten viranomaisten tietoon. (MANK arkisto. Ajankohtaisia kysymyksiä 10.10.1985.)

Eva Sobotkan mukaan romaniasiain tunti- ja aktivistit ovat onnistuneet luomaan vaikuttamismenetelmät, jotka perustuvat pyöreän pöydän- keskusteluihin ja hallinnon hyvään tahtoon romaniasioissa. Tämä on kuitenkin saattanut tarkoittaa, että romanit menettivät 1990-luvun poliittisen murroksen tarjoaman historiallisen tilaisuuden ottaa paikkansa puolue- ja valtavirtapolitiikassa. So-

botkan mukaan romanien poliittisesta osallistumisesta on tullut asiantuntijuiden kenttä, jossa osalla romaneista on ääni, mutta pääsyä vaikuttamaan poliittisten ohjelmien adoptioprosesseihin. (Sobotka 2001, 9.)

Kansainvälisen romaniaktivismia vaikutuksia voidaan arvioida romanien poliittisen edustuksen kasvamisen mittarilla. Martin Kovats katsoo, ettei romanikysymysten kasvanut poliittinen merkitys ole kasvattanut romanien poliittista kapasiteettia, vaan että poliittinen vaikuttaminen on jäänyt edelleen muille poliittisille toimijoille (Kovats 2001, 8). Romanikysymykset kärsisivät siten edelleen poliittisen vastuun puuttumisesta.

Romaniaktivismissa mukana olevien romanijärjestöjen ja yksittäisten aktiivien määrä kasvanut 1990 -luvussa ilmiömäisellä tavalla, samalla kun itä-blokkiin kuuluneiden Euroopan maiden romanien elinolosuhteet, sosiaalinen status ja elämänlaatu ovat laskeneet dramaattisesti. Kovats pitää aktivismin perustuvaa romanipolitiikka on tehottomana välineenä edistämään romanien intressejä. Hän viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan romanien poliittinen edustus ei ole romaniaktivismista huolimatta kasvanut edes suurten romanipopulaatioiden maissa, eivätkä romanit ole hänen mukaansa onnistuneet luomaan kansainvälisestä vaikutusvaltaista vaikuttamisorganisaatiota. (Kovats 2001, 8.)

Romanien heterogeenisuuden tiedostamisesta on tullut romanitutkimuksen ja myös romanipolitiikassa valtavirtaa. McGarry (2010) on lähestynyt romanien edustautumisen legitimitettä siitä lähtökohdasta, että eri romaniryhmien heterogeenisyys tunnustetaan eräänlaiseksi hyväksytyksi premissiksi. Heterogeenisuuden tunnustaminen johtaa tässä tapauksessa siihen, että romanien osallistumisen ja organisoitumisen premissiksi on otettu romanit syrjittynä ja heterogeenisenä ryhmänä. Jatkona edelliseen tunnustetaan myös romanien organisoitumisen muotojen vaihtelevuus, mutta kuitenkin siten, että mikä tahansa organisaatiomalli on onntto ilman legitimaatiota. Romanien organisoitumisen legitimaatio ei kuitenkaan ole toistaiseksi mitattavissa tai saavutettavissa positivistisin keinoin. McGarryn mukaan legitimitetin vaatimuksia voidaan kansallisissa ja kansainvälissä organisaatioissa kuitenkin arvioida kontekstualisoidulla niiden sosiaalis-poliittisia vuorovaikutuksia. Konstektualisointi edellyttää, että edustuksellisuus ja legitimaatio ymmärretään laajasti, koska edustuksellisuutta järjestävien rakenteiden moninaisuus on syntynyt romanien sosiaalisen liikkeen (romaniliikkeen) seurauksena, johon ovat osallistuneet romanieliitti, etniset puolueet, kansalaisjärjestöt, erilaiset verkostot ja muut poliittiset foorumit. Edustuksellisuus on tässä mielessä enemmän kuin muodolliset valtiolliset järjestelmät kuten parlamentaarinen edustus. Siksi on katsottava romanien tuottamia edustusjärjestelmiä laajasti. Ongelmaratkaisunäkökulman mukaan vähemmistöryhmien on tasapainoteltava kilpailevien preferenssien välillä: Halu integroitua ja nauttia yhtäläisistä oikeuksista muiden kansalaisten kanssa tasapainottelee kulttuuripiirteidensä ylläpitämisensä kanssa pelkäämättä tulevana vainotuksi. (McGarry 2010, 3).

McGarry on lähellä omaa ajattelua siinä, että romanien edustautumisen ja poliittisuuden esiin lukeminen edellyttää poliittisuuden käsitteen laajentamista edustusjärjestelmän ulkopuolelle. Omana tavoitteeni on lukea poliitti-

suutta esiin poliittisista teoista. McGarryn ajattelua sitoo kuitenkin ennakkoletus romaneista syrjittyinä uhreina, mikä rajoittaa muuten heterogeenisyyteen nojaavaa yritystä ratkaista romanien edustautumisen legitimitteettiongelma käsitystä. McGarry uskoo alhaalta ylöspäin tulevan poliittisen mobilisaation kasvuun, joka kasvaessaan tekisi romanien edustautumisesta nykyistä legitimiimpää:

Roma cannot depend on the benevolent will of majorities which frequently suppress minority interest therefore they create their own organizing structures of representation (McGarry 2010, 4).

2.3 Romani-käsite poliittisesti tuotettuna käsitteenä

Ilona Klímová-Alexander (2005, 13) kuvaa romani-käsitettä (*Roma*) poliittiseksi termiksi, jonka tehtävänä on kuvata kaikkia etniseen romaniyhteisöön kuuluvia jäseninä. Hänen mukaansa romani-käsitteen käyttö viittaa poliittiseen ja joskus myös akateemiseen diskurssiin, joka demonstroi romaneista luotua homogeenista kuvaa jättäen varjoonsa nimitykset, joilla eri ryhmät haluaisivat itse kutsua itseään.

Romani-sanan käytön yleistyminen ajoitetaan usein 1960-luvulla käynnistyneeseen kansainväliseen romaniliikkeeseen. Ilona Klímová-Alexanderin mielestä romaniaktivistit ovat lanseeranneet romani-käsitteen (*Roma*) käyttöön, mutta monikaan romaniryhmä ei ole sitä omaksunut (2005, 31). Klímová-Alexander lukeutuu niihin tutkijoihin, joiden mielestä romani-käsitettä pitäisi teoriassa soveltaa vain niihin ryhmiin, jotka puhuvat tai ovat puhuneet jotain romanikielen murretta (Klímová-Alexander 2005, 30–31).

Hancockin mielestä romani-käsitteestä on tullut valuuttaa, joka toimii vaihdannan välineenä puhuttaessa ihmisistä puhuvat tai ovat joskus puheet jotakin romanikielen murteista (Hancock 2002, xix).

Euroopan neuvosto on laatinut tällä hetkellä yleisimmin käytössä olevan romani -määritelmän ja antanut termin käytöstä ohjeet. Euroopan neuvosto on antanut ohjeistuksen käyttää kaikista eri romaniryhmistä nimeä *Roma*, alaviitteellä tarkennettuna:

The term "Roma" used at the Council of Europe refers to Roma, Sinti, Kale and related groups in Europe, including Travellers and the Eastern groups (Dom and Lom), and covers the wide diversity of the groups concerned, including persons who identify them as Gypsies. (<http://hub.coe.int/web/coe-portal/roma>.)

Euroopan neuvosto määrittää romaneja yhdistäviksi tekijöiksi intialaisen alkuperän, kielen sekä tunnistettavat symbolit, kuten lippu, kansallishymni ja esimerkiksi 8. huhtikuuta vietettävä kansainvälisen romanikulttuuripäivän vietto (<http://hub.coe.int/web/coe-portal/roma>). Määritelmä kattaa myös ei-romania puhuvat ryhmät, joilla ei ole edes historiallista sidettä kieleen tai etnisyyteen. Kiertävät, *Travellers*, *Gens de voyage*, ovat ehkä tunnetuin elämäntapan-

sa perusteella *Roma*-alaryhmiin luettu ryhmä. Tässä työssä en tutki tai käsittele erilaisia eri romaniryhmien välisiä eroja ja taustoja.

Euroopan romanifoorumi määrittelee vuonna 2009 laaditussa peruskirjan ensimmäisessä artiklassa romaniksi henkilön, jolla on historiallinen indo-kreikkalainen alkuperä, yhteys romanikieleen ja romanikulttuuriperinteeseen. (ERTF Charter on the Rights of the Roma) Sen toisen artiklan mukaan:

We have a shared national identity as Roma, independent of citizenship, state and/or group and/or religious affiliation (ERTF Charter on the Rights of the Roma).

Euroopan romanifoorumin määritelmä pohjaa romaninationalismiin, jonka juuret ovat 1930-luvun Puolassa. Nationalismista piirteitä lainaava ensimmäinen kansainvälinen järjestö Kansainvälisen Romani Union perustettiin vasta 1970-luvulla. Nationalistinen näkemys romanikansasta ei ole kuitenkaan kansainvälisesti vallitseva, vaan se kilpailee näkemyksen kanssa, jossa romanit ovat ensisijaisesti oman maidensa, toki vähemmistönä suojelua tarvitsevia kansalaisia, ja toissijaisesti solidaarisia kansainväliselle romaniliikkeelle.

Klímová-Alexander tutki vuonna 2005 ilmestyneessä kirjassaan *The Romani Voice in World Politics. The United Nations and non-state actors* romanien toimintaa ja vaikutusmahdollisuuksia YK:ssa ei-valtiollisina toimijoina. Tutkimus keskittyi erityisesti romanien kansainväliseen kattojärjestö IRU:n (*International Roma Union*), jonka toiminta on suuntautunut nimenomaan YK:hon. Romanien toinen suuri kansainvälinen kattojärjestö RNC (*Roma National Congress*) on suunnannut toimintansa pääasiassa eurooppalaisiin romanitoimijoihin ja -organisaatioihin. (Klímová-Alexander 2005, 16–17.) Vuosiin 1997–2002 ajoittuvassa tutkimuksessaan IRU on ollut toistaiseksi ainoa kansainvälisen romanikansalaisjärjestö, joka on päässyt sisään YK:n rakenteisiin ja toimii YK:n neuvoo-antavana asiantuntijajärjestönä. Klímová-Alexander käy kirjassaan läpi järjestön tietä päästääkseen siihen asemaan sekä järjestön vaikuttamistyön tuloksia YK:n agendaan. Tutkimuksen perusteella YK, sen rakenteet ja toimintatavat ovat vastavuoroisesti muovanneet globaalia romaniaktivismia ja sen diskurssia samalla kun IRU on pyrkinyt vaikuttamaan YK:n agendaan. (Klímová-Alexander 2005, 2-3.) Oleellista ei välttämättä ole kuinka paljon romanijärjestöt pystyvät suoraan vaikuttamaan hallitusten välisten organisaatioiden tekemiin päätöksiin, vaan se, että romanijärjestöt pystyvät muovaamaan omaa toimintaansa yhteensopivaksi ja vaikuttamaan sitä kautta agendan muodostamiseen.

IRU:n historiaa kansainvälisenä romanijärjestönä ovat värittäneet pyrkimykset jonkinlaisen nationalistisen romaniaatteen levittämiseen. Romaniaktivismiin nationalistiset juuret ulottuvat 1930 - luvun Puolaan ja Romaniaan. Puolassa merkittävän romanisuvun jäsen Michael Kwiek oli tuonut julki vuonna 1934 romanivaltion luomisesta Ganges-joen varrelle Intiaan (Fosztó 2003, 111). Myöhemmin vuonna 1937 Puolassa suuren väkijoukon edessä ”mustalaisten kuninkaaksi” ”kruunattu” Janusz Kwiewk lähestyi joidenkin lähteiden (esim. Klímová-Alexander 2005, 15) mukaan Kansainliittoa (League of Nations) ja toisten lähteiden mukaan Mussolinin fasistista hallintoa (Fosztó 2003, 111) pyytäen

romaneille omaa aluetta Abessinian alueelta Afrikasta (kts. esim. Klímová-Alexander 2005, 15; Fosztó 2003, 111). Pan-nationalistiset pyrkimykset jäivät toisen maailmansodan ja romanien joukkotuhon jalkoihin, mutta Kansainvälisen Romaniunioni IRU:a pidetään romanien nationalistisen idean vaalijana. Suomessa ideaa ei ole koskaan kannatettu, vaan suorastaan kaihdettu. Tästä syystä Suomessa monet romaniaktiivit ovat vielä 2000-luvullakin epäluuloisia kansainvälistä romanipolitiikkaa kohtaan.

Länsi-Euroopassa käynnistynyt IRU vahvistui 1990-luvulla neljänkymmenen kansallisen romanijärjestön katto-organisaatioksi, jonka jäsenet olivat noin kolmesta kymmenestä eri maasta. IRU jäsenjärjestöt tulivat kuitenkin pääasiasa Itä-Euroopasta, missä suurin osa eurooppalaisista romaneista asui. Läntisen Euroopan maat valitsivat toisenlaisen poliittisen suunnan, joka pohjautui kansalaisoikeusliikkeeseen (Fosztó 2003, 114).

Romaniaktivismiin eräänä virstanpylväänä pidetään vuoden 1971 Lontoossa romanien maailmankongressia, jossa perustettiin romaneille perinteisiä nationalistisia tunnusmerkkejä, kuten romanien kansainvälisen lipun, kansallishymnin ja kansallispäivän, jota vietetään 8. päivä huhtikuuta. Kongressi oli juuri Kansainvälisen Romani Unionin järjestämä ja Suomessa romanien kansainvälistä tunnusta, lippua ja kansallishymniä karsastettiin 2000-luvun taitteeseen asti.

Fosztón mukaan romanien ”kuviteltu yhtenäisyys” ja eräänlaisesta koontumiiseen perustuvasta edustamisesta on johdettu pitkään romanipolitiikan motiivia. Kollektiivisen edustuksellisuuden, jota itse nimittäisin kokoon-tumisen performanssiksi, vetovoima on sen johtajan vaikutusvaltaa vahvistavan tai heikentävän poliittisen ja sosiaalisen kontekstin vaikutuksessa, ei niinkään johtajien varassa. (Fosztó 2003, 111–112).

Puolalaisen Gregory Kwiekin kuninkaaksi kruunaaminen mainitaan romanien poliittista järjestäytymistä tai hierarkiaa koskevissa teksteissä varsin usein (kts. Koivisto 1984, 56; Hancock 2002, 116–118). Kwiekin suku oli ”monarkistinen” myös kruununperimisjärjestyksessään ja kuninkuus siirtyi isältä pojalta. Suomalainen kielitieteilijä, romanitaustainen Viljo Koivisto kuittasi tapausta esimerkkinä siitä, miten ”*aina joku innostuu toimimaan mustalaisten kuninkaana*” (Koivisto 1984, 57).

Thomas Actonin mukaan romanit ovat lainanneet romaninationalistiset elementtinsä kansallisvaltioideologiasta käyttäen esikuvanaan sionismia. Sittemmin esimerkiksi Black Power -diskurssi on Actonin mukaan antanut romaneille uuden kielen itsehallinto- ja kulttuuriautonomiavaatimuksille ”jonkun toisen valtarakennelman sisällä” (Acton 1974, 101). Ian Hancokin mukaan Puolan 1920–1930-luvun Kwiekin sukukunnan ”Royal line” on pisimmille viety yritys adoptoida – Actonin sanoin – ”someone else’s power structure” (2002, 116). Viljo Koivisto sanoo romanien vieroksuvan oman kulttuurin ulkopuolelta tulleita arvostuksia, joita kuningasajattelu edustaa, ja joka ei vastaa romanien käsitystä heidän keskinäisestä tasa-arvosta. Suomalaisten romanien sisäinen arvohierarkia perustuu Koiviston mukaan sukuun ja ikähierarkiaan. (Koivisto

1984, 57–58) Arvostus ei kuitenkaan ole tarkoita päätösvaltaa muiden yhteisön jäsenien yli.

Mutta vaikka ikääntynyt mustalaismies voikin kasvaa kunnioituksessa ja arvonnossa päätään pidemmäksi muita, niin kuitenkin se ei merkitse sitä, että hänellä olisi jonkinlaisia mustalaiskuninkaan tai päällikön oikeuksia kansan keskuudessa. Käsitteet päälliköistä ja kuninkaista ovat meillä Suomessa nykyaikana epäoleellisia ja vailla todellisuuspohjaa. (Koivisto 1984, 59)

Hancock viittaa Tiplerin vuonna 1968 tekemään huomioon, jossa kansainvälisen romanikomitean ideologian perustana on sionistinen filosofia ja ”Raamatuna on YK:n kansainvälinen ihmisoikeuksien sopimus”. (Tipler 1968, 61 teoksessa Hancock 2002, 116). Ihmisoikeudet voivat siten toimia eräänlaisena annettuna, ulkoapäin annettuna luonnonlakina

Kansainvälisessä romanipolitiikassa yhteyden ja verrannollisuuden hakeminen juutalaisista on ymmärrettävää. Jo romanien alkuperää koskevissa, erityisesti uskonnollisävytteisissä teksteissä esitetään usein olettamus romanien ja juutalaisten yhteisestä raamatullisesta alkuperästä. Olettamus saattaa perustua kirjaviin legendoihin romanien raamatullisesta alkuperästä. Sukulaisuutta ei kuitenkaan ole tieteellisesti pystytty todistamaan (Koivisto 1984, 13).

Juutalaiset ovat kuitenkin mielenkiintoinen rinnastuskohde tutkittaessa maattoman vähemmistön politisoitumista. Romanit ja juutalaiset jakavat molemmat historiaa halveksittuna väestönosana ja natsien joukkotuhon, holokaustin, suurimpina uhriryhminä. Akateemisessa kirjallisuudessa romanit ja juutalaiset liitetään yhteen juuri tästä näkökulmasta.

Hannah Arendt kirjoittaa kesällä 1940 juutalaiskysymyksellä 1918–1920 rauhankonferenssissa olleen kaksi eri edustajaryhmää. Toinen ryhmä olivat sionistit, joiden tavoitteena oli perustaa juutalaisten oma valtio. Toinen ryhmä koostui juutalaisten edustajista, jotka tulisivat asumaan perustettavissa, uusissa Itä-Euroopan valtioissa (Arendt 2007, 124). Molemmilla oli mielessään omanlaisensa ratkaisunsa juutalaiskysymykseen ja molemmat pitivät Kansainliittoa juridisena ja poliittisena takuumiehenään. Sionistit ajoivat juutalaisten omaa kansallisvaltiota ja organisoituvat poliittiseksi elimeksi. Sen sijaan *Le Comité des Délégationes Juives* edusti juutalaisvähemmistöjä eri maissa, eikä sitä Arendtin mukaan koskaan mielletty poliittiseksi toimijaksi. Arendtin mukaan ratkaiseva ero ei ollut sattumaa. Sionistit ryhtyivät konkreettisiin toimiin kolonisoidessaan Palestiinan, kuljettaakseen ihmisiä ja kerätäkseen rahaa, siinä missä juutalaisvähemmistöjen edustajat olivat ”poliittisesti veltoja” (Arendt 2007, 125).

Yhteistä niillä oli se, että kumpikin puhui ilman varsinaista juutalaisilta saatua valtakirjaa. Arendtin mukaan juutalaisvähemmistöjen edustajat, joilla ei ollut takana vahvaa ja strukturoitua organisaatiota toisin kuin sionisteilla, ei halunnut minkäänlaista poliittista edustusta. He mielsivät itsensä uskonnolliseksi vähemmistöksi ja olivat siten kotimaiden suojelemissa, ei juutalaisina, vaan maidenensa kansalaisina. Arendtin mukaan ajattelutavalla oli kaksi seurausta, joista ensimmäisen mukaan vähemmistölainsäädäntö oli vain tilapäiseksi tarkoitettu ratkaisu ennen juutalaisten täydellistä emansipaatiota ja heidän kotimaidensa kehittymistä pisteeseen, jossa juutalaisten suojeleminen ei olisi enää millään

tavalla kyseenalaista. (Arendt 2007, 126) Identifioituminen maidensa uskonnolliseksi vähemmistöksi johti toiseksi siihen, että eri maiden juutalaisvähemmistöjen edustajat muodostivat vain löyhän, eri alueita edustavan ryhmän, jotka eivät muodostaneet yhteyttä muihin juutalaisiin (ibid.)

Vähemmistölainsäädännön tavoitteena oli epäpolitisoida vähemmistöky-symys kulttuuriautonomia avulla (Arendt 2007, 126). Arendt pitää kuitenkin erikoisena, että sionismi ja vähemmistöpolitiikkaa ajava agenda eivät koskaan yhdistyneet. Sionistit, joille myönnettiin oma valtio, olisivat voineet vuonna 1940 katsottuna adaptoida vähemmistöpolitiikkaa osaksi omaa politiikkansa esittämällä vaatimuksia juutalaisten kansallisen vähemmistöaseman suojelemiseksi heidän kotimaissaan (Arendt 2007, 127).

Merkittävää on kuitenkin juutalaiskysymyksen kaksi erilaista poliittisen asianajamisen muotoa: Nationalistinen sionismi ja lainsäädännön keinoin vähemmistöjen suojelua ajava ”epäpoliittinen” juutalaisten vähemmistöryhmitymä.

Romanikysymyksen ratkaiseminen romanien oman politiikan, *politics*, sfäärissä rinnastuu jossain määrin nationalistiseen sionismiin ja lainsäädäntöön pohjautuvaan vähemmistöjen suojelun keinoin. Romani-intressiä tai romaneja poliittisena ideana edustava kansalliset ja kansainväliset toimijat ovat keskenään löysästi erilaisissa foorumeissa kokoontuva epäpoliittinen ryhmä. Sen pääasiallinen tehtävä on saada edustamilleen ryhmälle riittävän korkea, kansallisen ja kansainvälisen lainsäädännön takaama suoja. Esimerkiksi Andrej Mirga ja edesmennyt Nicholae Gheorge edustavat teksteissään selvästi tätä kantaa, samoin kuin enemmistö romanitoimijoista. Lähtökohtana on kunkin oman maan kansallisuus, jonka sisällä romanit voivat toteuttaa omaa kieltään ja kulttuuriaan. Vähemmistöjensuojelua koskevissa sopimuksissa on kysymys juuri tästä. Ne suojelevat, eivät politisoi. Kansainvälisessä romanipolitiikassa on kuitenkin aina säännönmukaisesti esiintynyt nationalistia virtauksia, jotka haluavat nähdä eri maiden romanit yhtenäisenä kansana ja tekevät toisinaan esityksiä myös konkreettisista alueellisesta ehdotuksesta.

Poliittisen ajattelun premisseihin kuuluu jokin konkreettinen *paikka*, jossa politiikkaa voidaan harjoittaa. Aristotelisessa viitekehyksessä *polis* muodostaa poliittisen toiminnan kentän, johon vapaat miehet saivat osallistua erotuksena naisista ja orjista. Sittenmin valtiot kehittyivät poliittisen toiminnan perusyksiköksi, viitekehykseksi ja raja-alueeksi. Ranskan suuren vallankumouksen myötä demokratia ja vapaus korvasivat valistuksen ja maallistumisen seurauksena Jumalan oikean ja väärän määrittäjänä. Myös Hobbesin yhteiskuntasopimus ja kantilainen homosentrinen maailmanyhteisö voidaan nähdä kuviteltuna figuurina, paikkoina, jossa kaikki ihmiset ovat kokoontuneet yhteen muodostaakseen yhteiskuntasopimuksen. John Rawls on myöhemmin jatkanut yhteiskuntasopimuksen perinnettä. (Friman 2001, 14) Judith Okely haluaa puolestaan irrottaa romanien autonomian erillisestä paikasta tai territoriosta. Hänen mukaansa romanit ovat luoneet puoliautonomisen kulttuurisen tilan juridisesti ja poliittisesti määritellyn alueen sijasta. (Okely 1991, 189) Erilaiset nationalistiset ele-

mentit kuten kansallishymnit ja liput viittaavat usein paikkaan (ibid, 188), mistä syystä niiden imitoiminen sopii huonosti maattomalle väestöryhmälle.

Ihmisoikeuksien ja kansainvälisten sopimusten suojan ongelma onkin, että ne ovat sovellettavissa vain jos henkilöt ovat jonkin maan kansalaisia. Romanit ovat pääsääntöisesti kotimaidensa kansalaisia, mutta he muodostavat maailmanlaajuisen vähemmistön, jolta puuttuu oma kotimaa. Kotimaan puuttuminen on usean romanitutkijan ja aktiivin näkemyksen mukaan syynä romanien heikkoon asemaan lähestulkoon kaikkialla maailmassa.

The fact that we have no military, political, economic and (particularly) territorial strength, and no nation state to speak for us, ensures that we are an ideal target for scapegoatism, or easy blame. (Hancock 2002, 63)

Arendt kiinnittää huomiota siihen, että ensimmäisen maailmansodan loppu synnytti Eurooppaan uuden ihmisryhmän, valtiottomat. Ja jos Euroopan historia on kansallisvaltioiden historiaa, tarkoittaa valtiottomien ihmisryhmien ilmaantuminen merkittävää vaihetta Euroopan lähihistoriassa. Toisen maailmansodan jälkeen havaittiin ihmisoikeussopimusten yhä edelleen olemassa oleva merkittävä puute: ne koskevat vain niitä, joilla oli kansalaisuus. Näin ollen vähemmistöjen suojelua koskevia sopimuksia ei voitu 1920 -luvun uudelleen jakautuneessa Euroopassa soveltaa yhä kasvaviin kansalaisuudettomiin ihmisiin. (Arendt 2007, 128). Paradoksaalinen tilanne syntyi, kun kaikki valtiot hyväksyivät YK:n ihmisoikeusjulistuksen: ei ollut enää paikkaa, johon paeta tässä mielessä sivistymätöntä ja brutaalia hallintoa. Valtiottomat epähenkilöt putosivat uuden maailmanjärjestyksen ulkopuolelle.

Arendtin mukaan kyvyttömyys yhdistää valtiottomat ihmiset osaksi omia maitaan osoitti samalla assimilaation tulleen tiensä päähän. *"No one else can be included"* (Arendt 2007, 128)

There is no longer any such thing as assimilation in Europe - nation-states have grown too developed, too old. (Arendt 2007, 128)

Juutalaiset ovat Arendtin tekstissä vähemmistö *par excellence* koska heiltä puuttui oma maa. Oman alueen ja paikan puuttuminen tarkoitti oikeudetonta tilaa, koska paikka ei ole vain poliittisen ilmenemisen vaan myös oikeuksien toteutumisen edellytys:

The fundamental deprivation of human rights is manifested first and above all in the deprivation of a place in the world which makes opinions significant and actions effective. (Arendt 1962, 296)

Juutalaisten ohella romanit ja esimerkiksi kurdit ovat edelleen vähemmistöryhmiä, joilta puuttuu oma valtio. Se määrittää myös kansainvälistä romaniaktivismia, mutta tilanne voitaisiin eri tutkijoiden mukaan kääntää myös romanien eduksi. Eurooppalaisessa kontekstissa romanit voitaisiin ongelmaryhmän sijasta nähdä myös eräänlaisena eurooppalaisuuden ideaalityyppinä, jotka ylittävät kansallisvaltioiden rajat.

Having a country isn't a qualification; if that were true then the Basques, the Catalans and the Frisians wouldn't qualify... So what makes a European. It is a state of mind, a sense of belonging to a part of the world and being a part of its history and its different regional and ethnic cultures. (Hancock 2002, 77)

Arendtin mukaan mahdollisuus assimilaatioon 1800- ja itse asiassa 1700 -luvulla perustui Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen tapahtuneeseen kansojen uudelleen organisointiin ja niiden kehittymiseen kansoiksi. Arendt katsoi tämän prosessin päättyneen vuonna 1940 ilmestyneessä *The Minority Question* tekstissään, joka oli kopio hänen kirjeestään Erich Cohn-Benditille keuhalla 1940 (Arendt 2007, 128).

Kiinnostavaa kyllä, toinen maailmansota käänsi kansallisvaltioiden ja assimilaatiokehityksen takaperin: suurten ihmismassojen alentaminen parioksi. (ibid.) Tulkitsen Arendtin tarkoittaneen, että ennen toista maailmansotaa kansallisvaltiot pyrkivät yhtenäistämään kansakuntaa erot häivyttävällä assimilaatiopolitiikalla. Sotien myötä Eurooppaan syntyi kansalaisuudettomien joukko, joita ei oltu enää valmiita sulauttamaan osaksi kansakuntaa.

Although they are Europeans, these pariahs are isolated from all specifically national interests. (Arendt 2007, 128)

He ovat Arendtin mukaan kuitenkin niitä, jotka voivat ensimmäisenä ajaa pan-Eurooppaa, joka voisi tuoda heidät yhteen. Mutta pan-eurooppalainen politiikka ei pelasta heitä menettämästä alkuperäistä kansallisuuttaan, vaikka sen menettäminen voi olla heidän ainoa mahdollisuutensa: *'If everything were to play out well, they might be forerunners of a new Europe'* (Arendt 2007, 128). Tähän päivään tuotuna voi Euroopan unioni toimia eräänlaisena tarjottimena, josta jokainen voi luvan omalle erityiseen kansalaisuuteen, alueellisuuteen tai esimerkiksi etnisyyteen perustuvalle identiteetilleen.

Pan-eurooppalainen vähemmistöidea maalaa yhtä tulevaisuuden kuvaa romaneille ja muille suojelua tarvitseville vähemmistöille. Kansallisvaltioajattelusta luopuminen pelastaa vähemmistöt vähemmistönä olemiselta, koska silloin kaikki edustaisivat tiettyä ryhmää eurooppalaisessa kontekstissa. Tämän tyyppisen federalismin tavoitteena olisi nationalismista vapaa tasa-arvoisuus eri ihmisryhmien kesken.

Osa romaniaktivisteista pitää pan-eurooppalaista kansalaisuutta myös yhtenä mahdollisena teemana, joka generoisi kansainvälistä romaniliikettä poliittisen osallistumisen mobilisointiin.

Among Roma activists, we speak about the Roma nation in cultural terms - not as nation states with territory - but we are not only a collection of individual citizens. If we integrate in Europe, we should integrate as political people. But this people have to be politically constructed - by us - and this is what we are not doing. Activists talk about 10, 15 or 25 million Roma as though they're a faceless, demographic mass but with no political construction on our part. It is our responsibility to undertake this task; it is not the job of the EU although we might take advantage of EU in this process. (Gheorghie 2013, 190-191)

Suvereenien valtioiden nykymuotoiset poliittiset järjestelmät asettavat rajat vähemmistöjen osallistumiselle. Federalististyyppinen alueiden ja ryhmien erityisyyttä kunnioittava, yhteiseen arvo- ja säädöspohjaan sekä laajaan territorioon nojaava poliittinen ympäristö saattaa täten olla romaneille suotuisa. Mutta vain siinä tapauksessa, että romanivähemmistöt käyttävät poliittisia oikeuksiaan tehokkaasti.

Vähemmistöoikeuksiin erikoistunut oikeustieteilijä Sia Spiliopoulou Åkermarkin (2011, 82) mukaan pienten vähemmistöjen haavoittuvuus ja vallan puute ovat seurausta taloudellisten ja muiden oman valtion tuottamien resursien puutteesta. Länsimaiset poliittisen järjestelmä korostaa proseduureja ja on sidoksissa raskaisiin menettelytapoihin. Tämä järjestelmiin sisäänrakennettu vakautta turvaava elementti lisää kuitenkin vähemmistöryhmien poliittista ja yhteiskunnallista voimattomuutta. Erilaiset kuulemismenettelyt ja asiantuntijaelimet ovat yksi keino ratkaista edustuksellisen ja menettelytapasidonnaisen poliittisen järjestelmän aiheuttamia ongelmia vähemmistöryhmille. Niiden lisäksi vähemmistöjen tehokas demokraattinen osallistuminen edellyttää tarvittavia instituutioita kuten järjestöjä ja puolueita, mutta myös muiden ennakkoehtojen kuten koulutuksen, tiedon ja sananvapauden toteutumista (Spiliopoulou Åkermark 2011, 81-82). Taloudellisten, sivistyksellisten ja sosiaalisten oikeuksien toteutuminen kaikkien kansalaisten kohdalla toimisi tämän ajattelun mukaan takalautana, joka mahdollistaa myös poliittisten oikeuksien tosiasiallisen toteuttamisen. Tässä mielessä tarvitaan vahvoja yksilön kansalaisoikeuksia, joiden varaan on puolestaan - paradoksaalisesti - mahdollista rakentaa vähemmistöjen suojelua.

2.4 Mustalaisesta romaniksi: Suomen romanien kamppailu oikeudesta itsenimeämiseen

Tiede-lehden vuonna 2008 tekemän romanien nimeämistä koskevan lukijakyselyn mukaan lähes 80 % vastanneista oli sitä mieltä, että romanien kutsuminen mustalaiseksi ei ole halventavaa (Ylänkö, Tiede 6/2008). Tulos heijastaa arkikokemusta, jonka mukaan pääväestöön kuuluvat ihmiset ovat sitä mieltä, että heillä on oikeus käyttää sanaa 'mustalainen' sen loukkaavuudesta huolimatta, koska he ovat siihen tottuneet.

Oikeus päättää itsensä nimittämisestä käytettävää niitystä onkin hyvä esimerkki romanien taistelusta vaikuttaa itse itseään koskeviin asioihin. Tilanetta voi jossain määrin verrata esimerkiksi Yhdysvaltain mustien käymään taisteluun *negro*-termiä vastaan. Läheisempi esimerkki löytyy saamelaisista, jotka ovat melko hyvin onnistuneet karistamaan itse halventavaksi kokemansa *lappalainen*-sanan harteiltaan.

Pierre Liégeois (1994, 183–196) on tutkinut romanien nimittämisiä eri kielissä ja eri maissa sekä erilaisia tapoja viitata, yhdistää ja tehdä rinnastuksia ro-

maneihin tullen siihen tulokseen, että kielikuvat manipuloivat kuvaa romaneista.

Juridisen kielen sävyttämät valtioiden käyttämät nykyilmaisut kuten *personnes d'origine nomade, citoyens d'origine tsigane* tai *Gens du voyage* viittaavat Jean-Pierre Liégeoisin mukaan henkilöihin nimeämättä heitä: "*Elles désignent sans nommer.*" (Liégeois 1994, 191). Ilmaisut ovat hänen mukaansa yhtä aikaa sekä leimaavia että assimiloivia, koska ne kieltävät erityisyyden samalla kun korostavat sitä. Samalla ne jäävät avoimeksi kaikelle manipulaatiolle. (Liégeois 1994, 191).

Romanit kokevat romanit mustalainen-nimityksen oman yhteisönsä ulkopuolisen käyttämänä leimaavana ja halventavana. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että mustalainen-sanaa käytetään melko yleisesti romanien itsensä kesken. Joskus romanien kanssa enemmän tekemissä olevat henkilöt saattavat mainita saaneensa "luvan" käyttää nimitystä ilman että se koetaan loukkaavana. Esimerkiksi *Romanikirjan* esipuheessa kirjan toimittaja perustelee *mustalainen* - käsitteen käyttämistä omassa kirjassaan seuraavasti:

Olisi osin historiallista väärennöstä käyttää nykyistä romani-sanaa silloin kun se alkuperäisessä yhteydessä on ollut mustalainen. Tähän olen kysynyt romanien omaa mielipidettä. Moni on todennut, että sinänsä sana mustalainen ei ole haukkumanimi. Kaikki on kiinni tavasta miten se sanotaan. (Heino & Schwartz 2008, 7.)

Suomessa on tavallista, että romanien itsensä kesken on kutsua itseään ja toisiaan myös *kaalo* (yks.)/ *kaaleet* (mon.) -nimikkeellä. Tämä nimitys juontaa romanikielen sanasta tumma. Suomen romanit kuuluvat Kale/Kaale-ryhmään, johon kuuluvia romaniyhteisöjä on myös mm. Espanjassa, Portugalissa, sekä Latinalaisessa Amerikassa ja Yhdysvalloissa.

Romani-käsite asettaa haasteen erityisesti historialliselle tutkimuksenteolle ja aineistoille. Voidaanko esimerkiksi puhua romaneista silloin kun koko sana ei vielä tunnettu? Varhaisissa teksteissä sanoilla *tattari, mustalainen, ziguenare* viitattiin erilaisiin ryhmiin. Pohjoismaisessa kontekstissa *tattarin, mustalaisen* tai irtolaisen välinen raja ei ole ollut selvää lainsäädäntöteksteissä eikä käytännön kielessä. (Blomster, Rekola, Tervonen & Viljanen 2012, 14.)

Käsittehistoria ei kuitenkaan ole etymologiaa ja siksi eri ilmaisujen ensimmäiset identifikaatiot ovat usein yhdentekeviä. Käsitteiden politisoituminen sen sijaan avaa mahdollisuuden käyttää käsitteitä eri osapuolten välisen taistelun instrumentteina (Palonen 2012b, 88-90). Reinhart Koselleckin mukaan käsitteet ovat sekä kiistanalaisia että kamppailtuja. Nämä ominaisuudet tekevät käsitteistä historiallisesti merkittäviä ja erottavat ne puhtaasti teknisistä termeistä (Koselleck 1996, 64). Käsitteitä voidaan käsitellä joko historiallisen tutkimuksen kohteena tai poliittisen teorian analyttisenä kategoriana tai historiallisena analyysillä. Oleellista on, että tutkijat erottelevat selvästi historiallisesti käytetyt käsitteet analyttisistä kategorioista. (Palonen 2012b, 92)

Romaneista käytettiin autonomian ajan Suomen säätyvaltiopäivien ja lehdistökeskusteluissa voittopuolisesti *mustalais*-nimitystä, mutta myös *romani*-sanaan saattaa törmätä. *Romani*-sana ryhtyi ottamaan paikkaansa suomen kielessä vasta 1970-luvulta lähtien. Romanien kutsumissa tapahtui makrotason

semanttinen muutos jolloin vähemmistöryhmän nimeämiseen käytetty käsite vaihtui kokonaan mustalaisesta romaniksi.

Unkarilainen Kata Horvat on havainnut, että Unkarissa poliittisen järjestelmän uudistumisesta seurannut vaatimus käsitteen muuttamiselle mustalaisesta romaniksi toi näkyväksi etniset jännitteet, joita romanien mieltäminen mustalaisiksi oli pitänyt pinnan alla. Niin kauan kuin romaneja kutsuttiin Unkarissa mustalaisiksi, eri kansanryhmien väliset jännitteet pysyivät piilossa. Kun poliittinen korrektius vaati pääväestöä muuttamaan romaneista käyttämä nimitystään, paljastui näennäisesti hyvien etnisten suhteiden takana piilevä rasismi ja eri väestöryhmien väliset suhteet kärjistyivät. (Horvát 2012, 117–135).

Suomalaista käsittemuutosta on edeltänyt vuosisatoja kestänyt vaihteleva tapa nimetä romaneita. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkija Raimo Jussila kävi läpi romanien nimeämiseen käytettyjä sanoja Kielikellon 2/1987 artikkelissa *Tattarista romaaniiksi*. Artikkelin ilmestyi samaan aikaan kun romaninaktivistit ryhtyivät toimimaan romani-termin viralliseksi hyväksymiseksi.

Varhaisimmat romaneja koskevat suomenkieliset tiedot olivat artikkelin mukaan Henrik Florinukselta vuodelta 1688. Näiden tietojen mukaan romaneja oli kutsuttu nimillä ”*Mustacansa*”, ja ”*Mustalaiset*” ja tattari ”*tattaritten*”. Mustakansalla on vanhassa kirjakielessä tarkoitettu yleisesti tummaihoisia henkilöitä. Sen sijaan mustalaisella on Jussilan mukaan aina tarkoitettu vain romaniväestöä, *romaaniväestöä*. (Jussila 1987, 19–21).

Koska 1680–1740 välisenä aikana romaneihin viitattiin useilla eri nimityksillä, tekee Jussila päätelmän, ettei romaneilla ollut vielä suomen kielessä vakiintunutta nimitystä. (ibid.) Etnisyys ei Rekolan mukaan ollut 1700-luvun yhdenmukainen tekijä, mutta viranomaisilla ei ollut suurta tarvetta problematisoida asiaa. (Rekola 2012, 72–73) Oma ilmoitus omasta etnisyydestä riitti. Tilanteet, joissa ihmisten etnisyys oli epäselviä, olivat Rekolan mukana harvinaisia. Rekola näkee tähän syynä sen, että ihmisillä oli selkeät kuvat etnisistä rajoista, vaikka hän toisaalla toteaa, että kuvan muodostaminen 1700-luvun etnisistä rajoista on vaikeaa. Etnisyys johdettiin polveutumuksesta ja elämäntavasta. (Rekola 2012, 72–73).

Rekolan mukaan on vaikea vastata siihen poikkesivatko 1700-luvun ”tattarin” ja ”mustalaisen” määreet toisistaan vai käytettiinkö niitä synonyymimerkityksessä. Ei ole myöskään selvää syytä siihen, miksi Suomen puolella yleistyi mustalaista tarkoittava *ziguenare* ja Ruotsin puolella puolestaan *tattare*. (Rekola 2012, 73).

Ruotsalainen Jan Selling toteaa, että myös *tattare*-sanan käyttö on sidoksissa romaneja halventavaan diskurssiin. Käsite on hänen mukaansa sekä eettisesti että analyttisesti arveluttava, koska sitä käytetään yhteyksissä joiden viittaussuhde eri etnisiin ryhmiin on epäselvä. (Selling 2013, 190).

1980-luvun romanipolitiikassa kieli ja kulttuuri ryhtyivät määrittämään romanipolitiikan sisältöjä ja tavoitteita. Tämä näkyi myös romanikielen arvostuksen lisäämisestä ja romanikielisten sanojen yleistymisestä jo aikaisemminkin. Esimerkiksi Mustalaislähetysten julkaisema lehti Kotitiellä alkoi ilmestyä nimellä *Romano Boodos* vuonna 1971. Vielä kaksi vuotta aikaisemmin, vuonna

1969 vaati oli Kotitiellä-lehden päätoimittaja Juho Tenhiälä⁵ mustalainen-sanan takaisinottamista (Kotitiellä No 2/1969).

Nimenmuutoksen taustalla oli arvostetun ja tunnetun romanimies Viljo Koiviston tulo Mustalaislähetysten palvelukseen vuonna 1970. Sittemmin akateemista uraa kielitutkijana tehnyt Koivisto uudisti lehteä muutenkin. Se alkoi ilmestyä tiiviimmin, kymmenen kertaa vuodessa ja siinä kirjoitettiin artikkeleita ja uutisia romanikielellä. Koiviston palkkaaminen ja muut uudistustoimet olivat Mustalaislähetysten vastaus heihin kohdistuneeseen kritiikkiin siitä, että vaikeusvaltaisessa järjestössä ei työskennellyt romaneita. (Hedman 2012, 253–254) Mustalaislähetys muutti nimensä Romano Missioksi vasta vuonna 1996 (ibid., 255).

Romaniasiain neuvottelukunnan pääsihteeri Paavo Lounela oli aktiivinen ja myös keskeinen toimija prosessissa, jonka seurauksena Suomessa siirryttiin sanan mustalainen käyttämisestä sanaan *romani*. Lounelan aktiivinen rooli asiakirjoissa on luonnollinen, koska pääsihteerin tehtäviin kuului sekä niiden valmistelu että aloitteiden ja päätösten toimeenpaneminen, mutta romanitoimijoiden rooli tulee jossain määrin esille nimitysmuutoksen ajamista koskevista asiakirjamerkinnöistä.

Aloite romani- nimityksen käyttöönotosta virallisissa yhteyksissä lähti liikkeelle vuonna 1984 mustalaiskielityöryhmässä, joka oli ollut sitä mieltä, että *mustalainen*-nimityksen ja sanan *mustalaiskieli* sijasta olisi syytä ottaa käyttöön muita vastineita. Mustalaiskielityöryhmän esityksissä olivat olleet esillä sanat *kaale*, *kaalo*, *romani* ja *romaani*. (Suomen kielen lautakunnan pöytäkirja 25.5.1987)

Suomenkielen lautakunta kuuli asian käsittelyssä ensin Ruotsinkielen lautakuntaa. Se antoi lausunnossaan suositukseen, että mukaan kielenkäyttöön vakiintuneen *mustalaisen* rinnalla pidetään hyväksyttävänä sanaa *romaani*, kahdella a:lla kirjoitettuna (Suomenkielen lautakunnan pöytäkirja 20.11.1987). Pöytäkirjaotteiden perusteella Ruotsinkielen lautakunnan lausunto painoi enemmän romanien itsensä tekemä ehdotus, eikä jälkimmäisten itse ehdottama *romani*-sana ollut käsittelyssä edes ehdolla. Romaneja ei myöskään ollut kutsuttu kuultavaksi asiantuntijoina. Ruotsinkielen lautakunta ei ollut varsinaisesti vastustanut *romaani*-sanankäytön lisäämistä suomenkielessä, mutta katsoi sen aiheuttavan ongelmia suomenruotsin käytössä. Ruotsinkielen lautakunta piti hyvänä sanaa *mustalainen*, johon liittyvät esimerkiksi positiiviset yhdyssanat *mustalaismusiikki* ja *mustalaislaulu*. Ruotsinkielen lautakunnan mukaan jotkin *romaanin*-alkuiset yhdyssanat kuten *romaanikieli* ja *romaanitaide*, voisivat olla käytännössä hankalia. (Svenska språkämnden i Finland. A 29/87. 28.10.1987)

Mustalaisasiain neuvottelukunta ei kuitenkaan hyväksynyt kielitoimiston kantaa. Se päätti ajaa *romani*-sanankäyttöä kielitoimiston kannasta huolimatta. Nimitysmuutoksesta käynnistynyt prosessi on esimerkki sekä oikeudesta päät-

⁵ Juho Tenhiälä oli Suomen kansanpuolueesta Keskustapuolueeseen siirtynyt pappis-kansanedustaja. Tenhiälän toimiminen Mustalaislähetysten julkaisemassa Kotitiellä-lehdessä kertoo, miten vahvat siteet Mustalaislähetyksellä oli paitsi valtioltaan, myös eduskuntaan ja erityisesti pappistaustaisiin kansanedustajiin.

tää itse nimeämisestään että neuvottelukunnan keinoista ajaa asiansa valtiokoneiston avulla.

Mustalaisasiain neuvottelukunta nimitti Viljo Koiviston, Jaakko Linnankiven, Erkki Kemppaisen ja Raimo Jussilan valmistelemaan aloitetta romani-sanan viralliseksi hyväksymiseksi. (MANK pöytäkirja 14.1.1988) Vain yksi kirjeen laatijoista, Viljo Koivisto oli romani itse, mutta hänellä oli ikänsä ja romanikielen asiantuntemuksena ansiosta arvovaltaa sitäkin enemmän. Myös uuden neuvottelukunnan asettaminen seuraavalle kolmivuotiskaudelle oli tullut ajankohtaiseksi ja neuvottelukunta käytti tätä asettamisprosessia tehokkaasti hyväkseen romani-nimityksen yleistämiseksi virallisissa yhteyksissä.

Neuvottelukunta lähti tapaamaan myös sosiaaliministeri Tarja Halosta varsinaisena asianaan puhua mustalaisasiain neuvottelukuntaan tarvitun päätoimisen sihteerin viran puolesta, mutta keskustelut asiakirjojen perusteella sivusivat myös romanien oikeaa nimitystä. Helmikuun kokouksessa 1988 mustalaisasiain neuvottelukunta keskusteli '*laajasti romaani-nimityksen vakiinnuttamista yleiskieleen ja virallisiin yhteyksiin*' ja neuvottelukunta päätti keskustelun jälkeen lähettää aloitteen eri ministeriöille. Samalla päätettiin tehdä aloite neuvottelukunnan nimenmuuttamisesta. (MANK pöytäkirja 18.2.1988).

Vaikka nimenmuutosta oli pohdittu, selvitetty ja työstetty eri lautakunnissa ja -työryhmissä pitkään, tapahtui *romani*-sanana virallinen käyttöönotto lopulta hyvin yksinkertaisesti. Ratkaisu *romani*-sanana puolesta tapahtui lopulta Forssaan menevässä linja-autossa, jossa pääsihteerinä Paavo Lounela ja neuvottelukunnan asettamisesta vastaava sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön virkamies Pekka Viljanen pohtivat neuvottelukunnalle uutta sopivampaa nimeä koska '*Mustalaisasiain neuvottelukunta ei enää tuntunut hyvältä*' (Lounela 2006, 40–41). Tarinan sankariksi nouseva Viljanen sai kuulla lisäperusteluina, että 1900-luvun alussa oli käytetty *romani*-sanana, yhdellä a:lla kirjoitettuna ja Viljanen tyytyi perusteluun (ibid, 40–41) ja laati valtioneuvostolle esityksen romaniasiaain neuvottelukunnan asettamisesta asetuksella.

Valtioneuvosto asetti pysyvän *romani*asiaain neuvottelukunnan ministeri Tarja Halosen esittelemänä 30. marraskuuta 1989. Ensimmäistä kertaa asetuksella asetettu neuvottelukunta sai myös pysyvän pääsihteerin viran. (VN asetus 1058/1989).

Romaniasiaain neuvottelukunta ja virkakoneisto meni edellä ja Suomen kielitoimisto tuli perässä muutamaa vuotta myöhemmin hyväksyen vuonna 1992 (lähde) *romani*-sanana käytön yhdellä a-kirjaimella.

Mustalainen- ja romani-sanoja käytetään, kuten luvun alussa totesin, edelleen rinnakkain. Virallisissa yhteyksissä *romani*-sana on vakiintunut. On kuitenkin paljon romaneja, jotka ovat kirjailija Veijo Baltzarin kanssa samaa mieltä siitä, että '*romaniviulu ei soi*' (Markkula, IL 3.8.2007. 2007). Baltzarin mukaan *romani*-sana on niin kutsutun romaniliitin omiin tarkoituksiinsa käyttämä sana, eikä sen käyttö tunnu luontevalta (ibid.)

Suomessa käyty mustalaisesta romaniksi -kamppailu oikeudesta it-senimeämiseen heijastaa samalla romanien poliittisen toiminnan muuttumista. Suomen tapaus osittaa myös, että jos ryhmästä käytetty nimitys ei ole ilmisel-

västi yhdentekevää ryhmälle itselleen, niin se ei ole sitä myöskään enemmistölle. Myös pääväestö pitää kiinni omasta oikeudestaan nimetä eri ryhmiä, ja sillä on käytettävissään siihen erilaisia menetelmiä. Suomen tapauksessa myös romanit käyttivät kamppailussa hyödykseen erilaisia hallintovaikuttamisen, mutta myös suorien poliittisen yhteyksien avulla vaikuttamisen keinoja. Romanien oikeus itse nimeäminen heijastaa romanien poliittisen toiminnan muuttumista poliittisen toiminnan subjektiksi.

3 ROMANIEN POLIITTISEN TOIMIJUUDEN LÄHTÖKOHDAT JA MUUTOS

3.1 Romanien lukumäärä ja lainsäädännöllinen asema Suomessa

Suomen henkilötietosuojalainsäädäntö kieltää henkilön rekisteröimisen etnisen taustan perusteella (Henkilötietolaki 1999/523). Suomessa arvioidaan olevan noin 10 000 romanian. Suomessa asuvat romanit on viimeksi kartoitettu kattavasti vuoden 1970 väestölaskennassa, jolloin selvitettiin Suomessa asuvien romanien elinkeinonjakauma, ammatit, ruokakuntien koko ja asuinolot. Selvityksen mukaan maassa asui noin 5 700 romanian vuonna 1969. (Suomen virallinen tilasto 1970). Kuusi vuotta myöhemmin asuntohallitus teki kuntien asuntopöytäselitysten yhteydessä arvion 5 700:sta Suomessa olevasta romanista ja vuonna 1979 lukumäärä oli laskenut 5 500 romaniin. Ruotsissa arvioitiin selvityshetkellä olevan noin 2 500 Suomen romanian (Asuntohallitus 1981; Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981, 75).

Lukumääräarvio on sittemmin hilautunut ylöspäin. Romanien lukumääräksi esitettiin vuonna 1997 valmistuneessa Sari Välimäen Romanivanhusten elinoloselvityksessä 8 910 henkilöksi. 2000-luvun taitteesta lähtien on vakiintunut arvio noin 10 000 romanista Suomessa (esim. Hallintotyöryhmänmuistioita 2001, 18; Suomen romanipoliittinen ohjelma 2009, 17).

Romanit ovat Suomen kansalaisia ja heillä on täydet kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet. Romanit ovat olleet Suomen kansalaisia suomalaisen kansallisen valtion perustamisesta alkaen. Käsittelen seuraavassa luvussa tarkemmin kansalais- ja poliittisista oikeuksista äänioikeuden toteutumista suomalaisten romanien kohdalla.

Perustuslain 6 §:ssä säädetään yhdenvertaisuudesta lain edessä (6 § 1) ja syrjinnän kiellosta (6 § 2). Sen mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vammaisuuden, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Romanikielen ja -kulttuurin ylläpitämisen ja kehittämisen mahdollisuuksia vahvistettiin lainsäädännöllisesti aimo harppauksella 1990-luvulla. Merkittävin uudistus tapahtui perusoikeusuudistuksen yhteydessä vuonna 1995, jolloin perusoikeuksiin sisällytettiin säännös romanien ja muiden ryhmien oikeudesta ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Samassa edistyksellisessä hengessä tehtiin vuonna 1995 koululakiin muutos romanikielestä äidinkielenä. Vuotta aikaisemmin vuonna 1994 Lasten päivähoitosta annettua asetusta uudistettiin, jonka seurauksena kasvatustavoitteisiin kuuluu myös romanilasten oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kulttuurin edustajien kanssa. Perusopetuslain (628/1998) ja lukiolain (629/1998) opetuskielenä voi olla myös saame, romani tai viittomakieli, ja äidinkielenä voidaan opettaa romanikieltä, viittomakieltä tai muuta oppilaan äidinkieltä. Opetussektorilla on myös muita romanikielestä tarkemmin määrittäviä säädöksiä. Muita 1990-luvun kielellisiin ja kulttuurillisiin oikeuksiin perustuvia uudistuksia olivat muun muassa romanikielisten uutisten käynnistyttyminen Yleisradiossa vuonna 1995, kahdenkymmenen vuoden vaikuttamistoiminnan seurauksena. Laki Yleisradiosta Oy:stä (1380/1993) 2 § säädettiin että yhtiön tehtävänä on julkisen palvelun ohjelmatoiminnassa tuottaa palveluja saamen, romanin ja viittakielellä ja soveltuvien osin myös muilla kielillä.

Hallinnollisista uudistuksista oli merkittävä Romaniväestön koulutusyksikön perustamisen vuonna 1992 ensin Aikuiskoulutushallitukseen, josta se siirrettiin Opetushallitukseen vuonna 1994. Romaniväestön koulutusyksikön perustamista vauhditti romaniasiain neuvottelukunnan aloitteellisuuden lisäksi myös perusopetuksesta, lukiokoulutuksesta ja aikuiskoulutuksesta annetut lait, joissa säädettiin romanioppilaiden kielellisistä oikeuksista.

Vuoden 2000 perustuslakiuudistus kirjasi perustuslain 17 §:n 3 momentin, jonka mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Säännös suojaaa romanien lisäksi myös muiden vähemmistöryhmien kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia. Perusoikeusuudistuksen esitöissä ei kuitenkaan ole perusteltu, miksi saamelaiset ja romanit nimetään erikseen momentin tekstissä. Momentin kirjauksen voitaneen olettaa johtuvan pitkäaikaisesta ja vakiintuneesta asemasta Suomessa, ja ehkä myös saamelaisten ja romanien suorittamasta vaikuttamistyöstä perustuslakiuudistuksen yhteydessä.

Yhdenvertaisuuslaki 21/2004 on tärkein 2000-luvulla vahvistettu syrjinnältä suojaava laki, joka perustuu Euroopan unionin syrjintä- ja työsyryntädirektiiveihin. Vuonna 2003 uudistettiin myös kielilakia, joka ei kuitenkaan lisännyt romanivähemmistön kielellisiä oikeuksia. Romanikieli kuitenkin sisältyi kielilakiin ja sen ansiona voidaan nähdä valtioneuvoston Eduskunnalle antamat säännönmukaiset selvityksen kielilainsäädännön toteutumisesta. Selvitykset antavat mahdollisuuden saada Perustuslakivaliokunnan kantoja toimista, joihin valtioneuvoston tulisi ryhtyä kaikkien kielilaisissa mainittujen kielten osalta

3.2 Romanien äänioikeuden toteutuminen Suomessa

3.2.1 Äänestävä kansalainen - *Individu-citoyen*'n paikallistaminen esimerkkinä äänioikeuden universaalista toteutumispisteestä Ranskassa

Suomessa astui voimaan yleinen ja yhtäläinen äänioikeus vuonna 1906. Uudistus oli historiallinen, koska se antoi äänen säätyihin kuulumattomalle väestölle, sekä miehille että naisille. Äänioikeuden toteutumisen tarkastelussa tulee kiinnittää huomioita myös äänioikeuden kriteereihin ja kansalliseen kontekstiin äänioikeuden toteutumisen taustalla, koska niillä on ollut merkitystä romanien kansalais- ja poliittisten oikeuksien tosiasialliselle toteutumiselle.

Irtolaislainsäädäntö vaikutti romanien elämään rajusti 1800-luvun lopulta lähtien ja siitä johtuen, myös irtolaisuutta koskeva vaalioikeuden rajoite sulki ainakin osan romaneista äänioikeuden ulkopuolelle. Siten ei voida tarkasti sanoa milloin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli tosiasiallisesti toteutettavissa kaikille romaneille. Periaatteessa kuitenkin jokainen vaalioikeuskriteerit täyttävä oli vaalikelpoinen. Etnisiä rajoitteita ei ollut, mutta muu lainsäädäntö – irtolaislainsäädäntö etunenässä – saattoivat käytännössä johtaa vaalioikeuden etniseen rajoittamiseen.

Mistä tosiasiallisesti kaikki kansalaiset kattava *universaalinen äänioikeus* (*suffrage universel*) alkaa ja päättyy ei ole niin yksinkertaisesti määriteltävä asia kuin äänioikeuskeskustelussa oletetaan. Pierre Rosanvallon on teoksessaan *Le sacre du citoyen* tutkinut äänioikeuden kehittymistä 1700–1800-lukujen vaihteen Ranskassa. Rosanvallonin mielestä universaalinen äänioikeuden historiasta ei voida kirjoittaa yrittämättä ensin paikallistaa missä ja milloin yksilö-äänestäjä -figuuri (*individu-citoyen*) on todella alkanut ilmestyä. (Rosanvallon 1992, 34.)

Käsittelen Pierre Rosanvallonin tutkimusta pohjustamaan väitettäni siitä, että universaalisen äänioikeuden muodollinen syntymisajankohta ei ole riittävän yksilöity osoittamaan äänioikeuden tosiasiallista toteutumista. Jokaisen maan kohdalla on tarkasteltava erikseen millaisia rajoitteita äänioikeus sisälsi, millaisessa historiallis-poliittisessä tilanteessa äänioikeuskeskustelua on käyty ja mitä esimerkiksi tarkoitetaan kansalaisella, jolle universaalinen äänioikeus kuuluu, ja mitä ne tarkoittivat eri väestöryhmien kohdalla.

Ranskassa universaalinen äänioikeus tarkoitti aluksi omistavan kansalaisen oikeutta, joka oli puolestaan sidoksissa maan omistukseen ja vanhoihin privilegioihin. Ajatus veroa maksavien kansalaisten äänioikeudesta oli vallankumouksellinen ja maallistunut (Rosanvallon 1992, 34).

Englannissa ja Ranskassa äänioikeuden ideaalityypit ovat hyvin erilaiset. Englannissa muutos äänestäjän kehittämisessä tapahtui traditionaalisen poliittisen järjestelmän kautta. *Omistavan kansalaisen tyyppi* tarjosi kätevän siirtymisen valtioiden ja alueiden sekä yhteiskunnan yksilöiden ja edustuksellisuuden vanhan maailman välillä. 1500-luvulla Englannin alahuoneen toimintaan osallistumisen kriteerinä oli omistaminen. Oleellinen ero modernin ajan edustukseen oli se, että edustettuina eivät olleet henkilöt vaan omistajuus, alue, tai valtio. Sen

jälkeen kun maakuntien edustajistojen (*assemblées*) reformien ansiosta omistavasta kansalaisesta, *citoyen propriétaire*, tuli äänestävän yksilön viiteryhmä 1780-luvulta lähtien, oli edustuksellisuuden taustaperiaatteena edelleen omistaminen, ei suinkaan yksilö-kansalainen (*individu-citoyen*). (Rosanvallon 1992, 36–37.)

1700-luvun Ranskassa poliittiset oikeudet ja edustuksellisuus olivat sidottuja omistamiseen. Taloustieteilijät lähtivät uuden ajattelutavan airueina kyseenalaistamaa etuoikeuksiin perustuvaa edustusjärjestelmää kysymällä miksi edustuksen vaatimuksena oli omistajuus, omistava kansalaisuus (*citoyen propriétaire*) eikä yksinkertaisesti tuottavaa kansalaisuutta *le citoyen contributaire*, siis veronmaksuun perustuvaa järjestelmä. (Rosanvallon 1992, 46–47.) Poliittisten oikeuksien ja edustuksen edellytyksenä oli tässäkin ajalleen kumouksellisessa kyseenalaistamisessa panos yhteiskunnallisen (valtiollisen) vaurauden tuottamiseen, ei suinkaan kansalainen ja yksilö itsessään.

Vastaus kysymykseen löytyi maataloutta talouden perusyksikkönä pitäneiden fysiokraattien talousteorioista. Maallistunut oppi haastoi näkemyksen siitä rikkauksien periytymisen etuoikeuksina säädyn perusteella, että rikkaudet määrittyivät ja periytyivät etuoikeuksina säätyjen perusteella. Vaikka tästä talousteoriasta ei tullut koskaan vallitsevaa, se vaikutti siihen miten kansakunta (*nation*) yhteiskunnallisissa teorioissa nähtiin. (*ibid*, 47.)

Rosanvallon tulkitsee aikalaistekstien perusteella omistamisen ja omistajuuden olevan se taitekohta, jonka välityksellä poliittisista oikeuksista tuli Ranskan suuren vallankumouksessa kiistakysymys (Rosanvallon 1992, 52–53). 1700-luvun lopun Ranskassa äänioikeuden tai edustuksellisuuden mukaan tullut toinen tärkeä määre oli *le citoyen actionnaire*, jota Sieyès pitää aktiivikansalaisena, jolla tulisi olla äänioikeus ja jonka käyttäminen itsessään on hänelle aito akti yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumisen muotona. (Rosanvallon 1992, 53.) Tuottava kansalainen -äänioikeutta tekona käyttävä kansalainen on toimija työnsä kautta, mutta kontribuoi yhteiskuntaan/valtioon ennen kaikkea maksamalla veroja.

Samansuuntaista ajattelua voidaan nähdä myös suomalaisuuden rakentamisen ajattelumallissa 1800-luvun aikana, jolloin kansalainen lunasti kansalaisuutensa ja panosti kansakuntaan työllä ja kunnollisuudella, jättäen yhteiskunnallisen ajattelun ja toiminnan sivistyneistöille ja poliittisille toimijoille.

Rosanvallonin tutkimuksellinen idea on osoittaa, että universaalien äänioikeuden alkaminen ja kattavuus eivät ole yksiviivaisesti ajannettavissa ja paikannettavissa. Jokaisessa kansakunnassa universaalien äänioikeuden kehittyminen edellyttää yksityiskohtaisen aikaan, paikkaan ja kontekstiin sidottujen aikalaispuheenvuorojen, poliittisen edustamisen käsittämisen ja äänioikeuden kriteerien määrittelyn yksityiskohtaisen tarkastelun. Rosanvallonin tutkimusote tarjoaa tutkijoille ja Suomen äänioikeuden kriteerien kehittymisen tarkastelijoille vielä tutkittavaa. Romanit ovat yksi ryhmä, joiden kohdalla ei voida määrittää etappia, jolloin yhtäläinen äänioikeus toteutui muillekin kuin verrattain vakaammassa asemassa oleville romaneille, joiden lukumäärä jäi varmasti alhaiseksi.

3.2.2 Keskusteluja romanien kansalaisuudesta autonomian aikana

Romanien mieltäminen Suomen kansalaisiksi on äänioikeusreformia vanhempaa perua. Romanien kansalaisuuskysymykseen kiinnitettiin huomiota jo 1700-luvulla. Romanien kansalaisuutta ei itessään asetettu kyseenalaiseksi, vaan se nousi keskustelunaiheeksi muista teemoista puhuttaessa. Vuonna 1900 annetussa, Wallen komiteamietintönä tunnetussa komiteamietinnössä viitataan valtiopäivien tulkintaan maassa asuvien romanien kansalaisuudesta:

Mitä tulee niihin, jotka ovat syntyneet suomalaisista mustalaisvanhemmista, niin on suuri osa heistä maassamme jo sekä kirkon- että henkikirjoissa ja on täällä nauttanut kansalaisoikeutta, muutamat omistaneet kiinteimistökin, jonka vuoksi epäilystä heidän oikeudestaan olla Suomen kansalaisia ei voi täydellä todella syntyä. (Komiteamietintö 1900:3, 97)

Osa romaneista oli säätyvaltiopäivien säätyjen keskusteluissa silti rekisteröimättömiä ja kirkkoon kuulumattomia. Heidät luettiin myös Suomen kansalaisiksi erotuksena ulkomaalaisista romaneista, joille ei saanut vuoden 1888 passiasetuksen 11§ mukaan myöntää suomalaista passia, vaan lähettää takaisin rajan yli.

Jos samaan tulokseen täytyy johtua myös mitä tulee muihin kotimaisiin mustalaisiimme, rekisteröimättömiin, sillä kaikki kuuluvat he samaan muukalaisheimon haaraan, joka jo 300 vuotta sitten Ruotsin kautta on siirtynyt Suomeen ja jonka jälkeläiset ovat jääneet tänne. Niin on asian käsittänyt hallituskin sekä säädyt. (Komiteamietintö 1900:3, 98)

Hieman yli viisikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1955 valmistunut komiteamietintö oli valmis tekemään ”tarpeen tullen” myönnytyksiä lainsäädännön tasa-arvosta:

Komitea on yleensä halunnut välttää sellaisten toimenpiteiden esittämistä, jotka asettaisivat mustalaiset muista kansalaisista poikkeavaan asemaan. [...] Mustalaiset ovat kuitenkin siinä määrin muusta väestöstämme poikkeava osa, että – kuten komitea tulee jäljempänä osoittamaan – tavallista lainsäädäntöä ei aina voida tarkoituksenmukaisesti käyttää heidän hyväkseen. (Komiteamietintö 1955:7, 25-26)

Äänioikeusreformin ja valtiosäännön perustamisen yhteydessä Suomessa käyty kansalaisuus-keskustelu näyttää jääneen ainakin laajemmissa ja yleisimmissä historiankirjoituksissa hallitusmuodon ja valtiomuotokeskustelun jalkoihin. Enemmistö-vähemmistökansanosa keskustelu koski pääasiassa suomen- ja ruotsinkielisten kansalaisten oikeuksista. Suomalaisten katsottiin olleen enemmistönä ruotsinkielisen vähemmistön vallan alaisuudessa, ja puntteja olisi tassaattava poistamalla ruotsinkielisten oikeuksia (Heiskanen 1937, 824- 835). Suomen- ja ruotsinkielisten välisten suhteiden lisäksi kirjallisuudessa on esimerkkejä juutalaisten ja karjalaisen väestönsosan kansalaisuudesta, mutta romanien ja saamelaisten osalta keskustelua ei kansalaisoikeusuudistuksen yhteydessä käyty. (ibid.)

Keskeinen tarkastelunkohde onkin *kansalaisuuden* käsite kansallisvaltion rakentamisen elementtinä. Historioitsija Henrik Steniuksen mukaan (2003, 358) suomenkielen käsite *kansalainen* käsittää epäpoliittisen ja kollektiivisen kulttuurin, joka sallii yksilölle vapauksia ja vastuuta vain hyvin rajoitetulla alueella. Yhteiskunnan kaikki osa-alueet palvelivat kansakunnan rakentamista, jonka ideologinen rakennelma oli intellektuellien sekä poliittisen ja kulttuurieliitin luomaa. Kansalaisen tehtävänä oli huolehtia omista velvollisuuksistaan, ei toimia poliittisena toimijana yksilöllisesti. Sivilisaatioprojekti ja kansakunnan vaurastuminen olivat kohtalonkysymyksiä ja jokaisen ihmisen oli otettava henkilökohtainen vastuu oman osuutensa täyttämistä yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi. Kansalainen-statuksen lunastaminen edellytti näiden tavoitteiden adoptointia. Henkilön, joka ei onnistunut täyttämään velvoitettaan, kansalaisuus asetettiin kyseenalaiseksi. (ibid., 359.)

Suomalaisessa kansalaisuuskeskustelun diskurssi ei kysynyt millaista on olla kansalainen vaan millaista on olla *suomalainen* (Stenius 2003, 356). Uudistuksien toteuttaminen ei vaatinut kansalaiselta kykyä agitoida, debatoida tai neuvotella. Päinvastoin, kyky alistua ja toteuttaa eliitin määrittämää poliittista ja moraalista tehtävää johti sosiaaliin uudistuksiin, ei yksilön henkilökohtainen poliittinen toiminta. (ibid., 2003, 359.)

3.2.3 Äänioikeusreformin rajoitteet ja romanien poliittisten oikeuksien kehittyminen

Suomessa yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta on perattu tarkkaan miesten ja naisten äänioikeuden näkökulmasta, mutta ei juuri muiden kuin sukupuoleen perustuvien rajoitusten osalta.

Suomen äänioikeudesta säätävä vaalilaki sisälsi myös vaalioikeudesta ulossulkevia kriteerejä, joita on käsitelty varsin vähän suomalaisessa äänioikeushistoriantutkimuksessa. Vaalioikeuden yleisissä perusteluissa ilman vaalioikeutta ilman jäivät henkilöt, jotka kuuluivat johonkin seuraavista kahdeksasta kategoriasta: 1.) ei kolmena kuluneena vuonna ole ollut henkikirjoitettuna; 2.) kansalaisluottamusta vailla oleva; 3.) maan palvelukseen kelvoton; 4.) joka on edustajiston vaalissa myynyt ääniä tahi uhannut tai häirinnyt vaalivapautta; 5.) irtolaisuudesta yleiseen työhön tuomittu; 6.) vakinaisessa asepalveluksessa oleva; 7.) on jättänyt suorittamatta kruununverot kahden edellisen vuoden aikana; 8.) luovuttanut omaisuutensa velkojille. (Suomen eduskuntalaitoksen historia 1958, 84.)

Myös ranskalaisen äänioikeusjärjestelmän varhainen historia sisältää rajoituksia ja heti Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen säädettiin ehtoja, jotka ryhtyivät määrittämään osallistumista esimerkiksi valtuustojen toimintaan. Yksilökansalaisen poliittista tasa-arvoisuutta on kuitenkin vaikea analysoida. Rosanvallan sanookin, että on erotettava selvästi toisistaan ehdot, joiden mukaan operoitiin muutos monarkian ja kansan suvereniteetin ja yhteiskunnan eri ryhmien edustamisen välillä. (Rosanvallan 1992, 55.)

Jo tammikuussa 1789 julkaistut Valtiokokouksen säännöt ennakoivat tätä sijoittuen korporatistisen edustuksellisuuden ja modernin individualismin sa-

ranakohtaan: Säännöt hyväksyivät avoimen äänestäjän käsityksen, mutta sisäl-sivät neljä rajoitusta: Piti olla ranskalainen; yli 25-vuotias; piti olla kotipaikka; ja olla rekisteröitynä veroluetteloon. (Rosanvallon 1992, 55.) Äänioikeus kosketti yhtäkkiä valtavaa määrää ihmisiä, yli viittä miljoonaa kansalaista (ibid., 56).

Suomessakin oli luonnollisesti tehty laskennallisia huomioita äänioikeu-den laajentumisesta. Niiden mukaan arvioitiin, että jos vaalioikeudelle ei pan-taisi muuta olennaista rajaa kuin täysi-ikäisyys, niin maassa noin 50% koko vä-kiluvusta saisi äänioikeuden (Estlander 1906, 60).

Laskelmissa otettiin huomioon ennen kaikkea eri yhteiskuntaluokkien keskinäiset suhdeluvut vuonna 1904 (kts. Estlander 1906, 64; taulukko). Niiden mukaan ”muita ja pysyväistä työtä vailla olevia henkilöitä” oli koko maassa lähes 35 % koko väestöstä. Näistä suurin osa kuului maaseudun väestöön. Muiksi ja ilman vakinaista työtä oleviksi luettiin maanviljelijät, vuokratilalliset ja vastaavat. Vailla työtä olevista noin 11 % oli sellaisia, joilla ei ollut omaa asuntoa. Tämä yhteiskuntaryhmä olisi oikeutettu valitsemaan 68 edustajaa. Lu-kumäärästä ei oltu huolissaan, mutta jonkin verran huomioita niiden katsottiin ansaitsevan. (Estlander 1906, 65.)

Viimeisen ryhmän jäsenet, yhteiskunnan asteikolla alimpana olevat ainekset, pysy-väistä työtä vailla olevat maaseudun asukkaat ne ovat suurin ja vahvin ryhmä, edus-taen likimain kolmatta koko maan väestöstä. Maanviljelystekijäin sekä torpparien ja lampuotien kera heitä on enemmän kuin puolet väkiluvusta ja voisivat he siis lujasti ja yksimielisesti järjestäytyneitä määrätä vastaisen eduskunnan kokoonpanon. (Est-lander 1906, 65-66)

Ryhmän, joita Estlander kutsui vähemmistöksi, katsottiin kuitenkin tarvitse-van yhtäläisen äänioikeuden, jotta kansa oli monipuolisesti edustettuna. Tär-keintä oli turvata, ettei mikään yksittäinen ryhmittymä pääse yksin valtaan:

Näin ollen [...] näyttävät vaatimukset vähemmistöjen oikeuden turvaamisesta taval-la taikka toisella olevan oikeutettuja jottei maa ja kansa joutuisi yksipuolisten pyrki-mysten ja vaihtelevien hetkellisten mielipiteitten oikkujen uhriksi” (Estlander 1906, 66)

Suomessa äänioikeuskysymyksen lähihistoria oli Myllyn mukaan monin tavoin ollut karsimisen ja rajoitusten historiaa. Tämä teki talvella 1905 ja 1906 käydystä vaalioikeuksien rajoittamiskeskustelusta poliittisesti herkkää (Mylly 2006, 150). Työväenliike suhtautui kaikkiin rajoituksiin kielteiseksi peläten rajoituksia aja-vien ”herrojen” sulkevan varattomat ja vähävaraiset valitsijakunnan ulkopuo-lle. Eduskuntaudistuskomitean konservatiivit eivät Myllyn mukaan uskalta-neet sellaista ehdottaa, mutta vaalioikeuden yleisistä ehdoista ja rajoituksista käydyssä keskustelussa oli osansa menneisyyden haamuilla ja poliittisilla pää-hänpintymillä. (Mylly 2006, 150) Komitea sai kuitenkin kirjattua vaalioikeuden rajoitteiden listan, joka Myllyn mukaan perustui vuoden 1869 valtiojärjestyksen 14 §.

Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys oli 14 § luetellut vaalioikeuden ulko-puolelle jäävät, ja he koostuivat kaikkein köyhimmästä väestöstä (Mylly 2006, 149). Lisäksi vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys mainitsi porvarien säädyn osal-

ta erikseen ne kaupunkilaisten ryhmät, joilta valtiolliset oikeudet oli evättävä. 12 § karsi oikeuksien piiristä ammattiryhmiä, siinä missä 14 § karsi samat oikeudet henkilöiltä heidän elämäntapojensa, velvollisuuksien laiminlyömisestä tai muun vastaavan perusteella. Myllyn mukaan porvarissäädyn karsintamomenteista tuli äänioikeustaistelun kohde ja muistakin valtiollisen osallistumisen rajoituksista tuli kansanvallan laajentamiseen pyrkiville suoranaisten silmätikkujen (Mylly 2006, 149–150). Vuoden 1869 Valtiojärjestyksen 14 § nähden uudet vaalioikeuden rajoitteet koskivat irtolaisuudesta yleiseen työhön tuomittuja ja asepalvelusta suorittavia henkilöitä (Suomen eduskuntalaitoksen historia 1958, 84).

Äänioikeuden rajoituksia purettiin yksittäin. Esimerkiksi ilman erillistä lupaa veronsa maksaneet saivat äänioikeuden vuonna 1928, sosiaalihuoltoa tarvitsevat vuonna 1944 ja irtolaiset ja holhouksenalaiset vasta vuonna 1972. Äänioikeuden ohella kansalaisoikeudet vuonna 1919 takasi kaikille Suomen kansalaisille poliittiset oikeudet. Periaatteessa romanit saivat muiden Suomen kansalaisten tavoin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vuonna eduskuntaudistuksen yhteydessä vuonna 1906.

Romanien äänestys- ja poliittista aktiivisuutta ei ole Suomessa toistaiseksi tutkittu lukuun ottamatta Raino Vehmaan vuonna 1961 valmistunutta sosiologian väitöskirjaa *Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Vehmaan tutkimus oli laaja kyselytutkimus, ja yksi sen ”sosiaalista osallistumista” koskeva osio selvitti romanien äänestysaktiivisuutta ja muuta poliittista toimintaa. Tulosten mukaan 149 henkilön otoksesta 51 % ei ollut äänestänyt ollenkaan, 19 % oli äänestänyt 1–2 kertaa ja 30 % kolmesti ja useammin⁶. (Vehmas 1961, 207.) Tutkimuksen mukaan romanit sijoittuivat puoluekartalle keskelle ja vasemmistoon. Kukaan vastaajista ei pitänyt oikeistopuolueita ”parhaana puolueena”. ”Keskustassa” olevia puolueita kannatti 12 % ja ”vasemmistossa” olevia 18 %. Loput eivät osanneet sanoa tai eivät ilmoituksensa mukaan tunteneet politiikkaa. Vajaa kolmannes romaneista oli omaksunut puoluekannan ja erityisesti kaupungeissa vasemmistopuolueen. (Vehmas 1961, 208).

Olen käyttänyt Vehmaan tutkimusta ainoana tiedossa olevana esimerkkinä romanien poliittisen osallistumisen tutkimisesta. Aihetta tulisikin tutkia kattavasti uudestaan osana romanipolitologian tutkimusta ja täydentää siten merkittävää ulottuvuutta romanien poliittisen aktiivisuuden tutkimisessä. Politologian tutkimusta tulisi suunnata myös romanien asettautumiseen ehdokkaiksi vaaleissa.⁷ Romanien asettautumista ehdokkaiksi, valitsijamiehiksi tai osallistumista puoluetöihin ei ole toistaiseksi tutkittu.

⁶ Vehmaan mukaan tulosta 30 % useasti äänestäneestä saattaa vääristää yhden paikkakunnan poikkeuksellisen runsas poliittinen aktiivisuus. Vehmaan arvioi aktiivisuuden johtuneen ”erään ääri-vasemmistoon kuuluneen ehdokkaan esiintymisestä paikallisten romanien asiain auliina ajajana.” (Vehmas 1961, 208).

⁷ Aineistoni ensimmäinen romanitaustaisen henkilön vaalimainos ajoittuu vuodelle 1971. RKP:n listoilta eduskuntaan pyrki vuoden 1972 eduskuntavaaleissa yhteiskunnallisten aineiden 26-vuotias opiskelija Allan Nyman. (Vaalimainos. Romano Boodos N:o 11/1971; Romano Boodos N:o 11/1972.)

3.3 Itsenäisen Suomen romanipolitiikan varhaiset vaiheet

Tässä luvussa tarkastelen Suomen romanipolitiikan käännekohtia hyödyntäen kontekstualisointia ja lähdeaineistosta valikoidun korpukselta tehtävän tekstianalyysin menetelmiä. Käsittelen romanipolitiikassa tapahtuneita käännekohtia tarkastelemalla asialistan muutosta ja esiin nousevia, uusia teemoja tai ”vanhojen” teemojen lähestymistavan uudistamista. Romanien poliittisen toimijuutta käsittelen avaamalla ensin poliittisen tilanteen yleistä kontekstia tarkentaen lähestymistapaa romanipolitiikan agendaan, esiteltävien teemojen argumentointiin sekä niistä käytävään debattiin. Tämä tapahtuu lukemalla ja käsittelemällä tekstejä ja puheenvuoroja poliittisina tekoina, ja aineistotyypin niin salliessa, ”ohjelmakirjoituksellisina” teksteinä. Pyrin myös aineiston sen mahdollistaessa nostamaan esille yksittäisiä romanipoliitikoiksi luonnehdittavia romaniaktivisteja.

3.3.1 Suomalaisen romanipolitiikan perusta 1900 -luvun alkupuoliskolla

Ensimmäinen mustalaisasioita laajasta käsittelevä Wallen komiteamietintö valmistui vuonna 1900 ja sitä pohjusti romaneista käyty vilkas keskustelu Säätyvaltiopäivillä ja maan lehdistössä (Esim. Tervonen 2012, 85–88; 93–97). Romanit olivat nousseet toistuvasti esille Säätyvaltiopäivillä 1800-luvun puolivälistä alkaen. Säädyt keskustelivat romaneista vuosien 1863–64, 1877–78, 1888, 1894 ja 1887 valtiopäivillä. Laajan keskustelun sisällöllisiksi teemoiksi nousivat romanien haitalliseksi katsottu elämäntapa (johon liittyi mm. kiertäminen, kristillisen kasvatuksen puute ja kouluttamattomuus) ja romanien rekisteröinti ja saattaminen yleensäkin ”henkikirjoihin” (Komiteamietintö 1/1900). Keskustelut koskettivat myös romanien asemaa ja kansalaisuutta Suomessa. Romanien kansalaisuus nousi esille erityisesti vuoden 1888 valtiopäivillä heijastaen kiivaana käytyä kansalaisuuden ja kansakunnan rakentamisprojektia ylipäätään.

Vuonna 1900 valmistunut Wallen komitean mietintö oli suurimmaksi osaksi Arthur Thesleffin kirjoittama. Thesleff oli kasvitieteilijä ja kansatieteilijä, joka tutkien romanien kieltä ja tapoja Suomessa ja lisäksi Unkarissa ja Balkanin alueella. Thesleff vietti pitkiä aikoja kiertäen romaniryhmien kanssa ja oppi siten heidän kieltään ja elämäntapaansa. Komiteamietinnön kirjoittaja tunsikin oma-kohtaisesti romaneja, heidän elämäntapaansa ja siitä koituvia ongelmia. Oma-kohtaisuus on varmasti yksi selitys sille, että Wallen komiteamietintö ei ollut luonteeltaan niin rajun assimiloiva tai asenteeltaan romaneja kohtaan vihamielinen kuin mitä se olisi aikaansa nähden voinut olla. Wallen komiteamietintö, samoin kuin säädyissä käydyt keskustelut valtiopäivillä luonnehtivat romaneja useimmiten negatiivisesti, mutta tekstit sisältävät valitushengelle ominaisia sivistyksen nostattamispiirteitä, sosiaalista vastuuta ja myös eräänlaista tasa-arvoisuuteen pyrkimistä.

Papisto oli säädyistä se, joka oli ensisijaisesti huolissaan romanien ”säädettömästä elämäntavasta”. Se ehdotti toistuvasti romanien tilastointia, jonka pohjalta romaniväestön kristillisestä kasvatuksesta ja muista toimenpiteistä voi-

taisiin huolehtia. Muut ehdotetut toimenpiteet liittyivät vakinaiseen asuttamiseen, kiertolaismatkalla olevien lasten koulunkäyntiin ja mustalaislähetytyshön. (Komiteamietintö 1/1900, 40). Tilasto kerättiinkin 1880-luvun alussa ja sen valmistuttua antoi papisto tiedon, jonka mukaan maassa oli vuonna 1985 *'noin 700 mustalaista, nim. 164 arkkhiippakunnassa, 330 Porvoon hiippakunnassa (joista 158 Sortavan pitäjässä) ja 199 Kuopion hiippakunnassa'* (Komiteamietintö 1/1900, 42).

Assimilaatiopolitiikan näkökulmasta mielenkiintoinen tulkinta tehtiin vuoden 1877–78 säätyvaltiopäivillä talonpoikaissäädyn tekemästä anomusehdotuksesta, jonka mukaan tulisi perustaa erityinen koulu kaikille maassa oleville romanilapsille. Yksityinen valitusvaliokunta hylkäsi anomuksen perustellen sitä seuraavasti:

Valiokunnan huomautettua, että tällaisen koulun perustamisen kautta syntyisi yhteiskuntaluokka, joka olisi vailla ihmisen kalleinta oikeutta, nimittäin kasvattaa itse lapsiansa sekä että mustalaisten sulauttamista muuhun maan väestön tällaisten poikkeuksellisten toimenpiteiden kautta vain vaikeutettaisiin. (Komiteamietintö 1/1900, 42).

Wallen komiteamietintö nimeää vuoden 1882 irtolaisasetuksen saattaneen romanit *'muiden asukasten vertaiseksi'* (ibid. 43). Senaatti tyrmäsi säätyjen tekemät ehdotukset romaneihin kohdistuvista laeista yksi kerrallaan ja perusteli linjaansa romanien lainsäädännöllisesti tasaveroisella asemalla muiden kansalaisten kanssa.

Jos siis anomuksen tekijäin mustalaisista antama luontokuvaus olisi pätevä, niin olisivat heidän rikoksensa, samalla tavalla kuin muidenkin kansalaisten, käytettävät ja rangaistavat voimassa olevan lain mukaan. (Komiteamietintö 1/1900, 45–46)

Komiteamietintö tukeutui perusteluissaan erityisiä romaneja koskevia lakeja vastaan paitsi säätyjen valiokuntamietintöihin, niin myös senaatissa pidettyihin puheisiin:

Asian ratkaisua on kaikin tarjona olevin keinoin kiirehdittävä, niin kuin maan säädytkin ovat vaatineet. Tämän kansan jättäminen oman onnensa nojaan ei ole enää puolustettavissa. Mutta sillä ei ole kuitenkaan sanottu, että mustalaisia koskevien toimenpiteiden tulee, niin kuin yleisesti otaksuttu, olla yksinomaan, poikkeuksellisia, tahi käydä takaperoiseen suuntaan. (J.W. Snellmanin puhe Keisarillisessa Senaatissa 1866; Komiteamietintö 1/1900, 101.)

Wallen komiteamietintöä luetaan ja siteerataan suomalaisessa kirjallisuudessa useimmiten sen vahvasti stereotypisoivien osuuksien kautta. Komiteamietinnössä esitetty kuvaus romanien ominaisuuksista ja elämäntavoista on vahvasti leimaava ja perustuu rodulliseen stereotypisointiin. Samassa rodullisten ominaisuuksien kuvausten hengessä mietintö toi esille myös romanien hyviä puolia ja kykyä selviytyä äärimmäisen vaikeista olosuhteista. Aikaansa sidottuna Wallen komiteamietinnön sisällöllinen merkitys, jota suomalainen romanikirjallisuus ei ole juuri käsitellyt, on kuitenkin siinä, että mietintö ei tukenut sellaisia erityisesti pappis- ja talonpoikaissäätyjen toistuvasti tekemiä esityksiä, jotka

olisivat asettaneet romanit lakisääteisesti erilaiseen asemaan muihin kansalaisyhteiskuntaan nähden. Tästä näkökulmasta katsoen, ja todennäköisesti Thesleffin oma-kohtaisesta romanien tuntemuksesta johtuen, Wallen komiteamietintöä voidaan pitää ajalleen varsin maltillisena esityksenä.

Wallen komiteamietintö nostaa esille myös ajalleen ominaisesti kansansivistyksen, inhimillisyyden ja valtiovallan vastuun merkitystä romanien kohteissa:

Kun nyt kerran kansa on keskuudessamme ja me tahdomme ryhtyä kaikkiin toimiin heidän suhteensa, ollen yhtä mieltä siitä, että mustalaiset on kohotettavat ja vapautettavat eikä niin kuin entisinä aikoina, että he ovat hävitettävät, mutta kokemus kaikkialla on opettanut meille, että ankara menettely ilman vastaavaa inhimillistä apua ei ole mitään auttanut, [...] Jos siis ajatellaan, että vuosisatoja on kulunut, jolloin mustalaisemme ovat eläneet samaa raakalaisyhteiskuntaa ilman että heidän hyväksyntäänsä on tehty - [...] Mustalaisten olojen järjestäminen valtion jäsenenä ei myöskään ole ajateltavissa valtion ryhtymättä asiaan ja mitä taas tulee mustalaisten kasvatukseen, vaatii se samoin valtion välitystä. (Komiteamietintö 1/1900, (100-102.)

Ottaa tässä punnittavaksi kaikki nämä tahi vähemmät ehdotukset (romaneihin kohdistetuiksi erityislakeiksi) ei voi tulla kysymykseen". [...] Jos syyllä tahdotaan jotakin toivoa vanhempienkin mustalaisten parantamisesta, älköön silloin pidettävä silmämääränä mihinkään ehkäiseviin toimenpiteisiin ryhtymistä heidän suhteensa [...] - vaan sellaisia, jotka johtavat mustalaisten yhdenvertaisuuteen maan muiden asukkaiden kanssa, mutta myöskin toiselta puolelta opettavat ja pakottavat heitä alistumaan lakiin ja yhteiskuntajärjestykseen, voivat meidän valistuneella aikakaudella tulla huomioon. [Komiteamietintö 1/1900, 128.)

Wallen komiteamietintö sisälsi toimenpide-ehdotuksia romanien henkikirjoituksesta, rokotuksesta, sivistyksestä ja esimerkiksi erityisen komitean perustamisesta. Mutta ilmestyttyään ne hautautuivat ja jäivät toteutumatta, kunnes keskustelu romaneista yltyi uudelleen sotien jälkeisessä Suomessa. Wallen komiteamietintö on luonteeltaan hallintomietintö, mutta myös ensimmäisiä kattavia kansantieteellisiä kuvauksia Suomen romaneista. Mietinnöstä voidaan lukea myös valistuksen henkeä ja uskoa siihen, että kaikki kansanryhmät voidaan kansansivistyksen ja kristillisen kasvatuksen keinoin nostaa samalle tasolle muiden kanssa. Komiteamietintö on omalta osaltaan myös tärkeä dokumentti romanien kansalaisuutta koskevassa pohdinnassa, ja sen mukaan romanit miellettiin vuosisadan vaihteessa suomalaisiksi etnisistä ja kulttuurisista erityispiirteistä huolimatta.

Kysymyksessä ei kuitenkaan ollut suvaitsevainen, päätä silittävä komiteamietintö. Se oli inhimillinen siinä käsityksessä, että romaniväestöä ei tule väkivalloin hävittää, eikä heitä varten tule laatia erillistä lainsäädäntöä. Vaikka komitea vältti mahdollisimman pitkälle erityislakien ehdottamista, se piti kuitenkin tarpeellisenä ehdottaa romanien rekisteröintiä erityistoimenpiteenä, joita komitean mukaan tarvittiin *'juuri heidän yhdenvertaiseksi asettamistaan tarkoittavan työn valmistuksiin.'* (Komiteamietintö 1/1900, 106)

Sivistys, työ ja paikoilleen asettuminen nostattaisi romanit muun väestön joukkoon. Tavoitteena oli tehdä omintakeisen kulttuuriin edustajista kuin muutkin ja sikäli kysymys oli assimilaatiosta.

(...) on suotavaa, että niin paljon kuin mahdollista heidän ja maan muiden asukasten juopaa yhä vähennetään, että koetetaan kohottaa mustalaisia kansan tasalla ja hävittää eroavaisuuksia, jotka ovat heidän tunnusmerkkineen, kunnes ei voida enää puhua mustalaisyksytuksesta. (Komiteamietintö 1/1900, 100)

Mustalaislähetys ry oli ensimmäinen Suomessa toimiva romanien asiaa edistävä järjestö ja sen perusti pastori Oskari Jalkio vuonna 1906. Mustalaislähetys ryhtyi julkaisemaan heti perustamisestaan lähtien omaa lehteään *Kiertolais-ta/Kotitiellä*. Järjestö toimii edelleen, nykyisin nimellä Romano Missio ja julkaisee lehteä nimellä Romano Boodos. Oskari Jalkion alkuperäinen tavoite oli lievittää romaniväestön hengellistä ja aineellista hätää, mutta järjestö kykeni siihen Jalkion ponnisteluista huolimatta vain vaivoin.

Mustalaislähetysryksen historia on 1900-luvun alusta lähtien hyvin tutkittua ja tunnettua. Armas Viita on kirjoittanut Mustalaislähetysryksen historiasta vuonna 1967 ilmestyneen kirjan, johon on suomalaisessa romaniaiheisessa kirjallisuudessa viitattu runsaasti. Mustalaislähetysryksen historiaan, joka on pitkälle Viidan viitoittamaa, suhtaudutaan suomalaisessa romanipoliittisessa kirjallisuudessa hyvin kaksijakoisesti. Yhtäältä joko korostetaan yhdistyksen pioneeriasemaa ja pitkää historiaa, mutta sivuutetaan tai väheksytään sen toimintaan kohdistunutta kritiikkiä. (Esim. Viita 1967.) Osassa keskustelua Mustalaislähetysryksen nähdään erityisesti lastenkotitoimintansa vuoksi eräänlaisena arkkivihollisena (Nikkinen 1970; Huttunen & Nordström-Holm 1969, Lind & Tanner 2009).

Viidan kirjoittama historiikki on saamastaan kritiikistään huolimatta yksityiskohtainen dokumentaatio Mustalaislähetysryksen toiminnasta ja tavoitteista, siellä toimineista henkilöistä, yhdistyksen taloudesta ja sen yhteistyökumppaneista sen perustamisesta lähtien. Se, mitä Viita kirjoittaa tai jättää kirjoittamatta Mustalaislähetysrykseen kohdistuneesta kritiikistä kertoo puolestaan debatista, jota se oli kritiikin johdosta jossain määrin pakotettu käymään. Tässä yhteydessä on kuitenkin tarpeellista tiedostaa, että merkittävä osa romanilapsista oli sijoitettuna aina 1980-luvulle asti joko Mustalaislähetysryksen/Romano Mission tai pääväestön ylläpitämiin lastenkoteihin. Janette Grönfors arvioi, että pahimmillaan jopa joka toinen romani on ollut ajanjaksolla 1950–1980 jossakin lapsuutensa vaiheessa ollut lastenkodissa. (Grönfors 2012, 242.)

Sijoitusten syyt ja lastenkodin seuraukset ovat erilaisia yksilötasolla, mutta assimilaatiopolitiikan merkitystä romanilasten systemaattisten lastenkotisijoitusten takana on vaikea kiistää.⁸ Romaniväestön aineelliset elinolosuhteet olivat eittämättä heikot, samoin kuin osalla pääväestöä. Oli kysymys sitten vapaaehtoisesta tai vastentahtoisesta sijoittamisesta, vaarantui romanilasten mahdollisuus ylläpitää yhteyksiään omiin sukulaisiinsa ja kulttuuritaustansa mukaista identiteettiä ennen romanilasten kotikulttuurissa tapahtunutta muutosta 1980-luvulla.

⁸ Julkinen keskustelu ja tutkimus romanilasten kotien lasten kokemuksia käynnistyivät vasta 2000-luvulla, vaikka romanien parissa lastenkodeista ja siellä olleiden lasten kokemukset ja identiteetti ovat olleet sisäinen keskustelunaihe aina lastenkotien perustamisesta lähtien. Katso tarkemmin Friman 2008; Grönfors & Viljanen 2009; Tanner & Lind 2009.

Lastenkotisijoitusten yleisyys on johtanut siihen, että kysymys ei ole vain yksilö- tai perhekohtaisista kokemuksista tai traumaista. Lastenkodit, jotka romaniväestö on kokenut heihin kohdistetun assimilaatiopolitiikan välineeksi, ovat traumatisoineet koko suomalaisen romaniyhteisön. Mustalaislähetysten/Romano Mission historia on tässä yhteydessä kiinnostavaa siitä näkökulmasta, että sen agenda, tavoitteet ja toimijat loivat oman tulkintani mukaan suomalaisen romanien politiikan perusjännitteen. Tämä tarkoittaa sitä, että romanipolitiikassa toimijan suhde Mustalaislähetykseen asemoi tätä romanipoliittisella areenalla.

Mustalaislähetysten historia on pitkä, mutta ei yksiviivainen. Sen ensimmäiset vuodet ovat taloudellisesti niukkoja, mutta Oskari Jalkion oman jaksamisen ja hänen kirkollispiirien tukijoidensa johdosta toiminta saatiin käyntiin ja jollakin tavalla ylläpidetyksi. Romanien puolesta toimiminen ei ollut arvostettua, ja Jalkio oli saanut osakseen myös samanlaista halveksuntaa kuin romanit: häntä pidettiin jonkinlaisena "maanpetturina" pääväestön joukossa (Hedman 2012, 250).

Aluksi romaneille järjestettiin markkinakokouksia, mutta markkinat eivät pitopaikkana osoittautuneet suopeaksi. Kokouksilla oli kuitenkin merkitystä yhteyksien muodostajana. Jalkio lähti markkinoilta mukaan romanien kärryihin ja rekiin tutustumaan heidän elämäänsä. Tavoitteena oli auttaa heitä asunnon ja ruuan hankkimisessa ja muuttaa valtion, kuntien ja seurakuntien vihamielisiä asenteita myönteisemmäksi. Neljänä ensimmäisenä kesänä Mustalaisyhdistys järjesti kuukauden mittaisia opetuskursseja romaneille ja romanien auttamisesta kiinnostuneista koottiin työryhmiä eri puolille Suomea. Toiminnan keskuksena oli lähetysten oma talo Tampereella, josta luovuttiin vaikeuksien vuoksi vuonna 1911. Seuraava yrityksenä oli perustaa halkotarhoja ja työkoti Viipuriin. Halkotarhaa ei onnistuttu perustamaan ja työkodin onnistui toimia kaksi vuotta. Jalkio kuitenkin väsyi ja jätti työn väliaikaisesti Mustalaislähetysten sihteerinä vuonna 1917. Yhdistyksellä ei tässä vaiheessa ollut lahjoitustuloja ja lehdenmyyntiä lukuun ottamatta vakaata taloudellisesta pohjaa. Toiminta kutistui 1910-luvun loppupuolella ja vahvistui uudestaan 1920-luvulla. Jatkuva lastenkotityö ja laajempi yhteiskunnallinen vaikuttaminen käynnistyi vasta sotien jälkeisessä Suomessa (Viita 1967, 25–95).

Suomen itsenäisyyttä edeltävinä vuosina romaniväestön asioiden hoito oli Mustalaislähetysten varassa. Vuonna 1900 ilmestyneen Wallen komitean muistioista ei ollut juuri muuta hyötyä, kuin mahdollisuudet viitata komiteamietinnön kehotuksiin romaniväestön kristilliseen kasvatukseen ja sisälähetystysten tarpeesta.

Kansalaissodan aikaisesta romaniväestön tilanteesta on toistaiseksi vähän tutkittua tietoa. Miika Tervosen mukaan Suomen itsenäistyminen sekä valtion itä- ja länsirajojen muodostuminen teki romaneista todellisen kansallisen vähemmistön, jonka ei, kuten on edellä todettu, tarvinnut juutalaisten tavoin kamppailla kansalaisuudestaan (Tervonen 2012, 136). Romanien keskinäisille suhteille rajojen sulkeutumisella oli suuri merkitys erityisesti maan suurimmassa romanikeskittymässä Karjalassa: Suomen puolelle jääneet Karjalan romanit

joutuivat jakamaan ja hankkimaan elantonsa osittain samoilta alueilta kuin savolaiset romanit (Tervonen 2012, 136). Romaneille niukkuuden jakaminen suoremman joukon kesken merkitsi myös tapakulttuurista ristiriitaa: tapoihin kuuluu, että romani ”ei vie leipää toisen romanin suusta”. Periaatteen mukaan perheet ja suvut tienasivat elantonsa tietyillä alueilla ja toisen alueelle meneminen tulkitaan toisen perheen leivän syömiseksi.

Romanien asemasta kansalaissodan Suomessa ei tiedetä paljon. Miika Tervonen on onnistunut keräämään jonkin verran tietoa tältä ajanjaksolta. Osittain muistitiedon ja osittain aikalaishaastattelujen perusteella kansalaissodasta on muodostunut kuva ajanjaksona, jolloin osa romaneista oli erityisesti pidemmälle suuntautuneilla markkinamatkoillaan saanut pelätä sekä punaisia että valkoisia. Useimmiten romanit tunnettiin omilla paikkakunnillaan ja alueillaan, ja heitä pidettiin yleisesti ”epäpoliittisina” henkilöinä. (Tervonen 2012, 136.) Vuoden 1918 nälkävuosi ja kasvanut terrori saivat Tervosen mukaan useat romanit lähtemään Venäjälle. Romanienkaan ohi ei katsottu, kun epäluotettaviksi epäiltyjä henkilöitä ja asepalveluksesta kieltäytyviä vangittiin ja surmattiin sekä punaisten että valkoisten toimesta. Kiertävien romanien omistamat hevoset olivat arvokkaita ja Tervosen mukaan hevosten omistaminen saivat molemmat osapuolet aika ajoin kiinnostumaan kiertävistä romaneista. *Kiertolaisessa* julkaisiinkin ilmoituksia ainakin punaisten tekemistä romanien vangitsemisista ja surmista. (Tervonen 2012, 136–137.) Nykytiedon valossa romanit olivat sisällissodassa puolueettomia, ja olivat sekä punaisten että valkoisten tähtäimessä ainakin satunnaisesti. Tietoa siitä, että romaneja olisi toiminut aktiivisesti punaisissa tai valkoisissa ei toistaiseksi ole.

Oskari Jalkio käynnisti uudelleen toimintaa 1920-luvulle tultaessa ja vähitellen yhdistyksen tekemät raha-aloitteet eduskunnalle ryhtyivät saamaan kannatusta (Viita 1967, 104–105). Sota tuli kuitenkin väliin. Romaneja osallistui sotiin muiden suomalaisten tavoin. Heitä oli puolustusvoimain palveluksessa tai työvelvollisena.

Sodan vaikutukset romanien ennestään heikkoon tilanteeseen voimistui-
vat nopeasti. Jalkio teki sekä ennen jatkosotaa että jatkosodan aikana matkoja yhä syrjemmälle siirtyneiden romanien luo. Vuonna 1940 hän joutui toteamaan romanisiirtolaisen siirtotoimenpiteiden usein epäonnistuneen jos ei huoltoviranomaisten, niin paikallisen väestön vastustuksen johdosta (Viita 1967, 124). Jalkio kirjoitti kirjeitä ensin vuonna 1940 opetusministeriölle, huoltoavulle ja Mustalaislähetykselle esittäen sodan aiheuttamien vaikutusten huomioimista ja mm. kotipaikkaoikeutta siirtoväkeen kuuluville romaneille samoin kuin työ-
osoituksia aikuisille ja koulupaikkoja lapsille. Ministeriö kuitenkin hylkäsi anomuksen viitaten heikkoon taloustilanteeseen (Viita 1967, 127). Sama toistui uuden kirjeen kohdalla vuonna 1941. Tästä Viita toteaa:

Miten näihin Jalkion toisen tutustumismatkan perusteella laadittuihin kirjelmiin suhtauduttiin. Ministeriöiltä ei saatu vastausta. Suomen Huolto ilmoitti eväävänsä päätöksen. Sota-ajan niukat taloudelliset mahdollisuudet löivät leimansa kaikkeen yhteiskunnalliseen toimintaan. Mustalaislähetyksen oli jälleen toimittava yksin. (Viita 1976, 133)

Sitaatti kertoo, että valtio ei tukenut vielä 1940-luvun alussa Mustalaislähetystä sen toimissa. Sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien kasaantumisesta huolimatta valtio ja kirkko kannattivat varmasti Mustalaislähetysten toimintatapaa, mutta se ei tässä vaiheessa tarkoittanut taloudellista ja näkyvää poliittista tukea. Valtion romaniväestöön kohdistamat toimenpiteet toteutettiin huoltoavun ja irtolaislakien välityksellä. Sodalla oli suuri merkitys erityisesti Sortavalan alueen romanikeskittymille. Karjalasta tulleiden suhteessa suurten romanimäärien asuttaminen ja menetettyjen alueiden ja elinkeinojen korvaaminen syvensivät romanien kokemia ongelmia uudessa mittakaavassa: romanit jäivät vaille siirtokarjalaisille osoitettuja huoltotoimenpiteitä ja heitä alkoi siirtyä raja-alueilta vaivalloisesti kohti muuta maata. Entisillä kotialueillaan usein tutuista romaaneista tuli kotipaikkojensa ulkopuolella täydellisiä hylkiöitä. (kts. Viita 1967, 131–136; Pulma 2012, 154–158, Pulma 2006, Lind & Tanner 2009, 71–76.)

Evakkokarjalaisten romanien ahdingosta kumpusi myöhemmin romaniaktivismin vaikuttajasukupolvi. Muun muassa Armas Lind (Lind 2004; 2010; Siimes 2007) on kirjoittanut kokemuksistaan evakkokarjalaisena huutolaispoikana, ja sen vaikutuksista hänen myöhempään romaniaktivismiin Suomessa ja Ruotsissa. Riikka Tanner ja Tuula Lind ovat puolestaan kirjoittaneet osittain omaelämäkerrallisesti pääkaupunkiseuduille nousseista romanien hökkelikylistä, joihin muualta tulleet romanit ajautuivat. Omaelämäkerrallisten kertomuksien arvo on henkilö- ja romanien historian lisäksi ovat siinä, että ne täydentävät tärkeällä tavalla sotahistoriaa ja sodan jälkeistä sosiaalishistoriaa. (Siimes 2007, 10–11; Pulma 2007)

Sodan muuttama tilanne olisi vaatinut aikansa toimijoilta uudenlaista ajattelua romanipoliittiseen strategiaan. Mustalaislähetysten agenda ei ollut kuitenkaan muuttunut kristillisestä kasvatuksesta ja lähetystyöstä, kuten muuttunut tilanne olisi vaatinut. Mustalaislähetysten uudelleen virittynyt toiminta, joka vuonna 1947 toiminnanjohtajaksi siirtyneen Veikko Piiraisen myötä otti harppauksen kohti assimilaatiopolitiikkaa, yhdessä irtolaismääräysten ja valtion suunnitteleminen työleirien kanssa, teki romanien elämästä kertakaikkisen tukalaa.

Tästä asetelmasta kehittyi tulevien vuosikymmenien romanipoliittikka, joka loi pysyvän jännitteen romanien ja Mustalaislähetysten toiminnan välille. Ongelman ydin oli, että yhtäältä valtio väisti varsinkin romanitaustaisiin karjalaisiirtolaisiin kohdistuneen huoltovastuunsa ja toisaalta kiristi toimenpiteitä irtolaisiksi luokiteltavia ryhmiä kohtaan. Mustalaislähetys oli 1900-luvun alkupuoliskon ajan ollut kyvytön vastaamaan aineelliseen ja sosiaaliseen hätään, johon sillä ei yksittäisenä yhdistyksenä voinut olla kovin realistisia mahdollisuuksia missään vaiheessa. Vuosisadan puolivälistä alkaen Mustalaislähetys sai valtiosta ja kirkosta tukijan, ja vahvistuneen lastenkotitoiminnan myötä sen rooli muuttui osalle romaneista suorastaan pelottavaksi.

Myös Oskari Jalkion tilanne muuttui vuosisadan puolellavälissä. Jalkio kuului Evankeeliset ystävät -nimiseen vapaaseurakuntaan, joka ei nauttinut luottamusta kaikissa kristillisissä piireissä. Siksi lähetystoiminnan piti laventua nauttimaan Suomen evankelisluterilaisen kirkon täyttä tukea ja luottamusta.

Tämän todettuaan Jalkio oli itse mennyt vuonna 1947 rovasti Heimer Virkkusen puheille ja pyysi tätä Mustalaislähetysten puheenjohtajaksi. Heimer Virkkusen johdolla alkoi sotien jälkeinen mustalaislähetystyö laajentua ja vakiintua. (Viita 1966. Taisto Ahlgrenin arkisto. SKS.)

Kiinnostava yksityiskohta oli Mustalaislähetysten yritys palkata pohjalainen maanviljelijä Viljo Mäntyniemi matkasihteeriksi vuonna 1945. Mäntynimen puolesta puhuivat tämän romanikielen taito ja kokemus matkapuhujana. Hänen isänsä oli romani, ja äitinsä oli ollut mustalaislähetystyön pioneeri ja niin hänet kiinnitettiin suurin toivein Lähetysten palvelukseen. (Viita 1967, 135.)

Mäntynimen tehtäväksi tuli ottaa yhteyttä romaneihin missä heitä tapasi-kin ja huolehtia lasten koulunkäynnistä ja miesten työhönsijoittumisessa, auttaa heitä oman kodin ja maapalstan hankkimisessa. (ibid.). Tehtäviin kuului myös kerätä tarkkoja tietoja maan mustalaisista. Viita kirjoittaa:

Mustalaislähetysten johtohenkilöt pitivät hänen työhönsaantiaan merkittävänä tapahtumana. Nyt oli lähetyksellä käytettävissään romaniheimosta lähtöisin oleva mies, johon lähetysten johto uskoi voivansa täysin luottaa. (Viita 1967, 135.)

Toimeksianto oli kuitenkin ”pettymys” ja päättyi jo kuukauden päähän yllättävästä syystä.

Hänen helluntailiikkeeseen kuuluvat ystävänsä eivät hyväksyneet hänen toimintaansa Mustalaislähetyksessä, jonka työssä oli eri kirkkokuntiin kuuluvia kristittyjä. Mustalaislähetys oli helluntailaisille liian vapaamielinen. (Viita 1967, 135.)

Eri uskonnollisiin painotuksiin keskittyvillä ryhmillä oli ollut merkitystä Oskari Jalkion poissiirtymiseen Mustalaislähetysten johdosta. Viidan tekstin perusteella sillä oli merkitystä myös työntekijöiden ja tässä tapauksessa Viljo Mäntynimen kohdalla. Voi silti epäillä, että Mäntynimen ystävät pitivät tälle annettua tehtävää sekä ylimitoitettuna että arveluttavana, erityisesti kortiston keräämisen osalta. Romanina Mäntyniemi itse, samoin kuin hänen lähipiirinsä, tunnistivat varmasti kortiston keruun riskit romaniväestölle. Suomessa tiedettiin mitä romaneille oli keskitysleireillä tapahtunut, ja kuinka sinne oli Norjastakin joutunut lähes koko romaniväestö. Mäntyniemen kutsuminen tehtävään luo kuitenkin hänestä kuvaa miehenä, johon saatettiin luottaa. Perhetausta ja maanviljelyskokemus tekivät hänestä Mustalaislähetysten silmissä luotetun miehen takapakista huolimatta ilmeisesti myös jatkossa, sillä Mäntyniemi nimitettiin ainoana romanijäsenenä vuonna 1956 perustettuun mustalaisasiain neuvottelukuntaan.

Mustalaislähetyksestä tuli yhdessä kirkon, eri hengellisten piirien ja valtiokoneiston kanssa toimijoita, jotka ryhtyivät tekemään romanipolitiikkaa, jossa romanien ääni ei päässyt esille. Osalle romaniväestöä järjestö näyttäytyi tahona, jonka järjestämät varainkeruut eivät hyödyttäneet romaneita, joka perusti romanilasten koteja ja valjasti valtion tukemaan ns. Norjan mallista kopioitua ratkaisua romanikysymykseen (Nikkinen 1970, 44.) Mustalaislähetysten hengellisen toiminnan piirissä oli kuitenkin mukana myös romaneja kuten laajaa

hengellistä lähetystyötä tehnyt Anna Mäntyniemi (1879–1972), Viljo Mäntyniemen äiti (Lindberg 2012, 143).

Norjasta otettiin mallia myös suhteesta valtiovaltaan. Vuosina 1948–1949 Norjan Kodittomien yhdistyksen pääsihteeri Oscar Lyngstad piti tärkeänä Mustalaislähetysten läheisiä suhteita valtiovaltaan. Hän kehotti Mustalaislähetystä aloittamaan pikaisesti lastenkotitoiminnan ja yhteistyön muiden sosiaalisten järjestöjen kanssa. Lyngstad suositteli myös luottamuksellisten suhteiden rakentamista romaniväestöön. (Viita 1967, 145.) Norjassa suhtauduttiin Suomea jyrkemmin romanien eli tatarien kulttuuriseen identiteettiin ja romanikielen käyttöön. Norjalainen tatarivanhempien jälkeläinen Liv Borge kuvaa kodittomille romaneille tarjotun aineellisen avun tapahtuneen *Misjonen gav, Misjonen tok* -periaatteen mukaisesti. Se tarkoitti, että avun saamisen ehtona oli tatarien kulttuurisen ja kielellisen identiteetin hylkääminen (Borge 1998, 47). Romanikielen puhumisesta, kulttuuritapojen ylläpitämisestä, jopa yhteyksistä sukulaisiin rangaistiin romanien näkökulmasta ankarimmalla mahdollisella tavalla eli pakko- huostaanottamalla tatarivanhempien lapsia ja sijoittamalla heidät Norjan Kodittomien yhdistyksen lastenkoteihin (Borge 1998, 50–51). Romaneilla ei ole ollut maata jota kolonisoida. Poleemisesti voidaan sanoa, että romaniyhteisöjen kolonisaatio on tapahtunut kolonisoimalla lapset: pelko lasten huostaanotosta on ollut 1900-luvun alkupuoliskon romanipoliittisten sulauttamismenetelmien ytimessä ainakin Suomessa ja Norjassa.

Borge kirjoittaa myös rotuhygienian nimissä Norjassa suoritetuista romaninaisten pakkosterilisaatioista sekä romaneille suoritetuista lobotomialeikkauksista (Borge 1998, 60–63). Tutkijat arvioivat, että Norjassa taivuteltiin vuosien 1934–1974 aikana noin 500 romaninaista suorittamaan sterilisaatio. Suurin osa sterilisaatioista tapahtui toisen maailmansodan jälkeen, ja Borgen mukaan ne koskettivat käytännössä kaikkia sukukuntia (ibid., 60).

3.3.2 Ferdinand Nikkinen ja Romanengo Staggos romanien äänenä

Mustalaislähetysten keskeisin aikalaiskriitikko oli Ferdinand Nikkinen. Hän kuului merkittävään ja vauraaseen romanisukuun ja oli ammatiltaan muusikko. Romanien piirissä vaikutusvaltaisella Nikkisellä oli laaja lukeneisuus, johon hän perusti ateistisen ja pasifistisen maailmankatsomuksensa. Yhteiskunnallisia uudistuksia vaativa Nikkinen kritisoi uskonuuntien keskinäistä kiistelyä romanien kustannuksella ja romaniväestölle hyödyttömiä varainkeruita, mutta hänen kritiikkinsä Mustalaislähetystä kohtaan kohdistui ennen kaikkea yhdistyksen antamaan julkiseen kuvaan roolistaan romaniväestön taloudellisen ja henkisen aseman kohottajana. (Nikkinen 1967, 42–43.)

Ferdinand Nikkinen oli yrittänyt toimia myös Mustalaislähetyksessä halokotarhojen perustamiseksi ja osallistunut sen hengelliseen toimintaan nuorena, jolloin hänellä oli vielä uskonnollisia tuntemuksia. Sittemmin ankarasta ateistista tuli näkyvin Mustalaislähetysten kritisoija. (Reima Nikkisen haastattelu. SKSÄ 2012.0069a. Risto Blomster.)

Jo heti sodan jälkeen vuonna 1946 Nikkinen organisoi 364 romanin allekirjoittaman ryhmäkirjeen, jossa Mustalaislähetysten toimintaa arvosteltiin. Nik-

kinen kirjoittaa julkaisemattomassa käsikirjoituksessaan vuonna 1946 valtioneuvostolle annetun kirjelmän taustoista:

Vuonna 1946 olimme ne mustalaiset jo siinä määrin kyllästyneet mustalaislähetysten toimintaan, että jätimme Valtioneuvostolle kirjelmän, jonka oli allekirjoittanut 364 mustalaista eri puolilta Suomea, joukossa lukuisia suuriperheisiä, joten nämä allekirjoittaneet edustivat huomattavaa osaa maamme mustalaisväestöstä. (Nikkinen 1967, 44).

Kirjelmä lähetettiin sisäasiainministeriöön ja siinä ehdotettiin, että romanien omia luottamusmiehiä käytettäisiin asiantuntijoina heitä koskevia toimenpiteitä suunniteltaessa. Kirjelmässä vaadittiin romanipolitiikan siirtämistä valtion tehtäväksi, pois uskovaisilta piireiltä. (Viita 1967, 147; Pulma 2006, 166.)

Seuraavassa Nikkisen kirjelmä⁹ kokonaisuudessaan:

Valtioneuvostolle,

Neljäkymmentä vuotta sitten perustivat eräät uskonnolliset piirit n.s. Mustalaislähetysten, joka v. 1920 rekisteröitiin saman nimisenä yhdistyksenä. Mainittu yhdistys on sitten jatkuvasti pannut toimeen laajalle ulottuvia rahankeräyksiä, luvaten toimia romanien henkisen ja aineellisen tilan parantamiseksi.

Me romanit emme silti ole saaneet juuri mitään hyötyä kyseisen yhdistyksen toiminnasta. Yhdistyksen usein mainostamat käytännölliset toimenpiteet romanien kouluttamiseksi ovat tosiasiallisesti olleet sangen vähäiset. Yhdistyksen mainostamia työ- ja kasvatuskoteja enempää kuin halkotarhojakaan ei tietääksemme vielä 40 v. kuluttukaan ole missään. Me romanit tunnemme tuon lähetysten pettäneen itsemme ja muitakin kauniilla lupauksilla.

Olemme sitä mieltä, että toiminta olojemme parantamiseksi pitäisi siirtää pois uskonnollisilta piireiltä, ja että sille olisi annettava yhteiskunnallinen muoto, sekä että mainitun lähetysten rahankeräys meidän nimmemme varjolla olisi kiellettävä. Avustuksemme pitäisi tapahtua esimerkiksi siten, että niille romaneille, jotka sitä haluavat, hankittaisiin viljelyskelpoista maata, ja että valtio avustaisi heitä myöskin edullisilla lainoilla rakennuttamista, irtaimiston hankkimista, ym. varten. Olisi toivottavaa, että mainitut maapalat sijaisivat kunkin hakijan toivomalla seudulla.

Me romanit olemme kansalaisryhmänä tähän saakka jääneet melkein kokonaan vaille sopivaa yhteiskuntahuoltoa, joka olisi ollut omiaan kohottamaan kotia ja ammattikasvatusta vailla olleen heimomme osan yhteiskunnallista asemaa.

Olemme vakuuttuneita siitä, että kansalaisryhmämme ja taloudellisesta noususta hyötyisi koko Suomi.

Me allekirjoittaneet romanit rohkenemme toivoa, että Valtioneuvosto kiinnittäisi romanien asemaan vakavaa huomiota sekä ryhtyisi pikaisiin toimenpiteisiin heidän yhteiskunnallisen asemansa kohottamiseksi, ja että romanien omia luottamusmiehiä käytettäisiin muiden ohella näitä asioita alulle pantaessa.

Helsingissä III kuun 30 p:nä 1946, Ferdinand Nikkinen

⁹ Ferdinand Nikkisen kansalaisadressin alkuperäistä versiota ei ole toistaiseksi löydetty sisäministeriön arkistosta.

Tarkemman analyysin tekeminen juuri tästä kirjelmästä on perusteltua, koska se oli ensimmäinen romanihenkilön laatima kirjelmä, jossa kritisoitiin romaneihin kohdistettuja toimenpiteitä ja ehdotettiin tilalle muuta. Kirje käynnisti debatin tuomalla esille muutoksentarpeet ja toi agendalle uusia asioita. Nikkinen ja allekirjoittajajoukko vaativat muutosta siihen, mikä taho romanien yhteiskunnallisen aseman edistäjänä toimii ja missä asioissa sen pitäisi toimia. Romaneihin kohdistettuja toimenpiteitä ei saanut johtaa uskonnollisen yhdistystoiminnan pohjalta, vaan kirjelmä vaati valtiota kantamaan vastuun. Agendan muuttamisvaade tarkoitti, että kristillinen kasvatus ja pienimuotoisen työkoti- ja lastenkotitoiminnan sijaan tarvittiin yleisiä yhteiskunnallisia, muiden kansalaisten kohdalla jo toteutettavia toimenpiteitä, kuten koulutusta, työtä, asuntoja ja maata. Toimintaperiaatteen muutoksella haettiin yhdenvertaisuutta muiden kansalaisten kanssa. Yhden kansanryhmän sosiaalisen ja yhteiskunnallisen aseman parantaminen ei voinut kuulua uskonnolliselle hyväntekeväisyydelle vaan valtiolle itselleen.

Kirjelmä legitimoii itsensä viittaamalla ”meihin romaneihin”, mutta se ei vielä vaatinut romaniasioiden asianomistajuutta romaneille itselleen. Tulkitseen tekstiä siten, että kirjelmä katsoi romanien aseman kohottamisen asianomistajuuden kuuluvan yhteiskunnalle ja valtiolle, mutta siten, että ”luotettuja romanihenkilöitä” hyödynnettäisiin tässä työssä. Tällöin vuonna 1946 laadittu kirjelmä oli ensimmäinen vaade romanien itserepresentaatiosta itseään koskevissa asioissa. Romanit olivat toimenpiteiden kohteena ja tätä ajatusmallia ei vielä tässä vaiheessa kyseenalaistettu, mutta Nikkinen esitti toiveen romanien kuumemisesta toimenpiteitä suunniteltaessa.

On kiinnostavaa havaita, mitä kirjelmästä puuttuu. Kirje ei viittaa millään tavalla romanien osallistumisesta hiljattain päättyneisiin sotiin¹⁰ eikä argumentoi romanien yhteiskunnallisten tuen tarvetta kompensationsotiin osallistumisesta ja sodan vaikutuksena syntyneestä romanisiirtoväen erityisistä ongelmista. Romanit ovat kirjeessä *’kansalaisryhmä’*, jolle kuuluu yhdenvertaiset mahdollisuudet kansalaisuuden perusteella. Tämäntyyppinen yhdenvertaisuuden argumentaatio edustaa tietynlaista minimilinjaa, jossa ei haeta erityiskohtelua ja etuja vähemmistöryhmään kuulumisen perusteella. Esimerkiksi vaade, jossa esitetään, että *’valtio avustaisi heitä myöskin edullisilla lainoilla rakentumista, irtaimiston hankkimista, ym.’* ei sisällä suoraa komparatiivimuotoa ja ehdota esimerkiksi romaneille muita edullisimpia lainoja.

Yhdenvertaisuuden ja erityistoimenpiteiden tasapaino on vähemmistöpolitiikassa esitettävien vaatimusten klassinen ongelma, sillä erityistoimenpiteiden vaatiminen sisältää periaatteellisen ristiriidan yhdenmukaisen kohtelun vaatimuksen kanssa. On spekulatiota arvioida, oliko minkäänlaisten romaneille kohdistettujen myönnytysten ja siten erityistoimenpiteiden vaatimusten poistaminen Nikkinen kirjelmästä tietoisesta harkinnan tulosta. Ottaen huomioon, että 1940-luku oli otollista aikaa romaneihin kohdistuneille kielteisille erityis-

¹⁰ Camilla Nordbergin (2007) mukaan romanien osallistuminen Suomen sotiin on keskeinen perustelu romanien esittämille vaateille (claims making) 1900-luvun lopun romaniaktiivisissa.

toimenpiteille kuten pakkotyöleireille ja -siirtoloille, ei olisi ollut riskitöntä romanien itsensä esittää minkäänlaisia muista kansanryhmistä poikkeavia kohteita. Ehkä samasta syystä kirje ei myöskään nosta esille romaneihin kohdistunutta syrjintää, jota romanit varmasti kohtasivat. Omasta asemasta lausutaan, että *'Me romanit olemme kansalaisryhmänä tähän saakka jääneet melkein kokonaan vaille sopivaa yhteiskuntahuoltoa'*, mutta sanamuoto ei osoita suoraan syyttävää sormea valtiota kohtaan.

Ferdinand Nikkinen oli persoonana poikkeuksellinen hahmo ja hänen henkilökohtaiset kiinnostuksen kohteensa ulottuivat romanipolitiikkaa pidemmälle. Hän oli ateisti, pasifisti, kuului Teosofiseen seuraan ja kannatti sosialismia kuulumatta mihinkään puolueeseen. (Reima Nikkisen haastattelu. SKSÄ 2012.0069a. Risto Blomster.) Nikkinen oli idealisti ja uskoi valistuksen johtavan lopulta sotien, rasismien ja uskonnollisten kiistojen loppumiseen:

Romanit ovat kautta aikojen nähneet ihmiskunnan suurimman virheen ja sotien syntymisen syyn olleen rotuvihoissa ja uskonkiistoissa. He uskovat siihen, että takais-tuista huolimatta ihmiskunta valistuu ja taistelut eri rotujen ja uskontokuntien välillä jäävät häpeäksi historian lehdille. Ihminen tuntee olevansa kaikkialla turvassa. Kaikkialla hänelle jaetaan oikeutta. Koko maailma on hänen isänmaansa. (Nikkinen 1970, 158)

Nikkinen maalaa kuvaa romaneista lähes pasifistisena kansanryhmänä, joka ei ole koskaan aloittanut sotaa¹¹:

Mustalaiset ovat halunneet elää ystävinä kaikkien kansojen ja kaikkien yhteiskunta-kerrosten kanssa maailmassa. Heillä ei ole ollut valtaanpääsypyrkimyksiä eikä tietääksemme yksikään sota ole syttynyt mustalaisten toimesta. Mustalaiset ovat odottaneet, että ainakin ne kansat, jotka pitävät itseään sivistyskansoina, valistuisivat siinä määrin, että ymmärtäisivät toistensa sekä kaikkien muidenkin kansojen ja yksilöiden välttämättömät tarpeet ja tunnustaisivat ne kiistattomina ja itsestään selvinä asioina. Jokaista inhimillistä olentoa olisi autettava ennen olemaan enemmän kuin välinearvoa, niin, että hän voisi sijoittua omalle paikalleen yhteiskunnassa, ihmisiä olisi käsiteltävä yksilöinä eikä massana, alistettuina välikappaleina, joiden tunteita, nautintoja, kärsimyksiä ei oteta lukuun sosiaalisen edistymisen tai taantumisen tilejä päätettäessä. (Nikkinen 1970, 157–158)

Nikkinen vierasti nationalismia (Reima Nikkisen haastattelu. SKSÄ 2012.0069a. Risto Blomster) ja etsi ratkaisua myös koko maailmalle yhteisen kielen löytämiselle.

Kielivaikeudet loppuvat, kun lapsille opetetaan kotona kuulumansa heimon kieli, koulussa sen valtion kieli, johon hän kuuluu ja lisäksi kansainvälinen kieli kuten esimerkiksi esperanto. (Nikkinen 1970, 158)

¹¹ Romanit rauhaa rakastavana ryhmänä, joka ei ole koskaan aloittanut sotaa on suositettu *'positiivinen ryhmästigma'*, jota varsinkin jotkut kansainväliset romaniaktivistit käyttävät. Esimerkkinä ERTF:n Romanien oikeuksien peruskirjan arkikla 23, joka käsittelee romanien osallistumista pakolliseen asepalvelukseen: *'As pacifists who do not wish to participate in acts of war, we Roma shall not be forced into military service; though this does not affect the right of individual Roma to volunteer for military service'*. (Charter on the Rights of the Roma, 2009)

Kirjelmän tulokset olivat kuitenkin pettymys Nikkiselle. Romanien kansalais-adressilla ei ollut vaikutusta Mustalaislähetysten toimintaan. mutta kirjelmän takana olleet henkilöt ryhtyivät muihin toimiin saadakseen äänensä kuuluville. Vuonna 1953 Mustalaislähetys sai kilpailijakseen Romanien Liitto - *Romanengo Staggos* -yhdistyksen. Yhdistyksen johtoon nimitettiin Viljo Mäntyniemi. Tärkeä henkilö oli myös pääväestöön kuuluva tukija, FK Jouko Ponkala, joka toimi yhdistyksen sihteerinä.

Romanien Liitolla oli selvät konkreettiset tavoitteet ja sen kiireellisin tehtävä oli huolehtia siirtokarjalaisten romanien kehnosta tilanteesta. Romanien Liitto¹² ajoi yhteiskunnallisia uudistuksia ja romanien kulttuurin huomioimista. Sen tavoitteena oli edistää romanien omatoimisuuden pohjalta heidän sivistyksellistä ja taloudellista asemaansa sekä toimia heidän kielensä ja kulttuurinsa säilyttämiseksi. (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953.; Tiedotuslehti No 2 25.1.1954.)

Romanien Liiton tavoitteet olivat: 1) romanien oppi- ja ammattikoulutus; 2) valistustoiminta ennakkoluulojen hävittämiseksi; 3) romanien toiveiden saattaminen eduskunnan ja hallituksen tietoon; 4) romanien opastaminen viljelysmaan hankkimiseksi; 5) lehtien ja kirjallisuuden julkaiseminen; 6) laulu- ja orkesteritoiminnan virittäminen ja 7) raittiusaatteen levittäminen. (Pulma 2006, 166.)

Yhdistyksen jäseneksi pääsi jokainen romani, joka oli Suomen kansalainen ja se piti toimintansa kohteena pääväestöä ja poliittisia päättäjiä. Yhdistyksen johdon tuli kuulua romaniväestölle itselleen. Yhdistyssääntöjen viidennen pykälän mukaan korkeintaan kaksi jäsentä sai kuulua yhdistykseen hallitukseen '*romaniheimon*' ulkopuolelta. (Yhdistyksen säännöt. Huttunen & Nordström-Holm 1969, 97.)

Romanengo Staggos pyrki tiedotuslehtiensä perusteella avoimeen, romanit inklusoivaan toimintaan. Loppiaisenä 1954 pidättävään vuosikokouksessa luvattiin, että '*Romanien Liiton kokouksissa saa jokainen esittää omia ehdotuksiaan romaniheimon asian eteenpäin viemiseksi. Tulkaa ensi loppiaisenä Helsinkiin ottamaan osaa tähän keskusteluun*'. (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953) Vuosikokoukseen osallistui yli 90 romania (Tiedotuslehti No 2 25.1.1954).

Yhdistyksen agendana oli vaikuttaa poliittisen osallistumisen välityksellä poliittisen päätöksentekoon. Järjestö kannusti romaneja poliittiseen osallistumiseen:

Romanien olisi syytä käydä äänestämässä valtiollisissa ja kunnallisvaaleissa sillä viranomaiset ottavat paremmin huomioon sellaisten väestöryhmien toivomukset, jotka ottavat aktiivisesti osaa valtiolliseen toimintaan. (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953.)

Yhdistyksen käytännön toiminta oli hyvin käytännönläheistä ja se perustui olemassa olevien lakien ja toimenpiteiden hyödyntämiseen, ei erityisiin romaneille suunnattuihin toimenpidevaatimuksiin. Johtokunnan jäsenistä Viljo Mäntyniemi, Jouko Ponkala ja Vihtori Hedman kävivät neuvottelemassa roma-

¹² Vehmaan mukaan (1961, 211) romanien yhdistysaktiivisuus oli heikkoa, vain 12 % romaneista osallistui yhdistystoimintaa, ja kaikki 12 % olivat Romanien Liiton jäseniä.

nien mahdollisuuksista saada maata maalaisliittolaisen maatalousministeri Martti Miettusen ja Asutusasiainoston toimistopäällikkö Salmisen kanssa (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953). Romanian liitto jakoi konkreettista tietoa maansaantianomusten tekemiseksi. Se ohjeisti ostamaan valtion siirtoväestölle varattuja, myymättä jääneitä hakemaan tontteja ja tiloja kaupunkien ja kauppaloiden lähistöltä, selvitti asemakaavaa, listasi selvitettäviä asioita, kertoi lainojen korotasosta ja maksuehdoista. Tiedotuslehti selvitti yksityiskohtaisesti, mistä miltäkin paikkakunnilta saattoi tiloja hakea, miten lomakkeet täytetään ja mitä millekin pilkkuviivalle kirjoitetaan ja minkälaisin kirjaimin. (Tiedotuslehti No 2 25.1.1954.)

Tiedotuslehtien sisältämä ohjeistus oli käytännönläheistä, mutta ohjeet sisälsivät myös romaneille tärkeää tietoa siitä, miten heihin eri toimipaikoissa asennoiduttiin:

Päätösvalta asiassa on Asutusasiainosastolla Helsingissä. Tämä on hyvä asia, sillä Romanian Liiton hallitus on voinut todeta, että Asutusasiainosastossa ei tunnettu ennakkoluuloa romaneja kohtaan. Maaseutupitäjien kunnanvaltuustoissa sen sijaan saattaa istua monta kaajoa, jotka eivät haluaisi kaaleita pitäjäänsä. Onneksi heillä on hyvin vähän sananvaltaa näissä maansaantiasioissa. (Tiedotuslehti No 2 25.1.1954.)

Kaikille tilan tai talon ostaminen tai anominen ei tullut varojen puutteen vuoksi kysymykseen ja heitä Romanian Liitto ohjasi seuraavasti:

Valtionrautatiet myyvät käytöstä poistettuja, lämpimiä vaunuja 11.000 mk hinnasta. Myynnin hoitaa Pasilan konepajan vahtimestari Saarinen. (Tiedotuslehti No 2 25.1.1954.)

Romanien Liitto teki myös syrjinnänvastaista työtä, jonka merkittävin aikaansaannos oli, että Kirkkohallitus kielsi Romanian Liiton vaatimuksesta merkittävistä papintodistuksiin sanaa "romani" tai "mustalainen" (Tiedotuslehti No 2 25.1.1954). Romanian Liitto argumentoi vaatimuksensa vedoten lakiin: *'Mainintunlainen merkintä papinkirjaan on vastoin Suomen perustuslakia (Hallitusmuoto 5).'* (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953).

Yhdistys puuttui myös esimerkiksi Yleisradion loukkaaviksi koettuihin ohjelmiin (ibid.). Poliisin väkivaltaisuudesta sekä hevosmarkkinoiden ja ravintoloiden harjoittamasta syrjinnästä kehoitettiin tekemään asianmukainen ilmoitus tai ottamaan yhteyttä Romanian Liittoon (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953).

Myös kouluissa tapahtuvaan syrjintään puututtiin:

"Opettajain Lehti" julkaisi 3.10. Romanian Liiton vetoamuksen, jossa pyydettiin opettajia huolehtimaan siitä, että romanilapset saavat koulussa saman kohtelun kuin muutkin lapset. Jokaisen romaniperheen tulisi omasta puolestaan huolehtia siitä, että heidän lapsensa käyvät koulua. Nykyaikana jää koulua käymätön ihminen huonoon asemaan yhteiskunnassa. (Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953.)

Romanien Liiton tekemät ehdotukset olivat aikaansa nähden edistyksellisiä. Hämmästyttävintä niissä on luottamus tasa-arvon toteutumiseen. Vaikka Romanian Liitto ei ollut sinisilmäinen romanien kohtaaman syrjinnän suhteen, se ei argumentoinut surkutteleamalla tai syyttämällä. Tähän rakentuukin romanien

oman varhaisen vaikuttamisen linja: Ensimmäiset romaniaktivistit eivät rakentaneet argumentaatiotaan syrjinnän varaan tai asettaneet itseään uhrin asemaan. Kiinnostavaa on, että Nikkinen ja Romanengo Staggos eivät varhaisissa puheenvuoroissaan luoneet kuvaa romaneista ryhmäpiirteiden varaan.

Romanien Liitto lähti siitä, että valtio ja yhteiskunta olivat luoneet tiettyjä toimintamalleja esimerkiksi juuri siirtolaisten asuttamiseksi. Sen tehtäviin kuului kertoa käytännönläheisesti siitä mitä ne olivat, ja kuinka romanit pääsisivät käyttämään niitä muiden kansalaisten tavoin. Sama periaate toteutui myös tapauksissa, joissa romaneilla oli aihetta epäillä kohteluaan epäoikeudenmukaiseksi. Tällöin Romanien Liitto antoi ohjeita puuttua syrjivään kohteluun, ja toimi merkittävässä tapauksissa syrjintään myös itse. Yhdistys argumentoi pragmaattisesti, eikä sen teksteillä ole luettavissa julistuksenomaisia iskulauseita tai kehotuksia ”romanien vallankumoukseen”. Päinvastoin, romanien vaikutusvaltaa voitaisiin lisätä osallistumalla vaaleihin, osoittamalla romanien kuuluvan äänestäjäkuntaan ja olevan sitä kautta päätöksentekijöille merkityksellinen ryhmä. Varhainen romaniaktivismi painottui kansalaisyhteiskunnan varaan eikä vaatinut ryhmäkohtaisuuteen perustuvia vähemmistöoikeuksia.

Pontevasta alusta huolimatta Romanien Liiton toiminta loppui sen sihteerinä toimineen Ponkalan kuoltua vuonna 1955. Syyt toiminnan loppumiselle ilmaistaan eri lähteissä eri tavoin, ja niitä voidaan lukea pienimuotoisena debattina Romanien Liiton merkityksestä muille romanipoliittisille toimijoille.

Vuosia Romanien Liiton toiminnan päättymisen jälkeen sen sekä Nikkisen kirjelmän vähättely kalvoivat seuraavan sukupolven romaniaktiiveja. Vuonna 1969 Kari Huttusen ja Gunni Nordström-Holm julkaisivat yhteiskuntakriittisen kirjan *Mustalaiselämää*, jossa Ferdinand Nikkisen ”vaiennettu ääni” ja Romanengo Staggosin toiminta saavat oman lukunsa. Uuden polven aktiivit eivät hyväksyneet Armas Viidan tapaa kertoa Romanien Liiton toiminnan päättymisestä:

Ponkala kuitenkin kuoli 1955 ja joitakin vuosia myöhemmin yhdistys lakkasi. Viita toteaa kirjassaan, että tämä yhdistys ”myös näki tehtäväkseen arvostella Mustalaislähetystä”. Sävyllään uskollisena hän kirjoittaa yhdistyksen lakkaamisesta, että mustalaiset eivät vielä olleet ”kypsiä tämänlaatuiseen yhdistystoimintaan”. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 97.)

Armas Viita oli todella kirjoittanut kaksi vuotta aikaisemmin vuonna 1967 Romanien Liiton yhdistyksen lakkaamisesta edellä kuvatulla tavalla (Viita 1967, 147–148). Historiantutkija Panu Pulma selittää yhdistyksen toiminnan loppua tutkijan laajemmalla perspektiivillä. Toiminta lakkasi, koska sen toiminnan pyörittämiseen ei riittänyt resursseja, mutta pohjimmiltaan ongelmana oli alistetun ryhmän heikkous suhteessa valtaresursseihin. (Pulma 2006, 166–167.)

Tarkastelen *Mustalaiselämää*-kirjaa myöhemmin 1960–1970-lukujen romaniaktivismin nousun ja sen yhteydessä käydyn debatin yhteydessä. Nostan tässä yhteydessä esiin vielä toisen sitaatin, joka käsittelee niitä 364 romanina, jotka olivat allekirjoittaneet Nikkisen kirjelmän:

Mustalaiset, jotka pistivät nimensä kirjelmän alle, eivät koskaan saaneet nähdä myönteistä tulosta kirjelmästä. Ei ole ihme, että he hymyilevät hiukkasan katkerina, kun puhutaan lehtiartikkeleista, tv-ohjelmista ja nimenkeräyksistä. He tietävät että Suomessa kiiruhdetaan hitaasti. He tietävät myös, että nimi listassa saattaa merkitä jopa sitäkin, että joutuu sellaisen viranomaisen epäsuosioon, jonka armosta on riippuvainen. Moni allekirjoittaja elää tänä päivänä Ruotsissa. He ovat tarttuneet ainoaan mahdolliseen vaihtoehtoon saadakseen siedettävät elinolot. Ne, jotka eivät ole muuttaneet Ruotsiin, asuvat suuressa määrin yhä samoilla maankolkilla, joilla he olivat kirjelmän aikoihin vajaa neljännesvuosisataa takaperin – merkillistä kyllä, jos ajatellaan paljon puhuttua mustalaisten vaellusviettä. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 95–96.)

Mustalaiselämää kritisoi Viidan historiankirjoitusta myös romanien näkyvyyden puutteesta tämän kirjassa: 'Armas Viidan kirja (...) Mustalaisväestön hyväksi, muodostuukin ikäväksi luettavaksi juuri siksi, että se kertoo niin vähän itse mustalaisista.' (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 93.)

Varhainen romaniaktivismi loi perustan suomalaisen romaniaktivismin sisällöille. Romanien oman aktivismin synty voidaan ajoittaa vuoden 1946 Ferdinand Nikkisen valtioneuvostolle lähettämään kansalaisadressiin. Kirje perustaa yhdessä Nikkisen käsikirjoituksen (1967) ja Romanian Liiton perustamisen kanssa romanien politiikan *politisoitumisen* aiheet. Mustalaislähetyksen toiminta voidaan lukea 1900 -luvun alkupuoliskon romanipolitiikan *policyksi*, toimintalinjaksi, jonka agendaan kuului romanien kristillinen kasvatusta sekä aineellisen ja sivistyksellisen puutteen poistaminen. Mustalaislähetyksen yhteistoiminta valtion ja kirkon kanssa perustivat suomalaisen romanipolitiikan toimintalinjan, jonka agendaan ja toimijuuteen kohdistunut kritiikki loi kasvualustan romanien politiikalle. Romanian ensimmäiset pyrkimykset itserepresenaatioon voidaan ajoittaa käynnistyneen vuosien 1946 sekä 1950 -luvun alun Romanian Liiton toiminnasta. Ne pyrkivät vaikuttamaan varhaisen romanipolitiikan, *policyyn*, agendan ja toimijuuden muutokseen vaatimalla yhteiskuntaa romaneihin kohdistuvien toimenpiteiden toteuttajaksi ja korvaamalla uskonnolliset pyrkimykset yhteiskunnallisilla toimenpiteillä. Romanian Liiton agenda oli uudistusmielinen, mutta on tärkeä havaita, että se ei ajanut erityisiä vähemmistöpoliittisia toimenpiteitä, vaan paalutti tavoitteensa perustuslain suomaan tasa-arvoon sekä kansalais- ja poliittisten oikeuksien käyttämiseen. Romanian Liitto ajoi ensimmäisenä romanijärjestönä romanien oman kielen, kulttuuriperimän ja taiteen säilyttämistä, mutta ei perustanut vaateitaan (*claims making*) sen varaan.

3.3.3 Irtolaislain vaikutus

Mustalaislähetyksen ja varhaisten romaniaktiivien toiminta 1900 -luvun alkupuoliskolla muodostavat yhden kokonaisuuden Suomessa harjoitetusta romanipolitiikasta. Toinen erittäin merkittävä kokonaisuus koskee Irtolaislakia ja vielä pidemmälle meneviä pakkotyöleirihdotuksia, joita erityisesti kiertävät romanit pelkäsivät. Tästä ovat kirjoittaneet Suomessa historiantutkijat Panu Pulma (2012; 2006) ja Miika Tervonen (2012). Irtolaislain vaikutuksista on myös romanien itsensä tuottamaa aineistoa, kuten Väinö Lindbergin elämäkerta-muistelmat (2012).

Suomalaisessa poliittisessa historiassa on käyty verrattain vähän keskustelua pakkotyöleireistä joista säädettiin Irtolaislaissa (57/1936). Melko tuoretta keskustelua on myös se, että Siirtoväenhuollon johtaja, kansanedustaja Urho Kekkonen oli julkisuudessa kampanjoidun romanien pakkotyöllistämisen käynnistäjä. Vuonna 1942 Kekkonen kirjoitti nimimerkkinsä Pekka Peitsin suojissa romanien olevan työtä vieroksuva ja toimettona kiertelevä joukkio, joka ei sopinut työteliääseen maahan. Romanien osallistumiseen talvisotaan ei Siirtoväenhuollon johtaja Kekkonen kiinnittänyt huomiota, eikä siihen, että sota oli ajanut romanit pois alueilta, joissa oli asunut ja ansainnut elantonsa maan suurimpiin kuuluvat romaniryhmät.

Pulman mukaan (2012, 158) Kekkonen tavoitteena oli ollut jatkosodan aikana lopettaa erillinen siirtoväenhuollon tukijärjestelmä ja palata normaaliin kunnalliseen huoltojärjestelmään. Poikkeuksena tästä olivat Karjalan evakot, joita varten yhä tarvittiin valtion erillistukea. Paluuluvat myönsi päämajan sotilashallinto-osasto, joka ei hyväksynyt yhtäkään romanien paluuanomusta. Muiden Karjalan evakkojen palatessa kotiin jäljelle jäi näkyvän suuri joukko romaneja. Heihin ei haluttu kohdistaa evakoille muuten suunnattuja tukitoimenpiteitä, vaan ankaria irtolais- ja työvelvollisuussäädöksiä. (Pulma 2012, 158–159.)

Nikkisen ja muidenkin romanien huolena olivat kuitenkin vaille evakoille osoitettuja huoltotoimia jääneet joukot romaneja, jotka olivat joutuneet pois tultuilla reiteiltään, majoituspaikoistaan ja elinkeinoistaan (Kts. tarkemmin Pulma 2006; Tervonen 2005, 291–292). Romanien toinen huolenaihe oli vuonna 1937 voimaantullut irtolaislaki (57/1936), jonka ensimmäinen pykälä määritteli palkkatyön ulkopuoliset henkilöt irtolaisiksi ja työvieroksujiksi¹³

Käytännössä irtolaislain soveltaminen oli paikallisten viranomaisten vastuulla. Pakkotyöhön voitiin siis lähettää ihmisiä ilman tuomioistuimen päätöstä. Käytäntö toteutui monen romanin kohdalla karulla tavalla. Kotipaikkansa menettäneet ja uusia elinkeinomahdollisuuksia etsivät romanit olivat myös jatkuvassa vapauden menetyksen vaarassa.

Pulman tutkimusten mukaan kesän ja syksyn aikana 1942 viranomaiset vaativat, että kiertelevät romanit oli laitettava asioihin pakkotyöleireille. Tukea he saivat Mustalaislähetykseltä. Oskari Jalkio oli tosin vaatinut romaneille töitä vapaaehtoisesti ja pakolla ja kantoi huolta romaninmaisista ja heidän lapsistaan. (Pulma 2012, 158–159). Se tosiasia, että suuri osa romanimiehistä oli joko armei-

¹³ 1) työhön kykenevä henkilö, joka toimettona, riittäviä elatusvaroja vailla, kuljeksii paikkakunnalta toiselle, elleivät asianhaarat osoita hänen hakevan työtä;
2) sellainen työhön kykenevä henkilö, jolla on tapana vieroksua työtä ja sen vuoksi joutuu köyhäinhoidon tarpeeseen tai tulee ylivoimaiseksi rasitukseksi toiselle henkilölle ja siten ilmeisesti saattaa tämän vaaraan joutua tarvitsemaan köyhäinhoitoa itselleen tai sille, josta hänen lain mukaan on pidettävä huolta;
3) henkilö, jolla on tapana kerjätä tai käyttää toista kerjuuseen taikka sallia, että hänen hoidossaan oleva kahdeksaatoista vuotta nuorempi henkilö kerjää; sekä
4) henkilö, joka pitämällä tapanaan hankkia tuloja hyvien tapojen vastaisilla ja siveellisesti hylättävillä keinoilla taikka muulla elämäntavallaan tuottaa ilmeistä vaaraa yleiselle järjestykselle, turvallisuudelle tai siveellisyydelle.

jassa tai suorittamassa työvelvollisuutta, ei vaikuttanut pakkotyöleirien välttämättömyyteen.

Urho Kekkosen aloite upposi suotuinaan maaperään. Vuonna 1942 tuli voimaan ennestään tiukentunut työvelvollisuuslaki (418/1942), joka määräsi jokaisen 15–65-vuotiaan ottamaan työtä vastaan menettäen vapauden valita työpaikkansa ja kotikuntansa. Vastaanhangoittelijat lähetettiin työleirille viranomaispäätöksellä. Jo syksyllä 1942 viranomaiset halusivat muutosta esille nousseeseen ongelmaan: erillisille miesten ja naisten työleireille tulevat romanit olivat liian huonokuntoisia ja heikkoja työntekoon (Pulma 2012, 160). Valtioneuvosto valmistelikin nopeassa tahdissa erikoisleirityölain, joka oli käytännössä suunnattu romaneille, alkoholisteille ja prostituoiduille (Pulma 2012, 160). Romaneilla ei ollut aineistojen valossa mahdollisuutta vaikuttaa viiteryhmäänsä. Periaatteessa romanien asioita järjestönä hoitava Mustalaislähetys olisi voinut ottaa lakia vastustavan roolin, mutta se ei sitä tehnyt.

Urho Kekkosen johtama Siirtoväenhuollon keskus halusi mennä kuitenkin vielä pidemmälle ja ryhtyi ajamaan määrätietoisesti johtajansa aloitetta romanien erityisleireistä. Pulma viittaa sisäasiainministeriössä Johannes Virolaisen alaisuudessa työskennelleen tarkastaja Jussi Eräsen kuvaukseen ministeriön tavoitteista. Kuvauksessa viitataan Siirtoväenhuollossa syntyneeseen ajatukseen *'perustaa erikoinen leiri, mihin kerätään mustalaisia, jotka nauttivat valtion maksamaa siirtoväen huoltoavustusta.'* (KA sisäasianministeriö; Lappajärven mustalaisleirin kertomus 10.4.1943 teoksessa Pulma 2012, 161).

Kiertävien ja tien päällä kauppa käyvien romanien piti ottaa kaikessa huomioon irtolaislainsäädäntö ja leirille lähettämisen uhka. Monen omalla pienellä alueellaan kulkeva, pitäjässään tuttu romani tai romaniryhmä joutui vaikeuksiin pidemmällä markkinamatkoilla tai sukulaisvierailuilla (esim. Pulma 2006, 69). Romanien oli todistettava missä he asuivat tai missä he olivat kirjoilla. Papinkirjat yritettiin saada oleskelupaikkakunnalta vaikka sieltä ei olisikaan saatu asuntoa tai työtä.

Vuonna 1938 syntynyt romaniaktiivi Väinö Lindberg kertoo elämänkerassaan sosiaalilain irtolaispykälien vaikutuksesta lapsuutensa kiertämiseen: *'Meidän piti kulkiessamme välttää isompia paikkoja, joissa oli vaara kohdata viranomaisia, sillä romanien keskuudessa kulki tieto, että miehet viedään pakkotyöleirille.'* (Lindberg & Putkonen 2012, 16.)

Varotoimista huolimatta markkinamatka koitui Lindbergin isän ja sukulaismiesten kohtaloksi. Heidät pidätettiin irtolaislain perusteella ja määrättiin pakkotyöhön Kihniön Aitonevalle nostamaan turvetta yhdessä rangaistusvankien, työvelvollisten ja venäläisten sotavankien kanssa. Tilanne koettiin epäoikeudenmukaiseksi, koska kysymys ei ollut irtolaisuudesta saati rikoksesta ja saman perheen miesväki oli puolustanut maata Suomen sodissa (Lindberg & Putkonen 2012, 17–19). Kohteluun oli alistuttava sillä Lindbergin mukaan hänen lapsuutensa romanit elivät 1940-luvulla yhteiskunnan ulkopuolella ja enemmistö heistä oli luku- ja kirjoitustaidottomia, eivätkä he osanneet eivätkä uskaltaneet vaatia oikeuksiaan eivätkä vastustaa mielivaltaa. (ibid., 17). Epäoikeudenmukaisuuden ja eriarvoisuuden kokemukset ovat toimineet vaikuttime-

na toimintaan romaniväestön aseman edistämiseksi ¹⁴(Lindberg & Putkonen 2012, 19; Lindberg 2006, 19). Kaikki romanit eivät kuitenkaan olleet kiertäviä tai suojelua vailla. Esimerkiksi Ferdinand Nikkinen (1894–1971) syntyi varakkaaseen romaniperheeseen Heinävedellä. Varakkuus oli saatu sotilaspalveluksesta. Kirkonkirjojen mukaan Nikkisiä oli ollut sotilaspalveluksessa jo 1700-luvulla. Perheellä oli maata yli 500 hehtaaria ja parhaimmillaan 11 hevosta. Tilalla oli renkeinä ja piikoina suomalaisia, mutta torppareita ei talossa ollut. (Reima Nikkisen haastattelu. SKSÄ 230.1999; Rekola.)

3.4 Varhaisen romanipolitiikan perintö

Yhteenvetona 1900-luvun alkupuoliskosta voidaan todeta, että romanien asema ja tilanne eivät olleet ennen sotien jälkeistä aikaa valtiovallan mielenkiinnon kohteena. Mustalaislähetys saattoi toimia käytännön toteutuksissaan yksin tukeaan 1800 -luvun keskustelut romanien kristillisen kasvatuksen ja koulutuksen tarpeellisuudesta. Mutta koska Mustalaislähetys oli käytännössä ainoa toimija, olivat odotukset ja asetetut tavoitteet sen tosiasiallisiin toimintamahdollisuuksiin nähden ylimitoitettuja. Romanien oma osallistuminen sen toimintaan oli vaatimatonta.

Pettymys Mustalaislähetykseen - joka siten kohdistui välillisesti myös valtioon - generoi kuitenkin kaksi merkittävää romanien omaa poliittista puheenvuoroa ja tekoa. Näistä ensimmäinen oli Ferdinand Nikkisen organisoima kansalaisadressi vuonna 1946, joka ilmaisi pettymyksen Mustalaislähetysten toimintaan ja vaati valtiota vastaamaan romanien olojen parantamisesta muiden kansalaisten tavoin.

Alkuperäislähteet ovat liian vähäisiä luomaan Viljo Mäntyniemestä tässä vaiheessa ”poliittikotyyppiä”. Ferdinand Nikkistä voidaan kuitenkin luonnehtia idealistiksi, jolla oli maailmankatsomuksellisuuteen perustuvia poliittisia näkemyksiä. Ateismi ja sosialistinen ajattelutapa tekivät hänestä ainakin uskonnollisten silmin katsottuna radikaalin, mutta viehtymys buddhalaisuuteen, teosofinen harrastuneisuus ja esimerkiksi usko esperantoon maailmankielenä piirtää hänestä kuvaa eksentrikkona. Nikkinen ei kuitenkaan ollut ammattiaktivisti, vaan ansaitsi elantonsa muusikkona ja opettajana.

Hän otti oppilaita vastaan kotonaan Taka-Töölössä Lepolankujalla, nykyisellä Cajanuksenkadulla, josta perhe muutti Punavuoreen Kankurinkadulle vuonna 1956. Reima Nikkinen muistelee, että *‘Lepolankujalla isä kirjoitteli jo paljon, ja siellä alkoi muotoutua hänen henkilökohtainen kuvansa mustalaisten historiasta, elämästä, kulttuurista ja arvomaailmasta. (...) mutta ankara urakointi tapahtui varsinais-*

¹⁴ Lindbergistä tuli sittemmin merkittävä romanipoliitikko, joka on vaikuttanut Romaniasiain neuvottelukunnassa vuodesta 1972. Lisäksi hän on toiminut luottamustehtävissä mm. Romano Missiossa ja Elämä ja valo ry:ssä. Lindberg on toiminut kunnallisissa luottamustehtävissä Turun kaupungissa yli 20:ssa eri lautakunnassa vuodesta 1993 alkaen. Hän on toiminut Kristillisdemokraattien kunnanvaltuutettuna ja kaupunginhallituksen varajäsenenä kausilla 2009–2012 ja 2013–2014. (Turun kaupungin luottamushenkilökortisto 29.1.2013.)

sesti Punavuoreessa Kankurinkatu 6:ssa.' (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012) Romaniväestön keskuudessa häntä ei pidetty erikoisena, vaikka hänen harrastuksensa ja maailmankatsomuksensa olivat poikkeuksellisia. Reima Nikkinen muistelee, että iltaisin koti täyttyi tutuista ja tuntemattomista romaneista, jotka otettiin aina vastaan (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069a.2012; Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012). Se häiritsi Ferdinand Nikkisen kirjoittamistyötä, mutta piti hänet samalla sisällä romanien itsensä käymissä keskusteluissa ja näkemyksissä.

Pettymykset kansalaisadressin ja Romanengo Staggosin aikaansaannoksiin omalta osaltaan kasvattivat Nikkisen kriittisyyttä pääväestöä kohtaan. *Mustalaiskansa kristinuskon ristivedossa ja rotusorrossa* – käsikirjoitus oli tietysti täysin erilainen kirjallinen lajityyppi kuin kansalaisadressi. Reima Nikkinen muistelee kirjoitusprosessin alkaneen 1950 -luvun alussa, ja sitä rydytti pettymys ensin kansalaiskirjeen tuloksiin, sitten Romanien Liiton pyrkimysten epäonnistuminen (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012). Reima Nikkinen pitää "Veeritin" käsikirjoitusta yksityisenä puheenvuorona ja puolustuspuheenvuorona mustalaiskansalle. Kirjan kirjoittamisen yksi motiivi oli Reima Nikkisen mukaan poistaa romaniväestön tietämättömyyttä, jonka johdosta *'muuten erinomainen ja monissa asioissa taitava heimo oli niin tietämätön maailman asioista.'* (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012).

Reima Nikkinen arvioi isänsä käsikirjoituksen ongelmana olleen, että: *'Isä osaltaan yrittää tehdä romaniheimosta vitivalikoista, jossa sen tietty taakka. Että kaajeet on pahoja ja meidän heimo on maailmanlopun kansa.'* (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012.)

Jälkikäteen Nikkisen toimintaa arvioineet Huttunen ja Nordström-Holm (1969, 95–96) arvioivat juuri ateismin olleen suurimman syyn Nikkisen persoonan ja sitä kautta hänen tekemiensä ehdotusten ohittamiseen ja väheksymiseen. Ferdinand Nikkinen ei halunnut mukaan SKDL:n tai kommunistien puolue-toimintaan, joten liittolaisia ei löytynyt myöskään puoluetoimijoiden joukosta. (Reima Nikkinen. SKSÄ 0069b.2012.)

1900-luvun ensimmäinen puolisko jätti 1955 käynnistyvälle viralliselle romanipolitiikalle perinnöksi teemat, agendan, toimintatavat ja toimijat, joita ei romanien yksittäisissä puheenvuoroissa ja toiminnoissa hyväksytty. Sota, kaikinainen niukkuus, romanisiirtoväen uudelleen sijoittamisen epäonnistuminen tai puuttuminen, huoltoavun kohdentamattomuus ja kiristynvä suhtautumien "irtolaisiin ja työtävieroksuviin" teki romanien ja erityisesti karjalaisevakkujen elämästä erittäin vaikeaa.

Romanien ongelmien käsittelytapa ja teemat olivat peruja edelliseltä vuosisadalta, ja ne olisivat kaivanneet kipeästi sosiaalipoliittista päivittämistä. Evakkokarjalaisten myötä kaupunkeihin tulleet romanit tulivat näkyväksi ongelmaksi, mutta ilmiötä käsiteltiin vanhan, 1800 -luvulta peräisin olevan agendan pohjalta. Romanit olivat vielä itse tässä vaiheessa kyvyttömiä haastamaan tilannetta yrityksistä huolimatta. Kauna Nikkisen ja Romanengo Staggosin ehdotusten sivuuttamisesta ja heidän väheksymisestään jäi kytämään romanien joukkoon tuleviksi vuosikymmeniksi. Romanien status oli myös muuttunut merkittäväällä tavalla, sillä omilla seuduillaan paikallaan pysyttelevistä romaneista tuli kiertolaisia.

4 ROMANIPOLITIIKAN TOIMINTALINJOJEN JA ROMANIEN TOIMIJUUDEN MUUTOS

4.1 Valtiollisen romanipolitiikan agenda, teemat ja muutospaine 1955-1968

Tässä luvussa nostan esille ne teemat, mitkä nousivat 1950–1960-luvuilla romanipolitiikan keskiöön. Kirjallisuudessa assimilaatiopolitiikan kaudeksi kutsuttu aika muodosti pohjan, jolle myös 1968 jälkeisen ajan romaniaktivismi ja romanien oma toimijuus rakentui. Oletankin romanien politiikan poliittisen jännitteen syntyvän osaksi siitä, millainen suhde ja osallisuus romanitoimijoilla oli assimiloivaksi koetun romanipolitiikan suunnittelussa ja harjoittamisessa. Vuosina 1953–1955 toiminut Mustalaiskomitea loi Suomen romanipolitiikan suuntaviivat vuoteen 1968 saakka. Tätä ajanjaksoa voidaan kuvata virallisen ja keskushallinnosta johdetun romanipolitiikan perustaksi.

Mustalaiskomitea tunnetaan puheenjohtajansa, köyhäinhoidon ylitarkastaja Paavo Mustalan mukaisesti Mustalan komiteana. (Komiteanmietintö 7/1955) Mustalan komitean mietintö on saanut kielteisen jälkikäin, koska sen perustama romanipolitiikka on koettu assimiloivaksi ja syrjiväksi. Vaikka läheskään kaikkia komitean ehdotuksia ei pantu toimeen, se vaikutti silti konkreettisesti valtakunnassa toteutettuun romanipolitiikkaan. Valtioneuvoston asettamassa komiteassa ei ollut yhtään romanijäsentä. Romanien näkökulmaa edusti periaatteessa Mustalaislähetyksen puheenjohtaja, rovasti Heimer Virkkunen.

Mustalaiskomitea kuuli 23 asiantuntijaa, joista kaksi, Romanien Liittoa (*Romanengo Staggos*) edustaneet Viljo Mäntyniemi ja tehtaantyömies Einari Lavilampi olivat itse romaneja. Komitea teki lisäksi viisi päivää kestäneen matkan kuntiin, joissa asui romaneja. Romanien oma osallisuus heitä itseään koskevan asian valmistelussa oli lyhykäisyydessään siinä.

Mustalan komitean ehdotuksista toteutui nopeimmin esitys romaniasioita käsittelevän valtiollisen elimen perustamisesta. Mustalaisasiain neuvottelukunta perustettiin vuonna 1956 ja se sijoitettiin sosiaaliministeriön alaisuuteen. Ro-

maniasioiden käsitteleminen valtiollisena kysymyksenä omassa komiteassaan oli sinänsä edistysaskel. Mustalaislähetys oli ainoa edustuksensa mukaan saanut järjestö ja se sai näin vankan jalansijan kansallisen romanipolitiikan suunnittelussa ja toimeenpanossa.

Romanien oman toimijuuden tutkimisen mahdollisuudet tänä jaksona ovat rajalliset romanien oman osallistumisen puuttumisen vuoksi. Mustalaisiasiain neuvottelukunnan pöytäkirjoista on mahdollista selvittää mitä neuvottelukunnan ainoa romaniedustaja Viljo Mäntyniemi on sanonut ja yrittää päätellä miten hän on sanottavansa sanonut. Pöytäkirja-aineistoa rajoittaa kuitenkin se, että ne ovat sihteeristön kirjoittamia keskusteluyhteenvetoja, joissa parhaimmillaan mainitaan nimeltä jonkun jäsenen kanta tai näkemys keskustelussa olleeseen asiaan. Sanatarkasta siteerauksesta ei ole varmuutta ja usein keskustelut ilmaistaan passiivissa. Pöytäkirjat pyrkivät myös joko tarkoituksellisesti tai tarkoituksettomasti ilmaisemaan konsensusta keskusteluissa olleista asioista. Pöytäkirjoja on näin ollen luettava pitäen mielessä edellä mainitut varaukset. Pyrin kuitenkin suppeankin aineiston varassa arvioimaan Mäntynimen roolia ja toimijuutta neuvottelukunnassa.

Sodan jälkeen Mustalaislähetys oli aloittanut tiiviin yhteistyön sekä kirkon että valtiovallan kanssa. Mustalaislähetyskeskuksen toiminnanjohtajana myöhemmin toiminut Veikko Piirainen kuvaa artikkelissaan *Mustalaiset Suomessa* (1987), että romanilastenkotien tarve oli käynyt sotien jälkeen ilmeiseksi, ja nopeassa tahdissa perutetut lastenkodit täyttivät nopeasti. Vuonna 1953 aloitti Kotimäen lastenkoti Sipoossa, Päiväkummun lastenkoti Koskella 1958, Kauniaisten nuorisokoti 1960 ja Tiukulan lastenkoti vuonna 1963.

Paavo Mustalan kautta Mustalaislähetysellä oli vaikutusvaltaa sosiaaliministeriössä ja lisäksi yhdistyksen johtoon saatiin mukaan kansanedustajia ja RKP:n kansanedustaja Albin Wickman oli tärkeä linkki Eduskuntaan. Erityisesti lastensuojelutyön, niin sanottujen mustalaislastenkotien, myötä Mustalaislähetyskeskuksen roolista kansallisessa romanipolitiikassa tuli keskeinen.

Mustalaislähetys sai vaikuttamistyöhönsä inspiraatiota Norjasta. Vuosina 1948–1949 Norjan Kodittomien yhdistyksen pääsihteeriksi Oscar Lyngstad piti tärkeänä Mustalaislähetyskeskuksen läheisiä suhteita valtiovaltaan. Hän kehotti myös Mustalaislähetystä aloittamaan pikaisesti lastenkotitoiminnan ja yhteistyön muiden sosiaalisten järjestöjen kanssa. Lyngstad suositteli myös luottamuksellisten suhteiden rakentamista romaniväestöön. (Viita 1967, 145.)

Norjan mallin vaikutus näkyi sekä Mustalaiskomitean että neuvottelukunnan työssä. Vaikka komitean mietintö osoittaa, että muidenkin maiden kokemuksiin oli tutustuttu, korostuu Norjan esikuvan vaikutus. Norjassa työn kohteena olivat jo 1850-luvulta alkaen olleet ns. kulkijat eli *"taterer"* / *"omstreiffere"* -väestö, jotka Norjassa tunnetaan myös romaniväestönä. Pastori Jakob Walnumin suunnitelman mukaan romanilapsille piti perustaa lastenkoteja ja aikuisia varten työsiirtoloita, ja työtä varten perustettiin *"Foreningen till modarbejdelse av omstreiferøæsenet"* -järjestö jo vuonna 1897. Työsiirtolat ja lastenkodit kävivät Mustalaiskomitealle esimerkiksi tavasta, jolla romanit saadaan lopettamaan

kuljeskeleva elämä. Vuonna 1935 yhdistyksen nimi muutettiin muotoon ”*Norsk misjon blant hjemløse*” (Norjan kodittomien lähetys). (ks. Pulma 2006, 111–114)

Suomen romanipolitiikan yhteyttä Norjaan paheksuttiin jälkikäiteiskritiikissä:

Norjassa on tämän vuosisadan alusta toiminut työsiirtoloita, joihin irtolaislain nojalla pantiin fantit ja mustalaiset. Työsiirtolaan saapuessaan jokainen allekirjoitti sopimuksen, jonka mukaan hänen lapsensa voitiin ottaa yhteiskunnan huostaan, jos hän lähti luvatta pois siirtolasta. (...) Mutta tällä ei Norjan mustalaiskysymys ollut ratkaistu. (...) Saksan natsiviranomaiset ratkaisivat Norjan mustalaiskysymyksen. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 82)

Norjasta otettiin myös mallia Mustalaislähetysten esityksessä rakentaa alue- ja paikallisorganisaatioiden verkosto. Alueellisen toiminnan tarkoituksena oli paitsi romanien tavoittaminen sosiaalisen työn ja hengellisen avun piiriin, myös ns. mustalaiskortiston kerääminen ja täydellistäminen. Tähän tarkoitukseen, ja Norjan kokemuksiin vedoten, Mustalaislähetys haki valtion rahoitusta (esim. MANKin anomus sosiaaliministeriölle 25.3. 1965), mutta sille ei kuitenkaan myönnetty rahoitusta. Romanien kortistominen oli ollut jo 1900-luvun alussa ns. Wallen komitean ohjelmassa, mutta se jäänyt toteuttamatta. Seuraavassa esittelen pääpiirteittäin mustalaisasiain neuvottelukunnan agendan ja teemat sen perustamisen jälkeen. Samassa esitän esimerkkien kautta miten neuvottelukunta perusteli esityksensä ja millaiseen toimintatapaan se nojasi.

Mustalaisasiain neuvottelukunnan esityslistalla olevat asiat mukailivat Urho Kekkosen viidennen hallituskauden (20.10.1954–3.3.1956) aikana valmistunutta komiteamietintöä. Sekä komiteamietinnön että neuvottelukunnan päättävöitteena olivat kortiston laatiminen maan romaniväestöstä, romaneja koskevan erityislain säätäminen, sekä romanien sosiaalisten ja kasvatuksellisten elinolosuhteiden parantaminen. Lisäksi neuvottelukunta tuki aktiivisesti Mustalaislähetystä sen toiminnassa muun muassa puoltamalla sen tekemiä rahaaloitteita.

Sosiaaliministeriö oli antanut lokakuun 11. päivänä 1956 asetetun Mustalaisasiain neuvottelukunnan tehtäväksi *’seurata ja valvoa mustalaisten sosiaalisten olojen kehitystä ja tehdä siinä tarkoituksessa tarpeellisiksi katsomiaan esityksiä ja antaa lausuntoja asianomaisille viranomaisille’*. (Ilmoitus neuvottelukunnan toiminnasta vuodelta 1956, 14.1.1957). Neuvottelukunta toi esityksissään julki romaniväestön kurjan tilanteen, mutta se ei nähnyt tai tunnustanut heikon tilanteen olevan seurausta yhteiskunnallisista oloista tai evakkosiirtolaisuudesta. Ongelmien nähtiin johtuvan romaneista itsestään ja heidän elämäntavastaan:

Kuljeksimisesta on aiheutunut mustalaisten elämään monia sosiaalisia haittoja, kuten asunto-olosten heikkous, heikot terveydelliset olot ja yleensä alhainen elintaso. Erityisesti ovat lapset, joita mustalaisväestöstä on noin puolet, vanhukset ja sairaut joutuneet kärsimään tällaisista oloista. (Esitys sosiaaliministeriölle 15.11.1957)

Komitean enemmistön näkemyksissä kaiken takana oli pohjimmiltaan romanien kuljeksiva elämäntapa ja puutteellinen henkikirjoitus. Kontrollitoimenpi-

teet olivat tärkeimpiä toimintatapoja ottaa tilannetta haltuun. Tästä on esimerkiksi esitys poliisilta toivottavilta tiukemmilta otteilta:

Mustalaisasiain neuvottelukunta kunnioittaen pyytää sisäasiainministeriön toimenpidettä siihen, että henkikirjoittajat jatkuvasti kiinnittäisivät huomiota mustalaisten henkikirjoituksen järjestykseen saattamiseen... (n)euvoittelukunta kiinnittää sisäasiainministeriön huomiota myös siihen, voitaisiinko poliisiviranomaisten toimesta suoritettavaa valvontaa tehostamalla mustalaisten kuljeksimista ja varsinkin väkijoumien kauppaa estää tähänastista tehokkaammin. (Esitys sisäasiainministeriölle 23.10.1957)

Neuvottelukunnan ehdottamat menetelmät suosivat kontrollipolitiikkaa, ja se halusi käyttää sosiaalietuuksia kontrollin ja painostuksen välineenä. Esimerkiksi romanien henkikirjoittamisen edistämiseksi ehdotettiin, että henkikirjoittajat vertaisivat tietojaan lapsilisäkortteihin voidakseen tarkistaa, että kunnassa asuvat lapsilisän nostajat olivat kunnassa kirjoilla (Esitys sosiaaliministeriölle 23.10.1957).

Kuntien sosiaalitoimelle haluttiin sysätä suuri romanipoliittinen vastuu. Lastensuojelua kehoitettiin tehostamaan romanilasten osalta:

Mitä mustalaislapsiin tulee, heidät voidaan pelastaa siitä kurjuudesta, jossa he tavallisesti elävät, useimmiten vain ottamalla heidät huostaan ja sijoittamalla sopivaan hoitoon. Neuvottelukunta toivookin sen vuoksi, että lastensuojelua mustalaislasten osalta mahdollisuuksien mukaan tehostettaisiin ja että heihin nähden ryhdyttäisiin lastensuojelulain edellyttämiin toimenpiteisiin aina, kun edellytykset tähän ovat olemassa. (Esitys Sosiaaliministeriölle 15.11.1957)

Neuvottelukunnan aloitteesta sosiaaliministeriö lähetti kunnille kiertokirjeen mustalaisten huoltoasiasta. Kiertokirjeillä oli tuolloin suora ohjaava vaikutus kuntien toimintaan, esimerkiksi huoltoavun määräämiseen. Kiertokirje painotti, että romanien sosiaaliset epäkohdat johtuivat heidän vaellushalustaan ja työn vieroksunnasta, joista seurasivat alkeelliset asuinolot, lasten koulunkäynnin vaikeudet ja heikko terveys. Tässäkin tapauksessa ensimmäisenä lääkkeenä nähtiin henkikirjoitus, jotta voitaisiin osoittaa heistä vastuussa oleva kunta. Mikäli kotipaikkaoikeuden määrittely tuotti vaikeuksia, kuntia ohjeistettiin katsomaan, mikä kunta oli myöntänyt sosiaalisia etuuksia kuten äitiysavustusta, perhelisää, lapsilisää ja työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkettä. Romanien huutavan asunto-ongelman auttamiseksi ministeriö ehdotti vaatimattomien asuntojen kunnostamista koulujen läheisyydestä. Asuntojen kuntoa tähdellisempää oli asuntojen käytön ja perheen elämäntapojen säännöllinen valvonta ja ohjaus. (Sosiaaliministeriön kiertokirje Hvo NO 10/1958 sosiaalilautakunnille 8.12.1958)

Vanhusten ja sairaiden hoitamisessa neuvottelukunta oli huolissaan heidän pääsystään asianmukaiseen hoitoon ilman erityisiä menettelyjä:

Edelleen neuvottelukunta kiinnittää sosiaaliministeriön huomiota vanhojen ja sairaiden mustalaisten hoitoon. Käytännössä on osoittautunut, että mustalaisten on usein vaikea päästä laitoshoitoon silloinkin, kun tällainen hoito asianomaisten tilan huomioon ottaen olisi välttämätöntä... Neuvottelukunta pitää sen vuoksi tärkeänä, että paikallisten huoltoviranomaisten huomiota kiinnitettäisiin paitsi mustalaislasten huomion tärkeyteen, myös vanhojen ja sairaiden mustalaisten huoltoon, niin että

näille kaikissa olosuhteissa annettaisiin se hoito ja apu, jota heidän tilansa vaatii sekä että heitä myös tarpeen vaatiessa sijoitettaisiin sopiviin hoitolaitoksiin. (Esitys Sosiaaliministeriölle 15.11.1957)

Romanien asuntokysymys valjastettiin assimilaatiopyrkimyksiin pitämällä asunto-ongelmia ensisijaisesti lastensuojelukysymyksenä. Romanien asumisolujen puutteellisuus tai suoranaan asunnottomuus tiedostettiin, mutta vaatimuksia ei asetettu korkealle. Esimerkiksi puoltaessaan Mustalaislähetyksen avustushakemusta Helsingin kaupungille neuvottelukunta luonnehti romanien asumistapoja alkeellisiksi, mistä syystä heidän asuttamisensa oli tapahduttava vaatimattomasti ja valvotuissa oloissa. Käytöstä poistetut junanvaunut kävisivät mainiosti, koska paremman asunnon hoitoon ei ollut kykyä, ja *'näihinkin asuntoihin olisi neuvottelukunnan käsityksen mukaan syytä ottaa vain paikallaan pysyviä, työssä käyviä ja Helsingin kaupungissa asianmukaisesti henkikirjoitettuja mustalaisia'*. (Lausunto Helsingin kaupunginhallitukselle ja valtioneuvostolle 9.1.1958)

Sodan jälkeen, vuodesta 1950, Mustalaislähetyksellä oli kerännyt omaa kortistoaan, joka nähtiin välttämättömäksi perustaksi tehokkaalle sosiaaliselle toiminnalle, joka piti aloittaa lapsista. Kortistoa perusteltiin romanien valvonnan tarpeella:

Mustalaisasiain neuvottelukunnan, Mustalaislähetyksen ry:n ja Sosiaaliministeriön olisi yksityiskohtaisesti valvottava ja ohjattava mustalaisia, koska kunnat eivät siihen pysty. Siksi on perustettava erityinen mustalaiskortisto, josta heitä koskevat tiedot saataisiin. Neuvottelukunnan mielestä kortisto olisi sijoitettava sosiaaliministeriöön, mutta samalla Mustalaislähetykselle varattaisiin tilaisuus kortiston hyväksi käyttämiseen. (Esitys Sosiaaliministeriölle. 27.4.1959. Asia: Mustalaiskortisto)

Kortistoaloite ei kuitenkaan menestynyt, vaikka neuvottelukunta esittikin sitä toistuvasti aina vuoteen 1965 saakka (Esim. Esitys sosiaaliministeriölle 27.4.1959; Työsuunnitelma ja kustannusarvio yleisen mustalaisrekisterin toteuttamiseksi 1.3.1965; Viita 1967, 163). Vaikka valtio ei perustanut omaa kortistoaan, laati Mustalaislähetyksellä omaa kortistoaan vuosina 1952–1968.¹⁵

Aloitteet ja suoritettavat kortistonkeruut sähköistivät romanikenttää. Kortisto sai romanien parissa heti huonon maineen ja sitä pidettiin loukkaavana, urkkivana ja vakoilevana. Tannerin mukaan romaniaktivistit olivat 1960-luvulla hyvin tietoisia Mustalaislähetyksen toimistossa Helsingin Katajanokalla sijaitsevan kortiston olemassaolosta. (Tanner & Lind 2009, 97).

Tutkijat ovat jälkikäteen pystyneet kortistojen avulla vahvistamaan käsitystä siitä, että sodanjälkeistä säännöstelyä ja evakkojärjestelmää käytettiin romanien kontrollointiin (Pulma 2006; 2012), ja että sotien jälkeisenä jälleenrakennuksen aikana sosiaalietuusjärjestelmää käytettiin romaneja yhteiskunnalliseen ulossulkemiseen sekä kontrolliin ja liikkumisen estämiseen. (Kts. tarkemmin Tanner & Lind 2009, 96 – 100).

¹⁵ Todettakoon, että keskusrikospoliisi on pitänyt sodan jälkeisinä vuosikymmeninä omaa "mustalaiskortistoaan", joka ilmeisesti perustui sota-aikaiselle irtolais- ja romanikortistoinneille. (Poliisimuseon arkistonhoitaja Klaus Kaartisen tiedonanto.)

Ferdinand Nikkisen käsikirjoitus *Mustalaiskansa kristinuskon ristivedossa ja rotusorrossa* (1970) toimii edelleen aikalaiskritiikkinä aikakaudelle 1956–1968. Nikkisellä ei ollut enää tukenaan toimivaa järjestöä, jonka kautta hän olisi voinut kanavoida yhteiskunnallisia vaatimuksia. Sen sijaan hän alkoi työstää käsikirjoitusta, jonka olennainen sisältö oli aikalaiskritiikki toteutettua romanipoliittikkaa kohtaan. Nikkinen myös uusi vuonna 1955 valtioneuvostolle lähettämänsä kirjelmän lähes saman sisältöisenä kuin lähes kymmenen vuotta aikaisemmin.

Nikkinen oli ollut huolissaan jo Mustalaiskomitean toimenpideehdotuksista heti vuonna 1955. Nikkinen tulkitsi mustalaiskomitean ehdottaneen työleirihdotuksiin viitaten romaneille perustettavaksi keskitysleirin kaltaista laitosta, jossa romaneilla ei olisi sanavaltaa itseensä eikä lapsiinsa nähden. *'Tarkoitus lienee ollut kasvattaa meistä mustalaisista kunnan uskovaisia, ellemme sitä ennen olisi sattuneet kuolemaan keskitysleireille ominaisissa ojennustilaisuuksissa'*. (Nikkinen 1967, 45.)

Romanit hätääntyivät suunnitelmista. Ferdinand Nikkinen ja muut allekirjoittaneet tekivät uuden vetoimuksen ja jättivät valtioneuvostolle ja jokaiselle kansanedustajalle erikseen kirjelmän, jossa viitattiin aikaisempaan vuonna 1946 jätettyyn kirjelmään. Sitä hän kuvaa mustalaisten omaksi mietinnöksi, joka sisältää ehdotuksia heidän oman asemansa parantamiseksi (Nikkinen 1967, 45–46).

Kirjelmän 23.9.1955 allekirjoittaneet romanit vaativat käytännön sosiaalisia toimenpiteitä, ammattikasvatusta ja taloudellisia edellytyksiä vakiintuneen työn tai elinkeinon harjoittamiseen. (Nikkinen 1967, 46) Ei siis kristinuskon julistusta vaan sosiaalisia ja yhteiskunnallisia toimenpiteitä, jotta romanit pääsisivät kiinni koulutukseen, työhön ja ammatinharjoittamiseen.

Kirjelmän toinen kärki osui romanilapsille suunnattuihin lastenkoteihin. Niiden epäiltiin vieraannuttavan lapset omaisistaan saavuttamatta kiinnekohtia muuhun väestöön ja näin jättäen lapset irrallisiksi yksilöiksi. Sopeutuminen yhteiskuntaan ei onnistuisi sen paremmin kuin nytkään. Lisäksi kirjelmässä pelättiin lastenkotien johtavan perhesiteiden höllentymiseen romanien parissa. Työleirien arvioitiin olevan yhtä tuomittuja epäonnistumaan kuin muutkin suuriin vapauden rajoituksiin perustuneet toimenpiteet. (Nikkinen 1967, 46.)

Kansalaisadressi toi esille ensimmäistä kertaa sosiaalisten uudistusten tarpeen, joka oli vastakkainen kontrollitoimenpiteitä painottavan romanipoliittikan kanssa. Temaattisen muutoksen lisäksi kansalaiskirje otti ensimmäisiä askeliaan kohti romanien omaa toimijuutta. Riikka Tanner on nimennyt Nikkisen johtaman vetoamusliikkeen periaatteelliseksi käännteeksi Suomen romanien historiassa, koska siitä lähtien romanit saattoivat saada itsekin mahdollisuuden puhua omista asioistaan ja antaa itse tietoja julkisuudelle oman väestöryhmänsä asioista. (Tanner & Lind 2009, 109.)

Nikkisen yhteiskunnallinen vaade romanien kohtelusta tiivistyy parhaiten seuraavaan sitaattiin, joka korostaa yhdenvertaisuutta muiden kansalaisten kanssa, mutta jonka olosuhteiden parantamisen tarpeet tulee nähdä yhteiskunnallisesti:

Romaneja ei pidä kohdella minään erityiskohtelua vaativana paarialuokkana. Meidät on ensisijaisesti nähtävä vaikeissa olosuhteissa elävänä väestöryhmänä joka tarvitsee ammattiopetusta ja taloudellista apua päästäksemme alkuun tiellä kohti vakiintuneempia oloja ja korkeampaa elintasoa. (Nikkinen 1967, 46)

Niin kutsuttu mustalaislaki oli toinen mustalaisasiain neuvottelukunnan aloite, jota aiheutti huolta ja neuvottelukunnan ainoan romanijäsenelle Viljo Mäntyniemelle painetta estää aloitteen edistyminen.

Mustalaisyhteiskunta oli ehdottanut erillislakia mustalaisväestön yhteiskunnallisten olojen parantamiseksi. Neuvottelukunnassa asiaa pohdittiin ensimmäisen kerran alkuvuodesta 1957 (MANK ptk N:o 5, 29.3.1957). Lukuisten luonnosversioiden jälkeen neuvottelukunta sai lopultakin valmiiksi ehdotuksen laiksi mustalaisten yhteiskunnallisten olojen kehittämiseksi vuonna 1963. Lakiluonnos *'Mustalaisten yhteiskunnallisten olojen kehittämiseksi'* sisälsi pääpiirteittäin asiakohdat mustalaisten asunto-olojen järjestämisestä, mustalaisten oppivelvollisuuden täyttämiseksi, työn ja sopivan työpöytätyön samoin kuin ammattikasvatuksen järjestämisestä mustalaisille, huoltoavun ja muun sosiaalihuollon antamisesta mustalaisille samoin kuin siitä kunnille aiheutuvien kustannusten korvaamisesta valtion varoista sekä ryhtymisestä muihinkin tarpeellisiin toimenpiteisiin.

Neuvottelukunnan ulkopuolella luonnosta arvosteltiin, ja neuvottelukunnan jäsenistä Viljo Mäntyniemi oli jyrkästi vastustanut lakiehdotusta peläten sen aiheuttavan häiriötä romanien keskuudessa. Mäntyniemi kaipasi konkreettisia, yhteiskunnallisia toimia. (MANK ptk 20.3.1963) Mäntyniemen argumentointi pohjasi siihen, että neuvottelukunnan esittämät perustelut ja väitteet esimerkiksi romanien kiertävästä elämäntavasta eivät olleet paikkaansa pitävää tietoa. Hän muistutti, että 90 prosentilla romaneista oli pysyvä asuinkunta eikä kiertäminen ollut enää ongelma. Ongelmana oli päinvastoin romanien asettuminen kaupunkeihin, jossa näillä oli vaikeuksia saada kunnollinen asunto ja elanto. Kulkemista vaativien perinteisten ammattien Mäntyniemi totesi jo tuolloin vähentyneen.

Mäntyniemen käytti siis perusteluissaan sitä (tutkittua) asiantietoa, jota lukuisat romaneista tehdyt selvitykset olivat tuottaneet, mutta jonka tuloksia ei kuitenkaan noteerattu. Mäntyniemen toinen argumentti perustuu romanien oman tapakulttuurin huomioonottamiseen, jota ilman käytännön tilanteet eivät ratkeaisi sujuvasti. (MANK ptk, N:o 2, 23.11.1956). Argumentaatio perustui silloin Mäntyniemen henkilökohtaiseen romanikulttuurin ja -yhteisön tuntemukseensa, mihin neuvottelukunnassa ei yleensä nojattu. Mäntyniemi siis toteutti Romanien Liiton tavoitetta romanien oman kulttuurin huomioonottamisesta, vaikka hänen äänensä jäi yksinäiseksi. Mäntyniemen persoonasta kuitenkin kertoo, että hän osasi ilmeisesti esitellä kantansa rakentavasti, koska säilytti asemansa neuvottelukunnassa ja oli myös Mustalaislähetyskeskuksessa arvostettu henkilö.

Lauri Tarasti epäili jo vuonna 1963 koko lain viisautta, koska sitä pidettäisiin "rotulakina" (Pulma 2006, 241). Tarasti suhtautui kriittisesti romaneihin kohdistettuun erillispolitiikkaan ja erillisiin lastenkoteihin ja rinnasti romanit juutalaisiin sekä muihin kansallisiin, uskonnollisiin, kielellisiin ja muihin vä-

hemmistöihin (ibid.; Tanner & Lind 2009, 103; Kiertolainen 2/1957). Tarastia voitaneen pitää yhtenä ensimmäisistä viranomaisista, joka kritisoi julkisesti romanien kohtelemista erityisryhmänä.

Neuvottelukunnan agendalla pysyi neljäntenä asiakokonaisuutena Mustalaislähetyksen taloudellisten aloitteiden puoltaminen. Asiakirjojen perusteella näyttää, että neuvottelukunta hyödynsi poliittisen pääomansa tukemalla Mustalaislähetyksen taloudellista avustamista valtion budjetista, eikä saanut muita aloitteitaan läpi. Aikavälillä 1956–1968 neuvottelukunta puolsi käytännössä vuosittain Mustalaislähetyksen raha-anomuksia Eduskunnalle, kirkolle, säätiöille ja muille julkisille tahoille¹⁶. Taloudellisen tuen tarvetta perusteltiin pääasiassa asumisasioiden järjestämisellä ja romanien kasvatustoiminnalla:

(...)neuvottelukunta kunnioittaen esittää, että vuoden 1959 valtion menoarvioon otettaisiin yhden miljoonan markan määrärahan Mustalaislähetyksen ry:lle neuvottelukunnan ohjeiden mukaisesti käytettäväksi lähinnä monilapsisten mustalaisperheiden asutuskorjauksen lieventämiseen samoin kuin valistustoimintaan mustalaisten keskuudessa. (MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle. 5.5.1958)

Mustalaislähetyksen tuli muiden yhdistysten tavoin rahoittaa toimintaansa. Romaniväestö ei kuitenkaan hyväksynyt raha-anomuksia tehtävän heidän asiallaan, eritoten koska niistä saatu hyöty koettiin vähäiseksi. Romanien politiikan kannalta kriittiseksi kysymyksen muodostui taloudellinen etu, jota romanit katsoivat Mustalaislähetyksen saavan romanien hädästä. Tämä ilmenee esimerkiksi seuraavassa sitaatissa:

Viidentoista vuoden ajalta voitaisiin laskea yhteen kaikki lastenkotimenot, kaikki sairaalamenot ja sairauskulut, kaikki huoltoapumenot ja muut sosiaalimenot, kaikki vankilamenot, kaikki työlaitosmenot, kaikki mustalaislastenkoteihin tarvittavat rahat, koko se suunnaton summa, jonka yhteiskunta on syytänyt mustalaislähetykseen, jotka ovat viidentoista vuoden aikana ovat kertyneet nimikkeen mustalaisongelma alle. (...) Sillä rahamäärällä olisi autettu perheet jaloilleen, saatettu ihmisoikeudet voimaan. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 9-10)

Jälkikäteisarviota tehdessä on kohtuullista tunnustaa, että yhdistystoiminta ei millään rahoituksella olisi pystynyt vastaamaan köyhyyden, kouluttamattomuuden ja syrjinnän aiheuttamiin syviin ongelmiin. On kuitenkin yhtä kohtuullista arvioida kriittisesti sitä, olivatko Mustalaislähetyksen tekemät tilanneanalyysit ja toimenpide-ehdotukset oikeita. Mustalaislähetyksen toiminnan operatiiviset tavoitteet ja toimintatavat synnyttivät romanipolitiikassa merkittävän nimittävän areenan, polityn, joka politisoitui omassa ajassaan. Tilanne johti romanien politiikan syntymiseen ja yksittäisten agendojen politisoitumiseen, jota käsitellen seuraavassa luvussa.

¹⁶ Esimerkkejä raha-anomuksia puoltavista lausunnoista kts. MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle. 23.5.1959; MANK Lausunto 10.3.1960 valtioneuvostolle; MANK Lausunto 20.4.1960; MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle 4.5.1961; MANK Lausunto Raha-automaattiyhdistykselle 4.3.1964; MANK Lausunto valtioneuvostolle 16.4.1966

4.2 Romanipolitiikan kritiikki

Kari Huttunen ja Gunni-Nordström-Holm pukivat kirjassaan *Mustalaiselämää* sanoiksi romanien suhtautumista vuonna 1955 käynnistynyttä romanipolitiikkaa kohtaan. *Mustalaiselämää* edustaa aikalaiskritiikkiä *par excellence*. Se poikkeaa romanien esittämästä varhaisemmasta kritiikistä siinä, että yhteiskuntaa pidettiin avoimesti syypäänä useisiin romanien kohtaamiin ongelmiin, joita vuonna 1956 perustettu neuvottelukunta oli onnistunut vain syventämään:

Viisitoista vuotta sitten valtio teetti tutkimuksen mustalaisista. Tutkimustulokset olivat odotusten mukaisia. Sitten oli hiljaisuus. Kaikessa hiljaisuudessa yhteiskunta laittoi mustalaisperheiden lapsia mustalaislastenkoteihin ja aikanaan, säädetyssä järjestyksessä, näiden täytettyä 16 vuottaan, lähetti lapset pois mieronentielle. Kaikessa hiljaisuudessa epäkohdat karttuivat, levisivät ja moninaistuivat. Kaikessa hiljaisuudessa 2 500 mustalaislasta jäi vaille samoja kehitysmahdollisuuksia kuin muut samanikäiset lapset. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 9)

Aikalaiskritiikki tai -tuomarointi ei kuitenkaan ole *Mustalaiselämää*-kirjan ainoa tehtävä, vaan se pyrki hakemaan suomalaiselle romanipolitiikalle ratkaisua romaniväestön koulutukseen keskittyvästä Ruotsista. 1960-luvun lopun romaniväestön argumentaatio poikkeaa Nikkisen ja Romanengo Staggosin 1950-luvun argumentaatiosta. Esimerkiksi *Mustalaiselämää* tuo romanit esille selvästi sosiaalisesti syrjittynä kansalaisryhmänä. Mustalaislähetys saa osakseen arvostelua, mutta valtio ja poliittiset päättäjät asetettiin päävastuuseen romaniväestön eriarvoisuuden jatkumisesta. Poliittisen päätöksenteon merkitys romanien asemaa määrävänä tekijänä tuli esille esimerkiksi Katarina Taikonin *Zigenare*-näytelmän esitteestä, jota Huttunen ja Nordström-Holm siteerasivat:

Ei ole olemassa epäpoliittisia yhteiskunnallisia kysymyksiä. Kuten kysymys naisten asemasta, kysymys työttömyydestä, kysymys sodasta ja rauhasta, niin myös mustalaiskysymys on poliittinen kysymys.

Poliittisiin kysymyksiin ei ole muita ratkaisuja kuin poliittiset ratkaisut. Siksi mustalaiskysymys voidaan ratkaista vain poliittisesti.

Siksi poliitikot ovat vastuussa, kun viranomaiset kohtelevat rasistisesti mustalaisia. (Näytelmästä *Zigenare*, Dramatens Lilla scen, Tukholma 21.9.1968; Huttunen & Nordström-Holm 1969, 42)

Kari Huttunen ja Gunni Nordström-Holm (myöhemmin Nordström) eivät kumpikaan olleet romaneja, vaikka olivat keskeisiä hahmoja sekä romanien yhdistystoiminnassa ja varsinkin julkisessa keskustelussa kirjoittamalla kantaaottavia kirjoja, artikkeleita ja lehtijuttuja romaneista. Nordström oli taustaltaan toimittaja, ja hän työskenteli ruotsalaisessa ammattiliittojen keskusjärjestön TCO-tidning-lehdessä kunnes jäi eläkkeelle vuonna 1998. Nordström kiinnostui suomalaisista romaneista sosiaalipoliittisina pakolaisina ja ryhtyi kirjoittamaan heistä juttuja, mutta tempautui osaksi romanien yhteiskunnallista liikettä sekä Suomessa että Ruotsissa. Nordströmin julkaisemat kirjoitukset olivat Kari Hut-

tusen kirjoitusten ohessa merkittävä tekijä sille, että suomalaisten romanien asema nousi esille yhteiskunnallisena ongelmana. (Siimes 2007)

Kari Huttunen oli puolestaan Kajaanista kotoisin oleva pääväestöön kuuluva valtiotieteiden opiskelija, joka teki myös toimittajan töitä. (<http://www.hs.fi/muistot/a1364358105104>) Huttusen kiinnostus romaneja kohtaan syntyi hänen tehtyä heistä kesätoimittajana juttua Kainuun Sanomiin. Huttusen ura sai uuden suunnan ja Helsingissä hän hakeutui romanien pariin, tutustuen muun muassa Ferdinand Nikkiseen. Hän tutustui myös Ferdinand Nikkisen poikaan Reima Nikkiseen, aktiivisiin romaninaisiin kuten Mirjan Karimukseen sekä muihin romaniasioista kiinnostuneisiin pääväestön aktivisteihin kuten Jakob Södermaniin ja Kaarina Mäkelään. Ryhmä organisoitui ja perusti vuonna 1967 näyttävän menoin Suomen Mustalaisyhdistyksen - Finlands Zigenarförening. (Halmetoja & Pulma 2012, 236.) Halmetojan ja Pulman mukaan mukana oli innoittajina myös Ruotsin jo hiipumassa olevan romaniliikkeen edustajia. Ruotsalainen romaniliike eli ruotsalaiset romaniaktivistit ottivat Suomessa pääkohteekseen Mustalaislähetyksen ja sen toiminnan. Halmetoja ja Pulma kutsuvat tätä alkuvaiheen ohjelmajulistukseksi, vaikka Mustalaisyhdistyksen kritiikin kärkenä olivat romanien yleinen syrjintä ja valtion ja neuvottelukunnan passiivisuus. (ibid., 237.) Mustalaisyhdistyksen perustamisasiakirjan mukaan yhdistyksen tehtävänä oli painostaa viranomaisia ja poliitikkoja ja korostaa romanien oman toiminnan merkitystä. Se vaati romanien sosiaalisten ongelmien ratkaisijaksi yhteiskuntaa ja korosti romanien oman kulttuurin vaalimisen merkitystä. (Kirje Mustalaisasiain neuvottelukunnalle 15.9.1970; Liite Suomen Mustalaisyhdistys ry. Romanien kansalaisoikeusjärjestö.)

Yhteydet Ruotsiin olivat tärkeässä roolissa 1960-luvun lopun suomalaisen romaniliikkeen synnyssä. Erityisesti Nordström viittaa kirjoituksissaan usein kirjailija, näytelmäkirjailija ja runoilija Katarina Taikoniin, joka oli avainhahmo Ruotsin romanipolitiikan muutosprosessissa aikaisemmin 1960-luvulla. Taikon tunti Suomen romanien asemaa niiden keskustelujen perusteella, joita hän oli käynyt Suomesta Ruotsiin muuttaneiden romanien kanssa, ja myös vieraili Suomessa (kts. Söderman 2006, 11). Tulkitsen Taikonin vaikutuksen Suomen romanipolitiikkaan tapahtuneen kuitenkin suomalais-ruotsalaisten romaniaktiivien, ja mahdollisesti erityisesti Gunni Nordströmin välityksellä.

Katarina Taikon julkaisi Ruotsissa teoksen *Ziknerska* vuonna 1963, joka nosti romanien aseman julkisuuteen Ruotsissa. Teos nosti valokeilaan romanien aseman ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Teoksen ilmestyttyä Gunni Nordström haastatteli Taikonia (Siimes 2007), ja sittemmin viittasi häneen useissa kirjoituksissaan.

Suomen romanipolitiikan ratkaisun avaimiksi Huttunen ja Nordström-Holm (1969, 83–92) tarjosivat Ruotsia, jossa oli siellä vuonna 1955 valmistuneen komiteamietinnön seurauksena käynnistetty kokeilu romanien ammattikoulutuksesta.

Suomen romaniyhdistyksen ja Tukholman romaniyhdistyksen perustaminen vaikuttivat voimakkaasti romaniaktiivisuuden esiinmarssiin Suomessa. Yhdistystoiminnan lisäksi tärkeä rooli oli kuitenkin myös 1960-luvun lopussa ilmes-

tyneillä poleemisilla kirjoilla ja artikkeleilla, joilla vaikutettiin julkiseen keskusteluun ja haettiin romanikysymykselle julkisuutta. Asiat, joita romanitoimijat kritisoivat olivat vielä aktuaaleja ja ajallisesti läsnä, ja tämä näkyy tekstien voimakkaassa kärkevyydessä, purevuudessa ja jopa katkeruudessa. Tekstejä tuleekin lukea vahvasti puheenvuoroina oman aikansa politiikkaan.

Kritiikin kohteena olivat riittämättömät ja väärät toimenpiteet, joilla romanien ahdinkoa oli tarkoitus avittaa. Mutta myös romaniyhteisö oli sodan ja kaupungistumisen myötä kohdannut suuren muutoksen, ja vasta 1960-luvun kansalaisaktivismi ja julkinen keskustelu toivat julkiseen keskusteluun ilmiöitä, asioita, jotka olivat ravisuttaneet romanien elämän perin pohjin.

Sota vaikutti syvällisesti Suomen mustalaisvähemmistöön, sota, jossa mustalaiset vuodattivat verensä muiden suomalaisten rinnalla. Karjalan suuri mustalaisväestö joutui mieronrielle. Jopa Etelä-Suomessa, jopa Uudellamaalla on yhä evakkoperheitä, joita vauraat kunnat sysivät toistensa vastuulle. Kun tätä erottelua ja syrjintää on tehokkaasti harjoitettu yli kaksikymmentä vuotta, joistakin mustalaisista on todellakin tullut kiertolaisia. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 14)

Kaupungistumisella oli omat seurauksensa ja slummiutumista kuvaavat puheet ilmaantuivat romaniaktivistien teksteihin: *'Mustalaisongelma on kaupungistumassa. Kaupunkien reuna-alueiden slummit ovat ainoa mahdollisuus kaiken vainon keskelelle.'* (Esim. Huttunen & Nordström-Gunni 1969, 14)

'Slummiutumiseen' liittyvät ongelmat eivät johtuneet vain kaupunkiin muuttamisesta, asuntojen puutteesta ja köyhyydestä. Kuvaan astui myös toimettomuus, koska perinteisiä elinkeinoja ei ollut kaupungeissa mahdollista harjoittaa, eikä uusia tullut tilalle:

Köyhyys, koko olemisen kurjuus: koulutuksen puute, ammattitaidottomuus, työkyvyttömyys ja syrjintä muodostavat mustalaisen nilkkaan renkaan, joka kiinnittää jalkan tiukasti slummiin. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 3).

Romanit olivat perinteisesti saaneet elantonsa maatalouselinkeinoista. Teollinen muutos oli tehnyt romanien taidoista tarpeettomia, eikä monellakaan ollut mahdollisuuksia tarttua teollisen yhteiskunnan työpaikkoihin. Romanien tilanetta verrattiin maaseudun pientilallisiin, kuten seuraavassa: *'Mustalaiset ovat kiipelissä siinä kuin Kainuun tai Pohjois-Karjalan pienviljelijä, joka ei enää saa revittyä leipäänsä tilaltaan.'* (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 3).

Kaupungistumisen ja perinteisten elinkeinojen myötä romanit menettivät myös taloudellista itsenäisyyttään. Aluksi tämä tarkoitti usein täydellistä tulottomuutta, ja hyvinvointijärjestelmän universalisoitumisen myötä riippuvaisuutta tulonsiirroista. Heikon koulutustason, ammatillisen osaamisen ja ennakkoluulojen vuoksi heidän oli vaikea kohottaa sosiaalista asemaansa, mutta romaniaktivistit pitivät tähän osasyynä myös romanien omia kulttuuriperinteitä. Toimettomuus, taloudellinen turvattomuus ja riippuvaisuus yhteiskunnassa uudelleen määrittelivät myös romanien ja pääväestön suhteita.

Yhteiskunnalliset etuudet ovat korvanneet perinteiset ammatit tärkeimpinä toimeentulolähteinä. Joidenkin mielestä viime mainittu kehityskulku on myös taannut mustalaisyhteiskunnan säilymisen: yhteiskunnalliset etuudet täyttävät mustalaisyhteiskunnan

asettamattomat ehdot kontaktien rajaamisesta valtaväestöön puhtaasti taloudelliseksi. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 3)

Kaupungistuminen muutti myös romaniyhteisön sisäistä dynamiikkaa, ja pakotti toteuttamaan perinteisiä tapoja uudenlaisessa ympäristössä:

Slummiutumiseen särkyi perinteinen mustalaisten yhteiskuntarakente. Mustalaisten yhteisö, heimo, suku, on pilkottu pikku paloihin, joille tuottaa vaikeuksia nousta jonkin yhteisen puolesta. Samalla mustalaiskulttuuriin on imeytymässä kasvavaa vauhtia yleisiä köyhyyskulttuurin ominaispiirteitä. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 3)

Mustalaiselämää-kirja toi kuuluville ja näkyväksi romanien kokemaa epäoikeudenmukaisuutta ja tulkintani mukaan kirjalla oli myös terapeutin merkitys: se antoi mahdollisuuden puhua itse omalla äänellään ilman väliintulijoita. Kirjan sävy ei ole sovittelua, eivätkä kirjoittajat usko tasa-arvon toteutumiseen, kuten romaniaktiivisuuden pioneerit Ferdinand Nikkinen ja Viljo Mäntyniemi tekivät. Pettymys tasa-arvon toteutumisesta näkyy myös vuonna 1972 palkitussa kirjassa *Raportti Suomen mustalaisista*:

Mustalaisten asema on valaiseva esimerkki siitä, miten muodollisilla tasa-arvojulistuksilla ei ole kyetty takaamaan kansalaisten tasa-arvoa itse käytännössä. Mustalaisten kohdalla ilmenee kärjistyneenä se eriarvoisuuden tilanne, joka eri voimakkuuseroin vaikuttaa koko yhteiskunnassamme. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 1)

Raportti Suomen mustalaisista ilmestyi kolme vuotta *Mustalaiselämää* myöhemmin vuonna 1972 ja se korosti tekstinä romanien omaa valveutuneisuuden tarpeellisuutta. *Raportti Suomen mustalaisista* -kirjassa edellisessä olivat Huttusen lisäksi mukana valokuvaajat Mikko Savolainen ja Ismo Hölttö eikä sanan säilääkään säästetty. Sanan säilän lisäksi viesti tuotiin esille kuvina. Siinä missä *Mustalaiselämää* dokumentoi romanipolitiikan ja suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän lähimenneisyyttä sekä niiden vaikutuksista romanien elämään, *Raportti Suomen mustalaisista* uhkui muutosvoimaa, jolle haettiin rinnastuskohteita muualta maailmassa:

Mustalaisten kansalaisoikeusliike alkoi 1960-luvun loppupuolella. (...) Kolmannen maailman ja USAn mustien nousu oli kannustava esimerkki ja johti ketjureaktioon. Slummien tyytymättömyys kanavoitui joukkovaatimukseksi: VAPAUS NYT!" (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 4)

Huttunen (1972, luku 4) selvitti kansainvälisten yhteyksiensä ansiosta Englannin, Ranskan, Tšekkoslovakian ja Jugoslavian romanien järjestäytymistä, ja nimesi myös Suomen mustalaisyhdistyksen kuuluvan olevan osaksi kansainvälistä liikehdintää. Tekstissä viitataan myös vuotta aikaisemmin Lontoossa pidettyyn romanien ensimmäiseen maailmankonferenssiin, jossa romanit eri maista kokoontuivat pohtimaan oloihinsa parannusta ja vaatimaan kansallisia oikeuksia. (ibid.) Kari Huttusen henkilökohtainen arkisto paljastaa tämän käyneen laajaa kirjeenvaihtoa romaniaktiivistien ja ennen kaikkea tutkijoiden kanssa ym-

päri maailmaa (SKS KIA, Kari Huttusen arkisto).¹⁷ Suomalaisen romaniaktivismin kansalainväliset yhteydet olivat siten laajemmat kuin tähän asti on oletettu (vrt. esimerkiksi Friman-Korpela 2012).

Romaniaktivistit näkivät käynnissä olevan liikkeen, jota ei voinut pysäyttää, ja joka etenisi ikään kuin sosialistisen vallankumouksen viitoittamassa järjestyksessä kohti muutosta. Muutos edellytti romanien oman tiedostamisen lisäämistä sekä joukkovoimaa: *'Mustalaisten kantilta katsoen on olemassa vaihe, jossa omaa asemaa tiedosteta ja vaihe, jossa asema on tiedostettu. Kun asema on tiedostettu aletaan vaatia, toimia'* (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 4) *Raportti Suomen mustalaisista* kirjaakin eräänlaisen toimintaohjelman romanien vallankumouksen aikaansaamiseksi. Ja sitä romaniaktivistit Suomen mustalaisyhdistyksen johdolla ryhtyivät toteuttamaan:

1. Tiedon slummi on valtaväestön organisoimaa tietämättömyyttä. Tietämättömyyttä yleensä ja tietämättömyyttä kansalaisoikeuksista erikseen.
2. Sitten asema tiedostetaan. "Minun lisäksi sukuni ja kaikki me olemme samassa liemessä." Alkaa hahmottua kuva mustalaiskansasta. Mustalaiskansan kuva vallassaolijain koululaitos ja tiedotusvälineet eivät ole välittäneet. Eivät kertoneet kansan historiasta, tausta, kulttuurista, sosiaalisista oloista, kansalaisoikeuksista.
3. Lopulta "Mustalaiset ryhtyvät toimintaan; vaatimaan: tasa-arvoa, kansalaisoikeuksia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä. Syntyy omia organisaatioita yli perheen, suvun ja tuttavien vastapainoksi valtaväestön harmaille parville. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 4)

Romaniaktivismin ja joukkoliikkeen pohjaksi nähtiin oman aseman ja kansalaisoikeuksien tiedostaminen. Yhtäläisyydet työläisten vallankumoukseen ovat ilmeiset, mutta työläisten sijaan samaistumisen kohteena ovat romanit. Teksti tuottaa myös selvästi uutena esiintyvää ajatusta yhtenäisestä *'mustalaiskansasta'*. Retoriikka on, kuten todettua lähellä vallankumousteksteissä käytettyä reto-

¹⁷ Huttusen kirjeenvaihto sisältää mm. Ranskaan, Italiaan, Japaniin, Iso-Britanniaan ja Neuvostoliittoon suuntautunutta kirjeenvaihtoa. Huttunen toimitti tietoa suomalaisista romaneista ja heitä koskevaa materiaalia useisiin maihin, esimerkiksi Intiaan, Espanjaan, Jugoslaviaan ja Unkariin. (SKS KIA, Kari Huttusen arkisto) Huttunen toimitti Suomen romaniväestöä koskevaa tietoa ja mm. Hortto Kaalon levyjä Neuvostoliittoon ja sai myös itse materiaalia "Neuvostoliitossa painettusta lähteistä Mustalaisten johdosta" (Leksa Manuksen kirje Kari Huttuselle. 28.1.1977. SKS KIA. Kari Huttusen Arkisto).

Osa kirjeenvaihdosta koski romaneja koskevan aineiston ja materiaalin vaihtamista, keräämistä ja tuottamista. Tässä mielessä Huttusella oli olemassa olevat kontaktit romanitutkijoihin ja aktiiveihin Suomen ulkopuolella. Huttunen lähetti Intiaan ainakin oman artikkelinsa *Gypsies in Finland; past and present*. Häneltä pyydettiin vielä lähettämään romanikielen aineistoa ja oman runonsa *Don't forget The Anguish*, jota lingvisti, kirjailija Padmashri W. R. Rushi halusi käyttää omassa artikkelissaan. (P.W.R.Rishin kirje Kari Huttuselle. 18.1.1977. SKS KIA. Kari Huttusen arkisto) Pariisin yliopistossa mahdollista opiskella ja tutkia romaniopintoja "*Les etudes tsiganes*" jo 1970-luvulla. Myös Intiassa oli 1970-luvulla romanitutkimuksen erikoistunut instituutti *Indian Institute of Romani Studies*, jonka kanssa Kari Huttunen kävi kirjeenvaihtoa. (SKS KIA, Kari Huttusen arkisto)

riikkaa, mutta sitaatti liittyy myös kiinteästi romani-idean tuottamiseen ja *ethnos-demos*-keskusteluun.

Suomalainen romaniaktivismi, tässä tapauksessa Kari Huttusen tekstittävä, yhdisti aineksia sosialistisesta tasa-arvoliikehinnästä ja kansainvälisestä romani *ethoksesta* ja *la nationista* tuottaakseen suomalaista romanikansaa. Tavoitteena olivat kuitenkin romanien tasa-arvon täysimittainen toteutuminen Suomen kansalaisina.

Suomalaiseen romaniaktivismin diskurssiin ei kuitenkaan kuulunut nationalistisuus, vaan päinvastoin tasa-arvoisuus maan kansalaisina. Romani-idea kuitenkin tuotetaan haastamalla ja kyseenalaistamalla valtaväestön koulutusjärjestelmä ja historiankirjoitus, jotka eivät tunnustaneet romaniväestön erityisyyttä. Tekstissä ryhdyttiin myös kyseenalaistamaan enemmistö-vähemmistömäärittelyn oikeellisuutta: *'Mustalainen ei ole mustalaiselle mikään vähemmistö, valtaväestö tekee minusta mustalaisen'*. (Huttunen, Hölttö & Savolainen 1972, luku 4)

1960–1970-luvun taitteen julkaisut ovat sävyltään hyvin poleemisia, ja romaniaktivistien kriittisyys ja kielteisyys valtiovaltaa vastaan olivat 1960–1970-luvun vaihteessa korkeimmillaan. Romanien politiikassa käytetty retoriikkaa kuitenkin palautuu myöhemmin neutraalimmaksi osittain tavoitteiden toteutumisen johdosta, mutta ehkä myös siksi, että radikaaleimmistakin kritisoijista tuli itse valtiollisen romanipolitiikan toimijoita ja siten vastuullisia *policyn* muutoksesta ja uuden romanipoliittisen toimintalinjan luomisesta.

Mustalaiselämää-kirjan metodologiana on yhdistää romaniväestöä koskevista selvitystä saatua tietoa romanien elinolosuhteista yksittäisten henkilöiden ja perheiden kokemuksiin. Kirja pyrkii osoittamaan, että romanien elinolosuhteiden taustalla on institutionaalinen syrjintä ja enemmistön syrjivät asenteet. Edellisiä käsitellään myös lukuisten lehtileikkeiden avulla.

Mustalaiselämää on kuitenkin ennen kaikkea aikalaiskritiikkiä, jonka kohteena ovat sekä yhteiskunta, että poliittiset päätöksentekijät ja aivan erityisesti valtiollinen romanipolitiikka ja sen toimijat. Kari Huttunen ja Gunni Nordström-Holm soveltavat Ferdinand Nikkisen esittelemää tapaa argumentoida siten, että romaneja koskevat yleiset oletukset osoitetaan virheelliseksi. Virheitä osoitettiin myös asiantuntijoina esiintyneiden puheenvuoroista, ja niitä löytyi myös Thesleffin, Mustalaislähetyksen johdon ja mustalaisasiain neuvottelukunnan puheenjohtaja Mustalan lausunnoista. (Huttunen & Nordström-Holm 1969, 77-84).

"Mustalaiselämää" sai runsaasti palstatilaa sekä suomalaisessa ja ruotsalaisessa lehdistössä. Esimerkiksi *Nya Pressen* kirjoitti siitä sympatisoivan artikkelin *"Våra fördomar håller i sig: Gränslösa obehövliga socialpengar slussas in under zigena-reproblemet"*. (Carita Kankkonen. 25.10.1969.)

Kirjan luki myös Armas Viita, joka kirjoitti siitä kirja-arvostelun Kotimaa-lehteen. Viita piti hyvänä sitä, että kirja tuo esille pitkään vaietut romaniväestön ongelmat, ja *'jos puhe ei kuulu, on huudettava'*. (Kotimaa. N:o 80. 31.10.1969. *"Mustalaisten kohtelu – "helvetillinen systeemi"*. Armas Viita).

Tällaista on mustalaiselämä Suomessa arvovuonna 1969. Huttunen-Nordström-Holmin kirja on herätyskuuto mustalaistemme puolesta. Sen suurin ansio on esimerkit elävästä elämästä, joissa mustalaisten elämäntilanne koko alastomuudessaan paljastuu.” (Kotimaa. N:o 80. 31.10.1969. ”Mustalaisten kohtelu - ”helvetillinen systeemi”. Armas Viita.)

Romanikysymys oli ollut Ruotsissa komitean tutkittavana 1950-luvun puolivälissä kuten Suomessakin. Komitean työ johti käytännön toimintaan ja Ruotsin valtio otti vastuuta romaniongelman ratkaisusta. Käytännössä tämä tarkoitti, että *Riksdagen* velvoitti vuonna 1960 työmarkkinahallituksen ottamaan hoitaakseen romanien asuntokysymykset, jonka seurauksena 96 prosentilla Ruotsin romaneista oli vuonna 1965 tyydyttävä asunto. Tämän jälkeen oli vuorossa koulutus ja 1968–1969 Ruotsissa järjestettiin romanien erityisopetusta 25 paikkakunnalla siten, kotikunta mahdollisti koulutuksen aikaisen riittävän toimeentulon. (Kotimaa. N:o 80. 31.10.1969. ”Mustalaisten kohtelu - ”helvetillinen systeemi”. Armas Viita.) Viita ei pitänyt kirjassa esitettyä ratkaisua Ruotsin mallin kopioimisesta Suomeen yksioikoisena ratkaisuna, koska hänen mukaansa romanien lukumäärä ja lähtötilanne poikkesivat toisistaan.

Huttunen-Nordström-Holmin asetelmat ovat mustavalkoiset. Ruotsi hyvä, Suomi huono. Kuitenkaan Ruotsin esimerkki ei ole kiistaton. Vuonna 1969 on Ruotsissa ollut mustalaisia 1 600, näistä 600 Suomen mustalaisia. Ruotsin mustalaisongelmat eivät ole lainkaan sitä suuruusluokkaa kuin Suomen. On myös huomattava, ettei Ruotsissa ole tehty ennen 1950-luvun puoliväliä mitään merkittävää mustalaisten hyväksi. (Kotimaa. N:o 80. 31.10.1969. ”Mustalaisten kohtelu - ”helvetillinen systeemi”. Armas Viita.)

Kirjassa esiintynyt voimakasta kritiikkiä Mustalaislähetystä kohtaan Viita ei sulattanut, ja vaati Mustalaislähetysten tekemän työn tunnustamista pitkäsaaisesti:

Huttunen - Nordström-Holmin mukaan ei Suomen mustalaisongelmaa voida ratkaista Mustalaislähetysten tavoilla. Huttunen on Suomen Mustalaisyhdistyksen puheenjohtaja. Yhdistyksen toiminta samoin kuin käsiteltävänä oleva kirja ovat suunnatut paitsi mustalaisten epäkohtien paljastukseen myös Mustalaislähetysten kuvaamiseksi ”helvetillisen systeemin” tukipylvääksi. Tässä tarkoituksellisessa yksipuolisessa arvostelussa saavat osansa Mustalaislähetysten toiminnanjohtaja Veikko Piirainen, lähetysten luottamusmiehet ja työn ystävät. (...) ”Mitä Mustalaislähetys on sitten tehnyt Mustalaistemme hyväksi. Sen yli 60 vuotta kestäneen toiminnan aikana on lähetetty tuhansia kirjelmia mustalaisten asioissa valtion, kuntien ja kirkon viranomaisille samoin on oltu henkilökohtaisessa yhteydessä päättäviin elimiin. Mustalaislähetysten toimesta on mustalaiskysymys saatu Eduskunnan käsiteltäväksi aloitteiden kautta toistakymmentä kertaa. Esimerkiksi vuosina 1950–60 mustalaiskysymys oli käsiteltävänä viisinä valtiopäivillä. Aloitteiden tekijöinä ovat olleet mm. Mustalaislähetysten hallituksen jäsenenä toimineet kansanedustajat Albin Wickman ja Juho Tenhiälä, joka on nyt Mustalaislähetysten puheenjohtaja.” (Kotimaa. N:o 80. 31.10.1969. ”Mustalaisten kohtelu - ”helvetillinen systeemi”. Armas Viita.)

Lopulta Viita tulee kuitenkin kirjan kirjoittajien - ja Katarina Taikonin - kanssa samaan johtopäätökseen siitä, että vastuu romanien heikosta asemasta kuuluu päättäjille: *’Miksi Huttunen-Nordström-Holm syyttää Mustalaislähetystä siitä, ettei Suomen valtio ole ratkaissut mustalaisongelmaa. Syytteen kohde ei ole Mustalaislähetys, vaan poliittiset puolueet, joilla ei ole ollut tarpeeksi kiinnostusta asiaan.’* (Kotimaa.

N:o 80. 31.10.1969. "Mustalaisten kohtelu - "helvetillinen systeemi ". Armas Viita.)

Yhteiskunnallinen keskustelu Suomen romaneista kiihtyi 1960-luvun lopulla. Osasyynä tähän olivat ruotsalaisten tiedostusvälineiden kirjoitukset Suomen romanien kasvavasta muuttoliikkeestä Ruotsiin. Mustalaisasiain neuvottelukunta ei kuitenkaan nähdyt aihetta reagoida lisääntyneeseen julkisuuteen. (MANK Työvaliokunnan muistio 10.3.1968.)

Samaan aikaan kritiikki Mustalaisyhdistystä kohtaan koveni, ja jopa Mustalaisyhdistyksen vankka tukija, RKP:n kansanedustaja Albin Wickman kysyi julkisesti, nauttiko Mustalaisyhdistys sellaista luottamusta, että keskustelussa ollut mustalaisyhdistyksen toiminta voitaisiin antaa sen tehtäväksi niin kuin neuvottelukunta oli ehdottanut. Wickmanin oli myös huolestunut kasvavasta kritiikistä. (MANK ptk 25.3.1965)

Julkinen keskustelu ja eri puolueissa tapahtunut aktivoituminen johtivat toki keskusteluun myös neuvottelukunnan sisällä. Keväällä 1967 Paavo Mustala totesi, että mustalaisyhdistys oli noussut viime ainoina esille ja että neuvottelukuntaa oli arvostelu ja ahdisteltu sen toimenpiteistä. Organisoitujen romaniryhmän yhteydenotto kuitattiin vaatimuksella ryhmän järjestäytymisestä. (Työvaliokunnan muistio 22.4.1967; MANK ptk 10.4.1967.) Suomen Mustalaisyhdistyksen aktiivinen painostus vaikutti. Neuvottelukunta ja Mustalaisyhdistys olivat samassa veneessä, ja molemmat pitivät mediassa esiin tuotuja seikkoja romanien elämästä yksipuolisina ja virheellisinä. Mustalaisyhdistystä arvosteltiin mm. hyötymisestä romanien ahdingosta, sen uskonnollisesta luonteesta ja lastenkohteista.

Romanipoliittinen linjaus sai äänekkään vastustajan, kun muun muassa Reima Nikkinen, Kari Huttunen, Taisto Ahlgren ja Seppo Isberg perustivat uuden kansalaisjärjestön, Suomen Mustalaisyhdistyksen, vuonna 1967. Yhdistyksen puheenjohtaja Kari Huttunen kävi neuvottelukunnassa esittelemässä järjestöä, sen tavoitteita ja vaatimuksia. Mustalaisyhdistys vaati edustustaan neuvottelukuntaan sekä konkreettista toimenpideohjelmää, joka kattaisi asunto-, työ- ja koulutuskysymykset, romanien terveydenhuollon ongelmat sekä romanien oman kulttuurin tarpeet. (MANK ptk 22.11.1967.)

Neuvottelukunnan oli pakko ottaa kantaa. Se piti vuoden 1955 komiteanmietintöä edelleen pätevänä pohjana toimenpideohjelmalleen. Neuvottelukunta ei katsonut tarpeelliseksi lisätä romanien edustusta neuvottelukunnassa, koska neuvottelukunnassa jo oli yksi romaniväestöön kuuluva jäsen. Se oli sen sijaan valmis ottamaan terveydenhoito- ja työvoimaviranomaisten sekä sisäasiainministeriön edustajat mukaan neuvottelukuntaan, joita tarvittiin koska '*mustalaisyhdistyksen sopeutumista yhteiskuntaelämään vaikeuttaa suuresti (...) järjestyshäiriöt sekä piittaamattomuus yhteiskunnan normeista*'. (MANK ptk. 20.3.1968: Liite; Lausunto sosiaaliministeriölle Suomen Mustalaisyhdistys ry:n valtioneuvostolle osoittaman kirjeen johdosta, 20.3.1968.)

Julkisuuden kenttää hallitsivat kuitenkin kriitikot ja romanipoliittikan uusi toimija, Suomen Mustalaisyhdistys ry. Toiminta henkilöityi Reima Nikkiseen (Ferdinand Nikkisen poika), Kari Huttuseen ja Voitto Ahlgreniin. Romaniakti-

visti, kirjastonhoitaja Seppo Isbergillä oli yhteydet kunnossa mediaan ja hän suunnitteli ja toteutti kuusiosaisen tv-dokumenttisarjan¹⁸ Yleisradion kanssa. Dokumenttisarja käsitteli romanien tuhatvuotista historiaa Intiasta lähdöstä Eurooppaan tuloon ja elämää 1900-luvun Ruotsissa ja Suomessa. Historian lisäksi käsiteltiin ajankohtaisesti romanien elämää Suomessa 1970-luvulla ja 1980-luvulla tehty osa keskittyi ajan romanipoliittisen hengen mukaisesti romanikulttuurin yleiskuvaukseen suomeksi ja myös englanniksi käännettynä.

Julkisen paineen kasvaessa yhä suuremmaksi joutui mustalaisasiain neuvottelukunta toteamaan tullessa tiensä päähän ja elokuussa 1968 Paavo Mustala ilmoitti eroavansa. Samaan aikaan neuvottelukunta joutui tekemään tiliä tekemisistään ensimmäistä kertaa myös Pohjoismaiden Neuvostolle. Suomen romanipolitiikka astui pohjoismaisen yhteistyön alueelle. (MANK Kirjelmä Pohjoismaiden neuvostolle 12.8.1968.)

Aika on pehmentänyt Mustalaislähetysten/Romano Mission näkyvimpien kriitikoiden näkemyksiä uskonnollisten liikkeiden vaikutuksista romanien aseman kehittymiseen. Esimerkiksi Gunni Nordström sanoo vuonna 2007 tehdyssä haastattelussa (Siimes 2007) arvostavansa helluntailaisten tekemää työtä Itä- ja Keski-Euroopan maiden romanien hyväksi. Hänen elämänkumppaninsa, ruotsinsuomalainen romaniaktivisti Armas Lind katsoo, että romanien yhteiskunnallisen vaikuttamisen läpimurron tekemisessä uskonnollisista liikkeistä ei ollut apua (ibid.)

4.3 Tasa-arvon uudet agentuurit

Seuraavassa käsittelen romanien toimijuuden sekä romanipolitiikan toimijoiden, teemojen ja agendan muutosta, joka seurasi eräänlaista romanipoliittista vallankumousta 1960–1970-luvun vaihteessa. Kirjallisuudessa muutoksen esitetään johtuneen romanien oman järjestötoiminnan ja kasvaneiden yhteiskunnallisen paineiden seurauksena. Esiolettamukseni on, että käänne romanipolitiikasta romanien politiikaksi tulee nähdä laajemmin kuin pelkkänä joukkoliikkeen voimannäyttönä ja lähestyä ilmiötä vähintään kolmesta eri suunnasta. Teesini on, että romanien toimijuuden ja neuvottelukuntatoiminnan erottelulla voidaan romanien oman polityn/politikoinnin vastakkaisuutta polycyn/romanipolitiikan suunnanmuutokselle.

Tasa-arvon agentuureista ensimmäinen on mustalaisasiain neuvottelukunnan kokoonpanon ja toiminnan luonteen muuttuminen, joka toki oli seurausta romaniväestön oman toiminnan ja julkisen keskustelun synnyttämästä paineesta. Romanien järjestötoimintaa ja agentuuria tulee tarkastella toisena

¹⁸ Kohtalon tiellä - Kaale apo bolibosko drom -dokumenttielokuvasarja 1972-1986. 2010. Työryhmä: Tapio Ruotsi, Reima Nikkinen, Seppo Isberg, Tapio Hirvonen, Erkki Saari. Sisältää dokumenttielokuvat Ikuisella tiellä ; Kengitäppä poika ; Kenen maan, kenen maailma? eli mustalaiset atomiajassa ; Kaale apo bolibosko drom. Kohtalon tiellä : Suomen mustalaisten kulttuuri . Kaale apo bolibosko drom . On the way of fate : the culture of the gypsies in Finland. Ruotsi & Hirvonen Film Production.

muutostoimijana, olkoonkin, että se pystyi aluksi juuri neuvottelukunnan avulla toteuttamaan tavoitteitaan. Kolmantena muutoksen agentuurina esitän Ruotsista tulleen paineen, jonka kohteena olivat suomalaisten romanien usein huonot elinolosuhteet, joka edelleen johti romanien mittavaan muuttoliikkeeseen Ruotsiin 1960-luvulla.

Mustalaisiasiain neuvottelukunnassa muutoksen käynnisti nuoren juristin, Jacob Södermanin nimittäminen neuvottelukunnan puheenjohtajaksi. Lisäksi neuvottelukuntaan tuli nimitetyksi lisää romanijäseniä ja vasta perustettu Mustalaisyhdistys sai jäsenensä neuvottelukuntaan.

Neuvottelukunta ryhtyi toteuttamaan ohjelmaansa ottamalla suoraan yhteyttä poliitikkoihin ja johtaviin virkamiehiin sekä hankkimalla julkisuutta. Söderman on kuvannut vuosia 1968–1971 läpimurron vuosiksi, jolloin valtiovalta tunnusti romaniväestön aseman johdonmukaisesti ratkaistavana vähemmistöongelmana. Julkinen mielipide ja poliitikot havahtuivat pohtimaan asiaa ja toimimaan. (Söderman 2006, 10–13.) Mustalaislähetysessä uudistunut neuvottelukunta otettiin ainakin virallisesti vastaan ilman suurempia vastalauseita:

Sosiaaliministeriön mustalaisiasiain neuvottelukunta uusittiin vuoden aikana. Uuteen kokoonpanoon ei entisestä neuvottelukunnasta mahtunut kuin yksi. On syytä toivoa ja odottaa, että neuvottelukunta pääsisi työssään hyviin ja pysyviin tuloksiin. (Mustalaislähetys ry. Vuoden 1968:n vuosikertomus.)

Asunto- ja koulutuskysymykset hallitsivat uuden neuvottelukunnan työjärjestyksestä ensimmäiset vuodet. Romaniväestön elämän perustekijät haluttiin saada samalle tasolle muun väestön kanssa. Vähitellen esityslistalle nousivat myös romanikulttuurin tukemisen ja säilyttämisen tehtävät.

Uuden neuvottelukunnan työtahti oli ripeä. Toimintasuunnitelmassaan neuvottelukunta päätti keskittyä asunto-olojen parantamiseen, aikuiskoulutuksen kehittämiseen ja huoltoapulain muuttamiseen siten, että kunnilla olisi Ruotsin tavoin mahdollisuus saada korvausta romaneille myönnetystä huoltoavusta. (MANK ptk 1/1968, 7.10.1968.) Uudistukset etenivät vauhdilla: vuonna 1969 tehtiin selvitykset romanien asunto- ja sosiaalisista oloista yhteistyössä Helsingin yliopiston kanssa, vuonna 1970 valtio myönsi ensimmäisen kerran 500 000 markkaa romanien asumisen parantamiseen. Samana vuonna eduskunta hyväksyi huoltoapulakiin muutoksen, joka antoi kunnille oikeuden saada valtiolta korvausta romanien huoltoapumenoihin. Vuonna 1970 hallitus antoi esityksen rotusyrjinnän sisällyttämisestä rikoslakiin. Lisäksi sosiaalihallitukseen perustettiin erityinen virka romaniasioiden valmistelua varten.

Uuden neuvottelukunnan ripeydestä ja uusien toimintatapojen vaikuttavuudesta kertoo erinomaisesti romaniväestön pitkään ratkaisua vailla olleen asuntokysymyksen hoito. Kun neuvottelukunta teki lokakuussa 1968 aloitteen romanien asuntotilanteen selvittämisestä, oli määräraha hallituksen budjettiesityksessä jo marraskuussa. (MANK ptk 1/1968, 7.10.1968.) Neuvottelukunta hyödynsi korkean tason yhteyksiä. Se varasi audiensseja sosiaaliministeriön kansliapäällikön ja itse ministerin kanssa ja jätti kirjelmän suoraan pääministerille. TV-lamppujen loisteessa pääministeri Koivistolle jätetty kirjelmä toimi, ja varat hankkeeseen löytyivät jo samana iltana hallituksen iltakoulussa. (MANK

ptk 4/1968, 12.12.1968; Söderman 2006, 12.) Tutkimuksen ja laajan konsultoivan valmistelun jälkeen saatiin vuoden 1971 valtion budjettiin määräraha romanien asumisolojen järjestämiseen. Tavoitteena oli 500 asunnon saaminen romaniperheille. (MANK ptk N:o 25/1969, 4.12.1969; MANK ptk N:o 7, 10.3.1970.) Uudet tutkimukset eivät herättäneet vastustusta Mustalaislähetyksessä, jonka vaikutusvalta oli heikentynyt mustalaisasiain neuvottelukunnassa kokoonpanon uudistusten myötä.

Mustalaistutkimus, joka maassamme on näihin asti ollut verrattain vähäistä, on vinnut vilkkaana usealla taholla. Tutkitaan mustalaisten kieli- ja asutuskysymystä, terveydentilaa, asennekysymyksiä, mustalaisten henkisiä edellytyksiä, kansaperinnettä ja mahdollisesti muitakin heihin liittyviä ilmiöitä. (...)On pelkästään hyvä, että näin on, ja yhdistys pyrkii auttamaan missä vain voi. (Mustalaislähetys ry. Vuoden 1968:n vuosikertomus.)

Neuvottelukunta pyrki vaikuttamaan myös tiedotusvälineiden tapaan käsitellä romanikysymystä. Neuvottelukunta laati asiasta kirjelmän Julkisen sanan neuvostolle ja Suomen sanomalehtimiesten liitolle, mutta kierrätti sen Valtioneuvoston kanslian kautta haluten näin lisätä kirjelmänsä painoarvoa. (MANK ptk 2/1969, 25.3.1969).

Korkean tason vaikuttamisen ohella neuvottelukunta teki työtään tunnetuksi myös ruohonjuuritasolla. Sen jäsenet osallistuivat paikallisiin tapahtumiin ja tekivät valistustyötä romanien keskuudessa. (MANK ptk 10.11.1972; MANK ptk 20.12.1972).

Södermanin neuvottelukunnassa vaihtui myös kokoonpano ja useampi romani nimettiin sen jäseneksi. Yksi heistä oli Reima Nikkinen. Hän kertoi kokeneensa nimittämisensä suurena kunniana ja yritti suurella tarmolla paneutua neuvottelukunnan ja romanien asioihin. Nikkisen mukaan neuvottelukunnan kokoonpano oli kuitenkin sellainen, että asioita ei saanut eteenpäin, vaikka ne olivat kuinka yksinkertaisia ja yksinkertaisilla johtopäätöksillä eteenpäin vietävissä. Nikkisen mukaan neuvottelukunta oli kuitenkin kiistatta se ääni *'jota todella valtion hallinto ja lainsäätäjät oikeesti kuuntelee'*. Ja hänen jäsenyytensä kautta tuli esille myös Suomen Mustalaisyhdistyksen ääni, joka teki varmasti riittävää neuvottelukunnassa totuttuihin ääniin verrattuna. (SKSÄ2301999)

Romaniväestön asunto-olojen parantaminen oli ehkä merkittävin yksittäinen tekijä, jolla romanien asemaa parannettiin tuntuvasti nopeassa tahdissa. Pysyvä ja kohtuullisen tasokas asuminen antoi paremmat edellytykset koulutukseen, moderniin työssäkäyntiin ja terveydenhoitoon. Suomessa myös vältettiin monissa maissa tehty virhe, romanien asuttaminen yhteen paikkaan. Tätä hän 1940- ja 1950-luvuilla oli Suomessakin esitetty.

Asumisprojektin valmistelu osoitti myös asiassa vallinneen erilaisia näkemyksiä. Mustalaisyhdistyksen edustaja Voitto Ahlgren kannatti alusta alkaen avustuksia myös omistusasumiseen ja jätti erivävän mielipiteen, kun sitä ei sisällytetty Valtioneuvoston alkuperäiseen esitykseen. Lopulta päätöstä muutettiin, ja vuoden 1971 budjettiin varattua määrärahaa oli mahdollisuus käyttää myös omistusasunnon hankintaan. (MANK ptk 25/1969, 4.12.1969; MANK ptk 26/1969, 11.12.1969; MANK työvaliokunnan muistio N:o 26/1970, 23.10.1970.)

Myös varojen kanavointi aiheutti kiistaa. Mustalaislähetys ehdotti välittäjäksi omaa järjestöään, mutta Mustalaisyhdistyksen edustajana Ahlgren kannatti varojen välittämistä kuntien kautta. Myös osuuskuntia pidettiin mahdollisuutena, kuten tuolloin oli suosittua. Jokseenkin samaa mieltä oltiin siitä, että olisi sosiaalisesti oikeudenmukaisinta painottaa määrärahan suuntaamista etupäässä lapsiperheille ja vanhuksille. (MANK ptk 21/1969, 6.11.1969; MANK ptk 22/1969, 13.11.1969.)

Neuvottelukunnallekin tuli yllätyksenä se, miten paljon hakemuksia tuli kaupunkien kerrostaloasuntoihin. Tiedot romaniväestön alueellisesta jakaantumisesta osoittivat, että romaniväestö kaupungistui nopeaa tahtia, kuten romaniaktivistit olivat kirjoituksissaan tuoneet esille. (MANK ptk 24/1969, 13.1.1970; Huttunen & Nordström-Holm 1969.) Toistaiseksi on tutkimatta se, miten itsenäisesti romanit saivat kuntien kanssa neuvotellessaan valita oman asuintapansa.

Romaneja koskevien toimenpiteiden jalkauttamisessa kuntiin olivat lääninhallitusten sosiaali- ja terveystoimet tärkeässä osassa. Kunnilla ei aina ollut halua tai kykyä tarttua toimeen, ja vuoden 1976 alusta voimaan tulleen asuntolainsäädännön soveltamisessa ilmeni ongelmia. Sekä viranomaiset että romanit tarvitsivat lisätietoa ja koulutusta, koska kommunikaatio toimi monesti huonosti ja asuntojen hankinta oli hidasta. (MANK Kirjelmä Turun ja Porin, Pohjois-Karjalan ja Kuopion läänille 21.9.1978.)

Uuden lainsäädännön tavoitteena oli turvata vuoteen 1980 mennessä romanien asumisolot paikkakunnan yleiseen tasoon nähden tyydyttävälle tolalle. Vuoteen 1980 mennessä oli rahoitettu 273 omistusasunnon ja 121 vuokra-asunnon hankinta, mutta Asuntohallituksen laskelmien mukaan vielä noin 250 perheen asunto-olot vaativat kohentamista. Neuvottelukunnan aloite lain jatkamisesta vielä vuodelle 1981 toteutui, mitä neuvottelukunta piti tärkeänä saavutuksena. (MANK ptk 5/1980, 22.5.1980; MANK ptk 10/1980, 16.2.1980; Hallituksen esitys 713/75 laiksi mustalaisväestön asunto-olojen parantamiseksi.)

Neuvottelukunnassa paneuduttiin Jacob Södermanin puheenjohtajakaudella ahkerasti myös romanien koulutuksen puutteisiin ja työllisyyskurssien tarpeeseen. Heikon koulutustason syitä ryhdyttiin nyt analysoimaan uudella tavalla. Lasten poissaoloihin koulusta etsittiin syitä, apukoulusiirtojen suuri määrä ja haitallisuus romanilapsille otettiin pohdittavaksi, koulutestien kulttuurisidonnaisuus havaittiin, ja ylipäänsä pyrittiin kartoittamaan romanilasten koulunkäyntiä haitanneet tekijät. (MANK ptk 17/1969, 14.10.1969; MANK ptk 19/1969, 23.10.1969.) Aikuisväestön kouluttamisessa ja työllisyyskurssitoiminnassa otettiin huomioon myös opintojen aikaisen toimeentulon ongelmat perheen pääelättäjän osallistuessa koulutus- ja kurssitoimintaan (MANK ptk 2/1969, 25.3.1969).

Kaiken rotusyrjinnän kieltävä sopimus oli Yhdistyneissä kansakunnissa hyväksytty vuonna 1965. Neuvottelukunta nosti esille romaniväestön kohtaaman syrjinnän ja ryhtyi käsittelemään tästä näkökulmasta niin ravintoloiden sisäänpääsykieltoja kuin työnvälitystoimistojen toimintaa. (MANK ptk 2/1969, 25.3.1969) Romaniväestön kohtaaman syrjinnän vastainen taistelu alkoi saada

oikeudellista selkänöjää, kun kansainvälisten lainsäädäntöasiain neuvottelukunta ryhtyi valmistelemaan rotusyrjinnän kriminalisointia. Mustalaisasiain neuvottelukunnan rooli oli tässäkin aktiivinen, ja se teki oikeusministeriölle esityksen rotusyrjinnän ja -kiihkoilun estämistä ja lopettamista koskevaksi lainsäädännöksi. (MANK Työvaliokunnan muistio 6/1969, 3.6.1968; MANK lausunto oikeusministeriölle 4.12.1969) Tästä voidaan sanoa käynnistyneen oikeuksiin vetoamisen retoriikan romaniväestön yhteiskunnallisen aseman parantamistyössä.

Lisäksi eduskunnassa romaneja koskeva aloitteet muuttuivat sävyllään. Romanipolitiikan strategian laatineet selvitysmiehet Kyösti Suonoja ja Väinö Lindberg nimeävät Georg Backlundin (SKDL) ja Arvo Salon (SDP) vuonna 1967 Eduskunnalle tekemän toivomusaloitteen ”*Komitean asettamisesta mustalaisten ongelmien ratkaisemiseksi ja määrärahasta käytännön toimenpiteitä varten*” toimivan radikaalin ajan merkinä, koska se oli ensimmäinen aloite, jossa puhuttiin romanien etujen valvomisesta ja painotettiin vähemmistön oikeutta osallistua itse heitä koskevien suunnitelmien tekoon. (Suonoja & Lindberg 1999,4; Virolainen 1994, 99)

Edellä käsitelty verrattain lyhyt mutta kiivastahtinen ajanjakso osoittaa romanipolitiikan asialistan muutoksen kohti sosiaalipoliittisia tavoitteita sekä romanipolitiikan toimijuuden muutoksen, jossa romanit ottivat itse ohjaksia käsiinsä. Yksi 1900-luvun alkupuoliskon romanipolitiikan mielenkiintoinen piirre on romanien ja pääväestön yhteistyö romanien aseman ajamisessa. Esimerkiksi jo 1950-luvun puolivälissä toimineen Romanien Liiton toiminnan avainhenkilöitä oli pääväestöön kuuluva sihteeri, filosofian maisteri Jouko Pongkala. Mustalaislähetys ry oli leimallisesti pääväestöön kuuluvien henkilöiden perustama ja johtama, mutta sen toiminnassa oli kuitenkin mukana myös sen tavoitteisiin uskovia romaneja. 1960-luvun loppuvaiheessa romanasioista kiinnostuneita pääväestön kuuluvia aktiiveja tuli mukaan toimintaan kuitenkin suurella volyyymilla. Tuula Lind kuvaa pääväestön kiinnostusta romaneihin seuraavasti: *’Myös kaajeet innostuivat mustalaisista. Meitä piiritettiin ja meiltä kysyttiin mielipiteitä kaiken maailman asioista.’* (Tanner & Lind 2009, 264.)

Aineiston valossa pääväestöön kuuluvien romaniaktiivien advokaattina toimimista ei romanien parissa paheksuttu, vaan sitä jopa haettiin aktiivisesti. Mustalaislähetystä ja Mustalaisasiain neuvottelukuntaa kohtaan osoitettu kritiikki kertoo tulkintani mukaan kuitenkin siitä, että romanipolitiikan agenda ja romanien valtaisuus toimijuudessa määrittävät pääväestöön kuuluvien toimijoiden hyväksytyksi tulemista. Suomalaisen romanipolitiikan formulaatio on historiallisesti sidoksissa pääväestön ja romanien yhteistyöhön.

Kirjallisuudessa esitetään usein niin kutsutun Marraskuun liikkeen yhteys romanien ja pääväestöön kuuluvien romaniaktivistien välillä. Kysymystä pääväestöön kuuluvien romanien asioiden edustajien, eräänlaisen omantunnonedustajien edustamisesta ei ole vielä tarkemmin tutkittu. Seuraavassa luvussa käsitellään tarkemmin 1960-luvun lopun joukkoliikehdinnän vaikutusta romanipolitiikassa.

Romanipolitiikassa käänne oli romaniväestön historian, kielen ja kulttuurin nousemisen esityslistalle. 1980–1990-luvut kiteytyivät näiden teemojen vahvistamiseen sekä lainsäädännön, rakenteellisten uudistusten että romanikulttuurin ”toimeenpanon” monipuolistamisessa. Romaniväestöä ryhdyttiin hiljalleen huomioimaan osana normaalia hallinto-ohjeistusta. Tämä tapahtui, kun Mustalaisasiain neuvottelukunnan kannanottoja ja muistioita ryhdyttiin käyttämään sektorivalmistelussa, kuten päivähoidosta annettavissa suosituksissa.

4.3.1 Joukkoliikehdintä romanipolitiikan kirittäjänä

Tässä yhteydessä nostan esille yhteneväisyyksiä vuonna 1968 uudistuneen mustalaisasiain neuvottelukunnan tekemien aloitteiden, SDP:n tekemän romaniohjelman välillä sekä muun yhteiskunnallisen aktivismin välillä.

Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue pyrki julkilausumansa mukaan yhteiskunnan kaikkien jäsenten samanarvoisuuteen. Siksi sosiaalidemokraatit esittivät vaatimuksia mustalaisten epäoikeudenmukaisen aseman korjaamiseksi. (SDP Ohjelmat 1969. Työväen arkisto 329/471/5.) Sosiaalidemokraattinen puolue perusti Mustalaisasiain toimikunnat kausille 1968–1969, 1969–1971 eli kiivaimmille romanipoliittisten murrosten vuosille.

Aloite toimikunnan perustamisesta oli myös peräisin Jacob Södermanilta, joka perusteli toimikunnan tarpeellisuutta argumentoimalla romanien olevan sosiaalisesti heikossa asemassa ja vailla poliittista vaikutusvaltaa:

Allekirjoittanut, jonka käsitys on että SDP:n tulisi pyrkiä valvomaan köyhien ja poliittisesti heikkojen vähemmistöjen elinehtoja parantamista suomalaisessa yhteiskunnassa, esittää että puolue-toimikunta perustaisi mustalaisasiain työryhmän laatimaan puolueen ohjelman tämän onnetoman kansanosan sosiaalisen aseman parantamiseksi. (Jacob Södermanin aloite SDP:n puolue-toimikunnalle 22.11.1968 Työväen arkisto 329.5 SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9.)

Työryhmän jäseneksi Söderman ehdotti asentaja Voitto Ahlgrenia, Kari Huttusta, Kaarina Mäkelää ja itseään sekä jotakuta asiasta kiinnostunutta kansanedustajaa. (Työväen arkisto 329.5 SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9.) Arkisto ei sisällä puolue-toimikunnan päätöstä ensimmäisen toimikauden kokoonpanosta, mutta asiakirjamerkintöjen perusteella toimikuntaan tulivat kuulumaan ainakin Söderman, Huttunen ja Ahlgren.¹⁹ Tämä tarkoitti käytännössä, että Mustalaisyhdistys ry:n avainhenkilöillä oli erinomaiset mahdollisuudet sisällyttää omia tavoitteitaan SDP:n romanipoliittisen ohjelmaan.

SDP:n mustalaispoliittinen ohjelma sisälsi yksityiskohtaisia esityksiä romanien asuntokysymyksestä, koulutuksesta, työllisyydestä ja toimeenpanosta

¹⁹ Sen sijaan arkistoon on tallentunut SDP:n puolue-toimikunnan päätös 18.12.1969 jatkaa mustalaisasiain työryhmän työn jatkamista. Jälkimmäisen kauden puheenjohtajaksi puolue-toimikunta kutsui Esko Niskasen, sihteeriksi Aimo Kairamon, muiksi jäseniksi Kari Huttusen, Ulla Suhosen, Jacob Södermanin ja Jukka Åkerlundin. (Työväen arkisto 329.5 SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9. Unto Niemi. Tutkimusosaston päällikkö. 23.12.1969)

sekä oman kulttuurin merkityksestä. Mustalaisyhdistyksen, mustalaisiasiain neuvottelukunnan ja SDP:n romanipoliittiset tavoitteet olivat siten lähellä toisiaan. SDP:n ohjelman retoriikka seurasi sosiaalidemokraattista ja vasemmistolaista retoriikkaa.

Mustalaisten ongelma yhteiskunnassamme on köyhien ihmisten ongelma. Vallitsevat ennakkoluulot lisäävät heidän vaikeuksiaan. Yhteiskunta murtaa tehokkaimmin mustalaisten aseman parantamisen esteenä olevia ennakkoluuloja toimimalla itse ennakkoluulottomasti ja turvaamalla mustalaisille samat oikeudet kuin muillekin kansalaisille. Koulujen ja joukkotiedotusväline on välitettävä asiallista tietoa mustalaisista, heidän oloistaan ja ongelmistaan. (...) Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue pyrkii yhteiskunnan kaikkien jäsenten samanarvoisuuteen. Siksi sosiaalidemokraatit esittävät vaatimuksia mustalaisten epäoikeudenmukaisen aseman korjaamiseksi. (SDP Ohjelmat 1969. Työväen arkisto 329/471/5. Mustalaisväestön ongelmat. SDP:n ehdotukset mustalaisväestön ongelmien ratkaisemiseksi.)

Puolueohjelma tuki suoraan mustalaisiasiain neuvottelukunnan aloitetta romanien erityisasuntolaiksi:

Mustalaisten asumistuesta on laadittava erillinen laki, koska mustalaisväestö tarvitsee nykyisten olosuhteidensa takia muita väestöryhmiä voimakkaampaa tukea asu-
miskustannuksista selvitäkseen. Tämä järjestelmä on rahoitettava kokonaan valtion varoin, jotta kuntien harjoittama mustalaisten sorto ja syrjintä saadaan loppumaan. (SDP Ohjelmat 1969. Työväen arkisto 329/471/5. Mustalaisväestön ongelmat. SDP:n ehdotukset mustalaisväestön ongelmien ratkaisemiseksi.)

Sosiaalidemokraattien mustalaispolitiikka arvosti romanikulttuuria aivan toisella tavalla kuin romanipolitiikka aikaisemmin linjanneet komiteamietinnöt ja mustalaisiasiain neuvottelukunnan toiminta. Romanikulttuurin tukeminen oli yhteiskunnan tehtävä mutta romanit saivat SDP:n mukaan päättää itse kulttuurinsa sisällöstä:

Mustalaiskulttuuri on yksi suomalaisen kulttuurin koko kuvaa rikastuttava osa. On annettava mustalaisten itsensä päättää, miten heidän oman kulttuurinsa piirteitä on säilytettävä, vaalittava ja kehitettävä. Yhteiskunnan on tässä suhteessa tuettava mustalaisten omia pyrkimyksiä. Mustalaisten oman kulttuurin piirteiden - kuten kielen, tapojen, laulujen ja pukujen - siirtymisen rikastuttamaan myös suomalaista kulttuuria on annettava tapahtua ilman syrjintää. (...) Mustalaiset ovat omaleimainen kansallinen vähemmistömmä, jonka kulttuurin tukeminen ja tallentaminen on yhteiskunnan tehtävä. Osa kansaintieteen tutkimuksen voimavaroista on suunnattava tähän tarkoitukseen. (SDP Ohjelmat 1969. Työväen arkisto 329/471/5. Mustalaisväestön ongelmat. SDP:n ehdotukset mustalaisväestön ongelmien ratkaisemiseksi.)

Puoluetoiminnan lisäksi romaniaktivismi hyödynsi myös muita, romanipoliitikassa uusia joukkoliikehdinnän muotoja. Tärkeä tapaus oli Mustalaisyhdistyksen organisoima mielenosoitus Lappeenrannassa vuonna 1971. Lappeenrannan seudulla asui paljon romaneja ja heidät saatiin mukaan järjestämään oma kulkue, joka kulki keskustan läpi. Pääväestön edustajat auttoivat mielenilmauksen järjestämisessä ja marssivat romanien mukana vaatimassa rotusorron ja asunto-ongelmien loppumista sekä työn ja koulutuksen saamista myös romaneille. Lappeenrannan mielenosoitus oli historiallisesti merkittävä, sillä se oli ensimmäinen romanien spontaani mielenosoitus Suomessa. (ROM-sf-haastattelut Reima Nikkinen SKSÄ 230.1999.)

Reima Nikkinen sanoo muistelmissaan Suomen romaniyhdistyksen saaneen paljon aikaan muutamassa vuodessa. Nikkinen on kuitenkin sitä mieltä, että yksi yhdistys ei voi ottaa kunniaa, koska toimijoita tarvittiin silloin monelta sektorilta. Nikkinen nimeää tärkeimmiksi saavutuksiksi romanien asunto-oloihin vaikuttamisen, huoltoavun korvaamisen valtiontuen ja kunnille annetun velvoitteen hoitaa kuntoon kunnassa asuvien romanien asumisongelmat. Nikkisen mukaan Suomen Mustalaisyhdistyksen panokseksi voidaan laskea ainakin se, että ilman sitä asiat olisivat tuskin edenneet myönteiseen suuntaan. Lisäksi Nikkinen pitää tärkeänä sitä, että yleisesti hyväksytyä rasismia saatiin suitsuttua. Romaneja oli saattanut haukkua miten vain, heistä oli saanut kirjoittaa ja sanoa mitä vain ja heidät sai vapaasti sulkea ravintoloiden ja kauppojen ulkopuolelle. (ROM-sf-haastattelut Reima Nikkinen SKSÄ 230.1999) Syrjinnän kriminalisointi lupasi muutosta tähän kaikkeen.

Suomi ratifioi vuonna 1971 kaikkinaisen rotusyrjinnän kieltävä lain. Sopimuksen kansallinen ratifiointi oli vuonna 1968 (MANK lausunto Oikeusministeriölle 4.12.1969). Uudelleen asetetun mustalasiain neuvottelukunnan ensimmäisiä aloitteita ja ratifiointi otettiin riemulla vastaan. Rotusyrjinnän vastaisen lain hyväksyminen oli romaneille merkittävä asia: *"Voi sanoa Suomen mustalaisväestölle olleen suuri helpotuksen huokauksen paikka, että on kriminalisoitu toiminta, että ihmiseltä estetään normaalit muilla kansalaisilla olevat toiminnat ja vapaudet vetoamalla ihmisen syntyperään."* (ROM-sf-haastattelut Reima Nikkinen SKSÄ 230.1999.)

Tuula Lind kertoo syrjinnän lientymisen vaikutuksista omalla kohdallaan seuraavasti:

Koskaan, en edes villeimmissä unelmissani, ollut kuvitellut, että minulla olisi oikeuksia, saati samanlaisia oikeuksia kuin muilla. Minähän olin pelkkä lastenkodin murheenkryyni. Kukaan ei koskaan ollut kysynyt minulta, mitä minä halusin, mitä toivoin. (Tanner & Lind 2009, 264)

Lastenkodissa varttunut Tuula Lind on kertonut kokemuksistaan romanipoliitiikkaan osallistumisesta 1960- ja 1970-luvuilla. Lind on yksi heistä, jotka ovat omassa henkilökohtaisessa elämässään saaneet kokea romanipoliitiikan vaikutukset sekä hyvässä että pahassa. Lind oli viettänyt lapsuutensa Mustalaislähetysten lastenkodissa. Lastenkotitaustan vuoksi hänen suhteensa yhteisöön ja identiteettiin oli kivulias ja hakeva. Se ei kuitenkaan estänyt Åkerlundien sukuun kuuluvaa Lindiä nauttimasta sekä omien sukulaistensa että ystäviensä noususta kulttuurin ja romanipoliitiikan airueksi.

Eri puolilla kaupunkia juhlittiin mustalaisia, meidän asioistamme pidettiin kokouksia, vaadittiin oikeuksia, oli illanistujaisia. Vihdoinkin mustalaiset uskalsivat itse puhua ja esiintyä. Ei pappeja, ei rukouksia, ei synnin susia, vaan oma yhdistys, omat laulut, omat vaatimukset. (Tanner & Lind 2009, 263.)

Lind alkoi osallistua Mustalaisyhdistyksen kokouksiin, joita pidettiin Vanhan kellarin karhukabinetissa. Kokousten tunnelma oli kiihkeä ja mieltä kohottava. *"Vaadimme mustalaisille samoja oikeuksia kuin muilla ihmisillä jo oli, työtä, asuntoja*

ja koulutusta. Ei rasismille, loppu syrjinnälle! Meitä oli kohdeltava samoin kuin muita suomalaisia.” (Tanner & Lind 2009, 264.)

Lindin kertoman mukaan karhukabinetissa puhuttiin myös maailmanrauhasta, solidaarisuudesta, tasa-arvosta, oikeudenmukaisuudesta:

Termit olivat minulle jokseenkin outoja, ja paljon puhuttiin politiikkaa. Vasemmistolaiset tuntuivat jollakin tavalla läheisiltä, he näet puolustivat köyhiä ylipäättään, oli vastustettava Vietnamin sotaa, oltava rauhan puolesta, taisteltava kaikkien vähemmistöjen puolesta: intiaanien, Amerikan mustien, Australian alkuperäiskansojen puolesta”. (Tanner & Lind 2009, 264–265.)

Lind nimeää vaikuttajikseen Voitto Ahlgrenin, Seppo Isbergin sekä Saga ja Reima Nikkisen, jotka uskalsivat puhua heidän kaikkien ja myös hänen puolestaan. Voitto Ahlgren oli erityisen ihailun kohde ja Lind luonnehtii häntä itsenäiseksi, sovittelivaksi ja älykkääksi henkilöksi. Ruotsissa ja suomalais-ruotsalaisen romaniyhteistyössä vaikuttanut Armas Lind on kertonut romaniaktivismiin yhteydestä muuhun yhteiskunnalliseen ja poliittiseen keskusteluun. Sitä haittasivat romanien tietämättömyys ja taitamattomuus yhteiskunnallisiin asioihin vaikuttamisesta ja erityisesti politiikasta:

Kaikki olisi voinut olla hyvin toisenlaista, jos romaneilla olisi ollut vähän laajempi näkemys yhteiskunnallisissa asioissa. Romaneissa on erittäin paljon helluntailaisia ja valitettavan usein heitä leimaa poliittisesti omituinen yksisilmäisyys. Olin melko yksin silloin 70-luvulla, kun yhdistystyö alkoi. Romanit eivät ymmärtäneet, kun olin esimerkiksi mukana marssimassa Vietnamin sotaa vastaan. (Siimes 2007; Armas Lindin haastattelu.)

’Uutta romanipoliittikkaa’ tehtiin myös Vanhalla ylioppilastalolla ja Kosmoksen kulttuurikuppilassa. Merkittävää on, että romaniaktivistit ja muut pääväestöön kuuluvat aktiivit ja myös poliitikot löysivät toisensa näissä paikoissa. Nuoret romaniaktivistit istuivat muiden nuorten kanssa keskustellen samaan hengenvetoon taiteesta, kulttuurista, elokuvista, maailmanrauhasta ja Suomen romanien lastenkodeista (Tanner & Lind 2009, 265). Epäluuloisuus osaan pääväestöön kuuluviin jäseniin kuitenkin säilyi:

Kokouksissa huomasin, että eräiden valkolaisten maireudessa meitä mustalaisia kohtaan oli jotakin läpikuultavaa, joskus yhdistin heidän ilmeensä ja imelyytensä Hävityksen pappeihin ja ompeluseuralaisiin, en kaikkiin, mutta joihinkin. (Tanner & Lind 2009, 266.)

Romanipoliittisen liikkeen ydin ei ollut enää uskonnollisissa yhdistyksissä vaan vaikutteille alttiissa kulttuuri- ja kaupunkielämässä. Nuorille romaniaktivisteille mustalaisasiain neuvottelukunta ja erityisesti Mustalaislähetys edustivat taantumusta. Suunnan muuttaminen kohti edistyksellistä ja tasa-arvoista romanipoliittikkaa oli Mustalaisyhdistyksen ja muutosliikkeen päätavoite.

Tutkimuksessa on usein jäänyt vähälle huomiolle Mustalaislähetysten sisällä tapahtunut muutos, joka käynnistyi niin ikään vuonna 1968. Mustalaislähetysten toimintatapoja muutettiin yksi kerrallaan, joista oli merkinä romanien itsenä palkkaaminen keskustuomiston näkyviin tehtäviin. Kielentutkija Viljo Koivisto ryhtyi Kotitiellä-lehden päätoimittajaksi ja muutti ensitöikseen

lehden nimen romanikieliseksi *Romano Boodokseksi*. Tämän jälkeen Mustalaislähetys palkkasi toimitussihteeriksi nuoren kirjailijan Veijo Baltzarin. Romaniaktivistit olivat kritisoinneet Mustalaislähetystä pitkään siitä, että sen toiminnassa ei ollut mukana romaneja. 1960-luvun päättyessä toimijuuden muutos ei koskenut yksin mustalaisasiain neuvottelukuntaa vaan myös Mustalaislähetystä. Mustalaisyhdistyksen ja mustalaisasiain neuvottelukunnan romaniaktivistit huomasivat nopeasti olevansa itse kritiikin kohteena sen jälkeen kun Baltzar ryhtyi syyttämään neuvottelukunnan olevan sosialistien johdettavissa.

Jakob Söderman kirjoittaa (2006, 13) Mustalaislähetksen vierastaneen sitä, että neuvottelukunnassa oli vasemmistolaisia, ja epäili tällä tarkoitettua häntä puheenjohtajana ja neuvottelukunnan jäsentä Jorma Hentilää, joka toimi SKDL:n ministeri Ele Aleniuksen avustajana. Elokuussa 1970 Mustalaislähetys jätti ministeriölle kirjelmän ja vaati, että neuvottelukunnan puheenjohtajana tulisi toimia ministeriön virkamies – eli että Söderman erotettaisiin – ja että neuvottelukunnan kokoonpanoa tarkistettaisiin tasapuolisemmaksi. Kiihtyneessä keskustelussa *Romano Boodoksen* toimitussihteeriksi Veijo Baltzar piti neuvottelukunnan työtä arvottomana ja moitti pääosan neuvottelukunnan jäsenistöstä olevan vasemmistoradikaaleja. (Söderman 2006, 13; NP 15.8.1970.)

Söderman vastasi arvosteluun varapuheenjohtaja Usko Vaismaan ja sihteeriksi Juha Peltolan allekirjoittamalla kirjelmällä samassa lehdessä 19.8.1970 ja Helsingin Sanomissa 21.8.1970 (Söderman 2006, 13). Vastineessa kerrottiin neuvottelukunnan työstä ja tuloksista ja korjattiin käsitystä neuvottelukunnan sosialistisesta kokoonpanosta. Vastineessa muistutettiin, että lähes kaikista asioista on päätetty yksimielisesti Mustalaislähetksen toiminnanjohtaja Veikko Piiraisen ollessa mukana päätöksenteossa. Mustalaislähetksen kritiikki ei kantanut ja mustalaisasiain neuvottelukunnan uudistuneet toimintatavat saivat kannatusta muilta järjestöjen edustajilta ja Koiviston hallituksen sosiaali- ja terveysministeri Anna-Liisa Tieksoelta (SKDL). (Söderman 2006, 13.) Mustalaislähetksen kirjelmä ei siten johtanut sen toivomiin muutoksiin eikä sen onnistunut palauttaa entistä vaikutusvaltaista asemaansa neuvottelukunnassa.

Mustalaislähetys siis katsoi neuvottelukunnan politisoituneen ja siirtyneen kohti poliittisen kentän vasenta laitaa ja piti siksi virkamiespohjaista johtoa parempana. Se jätti arvostelussaan huomiotta sen tosiseikan, että neuvottelukunnan jäsenistöön oli aina kuulunut poliitikkoja ja kansanedustajia, mutta toiselta poliittiselta laidalta. Mustalaislähetksen ja Baltzarin reaktiot olivat kuitenkin ymmärrettävissä kun katsoo koko romaniaktivismin kontekstia kokonaisuudessaan. Mustalaisyhdistyksen vaikutusvalta oli neuvottelukunnassa kovassa nosteessa. Lisäksi SDP oli laatinut juuri mustalaispoliittisen ohjelmansa ja Mustalaisyhdistys hallitsi myös julkista keskustelua.

On joka tapauksessa tärkeä havaita romanien mukaantulo Mustalaislähetksen johtoon. Tämä tarkoitti sitä, että kaikki romanit eivät olleet niin yksiselitteisesti Mustalaislähetystä vastaan kuin kriitikot antoivat ymmärtää. Poliittinen sitoutumattomuus oli tärkeää osalle romaneista, kuten Kaaleiden kanta -otsikolla nimetty mielipidekirjoitus osoittaa: "*Mielestäni Mustalaislähetys on siitä*

hyöä, että se ajaa asioita puuttumatta puoluepolitiikkaan. Sille ovat samanarvoisia kaikki apua tarvitsevat kaaleet.” (Mielipidekirjoitus RB N:o 6 1971.)

Romanien palkkaaminen tarkoitti myös sitä, että jatkossa Mustalaisyhdistys ei voinut kritisoida sitä enää mielensä mukaan. Sen oli pakko ottaa huomioon, että Mustalaislähetysten kritiikki tulisi kohdistumaan myös siellä toimiin romaneihin. Esimerkiksi Koivisto tunnettiin romanikielelle omistautuneena ja romanien oman asianomistajuuden tärkeänä tukipilarina, eikä arvostetun, ikääntyneen ja arvovaltaisen Koiviston arvostelu olisi voinut tulla kysymykseen kevein perustein. Mustalaisyhdistyksessä toiminut romaniaktivisti, toimittaja Raila Halmetoja arvioi, että romanien henkilöiden palkkaaminen Mustalaislähetysten johtoon – samoin kuin järjestön julkaiseman lehden nimen muuttaminen *Kotitiellä*-nimestä romanikieliseksi *Romano Boodokseksi* – oli seurausta pakon saanelemasta toiminnan uudelleenarvioinnista (Halmetoja & Pulma 2012, 240).

Se, onko kiistan vastapuolella romani vai ei-romani kuvaakin yhtä romanien politiikassa huomioon otettavaa seikkaa: romaniaktivisteja sitoi tietynlaisesta etäisyydestä huolimatta romanitavat. Toiseen romaniin kohdistunut arvostelu, vaikka se tapahtuisi rajatun romanipoliittisen sfäärin viitekehyksessä, saatettaisiin tulkita kollektiiviseksi arvosteluksi koko tämän perhettä ja sukukuntaa kohtaan. Ajoittaisista rajuistakin ylilyönneistä huolimatta tai juuri niiden ansiosta romanien politiikassa käydyt keskustelut on tärkeä mieltää ammattipoliitikkojen eikä esimerkiksi sukujensa edustajien välisiksi debateiksi. Tällöin romanien politiikka rajautuu entistä selvemmin omaksi alueekseen, jonka sisällä käytävät keskustelut tapahtuvat. Romanipoliittinen alue rakentaa siten myös Ankersmitin teoretisoimaa eroa edustajan ja edustettavan välillä, joka on puolestaan välttämätön romanipoliittikkaa ohjaavan deliberoinnin kannalta.

1960-luvun lopun romaniaktivismi oli sidoksissa aikansa joukkoliikehdintään sekä toimijoiden henkilökohtaisten suhteiden että agendan yhteneväisyyden osalta. Mustalaisyhdistyksellä oli käytössään eräänlainen värisuora agendansa edistämiseksi ja se hyödytti sitä taitavasti. Tilanteeseen voi soveltaa myös Päivi Uljaksen tutkimusta (Uljas 2005) yksittäisten taistelujen merkityksestä laajimpien yhteiskunnallisten ja poliittisten uudistusten myötävaikuttajana. Agendan muutoksen ohella on kiinnitettävä huomiota toimijuuden muutokseen. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuudet avautuivat vasemmistolaista liikettä lähellä olevalle Mustalaisyhdistykselle ja aktiiveille. Tämä puolestaan pakotti vanhaa romanipoliittikkaa edustaneen Mustalaislähetysten muuttamaan romanien toimijuutta järjestössä nostamalla heitä johtotehtäviin. Samassa yhteydessä on nostettava esille, että romanien asemasta kiinnostuneet poliittiset ja kulttuuriset vaikuttajat olivat erottamaton osa muutosprosessia. Romanien oman asianomistajuuden näkökulmasta on kiinnostavaa havaita, että ei-romanien osallisuutta romaniaktivismissä ei kyseenalaistettu. Romanien käsitys itserepresentaatiosta vaikuttaa sisältäneen myös pääväestöön kuuluvat ’oman tunnonedustajat’ ainakin niissä tapauksissa, jossa romanien ja pääväestön edustajien välinen agenda on yhteinen.

4.3.2 Pohjoismaista painetta

Suomen romanipolitiikan muutosta ei ryydittänyt kuitenkaan pelkästään kotimainen paine. Myös Ruotsista tullut voimakas, virkakoneista pitkin taitavasti suunnattu painostus vaikutti ja muovasi suomalaista romanipolitiikkaa 1980-luvulle asti.

Panu Pulma (2006, 149–151) nimeää pohjoismaisen romanipolitiikan syntyneen pohjoismaiden välisen passivapauden myötä. Vuonna 1954 voimaan tullut passivapaus herätti levottomuutta Ruotsin viranomaisissa, mutta Pohjoismaiden neuvosto ei voinut eikä halunnut tehdä siihen yhtä ryhmää koskevia rajoituksia. Suomalaisten romanien muuttoliikkeellä Ruotsiin oli sosiaalisesti, poliittisesti ja taloudellisesti kauaskantoisia vaikutuksia. Ruotsi katsoi maahan tulleet romanit pohjoismaalaisiksi eikä ulottanut heihin samoja toimenpiteitä kuin ruotsalaisiin romaneihin. Suomesta tulleiden romanien heikko toimeentulo ja muut ongelmat kiinnittivät ruotsalaisten viranomaisten huomiota jo 1960-luvun lopussa. Suomesta Ruotsiin suuntautunut romanien muuttoliike johti Suomen romanipolitiikan aktivoitumiseen kuitenkin ehkä ennen kaikkea siksi, että pääväestöön ja romaneihin kuuluvat aktivistit löysivät toisensa myös Ruotsissa. Aktivisteissa oli mukana vähemmistöjen kansalaisoikeuksista kiinnostuneita toimittajia, romaneja, pappeja ja virkamiehiä, jotka onnistuivat yhdistämään viranomaisvaikuttamisen ja kansalaisaktiivisuuden tehokkaalla tavalla. (ibid.)

Pohjoismaisen romaniyhteistyön taustalla oli Pohjoismaiden neuvoston jäsenmailleen antamat suositukset, jotka muun muassa perustivat maiden välille säännölliset virkamiesyhteydet. Suomessa tehtävä annettiin mustalaisasiain neuvottelukunnalle ja Ruotsissa Maahanmuuttoviraston asiantuntijaryhmälle. (Pulma 2006, 151) Pohjoismaisesta yhteistyöstä tuli pitkäksi aikaa 1970-luvulle ei vain pohjoismaista romanipolitiikkaa vaan myös Suomen kansallista romanipolitiikkaa ohjaava painostusmuoto. Pohjoismaiden neuvosto oli foorumi, jolla ratkottiin Suomesta Ruotsiin muuttaneiden yhä näkyvämmiksi käyviä ongelmia. Samalla myös romanit pääsivät ensi kertaa mukaan kansainvälisiin keskusteluihin ja oppivat hyödyntämään Pohjoismaiden neuvoston tarjoamaa toimintakenttää.

Suomesta yhteispohjoismaiseen toimintaan osallistuivat 1970- ja 1980-luvuilla muun muassa Voitto Ahlgren, Viljo Koivisto, Reima Nikkinen ja vuonna 1972 neuvottelukuntaan nimitetty Väinö Lindberg yhdessä puheenjohtaja Jouko Mäkelän ja muiden virkamiesten kanssa. Ruotsissa asunut suomenromani Aleka Stobin oli tärkeä yhteyshenkilö ja visionääri maiden välisessä yhteistyössä. Toinen suomenromani, Mirjam Karimus, vaikutti myös molemmissa maissa ja kiinnitti yhtenä ensimmäistä huomiota myös romaninaisten sosiaaliseen asemaan. (Karimus 1969.)

1980-luvun lopulla romaniasiaain neuvottelukuntaan oli nimitetty uusia jäseniä ja heidän joukossaan oli useita romaninaisia. Saga Weckman oli nimitetty ensimmäisenä romaninaisena neuvottelukunnan varapuheenjohtajaksi jo vuonna 1978. Romanipolitiikkaan osallistuvien naisten määrä kasvoi, ja esimer-

kiksi Malla Pirttilahti (nyk. Laiti), Tuula Åkerlund ja Miranda Vuolasranta tulivat uusina romaniaktiiveina toimintaan.

Mustalaisasiain neuvottelukunnassa ruotsalaisten kanssa tehtävälle yhteistyölle ei aina hurrattu, mutta se oli oleellinen osa neuvottelukunnan toimintaa 1980-luvun loppuun saakka. Yhteispohjoismaisia neuvotteluja ja seminaareja järjestettiin molemmissa maissa vuorovuosin ja ne olivat usein henkinen että taloudellinen ponnistus ainakin suomalaiselle virkamieskunnalle. (MANK ptk 5/1979, 17.4.1979) Suomi oli maiden välisessä suhteessa altavastaaaja. Esimerkistä käyköön sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 1978 järjestämät yhteispohjoismaiset romaniasioita käsittelevät neuvottelupäivät, jonka järjestelyissä noudatettiin yksityiskohtaisesti Ruotsista tulleita ohjeita. (Statens Invandrarverk, 24.7.1978.)

Suomen romanien maahanmuutto Ruotsiin oli kääntynyt uudelleen hienoiseen nousuun 1970-luvun lopulla. Sen arvioitiin johtuneen Ruotsin tarjoamista paremmista romanien aikuiskoulutusmahdollisuuksista ja Suomen asunonhankkimisvaikeuksista, joihin voimaan astunut erityisasuntolaki ei ollut ehtinyt tehot. Ruotsissa ei katsottu myöskään hyvällä kansaneläkkeiden epämääräistä määräytymistä maiden väliä sukkuloineiden kohdalla. Vaikka isäntämaana toimi Suomi, ruotsalaiset lähettivät yksityiskohtaisen esityslistan neuvotteluissa käsiteltävistä asioista ja Ruotsin esityslistan mukaan myös toimitiin.²⁰

Tietojenvaihto oli toinen oleellinen osa Suomen ja Ruotsin välistä yhteistyötä. Ruotsissa toimiva romanityöryhmä lähetti Suomeen säännöllisesti raportteja ja muuta aineistoa.²¹ Ruotsin maahanmuuttovirasto (SIV) teki mustalaisasiain neuvottelukunnalle ehdotuksen tietojenvaihtojärjestelmän luomiseksi Ruotsin ja Suomen välille.²² Varsinaista järjestelmää ei päästy luomaan, mutta neuvottelukunnalla oli täysi työ toimittaessaan lahden yli raportteja Suomen romanien tilanteen kehittymisestä ja tehdyistä toimenpiteistä. Ruotsiin lähetettiin myös jäljennöksiä neuvottelukunnan antamista lausunnoista ja aloitteista.²³ Neuvottelukunta päätti lähettää pöytäkirjansakin Ruotsin maahanmuuttovirasto SIV:lle, ja käsiteltiin myös Ruotsissa asuneen suomalaisen romaniaktiivin Aleka Stobinin ehdotusta ruotsalaisten osallistumisesta neuvottelukunnan kokouksiin. (MANK ptk 3/1981, 23.7.1981.) Stobin osallistui itse muun muassa

²⁰ Kts. tarkemmin esityslistaehdotus otsikolla Jatkuva suomalaisten romanien muutto Ruotsiin a) asuntomarkkinat, b) koulutusmahdollisuudet Ruotsissa ja Suomessa; c) eläkeasiat; d) informaation vaihto maiden välillä; Romanien mahdollisuudet muuttaa takaisin Suomeen; Romanikieli kotikieliopetuksen kohteena; Henkikirjoitusjärjestelmä Suomessa. Voiko henkilö olla kirjoilla kahdessa maassa? (Statens Invandrarverk. 24.7.1978. Kirje. Dnr 428-78-9454. Koordinointitoimisto. Romaniasiain työryhmä/Hugo Stargård ja Seija Ketola.)

²¹ Esimerkiksi mustalaisasiain neuvottelukunnalle annettu tiedoksi Ruotsin valtiopäivillä tehty aloite suomalaisten mustalaisten olojen parantamisesta. MANK ptk 1/1974, 28.1.1974; Koulutusjaostolle lähetetty Ruotsin kouluylihallituksen oppimateriaali Tema Bilén. Koulutusjaoston muistio 5/1979, 26.9.1979; Tilannekatsaus. Mustalaisasiain yhteistyö. (Ruotsin) Valtion maahanmuuttovirasto. 8.4.1986.

²² MANK ptk 10/1979, 4.12.1979; MANK ptk 4/1980, 24.4.1980.

²³ Kts. esimerkiksi opetusministeri Kivistölle 11.11.1980 luovutettu aikuiskoulutusmuistio. (MANK ptk 3/1981, 23.7.1981.)

asuntoasioita käsittelevään kokoukseen ehdottaen, että Suomen viranomaiset välittäisivät tiedot lainoitettujen asuntojen vapautumisesta Ruotsin viranomaisille ja romanijärjestöille Ruotsista Suomeen palaavien romanien asunto-olojen parantamiseksi. Neuvottelukunta päättikin lisätä asian Asuntohallitukseen ja Valtionkonttoriin lähetettävään kirjeeseen. (MANK ptk 2/1983, 14.2.1983)

Ruotsalais-suomalaisen yhteistyön merkitys kuitenkin hiipui 1980-luvun puolivälin jälkeen. Hiipumisen syitä voitiin lukea huolestuneessa sävyssä kirjoitetusta Ruotsin valtion tilanneraportista. Vuoden 1986 tilannekatsaus osoitti, että Ruotsi oli laskenut romanivähemmistönsä asioiden hoidon kuntien vastuulle, eikä kohdennettuja romaneihin kohdennettu kansallisia toimenpiteitä. ([Ruotsin] Valtion maahanmuuttovirasto, 8.4.1986.) Romaniasioiden hoidon jättäminen Ruotsissa kuntien harteille ilman keskushallinnon ohjausta saattoi olla se ratkaisu, jonka seurauksena Suomi ei vain kuronut umpeen eroaan Ruotsiin nähden romaniasioiden hoidossa, vaan myös meni ohi jatkamalla aktiivisen, keskushallintojohtaisen vähemmistöpolitiikan ja -rakenteiden kehittämistä. Romaniasiain neuvottelukunnan pitkäaikainen puheenjohtaja, sittemmin muun muassa STAKESin pääjohtajana toiminut Matti Heikkilä, nimesi romanien ammatilliset erityiskurssit taikasanaksi, jotka saivat Suomen romanien Ruotsiin suuntautuneen muuttoliikkeen laskuun ja vahvasti Suomen asemaa pohjoismaisen romanipolitiikan keskinäisessä vertailussa (Heikkilä 2006, 26).

Luontevaa kosketuspintaa valtiollisten viranomaisten väliselle yhteistyölle ei enää ollut: Suomessa peruslähtökohtana oli, että romaniväestön kulttuurin ja elinolosuhteiden turvaaminen kuuluivat valtion keskushallinnon, lääninhallitusten ja kuntien tehtäviin.

Pohjoismainen yhteistyö romaniasioissa jatkui romaniaktiivien välisenä keskustelufoorumina, mutta romanipolitiikkaa ohjaava merkitys väheni 1980-luvun loppua kohden. Yksi syy tähän saattoi olla yleinen ihmisoikeuspolitiikan muutos, joka siirsi painopisteen pohjoismaisesta yhteistyöstä eurooppalaiseen ja sitäkin laajempaan kansainväliseen yhteistyöhön Euroopan neuvoston, ETYJ:n ja YK:n piirissä.

Pohjoismaisella yhteistyöllä ja ruotsalaisten ja suomalaisten aktiivien painostustyöllä on ollut ehdottoman merkittävä rooli Suomen romanien elinolosuhteiden parantamisessa molemmissa maissa. Ilman tätä painetta olisi aktiivinen kehittämistoiminta ollut todennäköisesti heikompaa.

Yhteistyö Ruotsin kanssa säilyi osana neuvottelukunnan toimintaa myös siksi, että kolmanneksen suomalaisista romaneista arvioitiin asuvan Ruotsissa. Yhteistyötä piti yllä myös Paavo Lounelan nimittäminen neuvottelukunnan ensimmäiseksi pääsihteeriksi vuonna 1988. Lounelalla oli läheiset yhteydet Ruotsissa toimiviin romaniaktiiveihin ja viranomaisiin. Tukholman suomalaisen seurakunnan pappina ja sittemmin Suomen Tukholman suurlähetystön kulttuuriattaseana toiminut Lounela tunsu hyvin suomalaisten siirtolaisten ja erityisesti romanisiirtolaisten ongelmat. Lounela oli tukenut suomalaisia romaniaktiiveja verkostoitumisessa ja järjestäytymisessä, ja toiminta oli johtanut Tukholman suomalaisen romaniyhdistyksen perustamiseen vuonna 1972. Hän oli tutustunut jo aikaisemmin romanivaikuttajiin, kuten Viljo Koivistoon, Voitto

Ahlgreniin, Aleka Stobiniin, Mirjam Karimukseen, Kari Huttuseen, Armas Lindiin, Gunni Nordström-Holmiin, ja moniin muihin. Näin ollen hänellä oli hyvät kontaktit, joiden varassa voitiin jatkaa Suomen ja Ruotsin välistä yhteistyötä. (Friman-Korpela & Huttu, 2010.)

Taisto Ahlgrenin merkitys sekä suomalaisen romaniaktivismissa että pohjoismaisessa romaniyhteistyössä nousee esille useissa aikalais- ja jälkikäteisarvioinneissa.²⁴ Ahlgren työskenteli Finnair -lentoyhtiössä laitosmiehenä ja toimi myös työpaikkansa luottamusmiehenä. Hän oli SDP:n jäsen ja tunsikin hyvin SDP:n kansanedustaja Saara-Maria Paakkisen, joka sattui olemaan hänen naapurinsa. (Lehmusta henkilökohtainen tiedonanto 17.3.2014) Ahlgrenin jäsenyys ja yhteydet SDP:ssä autoivat demaritaustaisten poliitikkojen värväämistä romanipoliittikkaan. Paavo Lounela mainitsee juuri Ahlgrenin identifioineen myöhemmin 1990-luvulla Tarja Halosen yllätysnimenä romaniasian neuvottelukunnan puheenjohtajaksi:

Puheenjohtajaksi piti löytää Jouko Mäkelän jälkeenkin kansanedustaja ja mielellään demari. Saatuaan vihjeen sopivasta edustajasta Voitto marssi eduskuntaan, ”kosi” ja sai myöntävän vastauksen ja meni tiedon kanssa ministeriöön. Sitten saimme yhdessä jännittää eduskuntavaalien tulosta. Mutta vähän ällistyneinä huomasimme, että puheenjohtajamme olikin nyt ulkoasiainministeri. (Lounela 2006, 37.)

Ahlgren nousee teksteissä esille kuitenkin ennen kaikkea persoonansa, ei puolustaustansa johdosta. Hän oli pragmaattinen visionääri ja osasi laskeutua julistusten tasolta käytännön neuvotteluihin. Ahlgren arvosti koulutusta ja kulttuuria, mutta ei ollut kulttuurieromantikko. Hän oli valmis luopumaan kulttuuri-aihteista, jotka olivat käyneet tarpeettomiksi tai olivat haitallisia. Armas Lind esimerkiksi kertoo Ahlgrenin olleen ensimmäinen, joka tuomitsi julkisesti romanisukujen väliset kostokierret. (Siimes 2007.)

Ahlgren kuitenkin kuoli suhteellisen nuorena vuonna 1994 ja romanipoliittikka menetti hänen myötänsä valovoimaisen toimijan.

²⁴ Tässä työssä Ahlgrenin arviointi jää aikalaisarvioiden varaan. Hänen yksityisarkistonsa on kuitenkin luovutettu vuonna 2014 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Tulevissa tutkimuksissa voitaneen arkiston avulla piirtää tarkempi kuva Ahlgrenista romanipoliittikkona.

5 ROMANIPOLITIIKAN UUDET LINJAT

5.1 Romanikieli- ja kulttuuripolitiikka ja sen toteuttaminen

1960- ja 1970-luvun vaihteessa romaniaktivismin nousu, romanien sosiaalisten ongelmien yhteiskunnallinen näkyvyyden lisääntyminen ja Ruotsista Suomeen kohdistunut painostus tehdä romanien asemaa parantavia toimenpiteitä oli muuttanut suomalaista romanipolitiikkaa aikaisempaa sosiaalipoliittisemmaksi ja tasa-arvoisemmaksi. Romanipolitiikan agendan muutoksen ohella romanien toimijuus heitä koskevissa asioissa vahvistui merkittävästi erityisesti vuonna 1968 toteutetun mustalaisasiain neuvottelukunnan kokoonpanon uudistumisen ja romanien oman järjestötoiminnan vahvistumisen myötä.

Temaattisesti 1970-luvun kansallisen romanipolitiikan keskiössä olivat yhä romanien koulutus, työllisyys ja asuntokysymykset. Varsinkin erityisasuntolain käytännön toimeenpanoa seurattiin tarkasti. Vuosikymmenen edetessä koulutuskysymykset nousivat romanipolitiikan kantavaksi teemaksi. Varhaiskasvatuksen, oppivelvollisuuden suorittamisen ja aikuiskoulutuksen tehostamiseksi perustettiin vuonna 1978 erityinen koulutusjaosto, jonka tehtävänä oli selvityksiä sekä valmistaa ehdotuksia Kouluhallitukselle. Erityistä huomiota haluttiin kiinnittää *'mustalaiskulttuurin vaikutukseen ja merkitykseen koulutuksellisia oloja kehittäessä'*. (MANK ptk 1/1978, 6.6.1978.)

1970-luvun alussa koulutuksellinen huomio kiinnittyi ensisijaisesti romanien aikuiskoulutukseen, mutta vuosikymmenen lopussa romanipolitiikan tavoitteet koskivat romanien koko koulu-uraa. Sosiaali- ja terveysministeriö tarkisti mustalaisasiain neuvottelukunnan toimeksiantoa vuonna 1978 ja kehotti neuvottelukuntaa kiinnittämään erityistä huomiota mustalaisväestön romaniväestön matalaan koulutustasoon ja tekemään tässä tarkoituksessa aloitteita ja esityksiä asianomaisille viranomaisille. Myös Aikuiskasvatushallituksessa käynnistettiin työryhmä, jonka tehtävänä oli suunnitella ja kehittää romaniväestön työllisyyskoulutusta. Tämä oli lähtölaulus Romaniväestön koulutusyksikön perustamiselle Opetushallitukseen vuonna 1994.

Aika oli kypsä näkemään romanilasten koulunkäyntivaikeuksien takana olevia sosiaalisia ongelmia, syrjiviä asenteita ja kulttuurien erilaisuudesta johtuvia syitä. Koettiin, että koulutusjärjestelmä ei arvostanut romanikulttuuria eikä ottanut sitä huomioon. Romanikulttuurin tuntemuksen puute ja sen tunustamattomuus johtivat puolestaan ymmärtämättömyyteen ja kielteisiin asenteisiin. Myös romaniväestön oma suhtautuminen koululaitokseen oli epäileväinen ja koulutusjärjestelmä saatettiin nähdä tavoitteiltaan ja toiminnaltaan uhkana kulttuurin säilyttämiselle. Vuonna 1986 Heinolassa pidetyn romanien koulutusseminaarin raportti kuvaa romanilasten kasvatuksen kulttuurista ristiriitaa seuraavasti:

Kasvatuksen kautta kulttuuri siirtyy sukupolvelta toiselle. Mustalaiset kokevat valkolaisten koulun uhkana omana kulttuurin säilymiselle. Kasvatus on kulttuurin säilymisen ydin, eivätkä mustalaiset voi luovuttaa niin tärkeätä asiaa valkolaisille, ennen kuin ovat vakuuttuneet siitä, ettei koulun päämäärä ole täydellinen suomalais-tuminen, vaan molempien kulttuurien rinnakkaiselo. (von Numers. Seminaariraportti 22.-24.9.1976, 3-4.)

Mustalaisasiain neuvottelukunnan uusi koulutusjaosto piti vastauksena ongelmaan molemminpuolisen tiedon lisäämistä sekä arvostuksen ja luottamuksen kasvattamista (MANK Koulutusjaosto 3/1978, 1.11.1978). Koulutusta koskevien ongelmien käsittelyyn ilmaantuivat romaniväestön erilaisuuden ja kulttuurin oikeutuksen vaatimus sekä arvostavan hyväksynnän tarve. Samalla jouduttiin pohtimaan tasa-arvoon perustuvan yleisen koulutuspolitiikkaa romanien kulttuurisen identiteetin näkökulmasta.

(...) tavallinen sanonta "mustalaisia ei Suomessa diskriminoida, vaan he saavat saman koulun kuin muut suomalaiset" kuulostaa hyvältä, mutta se merkitsee itse asiassa sitä, että mustalaisille tarjotaan suomalaisen koulun kautta suomalainen kulttuuri, ja on siis mustalaiskulttuurin kannalta katsottuna mitä jyrkintä diskriminointia. (von Numers. Seminaariraportti 22.-24.9.1976, 4.)

Ristiriitojen ratkaisemiseksi nähtiin tarpeelliseksi luoda yhdyshenkilöjärjestelmä, laatia romaneista kertovaa koulutusmateriaalia, järjestää koulutus- ja neuvottelutilaisuuksia opetusalan henkilöstölle sekä tehdä yleistä yhteiskunnallista asennekasvatusta. Varhaiskasvatuksessa tärkeänä pidettiin romanilasten osallistumista päiväkotitoimintaan ja heidän kouluvalmiuksiensa parantamista. Peruskoulutuksessa tarpeet olivat samansuuntaiset. Opettajakoulutuksen ajateltiin olevan avainasemassa romanioppilaiden koulusaavutuksien parantamisessa. (MANK Koulutusjaosto 1/1979, 14.2.1979.)

Peruskoulujärjestelmä ulottui koko Suomeen vuonna 1977. Peruskoulun osalta pidettiin aiheellisena koulujen kerhotoiminnan mahdollisuuksien selvittämistä romanilasten ja -nuorten harrastustoiminnassa. Erityisesti oli pohdittava musiikin sekä romanikielen ja -kulttuurin opiskelumahdollisuuksia. (MANK Koulutusjaosto 2/1979, 15.3.1979.)

Romanipolitiikassa ei haluttu tehdä ainoastaan aktiivista tasa-arvopolitiikkaa tasaamalla eri väestöryhmien sosiaalisia lähtökohtia - mihin peruskoulun luomisella tähdättiin - vaan pidettiin tarpeellisena tukea myös romanioppilaiden kulttuuri-identiteettiä. Koulutusjaoston tekemä selvitystyö

osoitti, että mahdollisuudet erityisesti romanilapsille ja -nuorille suunnattavaan toimintaan koululaitoksen sisällä olivat vähäiset. Sen sijaan ilmeni mahdollisuus edistää romanioppilaiden osallistumista kaikille yhteisiin kerhoihin. Suurilla paikkakunnilla saattoi olla jopa mahdollisuus romaniperinteen ja -musiikin opiskeluun. (MANK Koulutusjaosto 3/1979, 9.4.1979.) Näin pitkälle romanioppilaiden kulttuuriperinteen edistämässä ei ollut koskaan aikaisemmin menty eikä sitä pidetty aikaisemmin edes mahdollisena.

Romaniväestön yleissivistävän aikuiskoulutuksen tavoitteeksi määriteltiin ensisijaisesti yhteiskunnassa tarvittavien valmiuksien lisääminen. Näitä olivat riittävä luku- ja kirjoitustaito, yhteiskunnallinen tietous sekä käytännön elämässä tarvittavat tiedot ja valmiudet. Lisäksi pidettiin tärkeänä romanien oman kannan selvittämistä myös aikuiskoulutusta koskevissa kysymyksissä.

Koulutustavoitteet tuli määritellä huomioiden ikään ja motivaatioon liittyneet seikat. Muun muassa tästä syystä nähtiin tarpeelliseksi luoda yhdyshenkilöverkosto romaniväestön keskuuteen. (MANK Koulutusjaoston muistio 5/1979, 26.9.1979.) Tavoitteena oli kohentaa romanien sivistyksellistä asemaa kaikilla eri oppiasteilla. Tavoite vaikutti myös romani-identiteetin ideaaliin. Romanikulttuuria arvostavan koulutusjärjestelmän nähtiin mahdollistavan uuden romani-identiteetin esikuvan joka olisi *'koulutettu mustalainen'* (von Numers. Seminaariraportti 22.-24.9.1976, 4).

Tärkeintä oli luku- ja kirjoitus- sekä laskutaidon opetus, peruskoulun oppimäärän suorittaminen, yhteiskuntatietouden lisääminen, ammatillisen koulutuksen valmentava koulutus sekä romanikulttuuriin ja -kieleen liittyvä opetus. Musiikin, romanikielen ja -kulttuurin avulla uskottiin lisättävän motivaatiota kaikessa opetuksessa. (MANK Koulutusjaosto 3/1979, 9.4.1979.)

Tarvittavia toimenpiteitä lähdettiin luomaan lähestymällä lääninhallituksia, lastentarha- ja opettajakoulutuslaitoksia ja Sosiaalihuollusta (MANK Muistio Lääninhallituksille 25.39980; MANK Muistio korkeakoulujen opettajakoulutusyksiköille 25.3980; MANK Muistio Sosiaalihuollukselle 25.3980; MANK muistio Lastentarhanopettajaopistoille). Romanilasten koulunkäynnin edistämistä koskeva muistio luovutettiin opetusministeri Per Stenbäckille ja sosiaali- ja terveystieteiden ministeri Katri-Helena Eskeliselälle. Varhaiskasvatus, oppivelvollisuus sekä työllisyys- ja aikuiskoulutus nostettiin myös yhteispohjoismaisen yhteistyön agendalle (MANK ptk 7/1979, 13.6.1979).

Heinolaan vuonna 1976 kokoontuneet romaniaktiivit, heidän joukossaan Taisto Ahlgren, Unto Koponen ja Väinö Lindgren, ja opetuksen ammattilaiset olivat kuitenkin koulutusta koskevassa työryhmässä sitä mieltä, että romanien koulutuksen tuli tapahtua normaalikanavia pitkin ja erityistoimenpiteitä piti välttää ehkä jotakin romaniväestölle suunnattua valmentavaa koulutusta lukuun ottamatta. (Seminaariraportti 22.-24.9.1976. Työryhmä 3.) Romanipolitiikassa aika ei ollut kypsä pitkälle meneviin erityistoimenpiteisiin, mutta tavoitteena oli romanien kulttuurisen identiteetin huomioonottaminen normaalissa koulutyössä.

Valtiollinen romanipolitiikka oli tehostunut ja romaniväestön omat odotukset ja näkemykset yritettiin ottaa huomioon. Käytännössä toimenpiteiden

tuloksellisuus ja tarpeenmukaisuus eivät aina olleet odotetulla tasolla. Informaation välittymiselle viranomaisten ja romanien välillä ei ollut menetelmiä eivätkä romaniväestön tarpeet, odotukset ja näkemykset yhteiskunnallisten toimenpiteiden laadusta ja toteuttamistavasta tulleet riittävästi ja oikein perille viranomaisille. Viranomaisten romaneille välittämä informaatio ei puolestaan tavoittanut romaniväestöä. Syinä ongelmiin nähtiin kulttuurierot ja asenteelliset eroavaisuudet valta- ja vähemmistöryhmien välillä. Tarvittiin romanien luottamusta nauttivia yhdyshenkilöitä, jotka toimisivat neuvonantajina ja välittäjinä romanien ja viranomaisten välillä. Neuvottelukunnan puheenjohtaja Jouko Mäkelä ehdottikin, että Suomen Mustalaislähetys rakentaisi alueorganisaation verkostoa varten. Neuvottelukunta puolestaan laatisi esityksen valtioneuvoston päätökseksi, jossa määriteltäisiin toiminnan tarkoitus, periaatteet, tehtävät ja harkinnanvarainen valtionavustus tai valtion tukijärjestelmä. (MANK ptk 2/1979, 1.3.1979; Liite MANK muistio 1.3.1979.)

Yhdyshenkilöjärjestelmästä keskusteltiin paljon, ja esityksiä sosiaali- ja terveystieteille laadittiin, mutta sille ei löytynyt kannatusta hallinnon sisällä eikä riittävää poliittista tukea. Lopulta keskustelu jäi hetkeksi asuntolainsäädännön muutosesitysten ja koulutuskysymysten alle noustakseen esille uudelleen 1980-luvulla. Ajatus alueorganisaatioiden perustamisesta aineellistui myöhemmin 1990-luvulla jolloin käynnistettiin alueellisten romaniasiain neuvottelukuntien hankekokeilut eri lääninhallitusten alueilla. Asetus alueellisista romaniasiain neuvottelukunnista ja niiden suunnittelijoiden virasta annettiin vuonna 2003 (VN:n asetus 1019/2003).

Valtio alkoi tukea aktiivisesti romanien kulttuurisia erityispiirteitä työllisyys- ja ammatillisen kurssitoiminnan avulla. Kysymyksessä oli sinänsä normaalit yhteiskuntapoliittiset toimenpiteet, mutta joita räätälöitiin romanien kielellisiä ja kulttuurillisia erityistarpeita vastaaviksi. Romaneille suunnatut työllisyyskurssit saivat romanipolitiikassa uuden sisällön sillä ne valjastettiin romanien kielen ja kulttuurin ylläpitämisen aparaatiksi.

Ensimmäisiä romaniväestölle suunnattuja työllisyyskursseja ryhdyttiin järjestämään niin ikään 1970-luvulla. Aikuiskasvatustahallituksen romaniväestön työryhmä perustettiin 1978. Pian sen ensimmäisten kokoontumisten jälkeen koulutussektoria neuvottelukunnassa edustanut Lauri Helimäki ilmoitti, että ensimmäinen työllisyyskurssi, mustalaisnaisten kansallispuvun ompelukurssi, alkaisi Helsingissä vuoden 1979 alussa. (MANK ptk 5/1978, 30.10.1978.) Jatkoa saatiin, kun aikuiskasvatustahallitus käynnisti legendaarisen hevosalan ammatillisen esikurssin Kiuruvedellä 6.2.1979 (MANK ptk 1/1979, 1.2.1979). Kuopiossa käynnistettiin naisten pukuompelukurssi ja Jyväskylässä musiikkialan ammatillinen esikurssi, lisäksi Tampereelle suunniteltiin toista hevosalan ammatillista esikurssia (MANK ptk 6/1979, 11.6.1979; MANK ptk 8/1979, 13.8.1979).

Mustalaisiasiain neuvottelukunnan vuoden 1984 tilanneraportti tasapainottelee normaali- ja erityistoimenpiteiden välillä. Sen mukaan *'mustalaispolitiikka Suomessa on tasa-arvopolitiikka'*, mutta erityistoimenpiteiden ja -kohtelun mahdollisuutta ei poissuljettu, vaan se nähtiin jopa tarpeellisena:

tasa-arvoisen aseman saavuttamiseksi (on) suoritettu myös erityistoimenpiteitä (...) yhteiskunnan mustalaisiin kohdistaman vähemmistöpolitiikan osatavoitteena vähemmistön oma kansallisen ja kulttuurillisen identiteetin säilyttäminen. (MANK Tilanneraportti 4.9.1984)

Neuvottelukunnalla oli valmiutta ajaa romanien kulttuuri-identiteetin vahvistavia erityistoimenpiteitä erityisesti koulutuksen alueella. Kysymyksessä ei kuitenkaan ollut radikaaleja muutosesityksiä vaan normaalisuusperiaatteen laveneminen:

Ns. normaaliviranomaisten periaate on oikea periaate, josta ei syytä luopua. Jo tasa-arvon vaatimus merkitsee, että vähemmistöä on kohdeltava kuten väestön enemmistöä. Sen sijaan eri viranomaisten edellytyksiä ymmärtää ja hyväksyä romanikulttuuri tulee parantaa. Myös mahdollisuuksia toimia romaniväestön olosuhteiden parantamiseksi tulee kehittää. (...) Keskeisillä viranomaisilla oltava palveluksessaan romanikulttuuria tuntevia henkilöitä. Myös erityisjärjestelyt tarpeen esim. koulutuksessa. (MANK Tilanneraportti. 24.4.1986.)

Tasa-arvo tarkoitti romanipolitiikassa yhä enemmän romanikulttuurin huomiointia ja se johti vähitellen vaatimukseen erityistoimenpiteistä. Eri palveluja tulisi räätälöidä romanikulttuurin mukaisesti. Romanipolitiikan suunta alkoi jakaa uudistusmielisiäkin romaneja. Yrjö Tähtelästä tuli äänekkäin romanipolitiikassa käyttöön otetun kieli- ja kulttuuripolitiikan arvostelija. Hän kritisoi liukenevaa rajaa normaali- ja erityistoimenpiteiden välillä ja romaniasiantuntijoiden roolia kulttuurin portinvartijoina:

Bulevardimustalaisten kehittämä menetelmä valtiiovallan harhauttamiseksi voisi olla oppitunti kokeneemmallekin poliitikolle. Oppitunti siitä, kuinka luodaan oppi kansanryhmän salaperäisestä kulttuurista, jonka ylimmiksi asiantuntijoiksi julistaudutaan. (...) Yleinen ja yksityinen harsoillaan niin, ettei siitä ota pirukaan selvää. (Tähtelä 1984.)

Romanipolitiikassa luotiin eräänlainen kaksoisstrategia yhdistämään koulutus- ja työllistämistavoitteet yhdessä romanikielen ja kulttuurin kanssa. Erityisesti romaniväestölle suunnatuista aikuiskoulutus- ja työllistämiskursseista tuli muodollisesti romaniväestön työllisyyden lisäämiseen tähtäävä työvoimapolitiittinen toimenpide, mutta käytännössä niillä ryhdyttiin ylläpitämään ja lisäämään aikuisen romaniväestön kulttuuritietoisuutta. Tavoitteena oli romaniväestön kulttuuri-identiteetin vahvistaminen. Romanien kielen ja kulttuurin opettamisella katsottiin olevan motivoivaa vaikutusta kaikessa opiskelussa ja koulutuksessa. Paavo Lounela arvioi kurssien käynnistäneen romanien koulutuksellisen heräämisen (Lounela 2006, 21).

Työllisyyskurssit muodostuivat välineeksi ylläpitää ja luoda romaniväestön ammatillista osaamista nimenomaan kulttuuriperinteen avulla. Tämä toimi alustana romaniväestön kulttuurisen itsetunnon nostamiselle, joka johti melko nopeasti vaatimukseen romanikielen ja -kulttuurin tunnustamiselle ensin sektorilainsäädännössä ja sittemmin perustuslaintasoisessa lainsäädännössä. Kursseilta ei ehkä valmistuttu käytännön työelämään, ei saatu ammatillista tutkintoa eikä useinkaan pysyvää elinkeinoa (Esim. Syrjä & Valtakari 2008, 52). Aktivoivilla toimenpiteillä luotiin kuitenkin romaniväestön edunajajien

etujoukkoa, joilla on sittemmin ollut merkittävä rooli asiantuntijavaikuttajina romaniorganisaatioissa, seurakunnissa ja esimerkiksi romanikielen opetustehävissä. Romanivaikuttajapoolin kasvattamisella on oma tärkeä merkityksensä romanien aseman edistämisen näkökulmasta. Silti aiheellista esittää kriittinen kysymys, miksi romaneja ei ohjattu yhtä tarmokkaasti suorittamaan yleisiä ammatillisen koulutuksen tutkintoja ja ammattiin valmistaville työllisyyskursseille ja menetettiinkö linjanvalinnassa ammatillisen tutkinnon suorittanut sukupolvi.

Kysymys esitettiin jo omassa ajassaan. Yrjö Tähtelä jakoi pamflettikirjassaan Mustalaismonopoli (Tähtelä 1984, 76–77) muiden romanivaikuttajien kanssa yhteisen päämäärän romaniväestön koulutustason nostamisesta, mutta kritisoi toteutuksen leväperäisyyttä:

On käynyt selväksi, että kurssittamisessa tapahtuu päällekkäisyyttä. Samoja kasvoja saattaa siirtyä kurssilta toiselle. Monet mustalaiset myöntävätkin avoimesti, että kurssittamisesta on tullut hyvien ystävien ja sukulaisten tapaamiskerhoja. (Tähtelä 1984, 77.)

Mustalaisiasiain neuvottelukunta oli kuitenkin nostanut toimintaperiaatevalikoimaansa entistä vahvemmin myös romanien omien odotusten ja toiveiden huomioonottamisen heihin kohdistuvissa toimenpiteissä. Tämä periaate tulikin näkymään voimakkaasti neuvottelukunnan kannanotoissa: ilman romaniväestön osallistumista tai mustalaisiasiain neuvottelukuntaa tehty valmistelu oli huonoa valmistelua, olivat toimenpiteen tavoitteet muuten kuinka hyvää tarkoittavia tahansa.

Romaniväestön omien mielipiteiden kuulemista koulutus- ja kulttuurikysymyksissä pidettiin entistä tärkeämpänä. Neuvottelukunta järjestikin romaniväestön aikuiskoulutukseen keskittyvän keskustelutilaisuuden, josta päätettiin ilmoittaa *Romano Boodoksessa*, *Helsingin Sanomissa* ja *Hevosurheilulehdessä*. (MANK ptk 2/1980, 25.3.1980; MANK ptk 3/1980, 27.3.1980.)

Helsingin Katajanokalla pidettiin keskustelutilaisuus 27.3.1980. Keskustelussa korostui mustalaiskielen ja -kulttuurin säilyttämisen tärkeys. Ehdot olivat tiukat: Romanikieltä sai opettaa vain romanien omilla ehdoilla, vain romaneille ja vain romanien opettamana. Romanikieltä toivottiin opetettavaksi mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, jo päivähoitossa, mutta oli varottava eristämistä romanilapsia liikaa omaksi ryhmäkseen. Oppimateriaalin tarve kielen ja kulttuurin opettamiseksi koettiin polttavaksi. Kielikurssi nähtiin nopeaksi keinoksi tarjota opetusta erityisesti nuorille. (MANK Katajanokan keskustelutilaisuuden muistio 27.3.1980.)

Romanikielen opettamisen ja opiskelun tiukka rajaaminen vain romanien itsensä pariin oli historiallista taustaa vasten luonnollinen itsesuojelutoimenpide, mutta sillä oli aikaa myöten myös itse-segregoivia vaikutuksia. Romanikielen puhujien joukko oli jo 1980-luvulla Suomessa pieni eikä Suomen kaalemurteella ollut historiallisista syistäkään kontakteja muualla Euroopassa puhut-

tuihin romanikielen murteisiin.²⁵ Romanien politiikan näkökulmasta kielipolitiikan ympärille rakennetut rajat tarkoittivat sitä, että sitä koskevat toimenpiteet ja resurssit olivat tosiasiallisesti melko pienen romaniryhmän ulottuvissa. Tämä mahdollisti kielipolitiikan eriytymisen ikään kuin omaksi romanipolitiikan alaryhmäksi, johon edes kaikilla romaneille ei ollut pääsyä. Linjanvalinta noudatti kuitenkin periaatetta kuulla romaniväestön itsensä mielipidettä heitä itseään koskevissa asioissa ja romanikieleen liittyvissä kysymyksissä, jos mitkä olivat sellaisia. Katajanokan keskustelu olikin ensimmäinen laaja julkinen keskustelu romanikielen ja -kulttuurin opetuksen käynnistämisestä ja paikalla olleet romanit asettivat selvät rajat, joita viranomaiset kunnioittivat.

Aktiivisuus kielen ja kulttuurin ympärillä johti 1983 virinneeseen keskusteluun, jossa ryhdyttiin keskustelemaan kieltä ja kulttuuria koskevan lainsäädännön tarpeellisuudesta (MANK ptk 9/1983, 2.11.1983). Hallitus oli antanut 1983 eduskunnalle selonteon kulttuuripoliittisesta ohjelmasta. Sitä käytettiin pohja-asiakirjana, kun neuvottelukunta pyysi opetusministeriössä toimivaa romanikielityöryhmää pohtimaan miten kielilainsäädäntö saataisiin koskemaan myös romanikieltä. Neuvottelukunnan tavoitteena oli romaniväestön koulutus- ja kulttuuripoliittinen ohjelma, mikä laadittaisiin romanijärjestöiltä pyydettyjen kannanottojen mukaan.

Historiallisesta näkökulmasta katsottuna muita kuin suomea ja ruotsia puhuvien kansalaisten oikeuksiin kiinnitettiin Suomessa huomiota varsin myöhään. Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisista annettiin vasta vuonna 1991 (Kielilakikomitean työryhmämuistio 2000, 51).

Läpi 1980- ja 1990-luvun alun tunnelma oli aktiivinen. Erilaisia työryhmiä perustettiin runsaasti. Yksi työryhmä suunnitteli opettajien täydennyskoulutusmateriaalia, toinen materiaalityöntekijöiden, kolmas aikuiskoulutusta ja 1990-luvulla päästiin jo pohtimaan, miten soveltaa romanikulttuurin erityispiirteitä asumisessa. Romanikielen ja -kulttuurin edistämiseen voidaan laskea myös romaniväestön aseman edistämiseen pyrkivät rakenteelliset aloitteet. Niistä merkittävin on romaniväestön koulutusyksikön perustaminen ensin Aikuiskoulutushallituksen ja sittemmin Opetushallituksen yhteyteen.

Kansainvälisesti merkittävät romanivaikuttajat Andrzej Mirga ja Nicolae Gheorghe (1998) olivat havainneet romanivaikuttajien olevan vakuuttuneita siitä, että romanikielen opetus olisi avain ratkaisemaan romanilasten koulunkäynnin ongelmat, ja että tällä olettamuksella perusteltiin useita romanikielen

²⁵ 'Suuri jako' eli nykyisten romanimurteiden pääjako kulkee Etelä- ja Pohjois-Euroopan välillä noudattaen suurin piirtein entistä Habsburgin monarkian ja otto- maanien valtakunnan rajaa. Poliittinen raja esti eri puolilla rajaa olevien romanien kontaktit. Kielenkehittymisen näkökulmasta tuloksena oli tiheä ja helposti havaittava joukko kielirajoja. (Granqvist 2012, 273). Murretutkimuksellisesta näkökulmasta Suomen romanikielellä ja Saksan sintillä on yhteisiä erottavia piirteitä, jotka erottavat Suomen romanikielen koillismurteista. Suomen romanikieli ei siis ole ollut yhteyksissä puolan, ukrainan, venäjän ja balttilaisten koillismurteiden kanssa. Tämä puolestaan tarkoittaa, että Suomen romanikielen puhujilla ei ole ollut tiivistä eikä pitkä- aikaista kieltä slaavilaisten ja baltialaisten romanikielten kanssa. (Granqvist 2012, 273). Yhteisesti ymmärrettävän kielen puuttuminen on yksi syy siihen, miksi suomalaisten romanien yhteydet erityisesti itäeurooppalaisiin romaniryhmiin ovat olleet heikkoja, ellei olemattomia.

koulutusohjelmia ja oppikirjojen laatimista ja käyttämistä koulutukseen liittyvän kysymyksen romanivaikuttajille. Mirga ja Gheorghe nostivat esille kysymyksen siitä, miten tällainen opetus mahdollistaa oppilaiden vanhempiaan paremman tulevaisuuden ja avaako se mahdollisuuksia kilpailulle ja saavutuksille perustuvassa maailmassa. Tuleeko romanilasten koulunkäynnissä toisin sanoen seurata minimin vai maksimin tavoitetta. Minimalistisessa mallissa romanilasten luku- ja kirjoitustaito on riittävä tavoite, joka vahvistaa heidän identiteettiään, mutta ei anna eväitä voittaa alisuorittamista ja kuroa umpeen romaniväestön kuilua muuhun väestöön nähden. Maksimimalli puolestaan vaatii romanilapsille tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia muiden kanssa. Jälkimmäinen malli on ilmeinen, joka toteutuessaan antaisi ainakin osalle romaniväestöä mahdollisuuden täysivaltaiseen kilpailuun asemastaan pääväestön kanssa. Mirgan ja Gheorghen mukaan se väistämättä johtaa myös muutoksiin heidän henkilökohtaisessa elämässään ja etnisessä identiteetissään (Gheorghe ja Mirga 1998, 29).

Romanilasten koulutustason parantaminen oli ilman muuta kannatettava tavoite, mutta eurooppalaisen romanipolitiikan pääarkkitehdit Nicolae Gheorghe ja Andrej Mirga eivät pitäneet koulutustakaan neutraalina romanipoliittisena painopisteenä:

Koulutus ilman muuta merkitsee muutosta, ja siinä mielessä se ei ole puolueetonta. Romanien täytyy siis ottaa siitä huolimatta se riski, jos he haluavat voittaa nykyisen syrjäytyneisyytensä ja alikehittyneisyytensä. Ei ole kuitenkaan olemassa mitään ristiriitaisuutta romani-identiteetin ja -kielen säilyttämisen ja maksimaalisten vaatimusten välillä. Nykyisen Euroopan koulutustoimenpiteet ja vähemmistölait antavat mahdollisuuksia opettaa romanilapsia romanikielellä, vaikka tätä ei aina olekaan helppo saavuttaa. (...) Koulutus pysyy kuitenkin tällä hetkellä eräänä tärkeimpänä peruskeinona romanien yhteiskunnallisen aseman nostamisessa. (Gheorghe ja Mirga 1998, 29.)

Romanikulttuurin aseman nostamisen kannalta toinen tärkeä tapahtuma oli Kulttuuripoliittisen periaateohjelman julistus Kiuruvedellä 27.–29.6.1980. Tilaisuus oli Mustalaiskulttuurin Keskus Suomessa ry:n organisoima ja siten se jossain määrin kilpaili Tähtelän *'bulevardimustalaisiksi'* kutsumien mustalaisiasiain neuvottelukunnan ja Suomen Mustalaisyhdistyksen romanikulttuuristen linjanvetojen kanssa. Kilpailutilanne saattaa olla yksi syy sille, että Kiuruveden ohjelmajulistus on ollut melko tuntematon asiakirjan ennen viimeaikaista tutkimusta (Friman-Korpela 2012, 225–226).

Kiuruvedelle kokoontuneet romanit laativat julistuksen, jonka mukaan romanikulttuuri täytti itsenäiselle kulttuurille asetettavat vaatimukset. Romanikulttuurilla nähtiin olevan erityisen voimakas vaikutus musiikin ja tanssitaiteen aloilla sekä kirjallisuudessa, maalaus- ja koru- sekä käsityötaiteessa. Oma tapakulttuuri poikkesi valtaväestön tapakulttuurista, eikä enemmistö tuntenut sitä. Kulttuuriperinteen tärkeimmäksi osaksi julistettiin oma kieli.

Julistuksessa vaadittiin voimallisesti edellytyksiä kulttuurin ylläpitämiseen ja vaadittiin ensimmäistä kertaa, että romaneilla tulisi olla *'oikeus kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen'* (Kiuruveden kulttuuripoliittinen ohjelma 27.–26.1980). Sittemmin oikeus romanikielen ja -kulttuurin ylläpitämiseen ja

kehittämiseen kirjattiin ensin perusoikeusuudistukseen vuonna 1995 ja uuteen perustuslakiin vuonna 2000. Oikeus romanikielen ja -kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen on kirjattu myös useaan sektorilainsäädäntöön kuten päivähoitoa koskevaan lakiin ja Yleisradiosta annettuun lakiin.

Julistuksessa oikeus kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen nähtiin luonnolliseksi osaksi jokapäiväistä elämää. Tyydyttävän elintason saavuttaminen vaatii jokaisen yksilön kohdalla oikeutta peruskoulutukseen, ammattikasvatukseen, ihmisarvoiseen asumiseen ja ympäristöön sekä aineelliseen toimeentuloon. Edellisten vuosien edistysaskeleet huomioitiin, vaikka elintaso oli edelleen valtaväestön elintaso heikompi. (ibid.)

Romanikulttuurille tuli periaateohjelman mukaan luoda asema yhteiskunnassa, sillä sen tukeminen oli hajanaista ja satunnaista eikä romaniväestöllä ollut keskitettyä mahdollisuutta kulttuuritarpeidensa esiintuomiseen. Toimenpide-ehdotuksina vaadittiin valtiovallan ja kulttuuri-instituutioiden aloitteellisuutta romanikulttuurin tallentamisessa ja kehittämisessä. Taustalla oli romaniväestön pelko koko kulttuurin katoamisesta.

Romanikielellä oli tärkeä osa periaateohjelmassa. Romanikielestä olisi koottava perusteellinen sanakirja ja kielioppi, romanikieltä tulisi opettaa sitä hallitsemattomille romanilapsille ja -nuorille ja oli perustettava kiertäviä näyttelyjä romanikulttuurista. Esimerkkiä haettiin saamelaisilta. Kiuruveden periaateohjelma vaati romaneille omaa instituuttia, joka voitaisiin toteuttaa saamelaisen tapaan pohjoismaisella yhteistyöllä.

Romanien jokapäiväisen elämän realiteetteihin kuului kuitenkin yhä jatkuva syrjintä. Kiuruvedellä vaadittiinkin, että YK kiinnittäisi erityistä huomiota romanien ihmisoikeuksien kehittämiseen ja tekisi erityiskyselyn kaikille jäsenmaille romanien elinoloista, sosiaalisista oloista sekä kulttuurin kehittämismahdollisuuksista.

Kiuruveden periaatejulistus oli jälkikäteen katsottuna tärkeä, romanien itsensä tekemä, autenttinen ohjelmajulistus. Se oli ennen kaikkea voimakas kulttuurin säilyttämisen puheenvuoro. Se erosi mustalaisasiain neuvottelukunnan linjauksista kuitenkin siinä, että julistus ei pyrkinyt romanikulttuurin sisällölliseen määrittelyyn tai erityistoimenpiteisiin. Romanikulttuuria ja romanien taidetta tuli samoin edellytyksin kuin tuettiin muita kulttuureja ja taiteita.

Romanikulttuuri- ja kieli nousivat siis 1970–1980-luvuilla romanien politiikan kiistan kohteeksi. Järjestöjen väliset kiistat eivät olleet enää yhtä näkyviä kuin vuosikymmen aikaisemmin, mutta eripura jatkui ja sai uusia muotoja. Mustalaislähetys ja Mustalaisyhdistys olivat edustaneet yhdessä romanijärjestökenttää romaniasiain neuvottelukunnassa ja siinä ohessa haastaneet toisiaan harjoitetun romanipolitiikan oikeellisuudesta. Vuonna 1981 romanijärjestöjen edustus neuvottelukunnassa kasvoi ja kokoonpanoon lisättiin myös Suomen Vapaa Evankelinen Romanilähetys ry ja Mustalaiskulttuurin Keskus Suomessa ry.

Suomen Vapaa Evankelinen Romanilähetys (nykynimeltään Elämä ja Valo ry) oli perustettu vuonna 1964, tarkoituksenaan lähetystyön suorittaminen ja romanien sosiaalisten olosuhteiden auttaminen. Se julkaisi myös Elämä ja Valo -

lehteä ja teki vapaaehtoista nuorisotyötä.²⁶ Romanipolitiikka oli menneinä vuosikymmeninä tarkoittanut käytännössä valtiollisten ja kirkollisten toimijoiden määrittelemää politiikkaa, jossa tavoitteet, aiheet ja määritelmät olivat pääväestön tai pääväestön jatkeena toimineiden yksilöiden ja erityisesti Mustalaislähetysten käsialaa. Tässä valossa on kiinnostava havaita, että romanijärjestöjen uskonnolliseen toimintaan ei suhtauduttu yksinomaan negatiivisesti, kuten 1960-luvulla käyty debatti antaa ymmärtää. Esimerkiksi Suomen Vapaan Evankelisen Romanilähetysten (nykyinen Elämä ja Valo) perustaminen 1964 ja sen jäsenyys mustalaisiasiain neuvottelukuntaan vuonna 1981 otettiin romanien parissa hyvin vastaan.

Romanijärjestön harjoittamaa tunnustuksellista toimintaa ei vastustettu todennäköisesti siksi, että järjestöllä ei ollut kytköksiä assimilaatiopolitiikkaan, vaan se oli romanien perustama järjestö eikä sen ajamat tavoitteet olleet yhteiskunnallisia. Mustalaislähetys (nykyinen Romano Missio) sai kantaa uskonnollisuudestaan raskaampaa taakkaa, koska se nähtiin romanipolitiikan yhtenä pääarkkitehtinä erityisesti romaniväestöä syvästi traumatisoineen lastenkotitoimintansa vuoksi.

Mustalaiskulttuurin Keskus Suomessa ry:tä tuli edustamaan puheenjohtaja Yrjö Tähtelä. Yhdistys oli perustettu vuonna 1972 ja se piti tarpeellisena vanhojen romanienelämänhistorian ja tapakulttuurin eri osa-alueiden tallentamista ja tutkimusta. Yhdistys asettui tukemaan vahvasti Kiuruveden kulttuurijulistuksen mukaista Mustalaisinstituutin perustamista. Hankkeen alullepano oli sen mielestä neuvottelukunnan tehtävä. (MANK ptk 3/1981. 23.7.1981.)

²⁶ Romanien uskonnollinen toiminta erityisesti herätysliikkeissä on kiinnostanut monia tutkijoita. Suomen Vapaa Evankelinen Romanilähetys oli lähellä helluntailaista liikettä, kuten monet romanijärjestöt ja -aktivistit ympäri maailmaa. Johannes Ries havaitsi tutkimuksessaan helluntaiseurakunnan vetovoimaa romaneja kohtaan Romaniassa, että helluntaiseurakuntien lähetystyöllä on romaninyhteisöjä dynamisoiva vaikutus. Hänen mukaansa romanit voivat käyttää helluntailaisuutta strategiana menestykselle etnisyydenhallinnalle heidän suhteessaan pääväestön enemmistöön (Ries 2010, 278).

Pelkästään Romaniassa on kuitenkin useita eri romaniryhmiä, joilla on erilaisia näkemyksiä romanien ja pääväestön välisestä vuorovaikutuksen rakentumisesta. Riesin mukaan erot näkyvät myös suhteessa helluntaiseurakuntaan. Esimerkiksi Romanian Tigani-ryhmälle monietniseen seurakuntaan liittyminen voi merkitä väylää parempaan sosiaaliseen inklusioon. Toisille ryhmille uusi romanikirkko voi sen sijaan merkitä keinoa osoittaa etnistä erityisyyttä. (Ries 2010, 278.) Suomalaiset romaniaktiivit korostavat usein uskonnollisen heräämisen ja toiminnan aktivoivaa vaikutusta romanien yhteiskunnalliselle toiminnalle (Esim. Lindberg 2012, 147–149).

Ries näkee helluntaiseurakuntien maailmanlaajuisen menestyksen siinä, että sen tarjoamat uudet diskurssit ja sosiaaliset käytännöt eivät ole vielä kiinteytyneet ja homogenisoituneet. Uutena hengellisenä liikkeenä se vakiintuneempia kirkkokuntia joustavampi ja muokattavissa marginaalisten ryhmien erityistarpeille ja -tavoitteille. (Ries 2010, 278.) Romanien helluntailaisuutta Suomessa ja Ruotsissa tutkinut David Thurfjell (2013) teki tutkimusta tehdessään esiolettamuksen, jonka mukaan seurakunnat tarjoavat romaneille foorumin uudelleen rakentaa yhteyttään pääväestön kanssa. Tutkimus kuitenkin osoitti, että seurakuntien toiminnassa romanit kokoontuvat myös paljon pelkästään keskenään. Thurfjell näkee helluntailaisuuden tärkeimmäksi vetovoimatekijäksi sen romaneille tarjoaman uskonnollisen heräämisen ja seurakuntayhteyden tarjoaman kokonaisvaltaisuuden ' *However, unlike sports, music or theatre, the Pentecostal discourse includes declarations of the religion's all-encompassing elements.*' (Thurfjell 2013,156.)

Eri romanijärjestöjen edustajien keskinäiset välit eivät olleet kitkattomat, ja neuvottelukunnan entinen puheenjohtaja Matti Heikkilä kuvaa seuraavasti:

Romanien järjestömaailmassa kaksi järjestöä oli saanut jotenkin erityisen virallisen aseman. Ne olivat Mustalaislähetys ry ja Suomen Mustalaisyhdistys ry. Mustalaislähetys oli ja on kristillinen sosiaalialan järjestö, kun taas Mustalaisyhdistys ilmoitti toimivansa maan ainoana romanien etujärjestönä, jonka tarkoituksena oli viranomaisten ja valtiovallan painostaminen. Suhteessa viranomaisiin yhteistyö oli mutkaton. Sen sijaan näiden kahden pääjärjestön keskinäiset välit olivat aika ajoin tulehtuneet. (Heikkilä 2006, 25.)

Romanien politiikan uusi sisäinen kiista syntyi uuden romanijärjestö Mustalaiskulttuurin Keskus Suomessa ry ja Mustalaisyhdistyksen välille. Mustalaiskulttuurin Keskus Suomessa ry oli organisoinut kesällä 1980 romanikulttuurin päivän Kiuruvedellä. Neuvottelukunnan puheenjohtaja Jouko Mäkelän (2006, 25) mukaan osa romaneista vierasti *'tätä pienehköä, mutta äänekkästä kulttuurijärjestöä'*. Kiistan aiheena oli romanikieli- ja kulttuuripolitiikan sisällön ja tavoitteiden määrittely. Tähtelä ja hänen taustajärjestönsä kannattivat romanikulttuurin ja kielen edistämistä tukemalla mahdollisuuksia niiden esiintuomiseen. He vastustivat kiivaasti sitä, että romanikulttuuri määriteltäisiin tai sille asetettaisiin tiukat kriteerit.

Valtiollisen romanipolitiikan tavoitteena oli tehdä romanikulttuuria tunnetuksi²⁷ laajasti, mutta se edellytti kulttuurin ja historian avaamista suurelle yleisölle. Yhtenä keinona olivat julkaisut, joissa esitettiin "tosiasiatietoja" romanien historiasta, kulttuurista, tapaperinteestä sekä yhteiskunnan toimenpiteistä tutkimuotoineen. Mustalaisasiain neuvottelukunnan julkaisema yleisteos *Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa* ilmestyi vuonna 1981.

Tietoa romaneista tarvittiin, mutta siitä millaista romanikuvaa luodaan, syntyi uusi romanipoliittinen jännite. Yrjö Tähtelä on kuvannut 1970-luvulla julkisen romanikuvan polarisoituneen joko viikkolehtien häväistysjuttuihin tai populaari-, ja aivan erityisesti elokuvaviihteen valjastamaan yltiöromanttiseen

²⁷ Yksi osoitus romaniväestön hakeutumisesta tunnetuksi ja tunnustetuksi osaksi yhteiskuntaa oli 1970-luvulla virinnyt kiinnostus oman radio-ohjelman saamiseen Yleisradioon. Mustalaisasiain neuvottelukunnan delegaatio kävi lokakuussa 1978 tapaamassa Yleisradion ohjelmajohtaja Pekka Silvola. Aloitteessa Yleisradion hallitukselle esitettiin, että vuoden 1979 ohjelmatuotantoon sisällytettäisiin mustalaisväestölle tarkoitettu säännöllinen radio-ohjelma. Ohjelman tarpeellisuutta perusteltiin mustalaisiin kohdistuvilla kielteisillä asenteilla, romanikulttuurin huonolla tunnetuksella esimerkiksi saamelaiden kulttuuriin verrattuna, väestön huonoilla sosiaalisilla ja koulutuksellisilla olosuhteilla sekä tietämättömyydellä yhteiskunnan eri palveluista ja käyttömahdollisuuksista. (MANK kokouskutsu 28.9.1978.) Kysymys oli sekä valistuksesta että romanikulttuurin tunnetuksi tekemisestä. Neuvottelukunta myös esitti, että mahdollista ohjelmaa ryhtyisivät toimittamaan mustalaisväestöön kuuluvat toimittajat.

Lähes kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1985, Suomen Mustalaisyhdistys jatkoi edelleen Yleisradion painostamista perustelemalla, että romaneilla oli 'oikeus omaan radio-ohjelma-aikaan maamme suurimpana etnisenä vähemmistönä. Ovathan omia ohjelmia saaneet myös saamelaiset, ruotsin- ja englanninkieliset ja muut erityisryhmät' (Suomen Mustalaisyhdistys ry. Aloite Yleisradion hallintoneuvostolle. 16.8.1985.) Saatiin kuitenkin odottaa vielä toinenkin vuosikymmen, ennen kuin Yleisradioon saatiin vuonna 1995 yksi viikoittainen ajankohtaislähetys romaneille.

villi ja vapaa -romanikuvaan: *'Kun puuttuu todellista tietoa niin kaikki on mahdollista, eikä minkään tarvitse olla totta'* (Tähtelä 1984, 7).

Romanikulttuurin tavoitteiden ja sisältöjen määritelmästä tuli uusi poliittinen kiista, jollaisen käsittelemisestä romaniaktivisteilla ei juuri ollut kokemusta. Tähtelän kirja osoittaakin, miten näennäisesti saman asian edistäjät ryhtyivät jakautumaan leireihin, toisin sanoen jakavat romanipolitiikkaa romanien politiikaksi. Romanikulttuurin määrittely johti kysymykseen, mitä romanien kulttuuriset erityispiirteet ovat, ja mikä on oikea tapa olla romani. Ne henkilöt ja organisaatiot, jotka saivat päättää vallitsevista määritelmistä, hallitsivat romanipolitiikkaa, sen sisältöjä ja tavoitteita. Tämä herätti luonnollisesti myös vastusta, jonka Yrjö Tähtelä toi kiivaimmin esille.

Tähtelän kitkerä pamfletti pohjaa pettymykseen siihen, että vaikka parannuksia tapahtuikin, olivat romaniväestön elinolot siksi kurjat, että ne eivät olisivat tarvinneet romaniaktivisteja luomaan yksiulotteista kuvaa mystisestä romanikulttuurista, jonka ylimmiksi tulkeiksi aktivistit olivat hänen mukaansa julistautuneet, vaan keskittymään ensin leivän, sitten hengen [oman kulttuurin] turvaamiseen romaniväestölle:

Julkinen harha on luulo, että mustalaiset muodostavat ikään kuin hermeettisen kokonaisuuden, joka ajattelee ja toimii kaikissa asioissa yhdensuuntaisesti. Kuitenkaan ei ole olemassa mitään sellaista nimikettä, asiaa, jonka kohdalla voitaisiin nimenomaan sanoa, että se edustaisi aukottomasti koko mustalaisheimon mielipidettä. Yleinen tietämättömyys mustalaisuuden todellisesta sisällöstä, sen monisäikeisyydestä ja monitasoisuudesta on itse asiassa se harha, jonka edessä monet virkamiehet ja jopa ministeritkin tehdessään mustalaisia koskevia päätöksiä, saattavat jopa ratkaisevasti erehtyä" (Tähtelä 1984, 22.)

Andrzej Mirgan ja Nicolae Gheorghen mukaan romanijohtajien tai romanieliitin luomaa yhtenäistä romanikuvaa voidaan pitää ennen kaikkea poliittisena ideana, johon voi viitata poliittisessa toiminnassa: romanieliitti on hyväksynyt käsitteen romanikansasta poliittisena ideana, tiedostaen että rekonstruoidulla yhteisöllä on todellisuudessa paljon eroavaisuuksia ja hajanaisuutta (Gheorghe ja Mirga 1998, 17). He näkevät romaniliikkeessä kaksi suuntausta. Niistä ensimmäinen on romanieliitin luoma poliittinen suuntaus, joka korostaa romanikulttuurin, -yhteisön ja etujen yhtenäisyyttä. Toinen, erityisesti akateemisissa tutkimuksissa esiintyvä suuntaus korostaa romanivähemmistön mosaiikkimaisuutta kaikkine eroineen ja ulottuvuuksineen (ibid., 30). Mirgan ja Gheorghen ratkaisuna on ottaa romanien moninainen, monikerroksinen eroja ja yhtäläisyyksiä sisältävä todellisuus pohjaksi keskustelulle, jonka tulokset toimisivat pohjana poliittisen edustajiston ja toiminnan luomiselle (ibid.).

1980-luvun puolessavälissä mustalaisasiain neuvottelukunta tarkensi painopistealuettaan (MANK ptk 10.10.1985). Toiminnan kohteeksi otettiin viranomaiset ja tavoitteena oli, että kaikki viranomaiset kiinnittäisivät huomiota romaniväestön kulttuuriin ja olosuhteiden kehittämiseen: *'Neuvottelukunnan tehtävänä on saattaa mustalaisväestön tarpeet ja näkemykset asianomaisten viranomaisten tietoon'* (MANK ptk 10.10.1985).

1980- ja 1990-lukujen suuret tavoitteet liittyivät lainsäädännön uudistamisen lisäksi nimenomaan rakenteiden vahvistamiseen. Samaan aikaan yksittäis-

ten järjestöjen vaikutus valtiollisen romanipolitiikkaan tasaantui ja toiminta joissakin järjestöissä jopa hiipui. Hallinnollis-organisatorinen vahvistuminen tapahtuikin kenties järjestökentän vahvistumisen kustannuksella.

Yhteistyö eri hallinnonalan viranomaisten kanssa oli ollut aikaisemminkin luonnollinen osa romanipoliittista ja ennakkoehto hallinnollisluonteisille toimenpiteille. Viranomaiset otettiin 1980-luvulla uudella tavalla romanipolitiikan kohderyhmäksi ja sen tarkoituksena oli valtavirtaistaa romaniväestön olosuhteiden huomioonottaminen kaikessa viranomaistoiminnassa. Samalla pyrittiin myös lisäämään romaniväestön asioihin keskittyviä rakenteita. Sekä viranomaisyhteistyössä että rakenteiden luomisessa tarvittiin romanitaustaisia henkilöitä neuvottelu- ja tiedotustehtäviin. Tämä johti siihen, että romanipolitiikkaa ryhdyttiin tekemään asiantuntijavaikuttamisen keinoin.

1970- ja 1980-luvun romanipolitiikan agendan tarkastelu osoittaa melko suuria temaattisia ja strategisia siirtymiä romanien politiikassa verrattain lyhyellä aikavälillä. Assimilaatiopolitiikan päättymisen jälkeen 1960-luvun lopulla romanipolitiikassa oli keskitytty aluksi romaniväestön primaarien elinolojen kohentamiseen, jonka tärkein väline oli ollut valtion asuntopolitiikka. Romanikulttuuri ja romanikieli nousivat hallitsevaksi osaksi kansallisia romanipoliittisia tavoitteita 1970- ja 1980-luvulla. Muutos voidaan nähdä vastareaktiona vuosisatoja jatkuneelle syrjinnälle ja aikaisemmalle assimilaatiopolitiikalle.

Toisaalta myös yleisen hyvinvointivaltion kehittyminen lakasi syrjään monilta osin romaniväestön asunto- ja muita sosiaalisia ongelmia. Mustalaisasiain neuvottelukunnassa esimerkiksi todettiin yleisen asuntopolitiikan kehittyneen siten, että kaikkien puutteellisesti asuvien asunto-oloja kehitetään väestöryhmästä riippumatta (MANK ptk 10/1983, 16.12.1983).

Onkin oletettavaa, että universaali hyvinvointipolitiikka jätti romaniaktiiveille enemmän tilaa ja aikaa tehdä työtä romanikielen ja -kulttuurin eteen. Romanipolitiikan ratkaisuna romaniväestön aseman edistämiseen ja sosiaalis-ekonomisten ongelmien selvittämiseen oli romanikielen ja erityisesti romanikulttuurin tuntemuksen lisääminen eri aloilla ja asiantuntijatiedon merkityksen vahvistuminen.

5.2 Käännös kohti ihmisoikeuspolitiikkaa

Tässä luvussa käsitellään ihmisoikeuksien suojelun vahvistumisen vaikutuksia suomalaisen romanipolitiikkaan ja romanien politiikkaan. Romanien kohtama syrjintä pysyi kansallisen romanipolitiikan teimana.

Ihmisoikeussopimuksien hyödyntäminen romanipoliittisten tavoitteiden ajamiseksi oli noussut ensimmäisen kerran vuonna 1978, jolloin mustalaisasiain neuvottelukunta käsitteli joulukuun kokouksessaan ihmisoikeussopimuksia neuvottelukunnan sihteeri Taisto Ahvenaisen tekemää ansiokasta ja laajaa muistiota romanien näkökulmasta tärkeimmistä ihmisoikeusartikloista. (MANK muistio 20.2.1978.)

Ihmisoikeudet tarkoittivat romaneille tässä vaiheessa ensisijaisesti suoje-
lua syrjinnältä. Syrjintää todettiin esiintyvän yleisemmin poliisin toiminnassa,
työmarkkinoilla ja palveluissa. Romanit halusivat, että syrjinnän tilanne selvite-
tään ja seuranta järjestetään. (MANK ptk 3/1981, 23.7.1981.) Kari Huttunen nos-
ti romanivangit esille yhtenä syrjintää kohtaavana erityisryhmänä (MANK ptk
1/1983, 20.1.1983). Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos teettikin romaniväestön
aloitteen pohjalta tutkimuksen romanien kohtaamasta syrjinnästä. Myös yhtey-
det vankeinhoitolaitokseen ja vankeinhoidon henkilökuntajärjestöön avattiin.
(*ibid.*; Ks. myös Lounela 2001.)

Suojaa syrjintää vastaan haettiin ensisijaisesti kansainvälisistä sopimuksis-
ta. Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien ohella neuvottelu-
kunta nosti Ahvenaisen muistiosta esiin oikeuden kulttuurillisten piirteiden
esiintuomiseen, jonka näyttävin esimerkki kulminoitui naisten romanivaatetuk-
seen. Se aiheutti kitkaa erityisesti työvoimaviranomaisten kanssa ja esimerkiksi
työttömyyskorvauksen myöntämisen ehtona oli ollut romanasusta luopumi-
nen.

Ahvenaisen strategina oli, että neuvottelukunta ryhtyisi kaikessa toimin-
nassaan vetoamaan kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin ja niiden syrjinnän
kieltäviin artikloihin. Ottamalla ne osaksi niin kutsuttua normaalitoimintaa
neuvottelukunta ryhtyisi nykytermein ilmaistuna valtavirtaistamaan ihmiso-
keusajattelua ja käyttämään sitä omien ehdotustensa perusteluina. Romanipoli-
tiikan tavoitteet ja teemat eivät vaihtuisi mutta niitä perusteltaisiin ihmisoike-
uksien näkökulmista. Myös romanijärjestöt haluttiin mahdollisimman pian
osaksi valtavirtaistamisprosessia ja romaniväestölle suunnattua ihmisoikeus-
koulutusta pidettiin tärkeänä. (MANK muistio 20.2.1978.)

Neuvottelukunta innostui sihteerinsä tekemistä suunnitelmista mutta ei
kuitenkaan osannut vielä 1970-luvun lopulla integroida ihmisoikeuksilla ve-
toamista osaksi työhönsä. Esimerkiksi tärkeät aloitteet koulutuspolitiikassa ei-
vät lopulta sisältäneet viittauksia ihmisoikeusasiakirjoihin. Myöhemmin niihin
vedottiin erityisesti syrjinnän yhteydessä, mutta myös joissakin koulutuspoliit-
tisissa yhteyksissä. Esimerkiksi kouluhallituksen ylitarkastaja Jaakko Linnanki-
vi aloitti alustuksensa mustalaislähetysten Romanipäivillä vuonna 1981 viit-
taamalla YK:n Kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö UNESCO:n 1974 yleiskoko-
uksen tekemiin suosituksiin (Linnankivi, 1.8.1981). Aika ei ollut vielä kypsä ih-
misoikeusajattelun popularisoinnille, mutta Taisto Ahvenainen ansaitsee mai-
ninnan kyvystään ennakoida ihmisoikeusajattelun merkityksen voimistusta
vähemmistöpolitiikassa.

Ihmisoikeussopimuksiin – tai edes perustuslain yhdenvertaisuuteen – viit-
taaminen oli romanipoliittisissa asiakirjoissa vielä 1970-luvulla ja 1980-luvun
alkupuoliskollakin harvinaista. Viittaukset kasvoivat kuitenkin räjähdysmäises-
ti Suomen ihmisoikeuspolitiikan yleisen vahvistumisen myötä, mikä paransi
maan romaniväestön lainsäädännöllistä asemaa kieli- ja kulttuurivähemmistö-
nä.

Romanipoliitiikan varsinainen ihmisoikeusbuumi käynnistyi vasta Suo-
men liittyttyä Euroopan neuvoston jäseneksi vuonna 1989. Suomi ratifioi Euroo-

pan neuvoston ihmisoikeussopimuksen vuonna 1990. Ihmisoikeuksien soveltamisala meni yhä pienempiin yksityiskohtiin Suomen ratifioidessa vuonna 1998 Euroopan neuvoston vähemmistöjen oikeuksien suojelua koskevan puiteyleissopimuksen ja alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan²⁸.

1990-luvun vaihteessa romanipolitiikan agenda leimaavat menestyksekäät aloitteet romanien aseman oikeudelliseksi vahvistamiseksi. Aloitteet menestyivät ja useimmat romanipolitiikan toimijoiden asettamat oikeussuojaa koskevat tavoitteet toteutuivat yksi kerrallaan. Keskityn tässä työssä ensin romaniasiain neuvottelukunnan aloitteeseen esitykseen laiksi romanioppilaiden oikeudesta omaan kieleen ja kulttuurin opetuksessa esimerkkinä romanipolitiikassa käytetyistä metodeista ja perusteluista romanikielen ja -kulttuurin oikeussuojan vahvistamiseksi.

Lainsäädäntöön vaikuttaminen käynnistyi perusopetuslaista. Mustalaisiasiain neuvottelukunta teki 4.7.1989 opetusministeriölle aloitteen, jossa se vaati opetusministeriötä ryhtymään toimenpiteisiin romanikielen ja -kulttuurin opetuksen säätämiseksi lakiin perustuvaksi oikeudeksi romanilapsille peruskoulussa. Lisäksi se esitti kiintiöpaikkojen varaamiseksi korkeakouluihin romanipiskelijoille.

Romanikielen ja -kulttuurin kouluopetusta koskeva esitys ehdotti, että lakiin tehtäisiin muutos romanioppilaiden oikeudesta saada opetusta omasta kielestään ja kulttuuristaan. Esitystä argumentointiin vetoamalla yksinkertaisesti siihen, että romani ovat vähemmistöryhmä, jolla oli oma kielensä ja kulttuurinsa. Romaneilla oli huoli erityisesti kielen tulevaisuudesta ja ylläpitämisestä. Lainmuutoksella tavoiteltiin kielen ja kulttuurin arvostamista ja tunnustamista. *'Tähän romaneilla suomalaisena vähemmistöryhmänä tulee olla laissa säädetty oikeus.'* (MANK aloite opetusministeriölle 14.7.1989).

Mustalaisiasiain neuvottelukunta ei tässä vaiheessa voinut viitata olemassa oleviin oikeudellisiin asiakirjoihin, vaan joutui luottamaan lainsäätäjän moraaliin velvoitteeseen suojella ja arvostaa vähemmistöryhmän kielellistä ja kulttuurillista omintakeisuutta. Romanikielen opetus kouluissa edellytti luonnollisesti myös opettajien kouluttamista ja oppimateriaalin tuottamista. Tästä oli ollut vireillä mustalaiskielityöryhmän aloite jo vuodelta 1984. Romanikielen opettaminen oli kuitenkin romaniväestöä jakava kysymys, ja sitä vastustettiin erityisesti kulttuurissa arvostettujen vanhusten parissa. Tästä huolimatta romaniaktivistit ajoivat romanikielen opetusta ja oppimateriaalituotantoa. Ristiriita tavoitteen ja kentän vastustuksen välillä ratkaistiin siten, että romanikielen opettaminen päätettiin ehdollistaa vain romanien omassa piirissä tapahtuvaksi toiminnaksi. Käytännössä tämä tarkoitti, että yksinomaan romanit voivat opettaa yksinomaan romaneille.

²⁸ (http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063/19990063_2)
 (<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980002>)
 (http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980023/19980023_1)

Perusopetuslain muutosta ajavan aloitteen toinen esitys koski romaneille yliopistosta varattavia kiintiöpaikkoja, joita perusteltiin seuraavasti:

Mustalaisasiain neuvottelukunta katsoo, että romaniväestöllä tulee olla oikeus korkeakouluopiskeluun. Tämän oikeuden takaamiseksi tulee korkeakoulujen varata opiskelun aloituspaikoista romaneille omat kiintiöt. (MANK aloite opetusministeriölle 14.7.1989.)

Esitys kiintiöpaikkojen varaamisesta romanioppilaille tarkoitti, että romaniväestöön kuuluville haettiin lakiin perustuvaa erityisoikeutta kiintiöpaikkoihin korkeakouluissa. Esityksen perustelut olivat heikkoja ottaen huomioon, että esitys merkitsi romaniväestön asettamista erityiseen asemaan yliopistoja ja korkeakouluja koskevassa lainsäädännössä. Juridista velvoitetta perusteltiin jonkinlaisella moraalisella tai eettisellä velvollisuudella osoittaa romaniopiskelijoille eri oikeus kiintiöpaikkaan. Argumentaatio perustui epideiktiseen retoriikkaan, jolla haettiin aloitteelle suosiota moraalisiin perusteluihin.

Edellä esitetty aloite on esimerkki myös siitä, miten yksittäiset henkilöt eivät tule näkyviin kollektiivina tehdyissä esityksissä. Romanian kielellisten oikeuksien takaa löytyi kuitenkin ensi sijassa Viljo Koivisto, joka profiloitui romanikielen aseman vahvistamisen ja suojelemisen ykköshahmona. Hänen auktoriteettiinsa turvauduttiin myös pyrkimyksessä pitää romanikielen opetus tiukasti romanien itsensä käsissä.

Mustalaisasiain neuvottelukunnan tekemä aloite menestyi puolittain. Perusopetuslakiin kirjattiin romanioppilaiden oikeus oman kielen ja kulttuurin opetukseen perusopetuksessa. Sen sijaan esitys korkeakoulujen kiintiöpaikoista ei toteutunut missään muodossa. Tehtyä esitystä voidaan kuitenkin käyttää esimerkkinä positiivista erityiskohtelua tavoittelevista.

Perusoikeuksien uudistuksen valmistelu vuonna 1994 käynnisti kuitenkin uuden vaiheen oikeuksiin vetoamisesta romanipolitiikassa. Romaniasiaain neuvottelukunta ajoi puheenjohtajansa Tarja Halosen tuella perusoikeuksiin kirjausta romanien oikeudesta oman kulttuurinsa ja kielensä kehittämiseen ja ylläpitämiseen. (<http://www.edilex.fi/he/19930309>.) Perusoikeusuudistuksen yksityiskohtaisten perustelujen mukaan säännöksen kohderyhmänä mainitut romanit, saamelaiset ja viittomakieliset olisivat *'siten pitkälti sama kuin kansainvälisten ihmisoikeussopimusten käyttämällä käsitteellä "vähemmistö" (minority)'* (ibid.). Koska sama lausuma koski myös saamelaisia ja viittomakielisiä, on vaikea arvioida millainen merkitys juuri romaniasiaain neuvottelukunnan antamalla lausunnolla on ollut eikä se ilmene myöskään perustuslakivaliokunnan mietinnöstä. Neuvottelukunnan silloinen pääsihteeri Paavo Lounela mainitsee kuitenkin neuvottelukunnan antamista lausunnoista: *'Useimmiten lausuntojen vaikutus näkyi vasta viiveellä, mutta ilahduttavasti näkyi aika monta kertaa. Parhaiten on jäänyt mieleen perustuslakiin annettu lausunto ja rotu-sanon poisjäänti. Se oli meidän syytä/ansiota!'* (Lounela, henkilökohtainen tiedonanto 20.5.2014.)

Perusoikeuksien uudistus vuonna 1995 ja perustuslakiuudistus vuonna 2000 tarkoittivat jo 1980-luvulla käynnistyneen romanikieli- ja kulttuuripolitiikan painottamisen eräänlaista täyttymystä. Perusoikeusuudistus ja sitä seurannut uusi perustuslaki oli romanien kielen ja kulttuurin edistämiseksi tehdyn,

lähes kaksikymmentä vuotta jatkuneen aktiivisen ja monialaisen vaikuttamistyön tulosta. Aineiston perusteella se käynnisti romanipolitiikassa uudenlaisen, oikeuksiin vetoavan argumentaation. Perusoikeusuudistukseen vedottiin ensimmäisen kerran jo lähes kaksikymmentä vuotta vireillä ollut aloite romaniväestölle suunnatun ohjelman tuottamisesta Yleisradiossa. Romaniasiain neuvotelukunta kirjoitti aloitteelle uudet perustelut 24.8.1994 lähetetyssä kirjeessä:

Nyt olemassa erityisiä syitä perustelemaan hanketta” [Eduskunnassa meneillään oleva perustuslain perusoikeusuudistus]]. Lakitekstin perusteluissa sanotaan, että julkisella vallalla on velvollisuus tukea vähemmistöryhmien oman kielen ja kulttuurin kehittämistä. [...] Suomi on allekirjoittanut Euroopan neuvoston vähemmistökieliä koskevan peruskirjan, jonka ratifioimista valmistellaan ulkoasiain ministeriössä. Samalla selvitetään voiko koko peruskirja tai ainakin sen periaatteet ja tavoitteet koskea Suomessa myös romanikieltä. Peruskirjan tavoitteena luoda edellytykset vähemmistökielen laajaan käyttöön ja viljelyyn yhteiskunnassa ja tiedotusvälineissä. (RONK kirje 25.8.1994. Yleisradiolle. Johtaja Tapio Siikala.)

Romanikielen ja -kulttuurin oikeudellinen turvaaminen sektorilainsäädännössä ja perustuslaissa on nähtävä romanitoimijoiden pitkäjänteisen toiminnan ja neuvottelustrategian voittona. Lainsäädäntö turvasi romaneille oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin, mutta se ei säätänyt julkiselle vallalle eksplisiittisiä velvoitteita toimeenpanon tukemiseksi. Tilanne on rinnasteinen espanjalaisen Manuel Toscanon pohdintoihin kielellisten ryhmäoikeuksien ja yksilöperustaisten ihmisoikeuksien suhteesta.

Toscano väittää, että kielioikeuksien pitäminen ihmisoikeuksina ei ole mitenkään selvää. Väärinkäsitys johtuu hänen mukaansa siitä, että kielelliset oikeudet ymmärretään kollektiivisiksi oikeuksiksi (*collective rights*), mitä ne eivät myöskään yksiselitteisesti ole. (Toscano 2012, 109.) Ihmisoikeuksien puolesta puhujat sekoittavat Toscanon mukaan toisinaan sen, onko oikeuksista kysymys *lex lata* eli oikeuksista sellaisena kuin ne ovat olemassa vai *de lege ferenda*, oikeuksista sellaisina kuin niiden pitäisi olla. Eron tekeminen on tärkeää, jotta voidaan tarkentaa puhutaanko kielellistä oikeuksista juridisesti sitovina vai moraalisisina oikeuksina. Molemmilla on puolestaan erilaiset ehdot ja perustelut. (ibid. 110.)

Toscano tekee tärkeän erottelun toteamalla, että juridisesti on kaksi eri asiaa, onko henkilöllä vähemmistöryhmään kuuluvana oikeus johonkin (*right to*), kuin onko valtio tai muu julkinen toimija velvollinen tuottamaan jonkin edun tai oikeuden toimeenpanon (*duty to*) vähemmistöryhmän edustajalle. Tämä on yksi keskeinen tekijä keskustelussa, jossa pohditaan mitä esimerkiksi oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin tosiasiallisesti tarkoittaa, ja mihin se julkista valtaa velvoittaa. Ero realisoituu esimerkiksi Suomessa vuonna 2003 voimaan astuneessa kielilaissa (Kielilaki 423/2003). Muun muassa sen 5 § mukaan '*Kaksikielisen viranomaisen tulee palvella yleisöä suomeksi ja ruotsiksi*'. Sanamuoto säätää viranomaiselle velvoitteen palvella suomen ja ruotsin kielellä. Romanikielen osalta sama laki velvoittaa valtioneuvostoa vain käsittelemään kielilaista annettavassa kertomuksessa kielioloja romanikielen, saamenkielen ja viittomakielen osalta. (ibid, § 10.)

Romanipolitiikan oikeudellinen käänne näyttäytyy ajanjaksona, jonka ta-
voitteena oli romanien kielen ja kulttuurin aseman lainsäädännöllinen vahvis-
taminen. Kirjaus romanien oikeudesta kehittää ja ylläpitää omaa kieltään ja
kulttuuriaan antoi kielelle ja kulttuurille perustuslaillisen aseman, mutta se sa-
namuoto ei velvoittanut lainsäätäjää ja toimeenpanoa erityisiin toimenpiteisiin.
Romanipolitiikassa käytetty argumentaatio ei 'oikeuksiin vetoamisen' kään-
teenkään täyttänyt siinä mielessä forensisen retoriikan tunnusmerkkejä, että se
olisi nojannut oikeustapauksiin ja tuomioistuimessa tapahtuvaan oikeudelliseen
argumentaatioon. (Vrt. Friman-Korpela 2008, 203). Romanipolitiikka ei siis siir-
tynyt oikeuksiin vetoamisen argumentaation myötä oikeussaleihin vaan säilyi
lainsäädännön toimeenpanoon vaikuttavalla kentällä.

5.3 Suomalaisen romanipolitiikan denationalisaatioprosessi

1990-luvun alun romanipolitiikan agendalla olivat tutut teemat eli romanikielen
ja -kulttuurin edistäminen, asumiseen liittyvät asiat, Suomi-Ruotsi-yhteistyö ja
romaniasiain hallintoon liittyvät aloitteet (MANK työohjelma vuodelle 1989).
Romaniasiain neuvottelukunta ei kuitenkaan osannut arvioida ennakolta Suo-
men ihmisoikeuspolitiikan vahvistumisen vaikutuksia romanipolitiikkaan. Ih-
misoikeussopimusten ja niiden valvonta avasivat uusia ovia kansainvälisyydel-
le ja romanitoimijat joutuivat pohtimaan kansainvälisyyden merkitystä muus-
takin kuin pohjoismaisesta viitekehystä käsin.

1990-luvun alkupuolella ratifioitiin romaniväestön kannalta merkittävät
vähemmistöjen suojelua koskevia yleissopimuksia, jotka yhdessä Euroopan
neuvoston ihmisoikeussopimusten uutta argumentaatiopohjaa romanipoliittis-
ten tavoitteiden edistämiseksi. Kansainvälinen ihmisoikeuspolitiikka toi puoles-
taan romanipolitiikkaan ulkopäin tuomalla kansainväliset ulottuvuudet osaksi
romanipolitiikan agenda. Samalla se avasi myös uusia retoriikka- ja toiminta-
repertuaareja ja lisäsi romaniaktiivien mahdollisuuksia erikoistua eri politiikka-
alueille. Pidemmän aikavälin seuranta saattaisi tarjota mahdollisuuden myös
erotella ja analysoida erilaisia romanipolitiikkotyyppisiä, joita romanipoliittisen
agendan monipuolistuminen epäilemättä synnytti.

Kansainvälisen ihmisoikeusajattelun eräänlaisena ja eräänlaisena oppijak-
sona voidaan pitää 1980-luvun lopulla tapahtunutta toimintaa Yhdistyneiden
kansakuntien kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö UNESCOssa. Vuonna 1988
neuvottelukunta lähetti edustajansa Suomen Unesco-toimikunnan järjestämään
Ihmisoikeudet Suomessa -seminaariin. Seminaariin osallistui pääsihteeri Paavo
Lounelan lisäksi iso joukko romani jäseniä: Voitto Ahlgren, Tuula Åkerlund,
Saga Weckman ja Pohjoismaisen romanineuvoston puheenjohtaja Aleka Stobin.
Seminaari oli merkittävä siksi, että se antoi romaniaktiiveille tietoa ja koulutus-
ta ihmisoikeussäännöstöstä, kansainvälisten sopimusten merkityksestä Suome-
lle ja erityisesti seuraavana vuonna 1989 alkavan Euroopan neuvoston jäsenyy-
den merkityksestä Suomen ihmisoikeuspolitiikalle. Osallistujat kirjasivatkin

ylös seminaariraporttiinsa (Selostus. Ihmisoikeudet Suomessa -seminaari. 8.–9.12.1988) pitävänsä tärkeänä, että neuvottelukunta ja romaniväestö yleisesti perehtyisivät kansainvälisten sopimusten vaikutukseen romaniväestölle.

Romanien oli pohdittava myös ihmisoikeuspolitiikan painopisteitä suhteessa romaniväestön tarpeisiin. Huomattiin, että vallitsevassa ihmisoikeuskustelussa ei käsitelty syrjintää tarpeeksi, kun taas koulutus ihmisoikeuskysymyksenä painottui: *’Tieto korostuu liikaa eikä se, mitä on olla ihminen’*. (Ibid.) UNESCO:n ”valmennuksessa” romaniedustajat huomasivat jälleen yhteneväiset tavoitteensa Suomen saamelaisväestön kanssa erityisesti kulttuurin ja vähemmistöidentiteetin arvostamisen näkökulmasta. Vaikka yhteisten tavoitteiden ajaminen Suomen saamelaisväestön kanssa ei ole onnistunut kovin määrätietoisesti, on saamelaisten aseman kehittyminen toiminut Suomen romaniväestölle mittapuuna, johon oman vähemmistöaseman kehittymistä saattoi verrata.

Kansainvälinen toiminta lisäsi Mustalaisasiain neuvottelukunnan työtä, ja sillä perusteltiin myös tarvetta saada neuvottelukunnalle päätoiminen sihteeri (MANK muistio eduskuntaryhmille 17.11.1988). Neuvottelukunnan onnistui neuvotella eduskunnalta varat pääsihteerin palkkaamiseksi ja vuonna 1988 tehtävään valittiin Paavo Lounela. Paavo Lounelan jäätyä eläkkeelle vuonna 1998 pääsihteeriksi valittiin Ruotsissa kotikielenopettajan koulutuksen saanut Miranda Vuolasranta, joka oli jo aikaisemmin toiminut neuvottelukunnan jäsenenä ja asiantuntijana erityisesti romanikielen ja -historian opetuksessa. Kielitaitoisesta ja romanien edunvalvonnalle omistautuneesta Vuolasrannasta tuli nopeasti sekä kansallisen että kansainvälisen romanipolitiikan sekä ihmisoikeus- ja vähemmistöpolitiikan keskeinen asiantuntija. Vuolasranta toimi ensimmäisenä romanina Romaniasaiain neuvottelukunnan pääsihteerinä viisi vuotta vuoteen 2002, jonka jälkeen hän siirtyi asiantuntijatehtäviin Suomen ulkoasiainministeriön ja Euroopan neuvoston palvelukseen – niin ikään ensimmäisenä romanina.

Romaniasaiain neuvottelukunnalla ei ollut laajamittaista systemaattista yhteyttä pohjoismaista yhteistyötä ja yksittäisiä seminaareja ja vierailuja lukuun ottamatta vielä 1990-luvun alkuun mennessä. Toki hengellisellä kentällä toimivat järjestöt olivat tekemisessä ulkomaisten seurakuntien kanssa, mutta pääasiassa hengellisissä merkeissä. Kari Huttusen arkisto paljastaa, että Suomen romaniyhdistyksellä oli laajojakin yhteyksiä tutkijoihin, taiteilijoihin, yhdistyksiin ja yliopistoihin muissa maissa. Yhteistyö oli antanut Suomen romaniyhdistykselle näkemystä ja tietoa muihin toimijoihin nähden, mutta Euroopan neuvoston ja Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö ETYJiä heikään eivät ennestään tunteneet.

1990-luvun taitteessa romaniaktivistien kansainväliset tapahtumat ja vierailut ja kontaktit muiden maiden romaniedustajiin lisääntyivät. Romaniasaiain neuvottelukunnan perustyöksi muodostuivat sopimusvalvontaelimille annettavat lausunnot, joiden lukumäärä ja käsittelyyn käytetty aika kasvoivat neuvottelukunnassa nopeasti 1990-luvulla. Kansainvälinen toiminta toisin sanoen laajensi romanipolitiikan pelikenttää. Kansainvälinen politiikka ei kuitenkaan ollut

kaikille avoin, sillä se edellytti kielitaitoa, kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän ja muiden maiden romanijärjestöjen tuntemusta.

Yhteys muiden maiden romaneihin ja kansainväliseen romanipolitiikkaan olivat Suomessa historiallisesti heikot. Suomalaiset romaniaktivistit tekivät mielellään yhteistyötä viranomaisten ja hallitusten välisten organisaatioiden kanssa. Suomen romaniasiain neuvottelukunta olikin ainutlaatuinen elin muihin maihin verrattuna. Hallitusten välisten organisaatioiden keskustelukumppaneina olivat kansainväliset romanijärjestöt ja romanit joutuivat pohtimaan omaa suhdettaan niihin. Kansainväliseen ihmisoikeuspolitiikkaan osallistumisen hintana oli, että kansallista romanipolitiikkaa oli avattava myös kansainväliselle romanipolitiikalle. Suomen romanipolitiikka kärsi siten jossain määrin samasta impivaaralaisuudesta kuin kansallinen politiikka laajemmassa mittakaavassa.

Suomalaisten romanien kokema epäluulo kansainvälisiä toimijoita kohtaan tulee esille seuraavassa yksittäisessä esimerkissä.

Suomi ja suomalaiset romaniaktivistit eivät olleet osallistuneet Kansainvälisen romaniunionin (*International Roma Unioni*) toimintaan, vaikka se oli 1970-luvulta lähtien ollut merkittävimpiä, ellei merkittävin kansainvälinen romanijärjestö. Se oli onnistunut ainoana romanijärjestönä saamaan tarkkailijajäsenenä YK:hon vuonna 1971. Yhdistyksellä oli yhteydet myös muun muassa Euroopan neuvostoon ja UNESCOon. Suomalaiset romaniaktivistit tiesivät Romaniunionin kuitenkin ennen kaikkea sen 1970-luvun romaninationalismista. Romaniunioni oli vuonna 1971 ottanut käyttöön ja levittänyt onnistuneesti romanien kansallishymniä *Gelem, Gelem* (Kuljen, kuljen), lippua, jonka symbolina toimi kärrynpyörä sekä romanien kansallispäivän, jota määrättiin vietettäväksi kahdeksantena huhtikuuta. Suomessa niitä ei (ennen 1990-luvun loppua/2000-luvun alkua) haluttu käyttää.

Taisto Ahlgren ja Taito Lehmusta osallistuivat tarkkailijoina vuonna 1990 Varsovassa pidettyyn Romaniunionin maailmankokoukseen. Romaniasiain neuvottelukunta kuitenkin hätkähti kun se sai tiedon, että eduskunnan rotusorron vastaisen ryhmän puheenjohtaja Arja Alho oli kutsunut Romaniunionin puheenjohtaja Rajko Djurikin Jugoslaviasta Suomeen. Djurikin vierailu tarkoitti romaneille, että eduskunta oli kutsunut Suomeen nationalistista linjaa kannattavan kansainvälisen romanijärjestön edustajan. Tätä ei Arja Alho voinut tietää, eikä neuvottelukunta voinut kieltäytyä ottamasta vierasta vastaan. Romaniasiain neuvottelukunta päätyi keskustelemaan harkiten Djurikin vierailun tavoitteesta järjestää Suomessa romanien kansainvälinen kesäkoulu. Ennakkoehdtona oli, että neuvottelukunta saisi järjestöstä lisää tietoa ja että, *'mahdollisessa toimintaan mukaan menemisessä noudatettaisiin harkintaa ja varovaisuutta'*. (RONK ptk 3/1990, 23.5.1990.) Kansainvälisen kesäkoulun pitämisen ehtona pidettiin romaniväestön tukea, koska *'(...) koska neuvottelukunta ei toimi romaniväestöä vastaan'* (RONK ptk 3/1990, 23.5.1990).

Lopulta romanien kansainvälinen kesäkoulu järjestettiin Karjaalla 1991. Sen järjestäjinä olivat Suomen Mustalaisyhdistys ry, Pohjoismaiden romani-neuvosto ja Kansainvälinen romaniunioni. Kesäkoulun tavoitteena oli tarjota eri maiden nuorille romaneille mahdollisuus tavata toisiaan, vahvistaa kansallista

identiteettiään sekä syventää romanikulttuurin tietoja ja taitoja. (RONK Esite 1991) Mukana olleen Väinö Lindbergin mukaan (henkilökohtainen tiedonanto 16.4.2012) Karjaan kesäkoulussa Suomi ensimmäisen kerran nosti kansainvälistä profiiliaan romaniasioiden hoidossa.

Rajko Djurikin vierailu Suomeen on päältä päin katsoen vain yksi kansainvälisen toimijan vierailu muiden joukossa. Romanipolitiikan agendan muodostamisen näkökulmasta se oli kuitenkin esimerkki siitä, että romaniasiain neuvottelukunnan agendalle saatettiin tehdä kansainvälisyyden ja romanien kansainvälisesti heikon ihmisoikeustilanteen myötä esityksiä myös ulkopuolelta. Tapaus on myös ironinen esimerkki eri romani-intressien yhteennippuuttamista ja eri romanipoliittisten linjausten tuntemattomuudesta.

Romaniasiain neuvottelukunnan varauksellisuus vaikuttaisi päältä päin katsoen oudolta, jos sitä ei sijoiteta osaksi kansainvälisen romanipolitiikan kontekstia ja siellä esiintyviä erilaisia romanipolitiikan *ethnos/demos*-painotuksia. Esimerkki osoittaa pienessä mittakaavassa, että romanien politiikan huomiotta jättäminen tekee romanipolitiikan arvioinnista ja analyysistä pintapuolisen ja virheellisen. Romanien politiikan tutkiminen kansallisessa ja kansainvälisessä kontekstissa on tarpeellista silloin kun haluamme ymmärtää mitkä teemat romanipolitiikassa politisoituvat ja miksi.

Kaudelle 1993–1995 romaniasiain neuvottelukunnan puheenjohtajaksi nimettiin kansanedustaja Tarja Halonen, joka jatkoi puheenjohtajana hänen ulkoministeriksi nimittämisensä jälkeenkin. Ulkoministerinä ollessaan Tarja Halonen vaikutti Suomen ihmisoikeuspoliittisissa linjauksissa voimakkaasti siihen, että romaniväestön oikeuksien toteutumisen seurantaan kiinnitettiin erityistä huomiota. (Romaniasiain neuvottelukunnan toiminta vuosina 1996–1998, 13.)

Kansainvälinen toiminta romanikysymyksissä jatkoi kasvuaan ja lopulta neuvottelukuntaan perustettiin kansainvälisten asioiden jaosto (RONK toimintakertomus 1996–1998, 1999). Tähän oli syynä Suomen liittyminen Euroopan neuvostoon vuonna 1989 sekä Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen ratifiointi. Euroopan neuvosto on ollut merkittävin romaniväestön ihmisoikeus-oikeuksia kansainvälisesti edistänyt ja asiantuntemusta kehittänyt toimielin, jonka sopimukset ovat oikeudellisesti sitovia ja ylittävät usein YK:n sopimusten edellyttämät standardit (UM julkaisuja 12/1998, 14–15). Euroopan neuvoston alueellisia ja vähemmistökieliä koskeva peruskirja astui voimaan vuonna 1998 samoin kuin Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus. Ensimmäinen vähemmistökielen asemaa koskeva seurantaraportti Euroopan neuvostolle annettiin jo vuoden 1998 lopussa (ibid.) ja siitä saakka Euroopan neuvoston romaniväestöä koskevat raportit ovat olleet osa neuvottelukunnan säännönmukaista toimintaa.

Euroopan neuvoston alueellisia ja vähemmistökieliä koskevaan sopimukseen liittymisestä ei neuvottelukunnan arkistojen perusteella käyty laajaa keskustelua. Sopimusluonnoksessa romanikieli määriteltiin ei-alueelliseksi kieleksi, jota sopimus koskisi soveltuvien osin (*mutatis mutandis*). Neuvottelukunta oli käynyt epävirallista keskustelua oikeusministeriön kanssa Euroopan neuvoston valmistelemasta vähemmistökielten kielisopimuksesta. Keskustelussa romanit

pelkäsivät sopimukseen sisältävän liiteasiakirjan johtavan paineeseen avata kieltä romaniyhteisön ulkopuolelle: *'Yksi kielisopimuksen ongelma saattaa olla, että siinä katsotaan ympäristöllä olevan oikeus opiskella vähemmistön kieltä (kommunikation helpottamiseksi). Eli sopimuksessa on hyviä ja vaikeita puolia.'* (RONK kokouskutsu 12.12.1990.) Vähemmistökielen juridisen suojelun pelättiin johtavan käänteisesti ristiriitaan romanien kieltä koskevien omien suojelutoimenpiteiden kanssa. Suhtautuminen romanikielen avoimuuteen ei tämän perusteella ollut muuttunut 1990-luvun ihmisoikeuspainotteisuuden myötä.

Vasemmistoliiton kansanedustaja Outi Ojala nimitettiin romaniasiain neuvottelukunnan puheenjohtajaksi vuonna 1996. Tarja Halonen ja Outi Ojala ovat molemmat poliitikkoja, jotka ovat profiloituneet ihmisoikeuskysymyksissä. On oletettavaa, että heidän puheenjohtajuutensa perättäisinä kausina romaniasiain neuvottelukunnassa korosti ja syvensi ihmisoikeussopimusten hyödyntämistä ja ihmisoikeusinstituutioiden näkyvyyttä neuvottelukunnan toiminnassa. Outi Ojala oivalsi, että Suomi tarvitsee myös sellaisia romaniasiiantuntijoita, jotka tuntevat ihmisoikeuksien kansainvälisen pelikenttää ja oppivat toimimaan siellä. Euroopan neuvostoon asetettiin vuonna 1996 erillinen hallitusten välinen romaniasiiantuntijaryhmä MG-S-ROM, jonka Suomen edustajaksi nimitettiin romaniasiain neuvottelukunnan puheenjohtaja, europarlamentaarikko Outi Ojala. Hän käytti tilaisuutta hyödykseen käyttäen komiteaa kansainvälisen toiminnan oppituolina ja otti sinne mukaansa oman romaniasiaintuntijansa, suomalaisen romaniaktiivi Miranda Vuolasrannan.

Romaniasiain neuvottelukunnan pääsihteerinä toiminut Vuolasranta oppi nopeasti hyödyntämään kansainvälisiä sopimusasiakirjoja ja niiden valvontamenettelyjen tuntemustaan kansallisessa romanipolitiikassa.

Suomen ulkoasiainhallinnon ja romaniasiain neuvottelukunnan yhteistyö syveni ihmisoikeusulottuvuuden myötä. Suomella oli vaikeuksia tulla vakavasti otetuksi ihmisoikeusaktiiviksi alueilla, joissa se oli vuosikymmenten ajan pysynyt YYA-sopimuksen hengessä hiljaa (esim. Luoto 1997, 60–68). Kansallinen ihmisoikeusosaaminen erityisesti sisäpolitiikan alueella ei ollut kehuttava ja se lepäsi eduskunnassa yksittäisten kansanedustajien ja eri hallinnonaloilla yksittäisten virkamiesten varassa. Romanivähemmistöjen ihmisoikeusloukkaukset eri puolilla Eurooppaa nousivatkin yllättäen alueeksi, jolla Suomen oli uskottavaa toimia: Suomen romanien olosuhteet olivat kohentuneet. Romanit oli perustuslaissa tunnustettu vähemmistöryhmä ja he pääsivät vaikuttamaan itseään koskeissa asioissa romaniasiain neuvottelukunnan avulla.

Ihmisoikeuspolitiikan kehittyminen Suomessa johti romaniasiain neuvottelukunnan asiantuntijaroolin kasvamiseen kansallisesti ja kansainvälisesti. Yhteistyö viranomaisten ja romaniedustajien välillä toimi, ja neuvottelukunnalla havaittiin olevan kansainvälistä markkina-arvoa. Neuvottelukuntajärjestelmästä tuli Suomen ihmisoikeus- ja vähemmistöpolitiikan vientituote. Vuonna 1997 Helsingin isännöimässä ETYJin kokouksessa *"Model RONK"* nostettiin positiiviseksi esimerkiksi valtionhallinnon ja romanivähemmistön pitkäjänteisestä yhteistyöstä. (Romaniasiain neuvottelukunnan toiminta vuosina 1996–1998, 1999.) Samana vuonna Varsovassa pidetyssä kokouksessa ulkoasi-

ainministeriön viralliseen delegaatioon kuulunut Miranda Vuolasranta sanoi puheessaan, että *'pieni maa, kuten Suomi voi omalla panoksellaan olla vaikuttamassa ihmisoikeuspolitiikan kehittymiseen laajemminkin kansainvälisellä tasolla erityisesti yhteiseurooppalaisen romanivähemmistön kyseessä ollessa'* (ibid.).

Suomessa ja Euroopassa tapahtunut poliittisen ja yhteiskunnallisen ilma- piirin muutos ja eurooppalaisten rajojen avaamien nostivat Suomen kansallisen romanipolitiikan sosiaalikesymysten marginaalista ihmisoikeuspolitiikan kes- kiöön.

Euroopan neuvoston ohella ETYJin ihmisoikeusseminaarien täytäntöön- pano- ja seurantakokoukset ovat olleet tärkeä foorumi tuoda esille romanien tilanteen kehittymistä. Romaniväestön oman osallistumisen kannalta oli erityis- tä ja kansainvälisesti verrattuna ainutlaatuista, että romaniasia-ain neuvottelu- kunnan romanijäsenet pääsivät yhdessä ulkoasiainministeriön kanssa valmiste- lemaan Suomen puheenvuorot ja jopa Suomen pitämät Euroopan unionin pu- heenvuorot. (RONK Toimintakertomus 1993–1995, 1996.)

ETYJin Demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimiston ODIHR:n alaisuudessa Varsovassa toimi myös niin kutsuttu Romaniasia-ain tie- topankki (*Contact point for Roma and Sinti*). Nicolae Gheorge oli vierailut Suomessa vuonna 1992 ja esittänyt romaniasiamiehen viran perustamista ETYK:iin. Vuonna 1999 ETYJin demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimis- to ODIHR:iin perustettiin *Contact Point for Roma and Sinti* (CPRS), jonka johtajak- si Gheorghe valittiin. Suomen näkyvyys ETYJin romanipolitiikassa syveni edel- leen, kun ulkoasiainministeriö lähetti Gheroghen alaisuuteen Inhimillisen ulot- tuvuuden toimistoon suomalaisen Henry Hedmanin asiantuntijaksi vuonna 1999.

1990-luvun lopussa eurooppalaisen romanipolitiikan asialistalle nousi ro- manien muuttoliike turvapaikan hakemiseksi kaikkialle Eurooppaan, myös Suomeen. CPRS pyrki toiminnallaan ehkäisemään romaneihin kohdistuneita hyökkäyksiä etnisissä konflikteissa entisen Jugoslavian alueella, ja lisäämään romanien osallistumista poliittiseen toimintaan. (Hedman 2013, 223–225) 1990- luvulla ihmisoikeuspolitiikan myötä käynnistynyt eurooppalaisen romaniakti- vismin voimakas kasvu ei onnistunut muuttamaan asioita. *'Monissa maissa ro- manien asema kommunistivallan alla oli selkeästi parempi kuin nykyisten markkinata- lousjärjestelmien aikaan. Romanit ovat ajautuneet yhteiskunnan ulkopuolelle margi- naaliryhmäksi erityisesti Itä-Euroopassa'*. (Hedman 2013, 225.)

Romanivähemmistöjen erittäin hankala asema oli noussut esille kaikissa merkittävässä ihmisoikeusfoorumeissa. Romanien vaikea ihmisoikeustilanne useimmissa Euroopan ja erityisesti Itä- ja itäisen Keski-Euroopan maissa, ja toi- saalta Suomessa vuosikymmeniä jatkunut pitkäjänteinen romanipolitiikka nä- kyivät laadituissa Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa linjaavissa asiakirjoissa. Suomen ensimmäinen ihmisoikeuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasi- ainvaliokunnalle laadittiin vuonna 1998, ja se sai jatkoa ulkoasiainministeri Erkki Tuomiojan selonteolla vuonna 2000. Molemmissa Suomen ulko- ja ihmis- oikeuspolitiikkaa linjaavissa asiakirjoissa vähemmistöt ja erityisesti romanit

nostetaan Suomen ihmisoikeuspolitiikan painopistealueiksi (UM julkaisuja 12/1998, 14–15; UM julkaisuja 12/2000, 90–96).

Ihmisoikeuspoliittiset instrumentit otettiin kuitenkin neuvottelukunnassa hyvin vastaan ja niiden katsottiin yleisellä tasolla tukevan kansallisia tavoitteita. Ihmisoikeusulottuvuuden vaikutuksia romanipolitiikan *policyyn* tai politisoitumisprosessiin on tutkittavana ajanjaksona vielä vaikea arvioida. Ihmisoikeuspolitiikka liitettiin osaksi romanipolitiikkaa sujuvasti. Se tarkoitti käytännössä sitä, että romanipoliittisia tavoitteita saatettiin argumentoida vetoamalla ihmisoikeussopimuksiin. Suomen romanipolitiikassa tapahtui retorinen siirtymä: romanikielen ja kulttuurin painottaminen romanipolitiikassa ei poistunut, mutta sitä koskevat vaateet argumentoitiin ihmisoikeusretoriikalla. Ne lisäsivät myös romaniaktivistien toimintarepertuaaria ja loivat tarpeen uudenväliselle aktivistityypille. Ainakin alkuvaiheessa ihmisoikeuspolitiikan mukaan tuomat vaikuttamisenkentät jäivät kielipolitiikan tavoin *poliicyyn* sisäiseksi politikoinniksi vaikutusvallasta kansainvälisissä kysymyksissä. Tutkimalla ajallisen perspektiivin turvin romanipolitiikassa pidettyjä poliittisia puheenvuoroja kansainvälisestä ihmisoikeus- ja romanipolitiikasta voidaan tehdä tarkempaa analyysia niiden poliittisista ulottuvuuksista.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Väitöstutkimukseni on käsitellyt romanien asemassa ja romanipolitiikassa ja romanien toimijuudessa tapahtuneita muutoksia sadan vuoden aikajänteellä. Tutkimuksen teesinä on ollut, että muutoksien tarkastelu romanipolitiikan *poli-
cyssä* ei riitä yksin kuvaamaan romanien omaa toimijuutta ja sisäistä politisoitumista, vaan että tarkastelun kohteeksi otetaan koko konseptio romaneista poliittisina toimijoina.

Tutkimuksen luvut 1 ja 2 käsittelivät työn politologista lähestymistapaa ja teoreettista viitekehystä. Työni metodologisena ideana on ollut nostaa romanipolitiikassa tapahtuneiden taitekohtien kontekstista esille tekstejä, joiden analysoinnilla on ollut mahdollista tarkastella romanipolitiikan sisällä politisoituneita teemoja, romanien oman toimijuuden kehittymistä ja uusien asioiden esille nostamisessa käytettyä argumentointia ja retoriikkaa. Tekstikorpuksen laatimisen ja tekstianalyysin taustateorianä toimii skinneriläinen idea kohdella puheita ja kirjoituksia poliittisina tekoina. Tekstien luennassa käytettiin mahdollisimman pitkälle alkuperäisten tekstien formulaatioita sitaatteina, joihin tulkitani nojaavat.

Väitöstutkimuksen toinen luku käsitteli kansainvälisen romanitutkimuksen ja kirjallisuuden jakamaa käsitystä romaneista poliittisena ideana ja tuotettuna paradigmana. Romaniaktiivien ja osaltaan myös romanitutkijoiden rakentama romani-idea on johtanut pääasiassa kahteen eri toimintafilosofiaan. Ensimmäisen mukaan romaniliike/romaniliikkeet mieltävät romanit ensisijaisesti omien maidensa kansalaisiksi. Vähemmistöasemansa vuoksi he tarvitsevat suojelua ja kulttuuristen erityispiirteidensä tunnustamista ja kunnioittamista. Kansalaisuuteen ja vähemmistöjen oikeudelliseen suojeluun perustuva romaniliike tekee periaatteessa itsensä tarpeettomaksi siinä vaiheessa, kun vähemmistö- ja ihmisoikeuksien suojelu saavuttaa riittävän lainsuojan ja tehokkaan oikeusjärjestelmän. Oikeudellisen premissin - ainakin osittaisen - toteutumisen jälkeen kansalaisuusperustainen romaniliike on lisännyt agendalleen myös sosiaalisesta syrjäytymisestä johtuvat ongelmat, joita se pyrkii ratkaisemaan.

Kansainvälisen romaniliikkeen toinen, radikaalimpi haara näkee romanien kansalaisuuden omissa kansallisvaltioissaan toissijaisena romanien keskinäisel-

le yhteydelle. 'Romanikansaa' yli valtiokansalaisuuksien rakentava toimintafilosofia korostaa romanien muinaista, yhtenäistä alkuperää, yhdessä jaettua kieltä, historiaa ja kulttuurisia erityispiirteitä pyrkien luomaan niiden varaan ylikansallisen, ryhmän, joka keskustelisi itsenäisesti hallitusten kanssa. Suuntaus esiintyi voimakkaimmin toista maailmansotaa edeltäneessä Puolassa ja voimistui uudelleen 1970-luvulla kansainvälisessä romanipolitiikassa.

Viimeaikaisessa keskustelussa on edellisten rinnalle noussut tulkinta romaneista eräänlaisena eurooppalaisena federalisaation paradigmana, joka voisi toimia ennakkotapauksena erityisyyksien varaan rakennettavasta Euroopasta. Romanien heikko ihmisoikeustilanne myös Euroopan unionin alueen maissa estänee romanien käyttämisen edes teoreettisena esimerkkinä 'eurooppalaisesta identiteetistä'.

Erilaiset romani-idean linjat vahvistavat käsitystä tuotetusta romani-ideasta, joka voi erilaisissa poliittisissa linjauksissa edetä moniin eri suuntiin ja johtaa vaihtoehtoihin romanipoliittisiin tavoitteisiin. Paradigma tarjoaa myös mahdollisuuden arvioida erilaisia romanipoliitikoita ja -romani -käsityksiä. Itse romani- käsite on kosellekilaisittain tyypillinen pivot -käsite eli peruskäsite, johon joudutaan aina palaamaan.

Romanit poliittisena ideana sisältämä *ethnos-demos*-ulottuvuus on vaikuttanut myös suomalaisen romani-idean tulkintaan. Suomalaiset romanit ovat sotien jälkeisenä aikana korostaneet suomalaisuuttaan eikä ole omaksunut monissa muissa Euroopan maissa omaksuttua romaninationalismia, joka ymmärtää romaniuden valtioiden väliset rajat ylittäväksi *demokseksi*.

Työn tuloksena voidaan todeta, että romanipolitiikan asialista on muuttunut huomattavasti viimeisen viiden vuosikymmenen aikana. 1950-luvulle asti valtiollinen romanipolitiikka tarkoitti kontrollipolitiikkaa. Suomen ensimmäinen romanasioita ajava yhdistys Mustalaislähetys ry perustettiin vuonna 1906 ja sen alkuperäisenä tavoitteena oli romanien aineellisen ja hengellisen hädän lievittäminen. Yhdistyksestä tuli kuitenkin erityisesti toisen maailman sodan jälkeen yhdessä kirkon ja muiden hengellisten piirien sekä valtiokoneiston kanssa romanien assimilaatiota kovin ottein ajava toimija. Mustalaislähetys säilytti monopoliasemansa vuonna 1956 perustetussa mustalaisasiain neuvottelukunnassa, jonka toiminta perustui pitkälle vuonna 1955 valmistuneen Mustalan komiteamietintöön. Romanien kritiikki heihin kohdistuvia toimenpiteitä kohtaan vahvistui mustalaiskomiteamietinnön jälkeen. Kritiikin äänitorvina olivat yksittäiset romaniaktiivit ja vuonna 1953 perustettu romanien itsensä perustama Romanien Liitto ry.

Kontrollitoimenpiteiden ja assimilaatiopolitiikan pyrkimyksenä oli tehdä romaneista 'kunnan kansalaisia'. Toimenpiderepertuaariin kuuluivat myös romanilasten sijoittamiset lastenkoteihin ja ääritapauksissa myös irtolaislain perusteella annetut työleirituomiot. Suomen käymät sodat ja romanievakkojen epäonnistuneet siirtotoimenpiteet syvensivät romanien sosiaalisia ongelmia.

1960-luvun romaniaktivismi käynnistyi kun nuoret, valveutuneet romanit alkoivat yhdessä päiväestöön kuuluvien romaniaktivistien kanssa vaatia uutta ja tasa-arvoista romanipolitiikkaa, jossa romanit saivat itse äänensä kuuluviin.

He vaativat syrjinnän lakkauttamista ja yhteiskunnallisia toimenpiteitä romanien elinolojen parantamiseksi. Hyvinvointivaltion nousu ja laajempi huoli romaneista syrjittynä kansanryhmänä sekä romaniaktivismi, romanikysymyksen saama julkinen huomio yhdessä Ruotsista tulleen poliittisen painotuksen kanssa muovasivat romanipolitiikan agendaan sosiaalipoliittiseksi.

Romanien oma kieli ja kulttuuri nousivat 1980-luvulla uuteen asemaan. Romanit ajoivat aktiivisesti kielen ja kulttuurin edistämistä eri rintamalla tavoitteenaan niiden oikeudellinen turvaaminen lainsäädännössä. Sitä tukivat 1990-luvulla Suomen sitomat kansainväliset sopimukset, uusi perustuslaki ja vetoaminen kansanvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Suomen romanipoliittinen agenda perustui lähtökohtaan romaneista kansallisena vähemmistöryhmänä, jonka oikeuksia omaan kieleen ja kulttuurin tuli tukea aktiivisesti. Kieli- ja kulttuuripolitiikasta tuli uusi *policy*, joka integroi itseensä 1990-luvulla voimistuneen ihmisoikeuksia korostavan retoriikan.

Romanien aseman sosiaalisen ja taloudellisen hyvinvoinnin merkittävä parantuminen on tulkintani mukaan myös universaalien hyvinvointipolitiikan tuotosta. Sosiaalisten ja taloudellisten elinolosuhteiden parantuminen johtui suomalaisen tarveharkintaan perustuneen huoltoavun muuttumisesta universaaliseksi hyvinvointipolitiikaksi. Tämän taustalla oli laaja ja monialainen joukkoliike, johon myös romaniaktivismi kuului. Suomalaisten romaniaktivistien tukena toimi Ruotsista tullut paine, joka edesauttoi romanien sosiaalisten olosuhteiden kohentamisyhtymiksi. Ruotsin suuntaama voimakas paine suomalaisen romanipolitiikkaan 1970-luvulla muistuttaa, että Suomen romanien heikot elinolosuhteet olivat uutinen Ruotsissa vielä neljäkymmentä vuotta sitten.

Romanien toimijuuden muutos on jäänyt *policyssa* tapahtuneen suunnanmuutoksen varjoon. Edellinen ei ole päässyt täysin aktualisoitumaan, koska molemmilla oli yhteinen tavoite eli assimilaatiopolitiikan päättäminen. Jälkimmäinen puolestaan erottuu selvemmin tarkasteltaessa romanien keskinäisiä jakolinjoja suhteessa uuden romanipoliittisen agendan sisältöihin. Tarkastelu osoittaa, että romanien politiikka ei välttämättä ole yhdenmukainen valtiollisen romanipolitiikan kanssa huolimatta siitä, että sitä ovat linjaamassa romanien edustajat itse.

Romanien itsensä kritiikki vallitsevaa *policya* vastaan vahvistui 1950-luvulla. Sen käynnisti Ferdinand Nikkisen kriittiset puheenvuorot 1940-luvulta alkaen sekä romanien omaa toimijuutta ja ryhmäperusteista kollektivismia edustanut romanien itsensä perustama yhdistys Romanien Liitto - *Romanengo Staggos*. Niiden tavoitteena oli kiinnittää huomiota romanien elinolojen kurjuuteen ja kohdentaa romaneihin samoja yhteiskunnallisia toimenpiteitä kuin muihinkin suomalaisiin. Romanien Liitto pyrki myös aktivoimaan romaneja itseään suhteessa valtiovaltaa. Romanien Liitto oli lyhyestä toimintakaudestaan huolimatta historiallisesti tärkeä toimija. Se ei ollut sitä vain vallitsevan *poliicyn* kritiikkona, vaan myös suomalaisen romanipolitiikan kansalaisuus- paradigman ja erityiskohtelua karttavan tasa-arvopolitiikan perustajana. Romanien omat puheenvuorot 1950-luvulla välttelevät korostuneesti romanien erityiskohtelua. Taustalla lienee toisen maailmansodan aikaiset keskitysleirit ja muut sortotoi-

met, jotka olivat 1950-luvulla ajallisesti lähellä. Kaiken erityiskohtelun - myös positiivisen - välttäminen perustuikin todennäköisesti historialliseen evidenssiin siitä, mihin kansanryhmien erityisyyden korostaminen voi pahimmillaan johtaa.

Tutkimuksen yksi tärkeä johtopäätös on, että 1960- ja 1970-luvun romaniaktivismiin jälkeen romanijärjestöt eivät enää järjestöjen lukumäärän lisääntymisestä huolimatta yrittäneet muuttaa romanipolitiikan *policy*a. Romanijärjestöjen keskinäiset painotuserot kieli- ja kulttuuripolitiikan sisällöistä johtivat uudistusmielisten romaniaktivistien hajaantumiseen 1980-luvun alussa. Tämä voidaan nähdä 1900-luvun viimeisenä romanien poliittisena kiistana, jonka jälkeen romanikieli- ja kulttuuripolitiikka vakiinnutti asemansa 1980- ja 1990-luvulla hallitsevana *policy*na. Agendan haastamatta jättäminen tarkoitti osaltaan sitä, että romanien politisoitumiskehitys hiipui politikoinniksi vallitsevan kieli- ja kulttuuritoimintalinjauksen sisällä.

Kysymystä pääväestöön kuuluvien romanien asioiden edustajien, eräänlaisten omantunnonedustajien osallistumisesta ei ole toistaiseksi tutkittu. Suomalaisen romanipolitiikan - ja aktivismin peruspiirteenä kuitenkin näyttäytyy romanien ja pääväestön välinen yhteistyö, joka oli käynnissä jo Romanien Liiton toiminnassa 1950-luvulla. Valtaväestöön kuuluvat romaniaktivistit ovat toimineet romanien kanssa rinta rinnan esimerkiksi 1960-luvun radikaalivaiheessa. Romanien mukaantulo Mustalaislähetysten avaintehtäviin on jäänyt kirjallisuudessa vähälle huomiolle vaikka se tapahtui samoihin aikoihin kuin romanien toimijuuden muutos koko romanipolitiikassa.

Mustalaislähetystä ja mustalaisasiain neuvottelukuntaa kohtaan osoitettu kritiikki osoittaa sen, että 'hyväntekijöiden' tai 'omantunnonedustajien' hyväksytyksi tuleminen romanien edustajana on sidoksissa romanien omaan asianomistajuuteen romanipoliittisen agendan määrittelyssä ja toimeenpanossa. Romanien asianomistajuus omassa asiassaan näyttää olevan aineiston perusteella romanien edustamiskysymyksen kivijalka. Romaneja voi edustaa myös valtaväestöön kuuluva silloin, jos romanit kokevat asianomistajuuden olevan kuitenkin heillä itsellään.

Romanipolitiikan yhtenä kantava periaatteena 1970 -luvulta lähtien on ollut noudattaa romanikentän ääntä, jota romanijärjestöt ja -aktivistit sitten tulkit-sivat. Esimerkiksi aikuiskoulutuspoliittiset ja romanikielipoliittiset linjaukset laadittiin romaneille järjestettyjen keskustelutilaisuuksien pohjalta. Romanien oman äänen kuuleminen oli oikea periaate, mutta sen pohjalta seurattava romanipolitiikka olisi voinut johtaa monista menestystarinoista huolimatta romaniväestön kannalta vielä parempiin tuloksiin. Esimerkkinä voidaan pitää esimerkiksi romanien aikuis- ja työllisyyskoulutuksen valjastamista kielen- ja kulttuurin edistämisen välineeksi. Monipuolisempi työllisyys- ja koulutuspoliittinen toimintarepertuaari olisi edistänyt myös romanien myönteistä kulttuuri-identiteettiä, mutta tarjonnut samalla paremmat välineet hankkia työtä ja toimeentuloa pitkällä aikavälillä. Ankersmitin tarkoittama esteettinen ero edustajan ja edustettavan välillä olisi ollut keino harjoittaa deliberoivaa politiikkaa,

joka olisi puolestaan johtanut erilaisten vaihtoehtojen harkintaan ja toimintarepertuaarien laajentumiseen.

Romanikieleen kohdistunut suojelupolitiikka ei myöskään näyttänyt olevan tietoisesta deliberaation tulosta vaan seurausta tarpeelliseksi koetusta itse-suojelusta. Jatkotutkimuksen kannalta olisi tarpeellista tutkia erityisesti Opetushallituksessa eri historian vaiheissa käytyjä keskusteluja romanikielestä ja -kulttuurista ja tutkia romanien itseyttä.

1960- ja 1970-luvun romaniaktiivisuuden myötä mustalaisasiain/ romaniasiain neuvottelukunnasta tuli foorumi, jonka tehtävänä oli saattaa eri osapuolten näkemykset yhteen. Neuvottelukunnan tehtävänä oli tällöin luoda konsensus eri näkemyksistä ja tuoda ne esille viranomais- ja asiantuntijankäytännöinä. Viranomaisvaikuttamisen taustalla lienee hegeliläistyypinen ajatus virkakunnasta yleisen ja objektiivisen edun takaajana, poliitikoista erityisetujen ajajana ja sellaisina epäluotettavina. Weberiläisittäin olisi kuitenkin tärkeää suhtautua romanioiden asiantuntijoihin ja virkamiehiin tiedon monopolisoinnin näkökulmasta.

Kieli- ja kulttuuri romanipolitiikan *policy* integroi itseensä 1980-luvun lopun ihmisoikeus- ja vähemmistöjen suojelua koskevien kansainvälisten sopimusten ja niitä seuraavien kansainvälisten järjestöjen tarjoaman ihmisoikeusretoriikan. Romanien vähemmistöaseman oikeudellinen suojeleminen johti kuitenkin siihen, että romanipolitiikka esitti kielen ja kulttuurin alueella yhä eksplisiittisempiä vaatimuksia. Havainto tukee mm. Spiliopoulou Åkermarkin näkemystä siitä, että yksilöoikeuksien toteutuminen luo pohjan vähemmistöoikeuksien kehittymiselle ja toteuttamiselle. Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteutuminen näyttää romanipolitiikan agendan kehittymisen valossa johtavan vähemmistöjen kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien painottumiseen.

Yhtäältä romaniologiain tutkijoiden epideiktinen retoriikka on tarpeellista päätöksentekijöiden puhumiseksi esitettyjen tavoitteiden taakse. On kuitenkin epäselvää missä määrin on kysymys moraalista oikeudesta ja missä määrin juridisesti sitovista oikeuksista. Juridisesti sitovat oikeudet johtavat toteutukseen puolestaan forensiseen retoriikkaan, joka on paikallaan silloin kun argumentoidaan menneisyyteen sijoittuvia tapahtumia oikeussalissa. Oikeussalit eivät kuitenkaan ole romanipoliitikkojen, vaan juristien toimintakenttää.

Retorisesti on kiinnostavaa, että romanitoimijoiden puhe näyttää olevan epideiktistä. Romanipoliittinen retoriikka näyttää Suomessa olevan ajoittain myös vahvasti forensiseen retoriikkaan perustuvaa, jossa kaivataan selviä juridisia normeja ja etujärjestöistä diplomatiaa. Sen sijaan poliitikon puhe on, perinteisesti, deliberatiivista eli vaihtoehtoja etsivää.

Ratkaisuna voisikin olla, että romanipoliitikot nojaisivat perusteluissaan tulevaisuuteen suuntaavaan deliberatiiviseen retoriikkaan, joka on myös valmistautunut ja kykeneväinen ottamaan vastaan kritiikkiä ja (uudelleen) muodostamaan perusteluitaan kiistojen niin vaatiessa. Deliberatiivista argumentaatiota tarvitaan esimerkiksi silloin, kun keskustellaan ympäristössä, jossa ihmisoikeuksia tai vähemmistöjen suojelua ei enää pidetä ylhäältä annettuna

luonnonlakina, vaan ne kyseenalaistetaan. Kysymys voi olla yhtä hyvin populistismin ja populistipuolueiden kannatuksen vahvistumisesta missä tahansa maasta tai koko ihmisoikeuksia kunnioittavan, demokraattisen oikeusvaltion haastamisesta. 2000 -luku on osoittanut, että valtion talous voi kasvaa valtion olematta oikeusvaltio.

Olen työssäni pyrkinyt osoittamaan, että romanien politiikkaa on mahdollista tutkia ja että romanien politiikka on vaihtoehtojen politiikkaa. Väitöstutkimukseni tärkeä tulos on, että romanien heterogeenisyyden yli voidaan päästä yhdenmukaistamatta romanien poliittisiksi luonnehdittavia pyrkimyksiä liaksi. Erot romanipolitiikassa voidaan eri tasoilla osoittaa puheaktien ja ohjelmallisten tekstien analysoinnilla ja johtaa niistä poliittisia tavoitteita ja linjanvetoja, joita romanipolitiikan eri osapuolet romaniaktivisteista hallitukseen ja kansainvälisiin toimijoihin voivat arvioida, tukea tai vastustaa.

Romanipolitologinen tutkimus voi siten tuoda tutkimukselle ja romanipolitiikan käytännön sovelluksille sellaista lisäarvoa, mitä juridinen, kansantieteellinen, sosiaalipoliittinen tai historiallinen tutkimus ei yksin voi saavuttaa.

LÄHTEET

PRIMAARIAINEISTO

Komiteamietinnöt

- Kielilakikomitea. 2000. Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen ja sosiologinen tausta. Työryhmämuistio. Kielilakikomitea 2000,51
- Komiteamietintö 1/1900. Komiteamietintö Keisarilliselle Majasteetille, maamme mustalaiskysymyksen tutkimista varten asetettu komitea alamaisimmasti. Helsinki.
- Komiteamietintö 7/1955. Mustalaiskomitean mietintö. Komiteamietintö N:o 7 - 1955. Helsinki.
- Romaniasioden hallintotyöryhmän muistio. 2001. Työryhmämuistioita. Sosiaali- ja terveysministeriö: 2001:24.
- Suomen romanipoliittinen ohjelma. 2009. Työryhmän esitys. Sosiaali- ja terveysministeriö: Selvityksiä 2009:48.
- Suonoja, Kyösti ja Lindberg, Väinö. 1999. Romanipolitiikan strategiat. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. 9. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Säädöskokoelma

- Asetus lasten päivähoidosta 882/1995
- Asetus romaniasiaain neuvottelukunnasta 1058/1989
- Asetus valtakunnallisesta romaniasiaain neuvottelukunnasta ja alueellisista romaniasiaain neuvottelukunnista 1019/2003
- Hallituksen esitys 713/75 laiksi mustalaisväestön asunto-olojen parantamiseksi
- Henkilötietolaki 1999/523
- Irtolaislaki (57/1936)
- Kielilaki (423/2003)
- Laki mustalaisväestön asunto-olojen parantamisesta 713/1975
- Laki Yleisradio Oy:stä annetun lain muuttamisesta 746/1998
- Lukiolaki 629/1998
- Perusopetuslaki 628/1998
- Suomen perustuslaki (731/1999)
- Valtioneuvoston päätös mustalaisväestölle annetun huoltoavun korvaamisesta (vnp 768/74)
- Yhdenvertaisuuslaki 21/2004

Pöytäkirjat, muistiot, lausunnot, raportit

- MANK Aikuiskoulutusmuistio opetusministeri Kivistölle 11.11.1980
- MANK Ajankohtaisia kysymyksiä. 10.10.1985
- MANK Aloite Opetusministeriölle. 14.7.1989

- MANK Esitys Sosiaaliministeriölle 23.10.1957
MANK Esitys Sosiaaliministeriölle 15.11.1957
MANK Esitys Sosiaaliministeriölle 27.4.1959. Asia: Mustalaiskortisto
MANK Katajanokan keskustelutilaisuuden muistio 27.3.1980
MANK Kirjelmä Pohjoismaiden neuvostolle 12.8.1968
MANK Kirjelmä Turun ja Porin, Pohjois-Karjalan ja Kuopion läänille 21.9.1978
MANK Kokouskutsu 28.9.1978
MANK Koulutusjaoston muistio 3/1978, 1.11.1978
MANK Koulutusjaoston muistio 1/1979, 14.2.1979
MANK Koulutusjaosto 2/1979, 15.3.1979
MANK Koulutusjaoston muistio 3/1979, 9.4.1979
MANK Koulutusjaoston muistio 5/1979, 26.9.1979
MANK Lausunto Helsingin kaupunginhallitukselle ja valtioneuvostolle
9.1.1958
MANK Lausunto Oikeusministeriölle 4.12.1969
MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle. 5.5.1958
MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle. 23.5.1959
MANK Lausunto valtioneuvostolle 10.3.1960
MANK Lausunto 20.4.1960
MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle 4.5.1961
MANK Lausunto Raha-automaattiyhdistykselle 4.3.1964
MANK Lausunto valtioneuvostolle 16.4.1966
MANK Lausunto Sosiaaliministeriölle Suomen Mustalaisyhdistys ry:n
valtioneuvostolle osoittaman kirjeen johdosta 20.3.1968
MANK Lausunto sisäasiainministeriölle. 13.8.1979
MANK Muistio eduskuntaryhmille 17.11.1988
MANK Muistio ihmisoikeussopimuksista neuvottelukunnan työssä 20.2.1978
MANK Muistio 1.3.1979
MANK Muistio
MANK Muistio Korkeakouluille, joissa toimii opettajankoulutusyksikkö
mustalaislasten koulunkäynnin kehittämistä ja toimenpide-ehdotuksista
25.3980
MANK muistio Lastentarhanopettajaopistoille, korkeakoulujen alaisina
toimiville lastentarhaopettajankoulutusyksiköille ja Kasvattajaopistolle
mustalaislasten koulunkäynnin kehittämistä ja toimenpide-ehdotuksista
25.3980 MANK Muistio Lääninhallituksille mustalaislasten
koulunkäynnin kehittämistä ja toimenpide-ehdotuksista 25.39980
MANK Muistio Sosiaalhallitukselle koulunkäynnin kehittämistä ja
toimenpide-ehdotuksista 25.3980
MANK Muistio eduskuntaryhmille 17.11.1988
MANK ptk N:o 2, 23.11.1956
MANK ptk N:o 5, 29.3.1957
MANK ptk 25.3.1965
MANK ptk 10.4.1967
MANK ptk 22.11.1967

MANK ptk 20.2.1968
MANK ptk 1/1968, 7.10.1968
MANK ptk 4/1968, 12.12.1968
MANK ptk 2/1969, 25.3.1969
MANK ptk 17/1969, 14.10.1969
MANK ptk 19/1969, 23.10.1969
MANK ptk 21/1969, 6.11.1969
MANK ptk 22/1969, 13.11.1969
MANK ptk 24/1969 13.1.1970
MANK ptk 25/1969, 4.12.1969
MANK ptk 26/1969, 11.12.1969
MANK ptk 7/1970, 10.3.1970
MANK ptk 10.11.1972
MANK ptk 9/1973, 9.9.1973
MANK ptk 20.12.1972
MANK ptk 1/1974, 1974
MANK ptk 1/1978, 6.6.1978
MANK ptk 5/1978, 30.10.1978
MANK ptk 1/1979, 1.2.1979
MANK ptk 2/1979, 1.3.1979
MANK ptk 5/1979, 17.4.1979
MANK ptk 6/1979, 11.6.1979
MANK ptk 7/1979, 13.6.1979
MANK ptk 8/1979, 13.8.1979
MANK ptk 10/1979, 4.12.1979
MANK ptk 2/1980, 25.3.1980
MANK ptk 3/1980, 27.3.1980
MANK ptk 4/1980, 24.4.1980
MANK ptk 5/1980, 22.5.1980
MANK ptk 10/1980, 16.2.1980
MANK ptk 3/1981, 23.7.1981
MANK ptk 1/1983, 20.1.1983
MANK ptk 2/1983, 14.2.1983
MANK ptk 9/1983, 2.11.1983
MANK ptk 10/1983, 16.12.1983
MANK ptk 10.10.1985
MANK ptk 1/1988, 14.1.1988
MANK ptk 2/1988, 18.2.1988
MANK ptk 4/1989, 16.5.1989
MANK ptk 8/1989, 8.12.1989
MANK Tilanneraportti 4.9.1984
MANK Tilanneraportti 24.4.1986
MANK Työvaliokunnan muistio 22.4.1967
MANK Työvaliokunnan muistio 10.3.1968
MANK Työvaliokunnan muistio 6/1969, 3.6.1968

- MANK Työvaliokunnan muistio N:o 26/1970, 23.10.1970
- MANK Työohjelma vuodelle 1989
- MANK Työsuunnitelma ja kustannusarvio yleisen mustalaisrekisterin toteuttamiseksi 1.3.1965
- Mustalaislähetys ry. Vuoden 1968 vuosikertomus
- RONK Esite Romanian kansainvälinen kesäkoulu Karjaa 1991
- RONK Kertomus romaniasiain neuvottelukunnan toiminnasta vuosina 1990–1992. 1993. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1993:7. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- RONK Kertomus romaniasiain neuvottelukunnan toiminnasta vuosina 1993–1995. 1996. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1996:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- RONK Kokouskutsu 12.12.1990
- RONK ptk 3/1990, 23.5.1990
- RONK Romaniasiain neuvottelukunnan toiminta vuosina 1996–1998. 1999. Monisteita 1999:11. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Selostus. Ihmisoikeudet Suomessa -seminaari 8.-9.12.1988
Sosiaaliministeriö. Ilmoitus mustalaisasiain neuvottelukunnan toiminnasta vuodelta 1956, 14.1.1957.
- Sosiaaliministeriö. Kiertokirje Hvo No 10/1958 sosiaalilautakunnille 8.12.1958.
- Suomenkielen lautakunnan ptk 25.5.1987. 62. kokous. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomenkielen lautakunnan ptk 63/300. 30.11.1987. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen Mustalaisyhdistys ry. Kirje Mustalaisasiain neuvottelukunnalle. Liite; Suomen Mustalaisyhdistys ry. Romanian kansalaisoikeusjärjestö. 15.9.1970
- Suomen Mustalaisyhdistys ry. Aloite Yleisradion hallintoneuvostolle 16.8.1985.
- Suomen Mustalaisyhdistys ry. Kirje Mustalaisasiain neuvottelukunnalle. 22.10.1980.
- Svenska språkämnden i Finland. A 29/87. 28.10.1987.
- RONK kirje. KIRJE. Yleisradio. 25.8.1994. Johtaja Tapio Siikala.
- Turun konsernihallinnon luottamushenkilökortisto. Todistus. Lindberg, Väinö. 29.1.2013.

Painamattomat lähteet

- Ds 2014:8. 25.3.2014. Den mörka och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet
- European Roma and Travellers Forum. 2009. Charter on the Rights of the Roma. Friman-Korpela, Sarita. 2009. Esitelmä. Romaniuhrit Holocaustissa. Holocaustin muistojuhla. Helsinki.
- Friman, Sarita. 2001. Kuka nyt ihmisoikeuksia vastustaisi. Ihmisoikeudet kansainvälisen yhteisön jäsenyysskriteerinä. Pro gradu -työ: Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, valtio-oppi.
- Kiuruveden romanipoliittinen ohjelma. 1981. Mustalaiskulttuurin keskus ry.

- Linnankivi, Jaakko. Alustus Mustalaislähetys ry:n Romanipäivillä 1.8.1981
- Nikkinen, Ferdinand. (1967) Mustalaiskansa kristinuskon ristivedossa ja rotusyrjinnässä. (Julkaisematon käsikirjoitus)
- Statens Invandrarverk. 24.7.1978 Kirje. Dnr 428-78-9454. Koordinointitoimisto. Romaniasiain työryhmä. Hugo Stargård ja Seija Ketola.
- Statens Indvandrerkerk. 8.4.1986. Tilannekatsaus. Mustalaisasiain yhteistyö.
- Sisäasiainministeriö. Siirtoväenasiain osasto, osastopäällikkö Johannes Virolaisen kansio 1940–1949. D. Tarkastuskertomuksia. Tarkastaja Jussi Eränen. 104.1943.
- SDP Ohjelmat 1969. Mustalaisväestön ongelmat. SDP:n ehdotukset mustalaisväestön ongelmien ratkaisemiseksi. (Työväen arkisto329/471/5).
- STM. Esite. 1991. Romanian kansainvälinen kesäkoulu Suomessa vuonna 1991. STM arkisto.
- Stenroos, Marko. 2012. Sitä ei voi olla tuntosarvet teipissä. Romanikulttuurin performatiivisuus kulttuurien välitilassa. Sosiaali- ja kulttuuriantropologian pro-gradu tutkielma. Helsingin yliopisto, sosiaalitieteiden laitos.
- Suomen virallinen tilasto (SVT). 1974. Väestölaskenta 1970. Mustalaiset. Tilastokeskus.
- UM Tiedote 368/2010. 16.12.2010. Suomi valittiin Holocaust Task Forcen täysjäseneksi.
- UM julkaisuja 4/2004. 2004. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle Suomen ihmisoikeuspolitiikasta 2004. Edita: Helsinki.
- UM julkaisuja 12/2000. 2000. Ihmisoikeudet ja Suomen ulkopolitiikka. Ulkoministeri Erkki Tuomiojan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle antama selvitys Suomen hallituksen ihmisoikeuspolitiikasta 29.11.2000.
- UM julkaisuja 12/1998. 1998. Ulkoasiainministeri Tarja Halosen eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle antama selonteko Suomen hallituksen ihmisoikeuspolitiikasta 11.11.1998.

Internet-lähteet

- Fosztó, László. (2003) Diaspora and nationalism: An anthropological approach to the International Romani Movement. S. 102-119. http://www.academia.edu/1088492/Diaspora_and_nationalism_An_anthropological_approach_to_the_International_Romani_Movement (Tarkistettu 14.11.2014)
- Huttunen, Kari. Muistokirjoitus. <http://www.hs.fi/muistot/a1364358105104> (Tarkistettu 14.11.2014)
- Friman-Korpela, Sarita & Huttu, Henna. 2010. Paavo Lounela. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-.
URN:NBN:fi-fe20051410. (Tarkistettu 14.11.2014)
<http://www.edilex.fi/he/19930309> (Tarkistettu 14.11.2014)
http://www.erionet.eu/doc-roma-political-participation_may2007. (Tarkistettu 16.6.2014)

http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063/19990063_2.

(Tarkistettu 14.11.2014)

<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980002>. (Tarkistettu

14.11.2014)

http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980023/19980023_1.

(Tarkistettu 14.11.2014)

<http://www.gypsyloresociety.org/home>. (Tarkistettu 14.11.2014)

<http://romanistudies.liverpooluniversitypress.co.uk/>. (Tarkistettu 14.11.2014)

Council of Europe Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues.

Version updated 18.5.2012) <http://hub.coe.int/web/coe-portal/roma>

<http://www.ertf.org/index.php/about-us/about/how-it-began> (Tarkistettu

14.11.2014)

[http://www.ertf.org/index.php/about-us/management-board/the-president-](http://www.ertf.org/index.php/about-us/management-board/the-president-cv)

[cv](http://www.ertf.org/index.php/about-us/management-board/the-president-cv) (Tarkistettu 14.11.2014)

Siimes, Sari. 2007. Romanian kansalaisyhteiskunta taisteltiin 1960-luvulla.

Rauhanpuolesta 3/2007. S. 10-11. [http://www.rauhanpuolustajat.fi](http://www.rauhanpuolustajat.fi/RaPu-lehti/lehdet/2007/307/romanien_kansalaisyhteiskunta.html)

[/RaPu-lehti/lehdet/2007/307/romanien_kansalaisyhteiskunta.html](http://www.rauhanpuolustajat.fi/RaPu-lehti/lehdet/2007/307/romanien_kansalaisyhteiskunta.html)

(Tarkistettu 14.11.2014)

Vahtola, Jouko. 2004. Christfried Ganander. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu.

Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-.

URN:NBN:fi-fe20051410 (Tarkistettu 14.11.2014)

Henkilökohtaiset tiedonannot

Lehmusta, Taito. 17.3.2014. Henkilökohtainen tiedonanto

Lindberg, Väinö. 16.4.2012. Henkilökohtainen tiedonanto

Lounela, Paavo. 20.5.2012. Henkilökohtainen tiedonanto. Sähköposti.

Arkistolähteet

SKS KIA. Kari Huttusen arkisto. Henriette Davidin kirje Kari Huttuselle 14.1.1977.

SKS KIA. Kari Huttusen arkisto P.W.R.Rishin kirje Kari Huttuselle. 18.1.1977.

SKS KIA. Kari Huttusen Arkisto. Leksä Manuksen kirje Kari Huttuselle. 28.1.1977.

SKS KIA, Kari Huttusen Arkisto. Seminaariraportti. Heinolan kurssikeskus 22.-24.9.1976. Liite. Christina von Numers. Esikouluikäisten mustalaislasten kotikasvatuksen vaikutus koulunkäyntiin.

SKS KIA, Kari Huttusen Arkisto. Seminaariraportti. Heinolan kurssikeskus 22.-24.9.1976. Työryhmä 3, peruskoulun jälkeinen koulutus -työryhmä.

SKS KIA. Taisto Ahlgrenin arkisto. Viita, Armas. 1966. Mustalaislähetystyötä 60 vuotta Suomessa.

STM arkisto. Selostus. Ihmisoikeudet Suomessa - seminaari. 8.-9.12.1988. Unesco-toimikunta. Hanasaari

Turun kaupungin luottamushenkilökortisto 29.1.2013. Lindberg, Väinö.

Työväen arkisto 329/471/5. SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9.

Työväen arkisto 329/471/5. SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9 Jacob Södermanin aloite SDP:n puoluetoimikunnalle 22.11.1968

Työväen arkisto 329/471/5. SDP Ohjelmat 1969. SDP:n ehdotukset mustalaisväestön ongelmien ratkaisemiseksi

Työväen arkisto 329.5 SDP tutkimusosasto. Muut työryhmät. Mustalaisasiain toimikunta. HBC 9. Unto Niemi. Tutkimusosaston päällikkö. 23.12.1969

Arkistoäänitteet

ROM-sf-haastattelut. Reima Nikkinen. SKSÄ2301999

Reima Nikkisen haastattelu. SKSÄ 2012.0069a. Risto Blomster

Reima Nikkinen. SKSÄ 2012.0069b. Risto Blomster

Elokuvaäänitteet

Kohtalon tiellä - Kaale apo bolibosko drom -dokumenttielokuvasarja 1972-1986.

2010. Työryhmä: Tapio Ruotsi, Reima Nikkinen, Seppo Isberg, Tapio

Hirvonen, Erkki Saarinen. Ruotsi & Hirvonen Film Production.

Lehdet

Kankkonen, Carita. Våra fördomar håller i sig: Gränslösa obehövlige socialpengar slussas in under zigenareproblemet. Nya Pressen 25.10.1969

Kiertolainen 2/1957

Kotitiellä No 2/1969

Markkula, Hannes. Romanit syrjivät mustalaisia. Iltalehti 3.8.2007.

Romano Boodos N:o 6 /1971, Hagert, Manne. Mieli-pidekirjoitus

Romano Boodos N:o 11/1971

Romano Boodos N:o 11/1972

Suomenmaa 19.3.1987. Piirainen, Veikko. Artikkelit Mustalaiset Suomessa

Tiedotuslehti No 1. 23.12.1953. Romanien Liitto - Romanengo Staggos ry.

Tiedotuslehti No 2.25.1.1954. Romanien Liitto - Romanengo Staggos ry

Uusi Suometar 8.2.1878 nro 17

Viita, Armas. Mustalaisten kohtelu - 'Helvetillinen systeemi'. Kirja-arvostelu.

Kotimaa N:o 80 31.10.1969.

Ylänkö, Maaria. Mistä tulet romani? Tiede 6/2008.

SEKUNDAARIAINEISTO

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Eeva ja Kanerva, Jukka (toim.). 1995. Puolueohjelmatutkimuksen nykysuunnat. Julkaisuja 69. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos: Jyväskylä.
- Acton, Thomas. 1974. *Gypsy Politics and Social Change. The development of ethnic ideology and pressure politics among British Gypsies from Victorian reformism to Romany nationalism.* London: Routledge & Kegan Paul.
- Ankersmit, Frank. 2002. *Political Representation.* Standford University Press: Standford, California.
- Ankersmit, Frank. 1996. *Aesthetic Politics. Political Philosophy beyond Fact and Value.* Stanford University Press; Stanford, California.
- Arendt, Hannah. 2007. *The Jewish writings.* Edited and with an introduction by Jerome Kohn and Ron Feldman. New York : Schocken Books.
- Arendt, Hannah. 1962. *The Origins of Totalitarianism.* Lontoo: Allen & Unwin.
- Bader, Veit. 1997. *The Cultural Conditions of Transnational Citizenship.* *Political Theory* Vol. 25 No 6 December 1997, 771–813.
- Blomster, Risto. 2012. Romanimusiikki rajojen vetäjänä ja yhteyksien luojana. Teoksessa Suomen romanien historia. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 290-374.
- Blomster, Risto & al. Tutkijoilta. Esipuhe. Teoksessa Suomen romanien historia. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 12–15.
- Borg, Olavi. 1995. Ohjelmatutkimuksen ja ohjelmakirjoituksen perinteestä ja muutoksesta. Teoksessa Aarnio, Eeva ja Kanerva, Jukka (toim.). 1995. Puolueohjelmatutkimuksen nykysuunnat. Julkaisuja 69. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos: Jyväskylä.
- Borge, Liv. 1998. *Solens og månens barn. En taterkvinnes beretning.* Oslo: Forum Aschehoug.
- Braid, Donald. 1997. *The construction of identity through narrative: folklore and travelling people of Scotland.* In Thomas Acton & Gary Mundy (ed.), *Romani culture and Gypsy identity.* University of Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Estlander, Georg. 1906. Nykyaikaisia kansanedustusmuotoja. Teoksessa Lisiä eduskunnan muutoskysymykseen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Helios.
- Fraser, Angus. 1992. *The Gypsies. The Peoples of Europe.* Oxford, UK: Blackwell.
- Friman, Rainer. 2008. *Miehen tie.* Helsinki: WSOY.
- Friman-Korpela, Sarita. 2012. Suomen romanipolitiikan kansainväliset yhteydet. Teoksessa Suomen romanien historia. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 211–235.

- Friman-Korpela, Sarita. 2008. Romaseele Politiki. The Finnish Roma and Political Representation through Expertise. Teoksessa *The Parliamentary Style of Politics*. Ed. Soininen, Suvi & Turkka, Tapani. Helsinki: Finnish Political Science Association.
- Gheorghe, Nicolae. 2013. Workshop debates. What now? Taking the project further. Teoksessa *From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration. A Debate*. András Bíró, Nicolae Gheorghe, Martin Kovats et All. (Ed.) Will Guy. Kossuth Publishing Corporation: Central European University Press.
- Gheorghe, Nicolae & Mirga, Andrzej. 1997. The Roma in the Twenty-First Century: A policy paper. Princeton: Project on Ethnic Relations.
- Gheorghe, Nicolae & Mirga, Andrzej. 1998. Romanit 21. vuosisadalla. Romanipolitiikan suuntaviivat. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Monisteita. 1998:15.
- Granqvist, Kimmo. Romanikielen historiaa Suomessa. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 272-287.
- Grönfors, Janette. 2012. Mustalaislähetyksen lastenkotitoiminta. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 241-247.
- Grönfors, Janette & Viljanen, Anna Maria. 2009. Ai tää lastenkodin lapsi. Selvitys 16 Mustalaislähetyksen lastenkodissa 1960-80-luvuilla eläneen romanin sijoittumisesta romaniyhteisöön ja suomalaiseen yhteiskuntaan. Jyväskylä: Nevo Roma ry.
- Halmetoja, Raila & Pulma, Panu. 2012. Suomen Mustalaisyhdistyksen synty. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. s. 236-240.
- Hancock, Ian. 2002. *We are the Romani people. Ame sam e Rromane džene*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Hancock, Ian. 1997. Duty and beauty, possession and truth: lexical impoverishment as control. Teoksessa *Romani culture and Gypsy identity*. Ed. Thomas Acton & Gary Mundy. University of Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Hedman, Henry. 2012. Mustalaislähetyksestä Romano Missioksi. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 250 - 258.
- Hedman, Sanna. 2013. Henry Hedman. Kärrynpyörä, taivas ja maa. Keuruu: Aikamedia.
- Heikkilä, Matti. 2006. Kuohuvat mustalaisvuodet. Teoksessa *Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiaain neuvottelukunta 50 vuotta - juhlaulkaisu*. Toim. Friman-Korpela, Sarita ja Mäki, Anne-Mari. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. S. 23-26.
- Heino, Suvi ja Schwartz, Katja. 2008. *Romanikirja*. Lohja: Lohjan monitoimikeskus.

- Heiskanen, Veikko. 1939. Suomalaisuuskysymys. Teoksessa Kaksikymmentä vuotta Suomen itsenäisyyttä. Katsaus eduskunnan toimintaan vuodesta 1917–1937. Toim. Nuorvala, Kaarlo. Helsinki: Tilgmannin kirjapaino.
- Helimäki, Lauri. 2006. Näkökohtia romanien ammattikoulutukseen ja romanikielen opettamisen alkuvaiheista 1970-luvusta lähtien. Teoksessa Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiain neuvottelukunta 50 vuotta -juhlaulkaisu. Toim. Friman-Korpela, Sarita ja Mäki, Anne-Mari. Sosiaali- ja terveysministeriö. S. 15–18.
- Horvát, Kata. 2012. Silencing and Naming the Difference. Teoksessa The Gypsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gypsy Politics. Ed. Stewart, Michael. Hurst & Company. London, 117–135.
- Huttunen, Kari, Hölttö, Ismo ja Savolainen, Mikko. 1972. Raportti Suomen mustalaisista. Jyväskylä: Gummerus
- Huttunen, Kari & Nordström-Holm, Gunni. Toim. 1969. Mustalaiselämää. Helsinki: Tammi.
- Häkkinen, A. Pulma, P. & Tervonen, Miika. 2005. Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Jovanovic, Zeljko. Values, Leadership, Power. 2013. Teoksessa From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration. A Debate. András Bíró, Nicolae Gheorghe, Martin Kovats et All. Ed. Will Guy. Kossuth Publishing Corporation: Central European University Press.
- Jussila, Raimo. 1987. Kielikello 2/1987. "Tattarista romaaniksi". S. 19–21
- Karimus, Mirjam. 1969. Romanien tavoista. Teoksessa Huttunen, Kari & Nordström-Holm, Gunni (toim). 1969. Mustalaiselämää. Helsinki: Tammi. S. 134–145.
- Keck, Margaret E., ja Sikkink, Kathryn. 1998. Activists beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics. Cornell University Press: Ithaca (NY).
- Klímová-Alexander, Ilona. 2005 .The Romani Voice in World Politics. The United Nations and non-state actors. Ashgate: Aldershot.
- Kocze, Angela: Gender, Ethnicity and Class: Romani women's political activism and social struggles. Budapest: CEU, Budapest College, 2011 - PhD Dissertation.
- Kohn, Jerome. 2007. Preface: A Jewish Life: 1906-1975. Teoksessa Arendt, Hannah. The Jewish writings. Edited and with an introduction by Jerome Kohn and Ron Feldman. New York : Schocken Books. S. ix-xxxi.
- Koivisto, Viljo. Mustalaiset. Viljo Koivisto kertoo heimonsa menneisyydestä ja nykyisyydestä. Vantaa: RV-kirjat.
- Koselleck, Reinhart. 1996. A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*. Teoksessa The Meaning of Historical Terms and Concepts. New Studies on *Begriftschichte*. Ed. Lehman, Hartmut & Richter, Melvin. Occasional Paper No. 15. Washington: German Historical Institute. S. 59–70.

- Koselleck, Reinhart. 1994. Some Reflections on the Temporal Structure of Conceptual Change. Teoksessa *Main Trends in Cultural History. Ten Essays*. Ed. Melching, Willem & Velema, Wyger. S. 7-16.
- Kovats, Martin. 2013. Integration and the politicization of Roma Identity. Teoksessa *From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration. A Debate*. András Bíró, Nicolae Gheorghe, Martin Kovats et All. Ed. Will Guy. Kossuth Publishing Corporation: Central European University Press. S. 101-128.
- Kovats, Martin. 2001. Problems of Intellectual and Political Accountability in Respect of Emerging Roma. Policy. *Journal on Ethnopolitics and Minority Politics in Europe*. Autumn 2001, 1-10.
- Liégeois, Jean-Pierre. 1994. *Roma, Tsiganes, Voyageurs*. Les éditions du Conseil de l'Europe.
- Lind, Armas. 2010. *Caleb. Romanipojan evakkotaipale*. Helsinki: Rauhanpuolustajat & Like.
- Lind, Armas. 2004. *Caleb*. Sahlgrens förlag.
- Lindberg, Väinö. Suomen romanien uskonnollinen herääminen. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 143-153.
- Lindberg, Väinö & Putkonen, Tuovi. 2012. *Kärrynpoluilla punaisille matoille*. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura.
- Lindberg, Väinö. 2006. Vaikuttamisen siemen kylvettiin 'mustalaispojan' sydämeen jo varhain. Teoksessa *Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiaain neuvottelukunta 50 vuotta -juhla* julkaisu. Toim. Friman-Korpela, Sarita ja Mäki, Anne-Mari. Sosiaali- ja terveysministeriö. S. 19-22.
- Lounela, Paavo. 2006. Pääsihteerin näköalapaikalta. Teoksessa *Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiaain neuvottelukunta 50 vuotta -juhla* julkaisu. Toim. Friman-Korpela, Sarita ja Mäki, Anne-Mari. Sosiaali- ja terveysministeriö. S. 36-41.
- Lounela, Paavo. 2001. *Romanit Suomen vankiloissa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu* 1/2001. Helsinki: Tietosanoma.
- Luoto, Jari. 1997. *Ulkopolitiikka ja ihmisoikeudet. Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan murroskausi 1985 - 1995*. Tampere: Gaudeamus.
- Mattila, Markku. 2005. Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950-1970. Teoksessa *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Toim. Häkkinen, Antti, Pulma, Panu ja Tervonen, Miika. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 402-452.
- Markkanen, Airi. 2003. *Luonnollisesti. Etnografinen tutkimus romaninaisten elämänkulusta*. Joensuun yliopiston humanistia julkaisu n:o 33. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- McGarry, Aidan. 2010. *Who speaks for Roma. Political Representation of a Transnational Minority Community*. New York: Continuum.

- Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa. 1981. Tietoa mustalaisista ja yhteiskunnan palveluista. Helsinki: Mustalaisasiain neuvottelukunta
- Mylly, Juhani. 2006 Edustuksellisen kansanvallan läpimurto. Suomen eduskunta 100 vuotta 1. Helsinki: Edita.
- Niemi, Helena. 1981. Mustalaisten asunto-olojen kehitys vuosina 1976–1979. Asuntohallitus.
- Nikkinen, Reima. 1968. Mustalaisten historiaa. Teoksessa Kultaiset korvarenkaat. Mustalaisten kulttuuri ja käsityöt. Toim. Aaltonen, Tenho & al. Helsinki: Otava. S. 9–15.
- Nordberg, Camilla. 2007. Boundaries of citizenship. The case of Roma and the Finnish nation-state. Helsinki: Research Institute. Swedish School of Social Sciences. University of Helsinki.
- Nygård, Toivo. 1998. Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Okely, Judith. 1983 *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press: Cambridge, Great Britain.
- Palonen, Kari. 2012a. Parlamentarismi retorisena politiikkana. Tampere: Vastapaino.
- Palonen, Kari. 2012b. Reinhart Koselleck on Translation, Anachronism and Conceptual Change. Teoksessa *Why Concepts Matter? Translating Social and Political Thought*. Ed. Martin Burke & Melvin Richter. Leiden: Brill 2012, 73–92.
- Palonen, Kari. 2004. Max Weber, Parliamentarism and the Rhetorical Culture of Politics. In *Max Weber Studies*. Vol. 4.2. July 2004, 273–292.
- Palonen, Kari. 2003. Poliitikka. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Hyvärinen, Matti et al. Tampere : Vastapaino. S.467–518.
- Palonen, Kari. 2003. Quentin Skinner. *History, Politics, Rhetoric*. Cambridge: Polity.
- Pekonen, Kyösti. 2003. Hallitseminen. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Hyvärinen, Matti et al. Tampere: Vastapaino. S. 115–166.
- Pekonen, Kyösti. 1995. Puolueohjelman idea. Teoksessa Aarnio, Eeva ja Kanerva, Jukka (toim.). 1995. Puolueohjelmatutkimuksen nykysuunnat. Julkaisuja 69. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos: Jyväskylä.
- Pulma, Panu. 2012. Sodan puristuksissa. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 154–163.
- Pulma, Panu. 2007. Erilainen evakkotie. *Hiidenkivi* 4/2007. S. 14–15.
- Pulma, Panu. 2006. Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipoliitikka 1500-luvulta EU-aikaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pulma, Panu. 2005. Piirteitä suomalaisesta etnopolitiikasta. Teoksessa *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan*

- Suomessa. Toim. Häkkinen, Antti, Pulma, Panu ja Tervonen, Miika. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. S. 453–468.
- Reid, Willie. 1997. Scottish Gypsies/Travellers and the Folklorists. Teoksessa *Romani culture and Gypsy identity*. Ed. Thomas Acton & Gary Mundy. University of Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Rekola, Tuula. 2012. Romanianien varhaisvaiheet Suomessa: 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 18–77.
- Ries, Johannes. 2010. Romany/Gypsy Church or People of God. The Dynamics of Pentecostal Mission and Romani/Gypsy Ethnicity Management. Teoksessa *Multi-disciplinary approaches to Romany Studies. Selected Papers from Participant of Central European University's Summer Courses*. Ed. Stewart, Michael & Márton Rövid.. Budapest: Central European University Press. S. 271–279.
- Rosanvallon, Pierre. 1992. *Le Sacre du citoyen. Histoire de suffrage universel en France*. Paris: Gallimard.
- Rostas, Iulius. 2013. Europe's Crisis: Roma Migration. Workshop Debates. Teoksessa *From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration. A Debate*. András Bíró, Nicolae Gheorghe, Martin Kovats et All. Ed. Will Guy. Kossuth Publishing Corporation: Central European University Press.
- Selling, Jan. 2013. *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel Bokförlag.
- Skinner, Quentin. 2002. *Visions of Politics. Volume I. Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sobotka, Eva. 2001. The Limits of the State: Political Participation and Representation of the Roma in the Check Republic, Hungary, Poland and Slovakia. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Winter 2001–2002.
- Spiliopoulou Åkermark, Sia. 2011. Understanding the Multiple Justifications of Minority Protection. Teoksessa *Rhetoric, Politics and Conceptual Change*. Ed. Palonen, Kari & Malkopoulou, Anthoula. Ateena: The Finnish Institute at Athens.
- Stenius, Henrik 2003. Kansalainen. Käänt. Kurunmäki, J. Teoksessa Hyvärinen & al. (toim.). *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Stenroos, Marko. 2012. Meitä on moneksi - romanien monet kasvot. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 430–435.
- Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Viides osa. 1958. Eduskunnan historiakomitea. Helsinki: Valtion kirjapaino.
- Syrjä, Hannele & Valtakari, Mikko. 2008. Romanianien pitkä matka työn markkinoille. Tutkimus romanien työmarkkinoille sijoittumisen edistämisestä. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 22/2008.
- Söderman, Jakob. 2006. Lämpimurron aikaa. Teoksessa *Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiaain neuvottelukunta 50 vuotta -juhla* julkaisu.

- Toim. Friman-Korpela, Sarita ja Mäki, Anne-Mari. Sosiaali- ja terveysministeriö. S. 10–14.
- Tanner, Riikka & Lind, Tuula. 2009. Käheä-ääninen tyttö. Kaalengo tsaj. Helsinki: Tammi.
- Tervonen, Miika. 2012. Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä. 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Suomen romanien historia. Toim. Pulma, Panu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 84–142.
- Tervonen, Miika. 2010. 'Gypsies', 'Travellers' and 'peasants'. A study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c. 1860–1925. Department of History and Civilization. European University Institute.
- Tervonen, Miika. 2005. Elämää veitsen terällä. Kiertävien romanien ja maanviljelijöiden väliset suhteet muistelukerronnassa 1920–1960. Teoksessa Vieraat kulkijat -tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa. Toim. Häkkinen, A. Pulma, P. & Tervonen, Miika. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. s. 263–295.
- Toscano, Manuel. 2012. Language Rights as Collective Rights. Some Conceptual Considerations on Language Rights. Julkaistu sarjassa Res Publica. Revista de filosofía política. Rhetoric, Ethics and Democracy. No 27. Año 15. 2012. S. 109–118.
- Tähtelä, Yrjö. 1984. Mustalaismonopoli. Loviisa: Painoyhtymä.
- Uljas, Päivi. 2005. Taistelu sosiaaliturvasta. Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1957–1963. Helsinki: Like.
- Valkonen, Sanna. 2009. Poliittinen saamelaisuus. Tampere: Vastapaino.
- Vauhkonen, Jouni. 2008. Frank Ankersmit. Katkos, ero ja konflikti edustuksen lähtökohtana. Teoksessa Poliitiikan nykyteoreetikkoja. Toim. Lindroos, Kia & Soininen, Suvi. Helsinki: Gaudeamus. S. 17–38.
- Vehmas, Raino. 1961. Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen. Turku: Turun yliopisto.
- Vermeersch, Peter (2001): Advocacy Networks and Romani Politics in Central and Eastern Europe. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. Autumn 2001, 1–22.
- Viita, Armas. 1967. Mustalaisväestön hyväksi. Mustalaislähetysoy Suomessa v. 1904–1966. Mustalaislähetysoy ry. Helsinki: Kirjapaino Aa Oy.
- Viljanen-Saira, Anna Maria. 1986. Mustalaistutkimus – tietoa vai tunteita. Teoksessa Kultaiset korvarenkaat. Mustalaisten kulttuuri ja käsityöt. Toim. Aaltonen, T. & al. Helsinki: Otava. S. 22–39.
- Virolainen, Kari. 1994. Kansallisvaltioideologia ja romanipoliittikka Suomessa vuosina 1860–1980. Licensiaattityö. Oulu: Oulun yliopisto.
- Välimäki, Sari. 1997. Romanivanhusten elinoloista Suomessa. Romanivanhusprojektin loppuraportti. Stakesin aiheita 38:1997. Stakes.
- Weber, Max. 1994. Political Writings. Teoksessa Cambridge Text in the History of Political Thought. Ed. Lassman, Peter & Spiers. Cambridge: Cambridge University Press. S. 177–179
- Wilmer, Franke. 1993. The Indigenous Voice in World Politics. Since Time Immemorial. SAGE Publications: London.

SUMMARY

This dissertation entitled "From the Roma Policy to the Politics of the Roma" analyses the change in the political agenda and political agency during the second half of the 20th century in Finland with the case of Roma politics. The preliminary thesis of the study consists of the claim that tracking the changes in the scope of Roma policy of government and administration is not adequate in order to identify the agency of Roma themselves and politicization processes within the Roma communities. This shift from policy to politics marks a new approach in Roma studies.

The methodological idea of the study is to apply Skinnerian method of reading the documents as political acts in particular context. The political reading of the selected corpus applies the tools provided by rhetoric and conceptual history. The second chapter deals with the idea of Roma as politically produced paradigm and secondly with the concept of Roma as an umbrella term indicating the variety of groups falling under the concept. The methodological tools, however, allow developing the idea further in order to draw distinctions between the contesting political interests within the constructed 'Roma' paradigm. The concept of Roma is considered as a typical pivot concept, defined by Reinhart Koselleck. The study proves that by using politological methods it is possible to overcome the problematic of treating heterogeneous groups under the political concept of Roma. The public, politicians and Roma themselves are able to compare, which of the competing and distinct Roma policies they choose to support. The perspective of political studies may offer a solution also in practical terms for example when evaluating the Roma experts or organizers as partners in policy making.

The empirical sources of the study cover the official documents of the 1900's. The corpus of official documents is supplemented with archive material of Roma organizations and individuals, policy programs, memoirs, and pamphlets. The study utilizes the derivatives of the polit-concept in constructing the spacing and timing of changes in Roma policies and Roma politics.

The history of Finnish national Roma policy is divided into two parts. Until the 1960's, the Roma were considered as targets of state's control and assimilative measures executed by an organization representing the Roma and the Advisory Board on Gypsy Affairs. The national Roma policy called for stronger control over the Roma and religious upbringing of the Roma with harsh measures. Few Roma activists criticized strongly the religious nature of the policy and emphasized the need apply social services towards Roma in similar terms with other citizens. The early criticism did not manage to change the policy but it created a background for the Roma activism of younger Roma generation.

In the late 1960's, the Roma activists started to demand to take part in the issues concerning themselves and claimed equality and social measures instead of discrimination and control and assimilation policy. Roma started to take

actively part in national Roma policy and had an impact on the agenda and policy making since 1968. The Roma activism was accompanied by non-Roma activists, social movement and pressure from Sweden where great number of Roma immigrated due to the poor living conditions in Finland.

The Roma activism managed to reform the national Roma policy towards social policy. In addition, the reformists gained a strong position in Advisory Board on Gypsy/Roma affairs which was the main forum in regards of the Roma in Finland. Since 1968 the Roma activists started to introduce new topics to the national Roma policy. The change of political agency, from objects to agents, established the Roma politics as separated space of politics.

The next essential change in Roma policy took place already in 1970's and 1980's when the Roma policy was based on the demands and initiatives concerning the Roma language and culture. This, however, caused the need to define the concept of Roma culture and set limits to the teaching of the language. The content of Roma culture and the corresponding linguistic policy were challenged by a number of Roma activists who wished only the support for the existence and manifestations of Roma culture without defining it too strictly. This was the first time the Roma activists introduced two competing Roma policies. The former reformists of the 1960's managed to maintain their status in controlling the Roma culture and language policy. They used the opportunity and introduced initiatives which demanded specific measures for culture and language of the Roma.

In the 1990's the Roma policy aimed at stronger legislative support to Roma language and culture. The second target was to strengthen the Roma expertise in state and regional administration. The agenda was successful in many ways. The reform of the Basic Rights in 1995 and eventually the Constitution Reform in 2000 can be considered as triumph of national Roma culture and language policy: The basic rights and the constitution guaranteed a right to maintain and develop their culture and language for the Roma.

The human rights rhetoric was integrated into the culture and language policy in 1990s. The human rights policy provided a new arena for Roma politics and conventions on human rights provided a new source of argumentation. In return, the Finnish Roma policy had to open the door to the international Roma policy since the human rights conventions are international by nature. In parallel the unprivileged position of Roma in post-Communist Europe brought the Roma to the agenda of European human rights institutions.

According to the result of study I argue the Roma policy has changed several times during the latter half of the 20th century. While the study focuses on the development of Roma agenda, it may be seen also as a reflection of the Finnish political agenda in wider national context. The Roma activists in Finland have been able in some cases to predict the changes in political climate. In other cases the Roma activists have been capable of benefit from the political chances and transferred the mainstream political situation to their own needs. The stagnation of Roma culture and language policy together with rise of expertise based politics has in some respect reduced the politicization process

of Roma politics and agency. The formulation of the Finnish Roma policy at the end of the 20th century considers the Roma organizations as consensus makers rather than introducers of new items in Roma agenda.

In my dissertation I argue that the Finnish Roma policy is often epideictic or forensic in its argumentation. The study proposes that the Roma activists and politics should appeal to the deliberative rhetoric which deliberates between different options. I argue that the future oriented deliberative rhetoric is better prepared to reply on criticism and (re)form its arguments in debates concerning the Roma politics. The deliberative argumentation is needed in the political debates for example in the cases when populist political movements question the human rights and protection of minorities, or when the whole concept of rule of law is being challenged.

LIITE 1.

Romaniasiain neuvottelukunta 1956 - 2006

Jäsen	toimintakausi
Mustala Paavo, pj	1956-1967
Lappalainen Veijo, siht	1956-1967
Virkkunen Keijo, siht	1956-1967
Laaksovirta Erkki	1956-1967
Lausmaa Lauri	1956-1967
Somerkivi Urho	1956-1967
Wickman Albin	1956-1967
Piirainen Veikko	1956-1967, 1968-1972
Mäntyniemi Viljo	1956-1967
Söderman Jacob, pj	1968-1972
Peltola Juha, siht	1968-1972, 1972-1974
Vaismaa Usko	1968-1972
Kanerva Reino	1968-1972
Quick Holger	1968-1972
Ahlgren Voitto	1968-1972, 1972-1974, 1975-1977, 1984-1986, 1987-1989, 1990-1992, 1993-1995
Hentilä Jorma	1968-1972
Setälä Toivo, pj	1972-1974
Kurki Kaarina, siht	1972-1974
Lehtisalo Liekki	1972-1974
Kalla Pertti	1972-1974, 1975-1977
Koivisto Viljo	1972-1974, 1975-1977, 1978-1980, 1987-1989
Lesonen Unto	1972-1974
Marjanen Matti, pj	1975-1977
Ahvenainen Taisto, siht	1975-1977, 1978-1980
Ryyttäri Veikko	1975-1977, 1978-1980, 1981-1983
Kling Tellervo	1975-1977
Linnankivi Jaakko	1975-1977, 1981-1983, 1984-1986, 1987-1989, 1990-1992
Helimäki Lauri	1975-1977, 1978-1980, 1981-1983, 1984-1986, 1987-1989, 1990-1992

Mattila Mauri R.	1975–1977
Lindberg Väinö	1975–1977, 1978–1980, 1981–1983, 1984–1986, 1990–1992, 1993–1995, 1996–1998, 1999–2001, 2002–2004, 2005–2007
Weckman Saga	1975–1977
Heikkilä Matti, pj	1978–1980
Virtanen Mirja, siht	1978–1980
Kauppinen Marja–Liisa	1978–1980
Hiltunen Maija	1978–1980, 1981–1983
Rajakylä Maija	1978–1980
Koponen Urpo	1978–1980, 1993–1995
Nyman Armas	1978–1980, 1981–1983
Halmetoja Raila	1978–1980
Grönfors Vihtori	1978–1980
Mäkelä Jouko, pj	1981–1983, 1984–1986, 1987–1989, 1990–1992
Tuomi Sinikka, siht	1981–1983, 1984–1986
Hynninen Veikko	1981–1983
Lamminpää Kaarina	1981–1983, 1984–1986
Laiho Ulla–Maija	1981–1983
Isberg Seppo	1981–1983, 1984–1986, 1987–1989
Baltzar Feija	1981–1983, 1984–1986
Åkerlund Tuula	1981–1983, 1984–1986, 1987–1989, 1990–1992, 1999–2001
Savander Hilja	1981–1983
Roth Rudi	1981–1983
Kempainen Erkki siht	1984–1986, 1987–1989, 1993–1995
Koskinen Raija	1984–1986
Kivelä Risto	1984–1986
Myllymäki Pekka	1984–1986
Kärkkäinen Sirkka–Liisa	1984–1986, 1987–1989, 1990–1992
Nyman Altti	1984–1986
Kalliokuusi Yrjö	1984–1986, 1987–1989, 1990–1992, 1993–1995
Hedman Henry	1984–1986, 1996–1998, 2002–2004
Tanner Riikka	1984–1986

Lehtonen Tuire, siht	1987–1989
Lääperi Eva-Maria, siht	1987–1989
Viljanen Pekka	1987–1989, 1999–2001
Mattlin Håkan	1987–1989
Junkkari Hannu	1987–1989
Pirttilahti Malla	1987–1989, 1990–1992, 1999–2001
Nikkinen Reima	1987–1989, 1990–1992
Nyman Henry	1987–1989, 1993–1995,
Rainesalo Pirkko	1990–1992
Lamberg Brita	1990–1992, 1993–1995, 1996–1998, 1999–2001, 2002–2004, 2005–2007
Sillanpää Leena	1990–1992
Raitoaho Outi	1990–1992, 1993–1995, 1996–1998, 1999–2001
Vuolasranta Miranda	1990–1992, 1996–1998
Huttunen Kari	1990–1992
Saaresaho Taisto	1990–1992, 1993–1995, 1996–1998, 1999–2001, 2002–2004
Lehmusta Taito	1990–1992, 1993–1995, 1996–1998, 1999–2001, 2002–2004, 2005–2007
Halonen Tarja, pj	1993–1995
Arrhenius Viveca	1993–1995
Käkelä Reijo	1993–1995
Kimari Riitta	1993–1995
Toivonen Marja-Liisa	1993–1995
Hagert Sirpa	1993–1995
Hekkala Veikko	1993–1995
Hagert Seppo	1993–1995
Viitala Riitta	1993–1995
Ojala Outi, pj	1996–1998, 1999–2001
Peltonen Kari	1996–1998
Nurmi Tuulikki	1996–1998, 1999–2001
Suurpää Johanna	1996–1998
Juvonen Seppo	1996–1998
Vesänen Pirjo	1996–1998, 1999–2001
Lindgren Samuel	1996–1998
Hagert Unelma	1996–1998
Hagert Allan	1996–1998
Valentin Sami	1996–1998, 2005–2007

Grönfors Ulla	1996–1998, 2005–2007
Suonoja Kyösti	1996–1998
Schalin Johan	1999–2001
Kekomäki Kalle	1999–2001
Hoffman Lasse	1999–2001
Rantala Veijo	1999–2001
Valama Helge	1999–2001
Åkerlund Lahja	1999–2001

Jansson Gunnar, pj	2002–2004, 2005–2007
Kananen Pentti	2002–2004, 2005–2007
Pitkänen Kari	2002–2004
Lindberg Allan Armas	2002–2004, 2005–2007
Blomerus Satu	2002–2004
Stenroth Seija	2002–2004
Grönfors Janette	2002–2004, 2005–2007
Hynynen Raija	2002–2004, 2005–2007
Salonen Mirja	2002–2004
Holm Pia	2002–2004, 2005–2007
Lundberg Kyösti	2002–2004
Linnell Eija	2002–2004
Manns-Haatanen Heidi	2005–2007
Laaksonen Jouni	2005–2007
Wahlman Kaj	2005–2007
Koskimäki Tarja	2005–2007
Lindström Aslak	2005–2007
Lillberg Eine	2005–2007
Lindeman Rainer	2005–2007
Valentin Helena	2005–2007

Päsihteerit

Lounela Paavo	1987–1998
Vuolasranta Miranda	1998–2004, vv. 2002–2004
Friman-Korpela Sarita	2005–2007, vt 2002–2004